

**BAZOPATI MAOPИФ BA ИЛМИ
ЧУМХУРИИ ТОЧИКИСТОН**
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва
сиёсати Тоҷикистон

САИДУМРОН САИДОВ

КАЛИДИ ГАНЦИ МАЪНИ

ИСЛОМҶОН РАҲИМОВ

ФАРҲАНГ ВА ОЙИНҶОИ МАРДУМИ

**Нашриёти «Ношир»
Хучанд – 2016**

ББК – 83.3+82 Я73
С – 18

*Бо қарори Шӯрои таъбу нашири
ДДХБСТ нашр мешавад*

Китоб бо дастгирии молиявии Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Хучанд чоп мешавад. Муаллифон аз раиси шаҳри Хучанд Шарифзода Шариф Файз сипосгузоранд.

Мухаррирони масъул:
*узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори
илмҳои филология Мирзо Муллоаҳмад
доктори илмҳои таърих, профессор
Ҷӯразода Ҷамшед Хабибулло*

Дар китоби мазкур мақолаҳои муаллифон бахшида ба масъалаҳои илми адабиётшиносӣ, нақди адабӣ ва таърихи тамаддуни халқи тоҷик ҷой дода шудааст. Китоб барои муҳаққиқони соҳаи адабиёт, таърих ва фарҳанг, умуман муҳлисони калом бадеъ муфид мебошад.

ISBN 978-99975-51-78-8

© Саидумрон Саидов, 2016
© Исломҷон Раҳимов, 2016

САИДУМРОН САИДОВ

КАЛИДИ ГАНЦИ МАЪНИЙ

Масъалаҳои адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ

Нашриёти «Ношир»
Хучанд – 2016

Саидумрон Саидов. КАЛИДИ ГАНЧИ МАЪНӢ.
Масъалаҳои адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ. – Хучанд: Но-
шир, 2016. – 180 саҳ

«Калиди ганчи маънӣ» фарогири мақолаҳои илмиву адабии му-
аллиф доир ба масъалаҳои нақду тасхеҳи осори адабӣ, матншиносӣ,
фарҳангшиносии адаби форсу тоҷик буда, ҳамзамон дар он падидаҳои
хунарии олимон ва адибони муосир мавриди таҳлилу баррасӣ қарор
ёфтааст. Китоб барои маҳаққикон, донишҷӯён ва умуман дӯстдорони
сухани ноби тоҷикӣ судманд аст.

© Саидумрон Саидов, 2016

МАҲСУЛИ МАКТАБИ БУЗУРГИ ИЛМӢ

Мактаби илмии донишманди маъруфи тоҷик, доктори илмҳои филология, профессор, шодравон Абдулманнони Насриддин барои илми тоҷик шогирдони зиёдеро эҳдо кард, ки имрӯзҳо ҳар яке дар чодаи пажӯҳиш қадамҳои устувори хешро мегузоранд. Махсусан шогирдони ин донишманд, ки охириҳои солҳои 90 асри гузашта ва ибтидои асри нав ба арсаи илми суҳаншиносии тоҷик қадам ниҳоданд, бо назари тоза, бозёфтҳои тозаии илмӣ имтиёздоранд. Шогирдони ин мактаб дар риштаҳои гуногуни илми суҳаншиносӣ пажӯҳишоти шоистаро ба анҷом расонидаанд. Махсусан эшон дар густариши илми фарҳангшиносӣ, матншиносӣ, шарҳнависӣ нақши бориздоранд.

Альон китобе, ки дар даст доред маҳсули заҳмати ду тан аз шогирдони ин мактаб: номзади илми филология, сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон – Саидумрон Саидов ва номзади илмҳои филология, мудири шӯъбаи таъбу наشري ҳамин донишгоҳ Исломоҷон Раҳимов мебошад.

Саидумрон Саидов аз зумраи он муҳаққиқонест, ки бо кӯшишу ғайрат ва азму матонати қавӣ ба баррасии маъсалаҳои мушкилу норавшани таърихи адабиёти ғаниву бостонии тоҷику форс нақду тасхеҳи мутуни адабӣ дар заминаи маводҳои фарҳангҳои форсӣ машғул аст. Саидумрон Саидов ҳанӯз 20 сол муқаддам бо роҳбарии Абдулманнон Насриддин рисолаи номзадии худро таҳти унвони “Фарҳангҳои форсии асрҳои XI-XIV ва масоили матншиносии осори адабии асри X” дифоъ намуд ва ин тадқиқоташ суҳани нав дар илми матншиносии муосири тоҷик маҳсуб меёфт.

Дар маҷмуаи ҳозир низ чанд мақола ба мавзӯи матн-

шиносии тоҷику форс ихтисос дода шудаанд. Дар мақолаҳои «Завқи салим ва матни асил», «Матни осори адабӣ ва фарҳангҳои тафсири» фарҳангҳое, ки ба шарҳу тавзеҳи осори шоирони асрҳои IX – XI ба хусус, осори боқимондаи Рӯдакӣ муосиронаш ва «Шоҳнома»-и Фирдавӣ бахшида шудаанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, муаллиф бо далелҳои қотей арзишҳои баланди илмӣ «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ, «Фарҳанги Қаввос»-и Муборакшоҳи Ғазнаӣ, «Сихоҳ-ал-фурс»-и Муҳаммад Ҳиндушоҳи Нахчувониро дар тасҳеҳу барқарорсозии матни осори адабии шоирони он замон нишон додааст.

Тавре ки маълум аст, аз осори бениҳоят ғании устод Рӯдакӣ имрӯз намунаи хеле кам боқӣ мондааст, ки он ҳам аз сарчашмаҳои гуногун ҷамъоварӣ шудааст. Азбаски нусхаи қадимие аз осори Одамушшуаро боқӣ намондааст, дар нашри ашъори шоир гуногуннависиву гуногунхонӣ ё таҳрифҳову ғалатҳои зиёд ба назар мерасанд. Барои тасҳеҳи ашъори боқимондаи устод Рӯдакӣ муҳақиқони зиёде кӯшиш кардаанд ва ба ислоҳи чанд абёти он ноил ҳам шудаанд, вале ҳанӯз мушкilot дар матни осори мазкур мавҷуд аст. Аз ин ҷост, ки дар мақолаи «Чанд суҳан дар матншиносии осори Рӯдакӣ» Саидумрон Саидов пас аз зикри хидматҳои донишмандоне, ки дар ин росто саҳм гузоштаанд, «Девони Рӯдакӣ»-и нашри Қодири Рустамро мавриди баҳс қарор дода, хусну қубҳи онро аз нигоҳи матншиносӣ дуруст муайян кардааст. Ў амали мураттиби девонро, ки дар баъзе мавридҳо «аз рӯи завқу ҷаҳоншиносии фардӣ ба матни осори адабӣ илова ё аз он чизеро ҳазф» кардааст, носавоб дониста, дуруст таъкид мекунад, ки дар илми матншиносӣ «густохӣ» нашоҷд ва матншинос ҳақ надорад аз рӯи завқу ҷаҳоншиносии фардии худ ба матни осори адабӣ тағйироте ворид наояд. Дар мақолаи пешниҳодҳои ҷолиб дар мавриди матншиносии осори Рӯдакӣ баён гардидаанд, ки дури ҷустан аз нақду тасҳеҳи завқӣ, ба

риштаи таҳқиқ кашидани фарҳангҳо, ҳамоҳангии корҳои таҳқиқоти матншиносӣ ва истифода аз корҳои ҳамдигар аз он ҷумлаанд.

Тавре маълум аст, дар асрҳои XVIII – XIX Ҳиндустон ба яке аз муҳимтарин марказҳои забон ва адабиёти форсӣ табдил ёфта буд. Дар ин сарзамин на танҳо адабиёти форсизабон хеле рушд пайдо кард, балки соҳаҳои гуногуни забоншиносӣ, аз ҷумла, луғатнигорӣ густариш ёфт, ки назирашро ҳатто дар Мовароуннаҳру Эрон низ наметавон дид. Саидумрон Саидов ба ин соҳаи суханшиносӣ дар сарзамини Ҳинд тавачҷуҳ зоҳир намуда, чанде аз фарҳангҳои муҳимро, ки дар ин сарзамин таълиф шудаанд, мавриди таҳқиқ қарор додааст. Дар мақолаҳои «Шайх Камоли Хучандӣ дар Фарҳанги Вораста», «Фарҳанги «Баҳори Аҷам» ва матншиносии осори Рӯдакӣ», «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ сарчашмаи фарҳангҳои форсӣ» нақши фарҳангномаҳои дар Ҳинд таълифшуда дар тасхеҳи матни осори Рӯдакӣ ва Камоли Хучандӣ ва «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ нишон дода шудааст.

Чанде аз мақолаҳои Саидумрон Саидов арзиши баланди роҳнамоӣ дошта, ҳаҷраҳои як зумра адибону донишмандони варзидаи ҷумҳурӣ амсоли адабиётшиносони маъруф А. Сайфуллоев, Ф. Насриддинов, донишманди диншинос Ҳоҷӣ Ҳусайн Мӯсозода, адибони пурқор Аъзам Сидқӣ, Додочон Раҷабӣ, Аскар Ҳаким, Исмоил Зарифӣ, Анвари Олим ва осори онҳоро ба хонандагон ошно месозанд. Мақолаҳои муаллиф аз назари амиқ ва олимонаи ӯ дарак медиҳад ва нақше дар пешрафти илми адабиётшиносӣ мегузорад.

Бахши дувуми китоб «Фарҳанг ва ойинҳои мардумӣ» ном дошта, мақолаҳои муҳаққиқи варзида Исломҷон Раҳимовро дар бар мегирад. Чунин ба назар мерасад, ки тавачҷӯҳи муаллифро масъалаҳои анъана ва суннатҳои миллии тоҷикон бештар ба худ кашидааст ва донишҳои

филологии ӯ дар ин самт ба вай имконияти фаровонро муҳайё сохтааст. Дар мақолаи «Наврӯз ва тафсириҳои форсӣ-тоҷикии Куръон» муаллиф андешаҳои муфассирони маъруфи асрҳои миёнаро дар бораи ҷашни Наврӯз баррасӣ намуда, ба натиҷае мерасад, ки онҳо нисбат ба ин ҷашни бостонӣ назари нек доштаанд.

Мақолаи «Анъана ва суннатҳои Хучанд: дирӯз ва имрӯз» ба расму таомулҳои қадимаи мардуми Хучанд, ки имрӯз аз байн рафтаанд, ё хоҳиш ёфтаанд, бахшида шудааст. Муаллиф ба таври хеле мухтасар дар бораи Иди сари сол, ошалишқунон, тарновсозӣ, нақшонӣ, хӯрокҳои анъанавӣ ва расму оинҳои дигар маълумот дода, ба таври доимӣ тарғибу ташвиқ намудани таомулҳои миллӣ, гузаронидани озмунҳои бозиҳои миллӣ, домоди бехтарин, таҳияи намоишномаҳо ва асарҳои бадеӣ доир ба фарҳанги Хучанд ва амсоли инҳоро пешниҳод менамояд.

Дар мақолаи «Нигоҳе ба таърихи нақш ва нақшонӣ дар Хучанд» яке аз оинҳои бостонии мардум мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Исломҷон Раҳимов бо далелҳои фаровон аз сарчашмаҳои гуногун ба субут расондааст, ки «нақшонӣ дар силсилаи сӯфиён арзи ҳастӣ намуда, барои даъвати туркон ба ислом чун воситаи даъват истифода мегафт».

Мақолаи «Оини кирмакпарварӣ ва пиллачинӣ дар Хучанд ва ноҳияҳои атрофи он» маълумоти муфидеро дар бораи тарзи омода кардани пилла дар бар мегирад. Муаллиф зимни тасвири раванди ин амал истилоҳоту вожаҳои хоси кирмакпарвариро тавзеҳ додааст.

Дар давраи истиқлол таъсиси телевизионҳои маҳаллии мустақил хеле ривож ёфта, дар шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон ва аз ҷумла, дар Хучанд чандин шабакаҳои телевизионӣ ба вуҷуд омаданд. Мақолаҳои «Инъикоси маърифат тавассути телевизионҳои маҳаллии замони истиқлол» ва «Рушди иттилоърасонии телевизионҳои маҳаллӣ дар дав-

рони истиклол» ба баррасии ҳамин падидаи фарҳангӣ бахшида шуда, нақши онҳо дар тарбияи маънавии мардум арзёбӣ гардидааст.

Дар мақолаи «Пешгӯиҳои Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ» касидаи маъруфи «Ғайбгӯиҳои Шоҳ Неъматуллоҳ», ки ба шоиру орифи машҳури асри XIV мансуб аст, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Мақолаи «Муноҷоти Ҳазрати Мӯсо (а) ва хусусиятҳои адабии он» ба баррасии арзишҳои бадеиву ахлоқии як муноҷоте, ки дар асри XIX офарида шудааст, бахшида шудааст.

Дар мақолаҳои ин бахш ҳамчунин масъалаҳои одоби хӯрокпазӣ, маросими камарбандии оҳангарон, саҳмгузориҳои тоҷирон дар интишори китоб, ҳисоби мучал ва амсоли инҳо мавриди баҳсу суҳбат қарор гирифтаанд.

Мақолаи «Осори Рӯдакӣ ва масъалаҳои Рӯдакишиносӣ дар қаламрави интернет» бо далелҳо ва гузориши масъала хеле муҳим ва тозаву ҷолиб мебошад. Зеро дар он зарурати истифода аз воситаҳои навини иттилоотӣ дар адабиёту фарҳанг таъкид шудааст.

Умумияте, ки дар мақолаҳои ҳар ду бахши маҷмӯа ба назар мерасад, ҷанбаи илмиву амалӣ доштани онҳост. Муаллифон дар баробари баррасии масъалаҳои гуногуни адабиёту фарҳанг дар ҳар маврид пешниҳодҳои тавсияҳои судманд баён кардаанд, ки истифодаи онҳо ба пешрафти илму фарҳанг ва ҷомеа мусоидат хоҳанд кард.

Мирзо Муллоаҳмад,
узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон

ФАРҲАНГИ «БАҲОРИ АҶАМ» ВА МАТНШИНОСИИ ОСОРИ РӮДАКӢ

Давраи дуввуми фарҳангшиносии шибҳи қораи Ҳинд, ки садаҳои XVI-XIX идома ёфтааст, бо вучуди таъсири но-басомониҳои рӯзгор осори пурарзиш ва гаронбаҳои ил-миву адабиро аз худ ба ёдгор мондааст. Баробари густариши назму насри форсӣ дар ин қаламрав тадвини лугату фарҳангномаҳо инкишоф ёфт, ки яке аз сабабҳои ривочи ин бахши бузурги адабӣ таваҷҷӯҳи хоси амирону салотини темирӣ ба нависандагону гӯяндагони форсизабон маҳсуб мешавад. Аз ҷониби дигар, густариши забон ва адабиёти форсӣ дар ин сарзамин ниёзҳои хонандагон ва мухлисони онро дар маърифату дарки осори беназири суҳанварон ба луготу фарҳангномаҳо рӯи қор овард, ки он метавонист уклаҳои зиёди маърифат ва шинохти адабиётро боз намо-яд. Давоми асрҳои XVI-XIX маъруфтарин шоирони фор-сигӯ аз сарзамини Мовароуннаҳру Хуросон чун Толиби Омулӣ, Калими Кошонӣ, Соибӣ Табретӣ, Назирии Нишопурӣ, Урфии Шерозӣ ва даҳҳои дигар Ҳиндустонро ватану ҷойгоҳи доимии хеш интихоб карданд. Фарҳангномаҳо, ки асрҳои мазкур дар шибҳи қораи Ҳинд ва Покистон ин-тишор гаштанд, бештар фарҳангҳои шеърӣ буданд ва дар онҳо таъбирҳои шеър бо аснодашон тавзеҳу шарҳ меёф-танд ва то андозае дар дарку маърифати осори адибони сабки ҳиндӣ мусоидат менамуд.

Маъруфтарин фарҳангҳо, ки дар ин давра иншо гар-диданд, фарҳанги «Фатҳулқитоб»-и Абулхайри Нисорӣ, «Маҷмауллуғот»-и Абулфазл, «Фарҳанги Шерхонӣ», «Анисушшуаро»-и Абдулқарим, «Мадорулафозил»-и Файзӣ, «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ»-и Ҷамолиддин Ҳусайни Инчу, «Дурри дарӣ»-и Алӣ Юсуфи Шарвонӣ, «Ҷаҳор ун-

сур»-и Амонуллох Хусайнӣ, «Бурҳони қотеъ»-и Муҳаммад Хусайн Бурҳони Табрэзӣ, «Фарҳанги Рашидӣ»-и Абдуррашиди Таттавӣ, «Сирочуллуғот» ва «Чароғи ҳидоят»-и Сирочиддин Алихони Орзу ва боз чанд асари дигар мебошад, ки «Баҳори Аҷам» дар радифи ин фарҳангҳо ҷойгоҳи хосаи хешро аз назари арзиши илмиву адабӣ дорост.

«Баҳори Аҷам»(1) - фарҳанги тафсирии форсӣ-тоҷикӣ, ки соли 1739 аз ҷониби фарҳангшинос Рой Лоло Тикчанд Баҳор таълиф шудааст. «Баҳори Аҷам» -ро фарҳанги шеърӣ ном кардаанд ва дар он бештар аз 10 ҳазор муфрадот, таркибот ва ибороти форсӣ ҷойгузин буда, бо асноди шеърӣ аз осори суҳанварони форсизабон тавзеҳу маънидод шудаанд. Рой Лоло Тикчанд Баҳор ҳамчун сарчашма бештар аз 200 номгӯй девону баёзи суҳанваронро истифода кардааст. Дар фарҳанг амсол ва киноёту ибороти зиёди форсӣ тавзеҳ ёфтаанд, ки қаблан дар луғатномаҳо ба назар намерасид ва ин мавод имконияти фароҳеро барои ошноӣ бо ашъори сабки ҳиндӣ фароҳам меоварад. Дар «Баҳори Аҷам» намуна аз ашъори суҳанварони форсизабон аз даврони устод Рӯдакӣ то замони муаллиф ба назар мерасад. Аз ҷумла, намунаҳои зиёди абёт аз осори Рӯдакӣ, Низомӣ, Ҳоконӣ, Амир Хусрав, Камалиддин Исфаконӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Мавлавӣ, Камолӣ Хучандӣ, Амир Муиззӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Абдулқодири Бедил ва даҳҳои дигар дар ташреҳи вожаҳои луғавӣ ва таъбириҳои шеърӣ зикр ёфтаанд.

Аз осори Одамушшуаро дар «Баҳори Аҷам» асноди шохид баъди тавзеҳу ташреҳи воҳидҳои луғавӣ ҳамчун намуна омадааст, ки дар маҷмӯъ, 23 байтро ташкил мекунад.

Абёти ба номи Одамушшуаро зикршуда дар «Баҳори Аҷам» бо унвонҳои «Ҳаким Рӯдакӣ», «Устод Рӯдакӣ», «Ҳаким устод Рӯдакӣ», «Рӯдакӣ» ба қалам омадааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Рой Лоло Тикчанд Баҳор намунаҳои осори устод Абуабдуллоҳ Рудакиро аз сарчашмаҳои мухталиф баргузидааст ва байтро бо шакли зикрфтаи

номи суханвар дар он маъхаз дар луғатномаи худ насб намудааст. Абёти мансуб ба номи Рӯдакиро дар луғатномаи «Баҳори Аҷам» метавон ба се бахш қисмат намуд.

Аввалан абёте, ки дар аглаби нусхаҳои илмӣ-интиқодӣ айнан мастур аст ва баъзеи он бо тафовутҳои ҷузъӣ истинод шудааст. Аз ҷумла: пешёб, пешёр ва пешор ва қорура ва баъзеи пасин ба маънии бавли бемор овардаанд:

*Бахту давлат чу пешкори туанд,
Нусрату фатҳу пешёри ту бод.*

Устод Рӯдакӣ

Азоб - билфатҳ, шиканча ва бо лафзи қардан ва қашидан ва бурдан мустаъмал:

*То қай барӣ азобу кунӣ риширо хизоб,
То қай фузул гӯиву орий ҳадиси гоб.*

Устод Рӯдакӣ

Гардбандан - қалби гарданбанде, ки меояд:

*Бузургони ҷаҳон чун гардбандан,
Ту чун ёқути сурх андар миёна.*

Устод Рӯдакӣ

Мӯлиён - номи ҷӯе дар Бухоро

*Бӯи ҷӯи Мӯлиён ояд ҳама,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳама.*

Рӯдакӣ

Нишеман - билқаср ва ё-и маҳҷул, ошёнаи мурғон ва ба маънии мутлақ ҷой ва мақоми маҷоз аст ва бо лафзи доштан ва қардан ва гирифтани ва яла қардан мустаъмал ва соҳиби «Мусталеҳотушшуаро» «нишеман»-ро ба маънии «нишастан» низ овардааст:

*Бар қиптии умр така қам қун,
Қ-ин Нил нишемани наҳанг аст.*

Рӯдакӣ

Даҳ – билфатҳ, адади маъруф. Доҳ мушобаи он ва дар баъзе мавозеъ ифодаи маънии бисёр қунад, ҷунончи аз мавоқеъи истеъмол маълум хоҳад шуд.

*Ахтаронанд осмоншон ҷойгоҳ,
Ҳафт тобанда давон дар дуву доҳ*

Ҳаким Рӯдакӣ

Зиштёд - ёд кардан ба бадӣ ва ин тарҷумаи ғайбат аст:

*Ба ту боз гардад ғами ошиқӣ,
Нигоро макун ин ҳама зиштёд.*

Устод Рӯдакӣ

Байте, ки ба номи Устод Рӯдакӣ дар «Баҳори Аҷам» таҳти воҳиди луғавии «об тоҳтан» омадааст, ҷустуҷуи текстологиро тақозо мекунад.

Об тоҳтан - бавл кардан ва ин лафз дар «Захираи Хо-размшохӣ» бисёр мустаъмал аст:

*Зи қалб ончунон шӯр душман битохт,
Ки аз ҳайбаташ шери нар об тохт.*

Ҳаким Рӯдакӣ

Байти мазкур дар ҳамаи нусхаҳои илмӣ-интиқодии осори устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ба ҷои вожаи «шӯр» калимаи «сӯи»-ро шомил аст, ки дарёфти нусхаи асаҳ, тааммуқ ва андешаро тақозо мекунад. Қалб ё худ қалби лашкар қисмати умда ва асосии лашкарро ташкил медиҳад ва он дар васат қарор дорад. Шоир мегуяд, ки «душман ба тариқе ба майдони ҳарб ворид шуд, ки дар қалби лашкар шӯру ғавғо ба амал омад ва он даҳшатовар буд».

Об тоҳтан маҷозан ба маънии тарсидан аст ва ин ҷо ҳадаф он аст, ки аз он шӯру ғавғо, ҳатто шер ба ҳарос афтод. Яъне, ҳангоми тоҳтан қалби лашкарро шӯру ғавғо фаро гирифта буд. Ҳамчунин воҳиди луғавии «шӯр» ва «шер» шеърятӣ томи ду мисраъро таъмин мекунад. Ин ҷо метавон аз ба асл наздик будани нусхаи «Баҳори Аҷам» ҳадс зад. Байти дигаре, ки дар «Баҳори Аҷам» дар шарҳи воҳиди луғавии «бируни ту» истишҳод аст, аз кулли нусхаҳои илмӣ-интиқодии осори Рӯдакӣ тафовут дорад:

«Бируни ту» ба касри аввал ва воқи маъруф ба маънии «барои ту»

*Ёд кун зерат андар он тахта
Ту бар ӯ хор хобанида ситон.
Чаъдмӯён-т мӯй канда ҳаме
Бибурида бируни ту ба синод.*

Устод Рӯдакӣ

Ин байт дар нусхаҳои илмӣ-интиқодӣ аз ҷумла, нусхаи «Девони Рӯдакӣ» бо тасхеҳи Кодирӣ Рустам чунин омада:

*Ёд кун зерат андарун танишӯй
Ту бар ӯ хор хобанида ситон.
Чаъдмӯён-т чаъд канда ҳаме
Бибурида бируни ту пистон (5, 55)*

Дар нусхаи Сайд Нафисӣ (4,817) байти зерин илова шудааст:

*Пири фартут гашта будам сахт,
Давлати ӯ бикард маро ҷавон.*

Нусхаи «Баҳори Аҷам» дар ин маврид низ ҷолиб аст ва аз дигар нусхаҳо тафовут дорад, ки ҷустуҷӯӣ ва тадқиқ аз назари матншиносӣ метавонад ба натиҷаҳои саҳеҳи илмӣ орад.

Дувум, гуруҳи намунаҳои осори мансуб ба устод Рӯдакӣ абётест, ки аслан ба қалами Қатрони Табрзӣ тааллуқ дорад. Чунончи:

Ошно - муқобили бегона, дасту по задан дар об ва шино муҳаффафи он ва ошно ба маънии «дасту по зананда дар об» маҷоз аст:

*То дили ман бо ҳавои некӯвон шуд ошно,
Дар сиршики дида гардонам чу марди ошно.*

Устод Рӯдакӣ

Мансубияти ин байтро ба Қатрони Табрзӣ устод Сайд Нафисӣ дар баҳши «Девони маъҷули Рӯдакӣ» -и китоби зикрӣфта (4, 751) ишора карда буд. Воқеан, дар қисмати «Ташбиб»-ҳои Қатрон аз китоби «Сабақи Рӯдакӣ» (6, 26) ин байт бо каме тағйирот чун матлаи як ташбиби иборат аз 16 байт ироа шудааст:

*То дили ман дар ҳавои некувон шуд ошно,
Дар сиришки дидаам кард ин дили хунин шино.*

Ва мақтаи он чунин аст:

*Рост гӯй кимиё дорад ҳаме боди хазон,
Богро чун кард пурзар гар надорад кимиё.*

Ду байти дигаре, ки дар «Баҳори Аҷам» таҳти воҳиди луғавии «фаромуш» омадааст, аз қасидаи «Дар мадҳи Абунастри Мамлон» мебошад, ки дар «Дурч-3» (2) ба номи Қатрон омадааст:

Фаромӯш - муқобили ёд ва фаромаш мухаффафи он ва ба лафзи додану кардан:

*Ман он кашидаму он дидам аз гами ҳичрон,
Ки ҳеч одамие нест дида аз даврон.
Кунун висоли ҳама бар дилам фаромӯш кард
Хушо висоли бутон хоса аз паси ҳичрон.*

Ҳаким Устод Рӯдакӣ

Боиси зикр аст, ки ба хомаи Қатрони Табрзӣ тааллуқ доштани ду мисраи аввали абёти болоиро соли 1924 олими англис Денисон Рос дар мақолааш «Девони маъҷули Рӯдакӣ», баъдтар Сайд Нафисӣ дар фасли «Рӯдакӣ ва Қатрон»-и асари зикршудааш ва адабиётшиноси тоҷик Саъдоншо Имронов дар мақолаи «Аз таърихи интисоби ашъори Қатрони Табрзӣ ба устод Рӯдакӣ дар Тоҷикистон» ёдрас кардаанд (3,27). Ин ҷо шубҳае намонанд, ки байти дувум низ моли устод Рӯдакӣ нест.

Рой Лоло Тикчанд Баҳор таҳти воҳиди луғавии «лола» байти дигареро ба номи Устод Рӯдакӣ зикр кардааст:

Лола - ҳар гули худрӯй ё чун мутлақ гуянд, лола лаъли мурод бошад.

*Он бути айёр фитна чун бути Фарҳор,
Он ба ду рухсор чун ду лолаи барбар.*

Ҳаким Рӯдакӣ

Ин байт дар «Дурч 3», ки сарчашмаи он «Девони Қатрони Табрзӣ» ҷопи Табрз соли 1333(х..қ..) мебошад, низ

бар мадҳи Абӯнастри Мамлон иншо шуда, матлаи он чунин аст:

*Шанбеи шодиву аввали маҳи Озар,
Заҳма барафкан бар уду уд ба Озар.*

Дар ин маврид бори дигар андешаи суҳаншиноси маъруф Саид Нафисӣ собит мешавад, ки маҳз дар Ҳиндус тон осори маъҷули Рӯдакӣ интишор мешавад, ки он аслан моли Қатрони Табрзӣ будааст. Баъдтар соли 1898 «Девони Рӯдакӣ» дар Техрон интишор мешавад, ки дар асоси маводи девони Қатрон тасниф гардида буд. Шак нест, ки муаллифи китоби «Баҳори Аҷам» низ аз ин гуна девонҳои дурӯғини устод Рӯдакӣ истифода кардааст.

Гурӯҳи сеюми намунаҳои осори устод Аӯабдуллоҳи Рӯдакӣ абётеанд, ки дар ягон сарчашмаҳои дигари дастраси мо зикр наёфтааст. Вале ин намунаҳоро бозёфти тозаи ашъори устод Рӯдакӣ ироа намудан дуруст нест. Зеро тавре, ки дар боло зикр шуд, зоҳиран Рой Лоло Тикчанд Баҳор абёти Одамушшуароро аз сарчашмаҳои мухталиф баргузидааст ва шак нест, ки яке аз он маъхазҳо девони маъҷули устод Рӯдакӣ бошад. Ҳамчунин аз назари сабку услуб баъзе аз намунаҳои шеърӣ бештар ба шеваву гӯиши Қатрони Табрзӣ шабоҳат доранд. Инак, абётро зикр мекунем, ки дар «Баҳори Аҷам» бо номи Рӯдакӣ ёд шудаанд:

Оби инаб - ба касри айни мӯҳмала ва фатҳи нун, киноя аз шароби ангур.

*Бишишин хурраму хандону чаҳонро бишинос,
Биситон аз кафи унноблабон оби инабро.*

Ҳаким Рӯдакӣ

Барф - маъруф ва сим аз ташбеҳоти ўст ва бо боридан ва рехтан ва гудоختан ва дамидан ва мондан мустаъмал:

*Ба фасле андар карда чунин дизи ки зи барф (?),
Замин аз барф тӯда буду об чун сандон.
Ҳамин дамидӣ ар чашими барф чун алмос,
Ҳамин вазида бар чеҳра бод чун сӯҳон.*

Парӣ гирифта - ба маънии парисой ва низ касе, ки

осеби чин дошта бошад.

*Суман биларзад ҳамчун парӣ гирифта зиёд,
Бар ӯ кунад чу парисой андалеб афсун.*

Ҳаким Рӯдакӣ

Ғаб - ғаб – гӯшти овехташуда зери занҷ, ки онро тавки гулӯ гӯянд. Ғабаб мухаффафи он мисли афъ-афъ:

*Аз паи офат ҳаргиз надид аст сабаб,
Сабаби офати ман фурқати он сими габаб.*

Ҳаким Рӯдакӣ

Достон - қисса ва ҳикоят... ва бо лафзи пардохтан ва задан мустаъмал ва бо лафзи кардан киноя аз машҳур кардан:

*Зи ҷуди ту ман аз гетӣ ба неъмат достон будам,
Ба ҳашират мар-маро ҳамчун Фаридун достон*

кардӣ.

Рӯдакӣ

Роҳат - ором ва осоиш ва бо лафзи таровидан ва кардан ва дидан ва бурдан ва кашидан ва додан мустаъмал. Нахуст дар лафз роҳатӣ биёяд:

*Ҳоки пояш мағзро роҳат диҳад чун голия,
Гарди асбаи дидаро рӯшан кунад чун тӯтиё.*

Ҳаким Рӯдакӣ

Занҳор ва **зиҳор** - паноҳ ва амон ва безиҳор он чи амон надихад:

*Падар зи бим ҳамехӯрд бар писар зинҳор
Синон ба ҷанг ҳамебасту бо ҷигар паймон.*

Ҳаким Рӯдакӣ

Шақоик - навъе аз лола. Шақоик, мухаффафи он ё таҳрифи шақик. Шақоик, ҷамъи он:

*Шақоик голиягун асту нест голиябӯй',
Шукуфа голиябӯй асту нест голиягун.*

Ҳаким Рӯдакӣ

Ин 9 байте, ки дар «Баҳори Аҷам» ба номи Одамуш-шуаро насб шудааст дар ягон нусхаи илмӣ-интиқодии осори Рӯдакӣ, ҳамчунин дар девони Қатрони Табрзӣ ба

назар нарасид. Бо вучуди ин абёти мазкурро моли устод Рӯдакӣ маҳсуб кардан ва бозёфти илмӣ хондан дуруст нахоҳад буд. Дар ин маврид чувствӯҳои амик, ки чавогӯи меъёрҳои илми матншиносӣ бошад, зарур аст.

Аз омӯзиши намунаҳои осори Рӯдакӣ ё мансуб ба ӯ метавон натиҷаҳои зерини илмиро ироа намуд.

1. Рой Лоло Тикчанд Баҳор дар ташреҳи воҳидҳои луғавӣ ва таъбиру истилоҳҳо аз якчанд девонҳои алоҳидаи Устод Рӯдакӣ истифода кардааст. Зоҳиран, дар дасти муаллифи «Баҳори Аҷам» баробари дигар нусхаҳои девонҳои девони маъҷули Рӯдакӣ мавҷуд буд. Абёти воқеан марбут ба Одамушшуаро зоҳиран аз сарчашмаҳои мӯътамад чун фарҳангномаҳои қаблӣ ва тазкираҳои интиҳоб карда шудааст. Ҷолиби тавачҷӯҳ аст, ки ашъори аслии устод Рӯдакӣ бо унвони «Рӯдакӣ» ё «Устод Рӯдакӣ» ёд шудаанд ва ағлаби намунаҳои маъҷул бо номи «Ҳаким Рӯдакӣ» ба қалам омадааст, ки хулосаҳои моро тақвият медиҳанд.

2. Ҳамзамон, намунаҳои осори аслии Устод Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ ва суҳанварони дигар дар тасхеҳу танқеҳ, ҳаллу фасли масоили матншиносии адабиёти асри X арзишманд аст. Зеро Рой Лоло Тикчанд Баҳор аз маъҳазу сарчашмаҳои зиёд истифода бурдааст ва дур нест, ки манобеи зерини дасти ӯ нусхаҳои асливу қаламӣ будаанд.

3. То имрӯз матни фарҳангномаи «Баҳори Аҷам» аз ҷониби матншиносон ва мусаннифони осори устод Рӯдакӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Муайян кардани муаллифони воқеии абёти мансуб ба Устод Рӯдакӣ дар «Баҳори Аҷам» яке аз вазифаҳои муҳими Рӯдакишиносон мебошад.

4. Омӯзиши куллии асноди шеърӣ «Баҳори Аҷам», ки дар заминаи тавзеҳу ташреҳи таъбиру истилоҳоти шеърӣ сурат гирифтааст, имкон фароҳам меорад, ки дар шинохти матлабҳои аслии суҳанварон, маърифати маъниву мазмунҳо, тасхеҳу барқароркунии осори адабӣ корҳои муҳим ва пуарарзиши илмиро анҷом дода бошем.

Пайнавишт:

1. Баҳор, Рой Лоло Тикчанд. Баҳори Ачам. Фарҳанги луғот, таркибот, киноёт ва амсоли форсӣ. Дар се ҷилд. – Техрон, 1390.
2. Дурчи З. Китобхонаи электроники шеърӣ форсӣ (дар лавҳаи фишурда CD ROM) Техрон: ширкати «Меҳрарқом роёна», 1384.
3. Имронов, Саъдоншоҳ. Ёдномаи устод Рӯдакӣ. – Душанбе, 2001.
4. Нафисӣ, Саид. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ. – Душанбе, 2008.
5. Рӯдакӣ. Девои. Таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. – Олмотӣ, 2007.
6. Сабаки Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 1991.

Соли 2010

МАТНИ ОСОРИ АДАБӢ ВА ФАРҲАНГӢИ ТАФСИРӢ

Ҳарчанд таснифи ба истилоҳ фарҳангҳои шеърӣ, ки дар онҳо луғоту таркибот, киноёт ва амсоли форсӣ мавриди тавзеҳ қарор ёфтаанд, дар асрҳои XVIII-XIX ба ҳадди ривочу инкишоф расид, вале заминаҳои он ба давраи аввали фарҳангшиносии форсӣ пайванд аст. Аввалин луғатномаҳои форсӣ маҳз ба хошири шарҳу тавзеҳи вожаву истилоҳҳо, таъбириҳои шоирона ва қушодани маъниву мазмунҳои осори суҳанварон эҷод мегардиданд. Махсусан, паҳн шудани осори суҳанварони форсӣ дар манотиқи гуногун ниёзи бештари таҳлилу тафсириро ба миён меовард, ки фарҳангҳо ин вазифаро адо мекарданд. Аз ҷумла, дар садаи XII-XIII дар Шибҳи Қораи Ҳинд «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ мӯҷиби эҷоди силсилаи фарҳангҳои форсӣ гардид.

Воқеан, «Шоҳнома»-и устоди Тӯсӣ дар азамат ва миқдору арзиш беназир буда, ҳам аз дидгоҳи таъриху адабиёт ва ҳам аз нигоҳи фарҳангу ҳунар таи ҳазор сол мавриди тавачҷӯҳои ихлосмандон ва хомилони илму адаб қарор

дорад. Давоми ин асрҳо дар перомуни мавзӯву мундариҷа, мазмуну мӯхтаво ва масоили мухталифи ин шоҳасар бaсе рисолаву мақолот таълифу интишор ёфтаанд. Баробари ин, дар асоси матни «Шоҳнома» як қатор фарҳангҳои мӯътабар ва луғатҳои махсуси ин шоҳасар таълиф шуданд, ки дар таъриху тамаддуни форсии тоҷикӣ пураарзиш аст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки «Шоҳнома» ба инкишофи адабиёту забон ва дар пайвастагӣ бо он дар ривочи луғатшиносиву луғатсозӣ саҳмгир аст.

Ҳанӯз мусаннифи аввалини луғатномаи форсӣ - Асадии Тӯсӣ дар таснифаш бо номи «Луғати фурс» аз «Шоҳнома» ба таври фаровон истифода бурдааст, ки ин анъана дар луғатҳои асрҳои минбаъда идома ёфтааст. Гузашта аз ин, ҳанӯз аз давраи қадимаи фарҳангшиносии форсӣ фарҳангҳои махсусе дар «Шоҳнома» эҷод мешуданд. Чунончи, дар «Фарҳанги зафонгӯё ва ҷаҳонпӯё»-и Бадруддин Иброҳим ишораҳо ба асаре бо номи «Фарҳанги Фирдавсӣ» меравад, ки то ба мо нарасидааст.

Мусаллам аст, ки давоми асрҳои XIV – XIX маркази асосии инкишофи фарҳангшиносии форсӣ сарзамини Ҳинд буд ва бештарини фарҳангҳо дар ҳамин ҷо тасниф мешуданд. Дар таърихи фарҳангшиносии ин мавзӯ «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мавриди омӯзиш ва истифодаи муттасили фарҳангшиношон қарор доштааст. Аз ҷумла, дар давраи аввали таърихи фарҳангшиносии Шибҳи Қораи Ҳинд (XIV-XV) як қатор фарҳангҳои мӯътабар монанди «Фарҳанги Қаввос» (ё худ «Фарҳанги Шоҳнома») (1310), «Дастур-ул-афозил» (1342), «Донишномаи Қадархон» (1405), «Адот-ул-афозил» (1419), «Фарҳанги зафонгӯё ва ҷаҳонпӯё» (1433-1434), «Баҳр-ул-фазоил»(1433-1434), «Уммон-ул-маонӣ» (1455), «Мифтоҳ-ул-фузало» (1455) ва ғайра таълиф шуданд, ки муаллифонашон аз матни «Шоҳнома» фаровон истифода бурдаанд ё махсус дар шарҳу тафсири лексикаи осори Фирдавсӣ кӯшидаанд.

Яке аз фарҳангҳое, ки махсус ба «Шоҳнома» бахшида шудааст ва бо номи «Фарҳанги Шоҳнома» низ ёд мешавад, «Фарҳанги Қаввос» мебошад. Ин фарҳанг зоҳиран дар охири садаи ҳаштуми ҳиҷрӣ таълиф шудааст. Нависандаи он Фаҳриддин Муборакшоҳи Ғазнавӣ аз гӯяндагони маъруфи давраи Алоуддин Хилҷӣ – подшоҳи Ҳиндустон будааст. Фаҳри Қаввос бо ин рисолати хеш поягузори фарҳанг нигории Ҳиндустон махсус шуда, дар миёни фарҳангҳои макшуф баъд аз «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ таснифи ўро куҳантарин фарҳанги форсӣ пазируфтаанд. Вачҳи таълифи асарро Фаҳри Қаввос дар дебочаи асар чунин ба қалам додааст: «...рӯзе дар анҷумане нишаста будам, ёрони ҳамдил ва ҳамманиш бе ҳеҷ пайғора ва сарзаниш гирд омада буданд. Орзуи хондани «Шоҳнома» дар дили эшон роҳ ёфт. «Шоҳнома», ки беҳтарин номаҳост, пеш оварданд... ва хушу гӯш бар он устувор гумоштанд, то он чи аз ў пӯшидаҳои он дар дил доштанд, бипурсанд, ҳам сӯи якдигар медиданд, аммо касе он дар бознамекушод ва доди он суҳанҳо басазо намедод. Дӯсте ба ман рӯй овард ва гуфт:

Гӯёи ҷаҳон чаро ҳамӯш аст,

Барҷӯш кунун, ки ҷои ҷӯш аст.

Моро аз ин забон баҳраманд кун... Маро чу аз гуфти ў гузир ва гурез набуд, хушнуд шудам ва дар бар худ барбастам... то фарҳангномаҳоро бо ҳам кунам. Нахуст «Шоҳнома»-ро, ки шоҳи номаҳост, пеш овардам ва аз сар то по ба хона фурӯ хондам» (1, 27-29).

Аз он иборот возеҳ мешавад, ки Фаҳри Қаввос китобро махсус барои шарҳу тафсири вожаҳои душворфаҳми «Шоҳнома» эҷод кардааст. Воқеан, бештарини мусаннифони фарҳангҳои форсӣ дар Шибҳи Қораи Ҳинд вачҳи таълифашонро дар як чиз дидаанд: гурӯҳи дӯстон, фарзандон, дар ағлаби мавридҳо шогирдон аз муаллиф хоҳиш мекунанд, ки барои маърифати ин ё он асари манзум кӯмак кунад. Дар бештари ин мавридҳо онҳо «Шоҳно-

ма»-и Фирдавсиро дар назар доштанд. Аз ҷумла, мусаннифи «Дастур-ул-афозил» Ҳочиб Хайроти Дехлавӣ низ дар муқаддимаи осораш зикр мекунад, ки нигоштани фарҳанг дар ӯ баъди бо дӯстон хондани «Шоҳнома» пайдо шудааст. Аз навиштаҳои боло метавон ба чунин натиҷа даррасид, ки дар оғози садаи XIV анъанаи шоҳномаҳои дар кишварҳои форсигӯён идома дошт ва дар Шибҳи Қораи Ҳинд низ рӯи қор буд ва табиист, ки форсизабонони Ҳиндустон ба шарҳу тафсири вожаҳои душворфаҳми «Шоҳнома» ниёзманд буданд. «Фарҳанги Қаввос», ки аз панҷ бахш иборат аст, тафсири бештар аз 1400 моддаи луғавиро фаро гирифта, дар панҷоҳ маврид аз «Шоҳнома» байтҳо истинод шудааст. Чунончи:

Кеш – дин бошад. Фирдавсӣ гуфтааст:

Накӯ дoston зад худованди кеш,

Ки бӯи биҳишт ояд аз ҷони хеш.

Чома – шеърро гӯянд Фирдавсӣ гуфта:

Яке чомагӯю дигар чанган,

Яке пой кӯбад шикан бар шикан.

Куном – бешаро гӯянд. Фирдавсӣ гуфтааст:

Бубинад яке рӯи дастони Сом,

Ки буд парваронида андар қуном.

Бояд тазаққур дод, ки дар фарҳанг абёти шоҳид аз девонҳои Рӯдакиву Сӯзанӣ бештар аз «Шоҳнома» нақл шудааст. Ҳамчунин, истифодаи Қаввос аз гуфтаҳои Унсурӣ, Низомӣ, Ҳоконӣ тақрибан ба ҳамин дараҷаест, ки ӯ аз Фирдавсӣ истифода намудааст. Вале бо вучуди далели санадҳо «Фарҳанги Қаввос» аҳамияти худро чун «Фарҳанги Шоҳнома» гум накардааст, зеро мақсади муаллифи фарҳанг тавзеҳи вожаҳои душворфаҳми «Шоҳнома» буда, дар ин ҷода комилан муваффақ шудааст. Гузашта аз ин, бисёр модаҳои луғавии фарҳанг аз қабилҳои *доро*, *додор*, *қирдор*, *Офаридгор*, *довар*, *гаргар*, *суруш*, *кеш*, *хуришед*, *шед*, *гарразмон*, *қайвон*, *Ҳурмуз*, *ноҳид*, *тир*, *ахтар*, *шабоҳанг*, *гетӣ*,

ховар, ахгар, эдун, эдар, ранг, ожир, набард, пархои, сур, дайҳим, афсар, фарасб ва калимаҳои дигар, ки дар «Фарҳанги Қаввос» бо асноди байтҳои шоирони мухталиф тавзеҳ ёфтаанд, дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ серистеъмол буда, ба такрор мавриди истифода қарор гирифтаанд. Шояд аз ҳамин чашмандоз феҳрастнигори китобхонаи Калкатта ба чунин хулоса омадааст, ки «Фарҳанги Қаввос» китобе кӯҳна дар фарҳангнависии форсӣ шомили вожаҳои нодиру камёб аз «Шоҳнома» мебошад.

Аз омӯзиши «Фарҳанги Қаввос» ва баъзе аз луғатҳои фарҳангнигории сарзамини Ҳинд дар асрҳои XIII-XV метавон мушоҳида намуд, ки офаридаҳои лексикографии ин аҳд чун дастури муфиде барои маърифати «Шоҳнома» хидмат мекунад, зеро фарҳангнигорон пеши худ вазифа намегузоштанд, ки луғату фарҳангҳои ҳаҷман бузург биофаранд, ки тамоми забони адабии форсиро фаро гирад. Аз нигоҳи муаллифон таълифи эшон бояд вазифаи тафсири баъзе аз вожаҳои душвор ё кӯҳнашударо, ки дар осори аҳди бостон, махсусан дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мавҷуд буд, адо мекунад. Зиёда аз ин, ҳар яке аз фарҳангҳо дар тафсири вожаҳои як доираи махсусе кӯшида ва аз такрори якдигар парҳез кардаанд. Чунончи, агар дар доираи тафсири фарҳанги «Дастур-ул-афозил» номи ашхоси таърихии «Шоҳнома», аз қабилҳои Рустам, Рудоба, Сӯҳроб, Ардашон, Отбин ва монанди ин қарор гирифта бошад, муаллифи «Фарҳанги Қаввос» дар тафсири номҳои марбут ба олами атрофу табиат ва инсон иктифо варзидааст. Ин ҷо метавон чунин натиҷа бардошт, ки фарҳангҳои форсии давраи аввал заминаи бунёди фарҳангҳои шеърӣ гузошта буданд. Боиси зикр аст, ки маводи ин фарҳангҳо дар мавриди нақду баррасии осори суҳанварони асри X, таҷҳу танқех, муайян кардани муаллифони аслии асарҳо, бозёфти ашъори парешон арзишманд аст. Мусаннифи фарҳанг дар луғатномаи худ асноди шеърӣ аз шоирони

дигари асри Х, Шаҳиди Балхӣ, Хусравонӣ, Мунчик, Кисой, Абӯшақури Балхӣ овардааст, ки он метавонад дар тасхеху барқарор кардани намунаи ашъори онҳо хидмат кунад. Чунончи, дар китоби «Осори Рӯдакӣ» байте омада:

*Зераш Уторид он ки нахони-ш ҷуз дабир,
Як номи ӯ Уториду як номи ӯст Тир. (3)*

Дар «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» байти мазкур айнан дар тавзеҳи вожаи «Уторид» омадааст. «Фарҳанги Қаввос» таҳти воҳиди луғавии «Тир» ин байтро шомил аст:

*Пираш Уторид, он, ки нахониш ҷуз дабир,
Номаш яке Уториду номи дигар-ш Тир (1,40).*

Аз нигоҳи мо нусхаи «Фарҳанги Қаввос» ба асл наздик аст. Ба қавли Муҳаммад Гиёсиддин - муаллифи «Гиёсул-луғот» «Уторид - ситораи маъруф аст бар фалаки дувум тобад ва онро дабири фалак гӯянд. Илму ақл бад-ӯ тааллуқ дорад». Аз ин рӯ, вожаи «пир», ки ба маънии «устод», «муаллим», «доно», «хирадманд» пазируфта шудааст, дар байти устод Рӯдакӣ ба маврид омада, матлаби шоирро равшан таъмин мекунад.

Шоири дигари ин аҳд, ки 34 байти ӯ дар тавзеҳи луғавии «Фарҳанги Қаввос» чун шоҳид интишор ёфтааст, Абулҳасан Мачдиддин Исҳоқ Кисоии Марвазӣ мебошад. Намунаҳои асили фарҳанг дар тасхехи баъзе аз абёт ва порчаҳои ноқиси ашъори Кисой, ки то ба мо расидаанд, кӯмак мекунад. Чунончи, дар «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (саҳ.189) омада:

*Ба роҳшоҳи ниёз андарун сафар масигол,
Ки мард кӯфта гардад бад-он раҳ андар сахт.
Агар хилоф кунӣ тамърову ҳам бар вай
Ба дард ор ба мисл оҳанин бувад ҳамлаҳт.*

Ҷангоми ташреҳи абёти мазкур возеҳ ба назар мерасад, ки ду мисраи сонӣ шомили маънӣ ва матлабе нестанд. Иштибоҳеро, ки матншинос ё худ мусаннифи «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» содир кардааст, бо ёрии зехну дониш ду-

руст намудан сангин корест. Хушбахтона, нусхаи солими ин байт дар тавзеҳи моддаи луғавии «ҳамлаҳт» мунташир аст: **Ҳамлаҳт** – низ пойафзол аст. Кисоӣ гуяд:

*Ба шохроҳи ниёз андарун сафар масигол,
Ки мард кӯфта гардад, бад-он рав андар сахт.
Агар хилоф кунӣ табърову ҳам биравӣ,
Бидаррад ар ба масал оҳанин бувад ҳамлаҳт.*

Ҳамин тариқ, фарҳангҳои давраи аввали лексикографияи форсу тоҷик бо мақсади шарҳу тавзеҳи мафҳумҳои душворфаҳми осори суҳанварон эҷод шуда, сабк ва услуби ниғориши фарҳангҳои шеърро замина гузоштаанд. Ҳамчунин ин фарҳангҳо аз назари илми матншиносӣ арзиши баланди илмиро доро буда, дар тасҳеҳу барқароркунии осори адабӣ муфид аст.

Пайнавишт:

1. Муборакшоҳ Қаввоси Ғазнавӣ. Фарҳанги Қаввос. Фароҳамова-рандағони матн, муаллифони пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристон М. Ҳочаева ва С. Саидов. – Хучанд: Нури маърифат, 2003.
2. Баевский С.И. Ранняя персидская лексикография XI-XV вв. –М.: Наука, 1989.
3. Осори Рӯдакӣ. Таҳти таҳрири А.Мирзоев. - Сталинобод, 1958.
4. Мухторов А. Ашъори Рӯдакӣ дар Фарҳанги Қаввос. //Адабиёт ва санъат с.1993, №28.

Соли 1993

ЧАНД СУҲАН ДАР МАТНШИНОСИИ ОСОРИ РҶДАКӢ

Матншиносии осори Одамушшуаро Ҳаким Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ тӯли садсолаҳо аз ҷониби муҳаққиқону донишмандони беназири дунё ба як ҷараёни пурбори илмӣ табдил ёфтааст. Вале ба қавли ағлаби муҳаққиқони имрӯз то ҳанӯз матни осори адабии садаи

Х мукаммал ва намунаҳои мавҷуда бе саҳву ғалат тадвину тасниф нагардидааст. Дар ҷодаи танқеҳу тасҳеҳи осори устод Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ заҳматҳои фаровони илми донишмандони дунё Садриддин Айни, Саид Нафисӣ, И.С.Брагинский, Абдулғанӣ Мирзоев, Алиакбари Деххудо, Д.Доррӣ, Эрачи Афшор, Ҷаҳонгири Мансур, Насруллоҳи Имомӣ, Аҳрор Мухторов, Расул Ҳодизода, Ҷаъфари Шиор, Халил Хатиби Раҳбар, Шарифҷон Ҳусейнзода, Холиқ Мирзозода, Аълоҳон Афсаҳзод, Саъдоншоҳ Имронов, Ҷумъакул Азизкулов, Усмон Каримов, Садрӣ Саъдиев, Масъуд Қосимӣ, Абдулманнони Насриддин, Асрори Раҳмонфар, Алии Муҳаммадӣ ва дигарон боиси тазаккур ва сипосу эҳтиром аст.

Суханшиносони мазкур дар заминаи ҷустуҷӯҳои назарияву амалии ҳеш дар перомунӣ тасҳеҳу танқеҳи матни осори адабии устод Рӯдакӣ интисоби он бозёфти ашъори парешон ва масоили дигар хулосаҳои ҷолиби тадқиқоти текстологиро ба анҷом расонидаанд.

Ҳини омӯзиши маводҳои марбут ба матншиносии осори Рӯдакӣ дар баробари бозёфт ва андешаву пешниҳодоти ҷолиб, афкори мухталиф, назарҳои гуногунро дар атрофи як порчаи шеърӣ ё як байт ё мисраъ ва ҳатто як воҳиди луғавӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки гоҳо доварӣ намудан ба асаҳ ва дуруст будани яке аз онҳо осон нест. Аз ҷониби дигар ҳар як муҳаққиқ баробари ба эътибор ва мавриди истифода қарор додани усули умумии тадқиқоти илмӣ матни осори адабӣ сабку салиқа ва тарзи таҳлилу тавзеҳ ва тасҳеҳи фардии ҳешро дорост, ки гоҳҳо он таҳрифу тасҳифи дигарро дар интихоби матн рӯи қор меорад. Аз ин ҷашмандоз агар барқарор кардани матни асли муаллиф аз вазифаҳои аввалиндараҷаи илми матншиносӣ маҳсуб гардад, пас танҳо завқи салим ва таъби баланди шеърдонии муҳаққиқ ва бо усули фардӣ анҷом додани қор дар роҳи расидан ба ҳадафи олий кифоят намекунад. Аз

ин рӯ, ба қавли суҳаншиноси маъруфи Эрон Абдулхусайни Зарринқӯб: «Ҳадаф ва ғояти нақду тасҳеҳи мутуни адабӣ он аст, ки аз рӯи нусҳаи хаттии мавҷуд нусҳаи аслий ё қариб ба аслии асарро эҳёву мураттаб ва мудавван кунанд ва онро ба сурате арза доранд, ки хонандаи аҳли таҳқиқ битаванад яқин ва итминон ҳосил кунанд, ки агар асли як асарро дар даст надорад, нусҳае аз онро дорад, ки ба сурати аслий ва шакле, ки мусанниф ва муаллифи асл навиштааст, ба ниҳоят дараҷа наздик аст». ¹

Ҳар як нусҳаи девони Рӯдакӣ, ки то имрӯз интишор шудааст, дар зоти худ суҳани тозаеро дар шиноҳти матни аслии устод Рӯдакӣ ироа намудааст. Нусҳаҳои мазкур дар баробари навғониҳо нуқсонҳои худро шомил аст, ки ин табиист. Зеро ҳар муҳаққиқ дар доираи донишу завқи фардӣ ва имконоти мавҷудияти сарчашмаҳои мӯътамади дар дасташ буда, қор қардааст ва ба қавле «ҳар як хиштеро дар бунёди бинои матни аз боди ҳаводиси таърих парешону гумшудаи устод Рӯдакӣ гузоштааст».

Солҳои охир чанд тадқиқоти илмиву адабӣ дар перомуни зиндагӣ, рӯзгор ва осори устод Рӯдакӣ рӯи қор омад, ки зимнан саҳифаи тозаеро дар матншиносии осори Рӯдакӣ боз қард. Яке аз ин гуна тадқиқот нашри «Девони Рӯдакӣ» бо тасҳеҳ ва танқеҳи муҳаққиқи донишманд Қодирӣ Рӯстам мебошад, ки аз нусҳаҳои қаблан интишоршудаи устод Рӯдакӣ ҷиҳати тозаҷӯиву тозагӯиҳо, тавзеҳу ташреҳ, муқоисаҳои илмӣ ва назари жарғои муҳаққиқ тафовут дорад. Қодирӣ Рӯстам кӯшиш қардааст девонеро пешорӯи хонанда қарор диҳад, ки он қамтар ғалату тасҳиф дошта, ба асл наздик бошад.

Сарсуҳани девон, ки усулу равиши қори муҳаққиқро дар тасҳеҳу тадвини ашъори Рӯдакӣ бозгӯ мекунад, ба бахшҳои «Интисоби абёт», «Нусҳабадалҳо», «Маънӣ ва шарҳи вожаҳо» қисмат қардида, нуқтаҳои муҳими шиноҳти матни асил ва ё ба асл наздиқи Одамушшуароро

баён менамояд. Чунончи, дар мавриди иштибоҳ дар инти-
соби абёт Қодири Рустам сабабҳои муҳими омезиш ёфта-
ни осори суҳанваронро бо мисолҳои дақиқ баён мекунад.
Зеро бе муайян намудани муаллифи воқеии ин ё он наму-
наи осори адабӣ дар бораи таърихи адабиёт, паҳлӯҳои ху-
нарии эҷодиёти суҳанвар, ҷиҳати ғоявӣ ва арзиши бадеии
асар ва маҳорати адабӣ тадқиқоти дуруст бурдан аз имкон
берун аст. Хулосабарории Қодири Рустам дар мавриди
мансубияти шеъри Рӯдакӣ ба номи шоирони асрҳои сонӣ
қобили таваҷҷӯҳ аст: «Як сабаби руҳ додани ин амр эҳти-
мол ин буда, ки шоирон абёти писандидаи гузаштагони ху-
дро бо хати хеш барои худ менавиштанд ва пеши худ нигоҳ
медоштанд ва пас аз марг таҳиякунандагони девони онҳо
ба гумони ин ки шеъри худи онҳост, ба девони ашъорашон
ворид карданд». (5: 4)

Ё ҷои дигар нуқтаи назари Қодири Рустам дар мав-
риди ба Тайёни Марвазӣ ё устод Рӯдакӣ тааллуқ доштани
чанд байти дар «Фарҳанги Қаввос» насбгардида ҳарчанд
бахс меҳаҳад, вале ҷамъбасти муҳаққиқ: «то замоне, ки
далоили қотейтар дар даст нест ва манзалаи густурдатаре
адаби аҳди Сомониро пеши назар надорем, наметавонем
чунин абётро аз маҷмӯаи ашъори устод хорич кунем» (5: 4)
боиси дастгирист.

Заҳмати фаровон ва таҳқиқи мӯшикофонаи Қодири
Рустам дар «Тавзеҳот»-и китоб бармало эҳсос мешавад.
Муҳаққиқ дар заминаи асноди мӯътамади сарчашмаҳои
илмиву адабӣ хоса, луғатномаҳои форсии давраи аввали
фарҳангшиносӣ аз қабиле «Луғати Фурс»-и Асадии Тӯсӣ,
«Фарҳанги Фаҳри Қаввос» бозёфтҳои ҷолиберо дар ши-
нохти матни асилаи осори Рӯдакӣ пешорӯи хонанда қарор
медихад. Метавон бо итмонони комил ҳадс зад, ки «Де-
вони Рӯдакӣ» дар тасҳеҳу таҳияи донишманди мумтоз Қо-
дири Рустам аз кулли нашрҳои илмӣ-интиқодии қаблан
интишоршуда тафовутҳои ҷолиб дорад ва метавон онро

як нусхаи ба асл наздики устод Рӯдакӣ пазируфт. Вале бо вучуди ин ошноӣ бо матни «Девон» дар заминаи муқоисаву муқобала бо дигар нусхаҳои илмӣ-интиқодӣ, матнҳои фарҳангҳои форсии давраи аввали луғатнигорӣ чун «Луғати Фурс»-и Асадии Тӯсӣ, (6) «Сихоҳ-ал Фурс»-и Ҳиндушоҳи Нахҷувонӣ, (7) «Фарҳанги Фаҳри Қаввос»-и Муборакшоҳи Ғазнавӣ (8) ва дигар сарчашмаҳо ошкор сохт, ки на дар ҳама маворид аз ҷониби Қодири Рустам «сурати саҳеҳ ва дурусти абёт» забт ёфтааст. Нақду баррасии мо бозгӯи ҳам бурду ҳам боҳти муҳаққиқи суҳаншиносии мо хоҳад буд.

Нахустғазали девон бо матлаи «Ба ҳақ нолам зи ҳаҷри дӯст зоро» аз ҷониби Қодири Рустам тасҳеҳи қиёсӣ ёфтааст ва як навъ нусхаи дурусту ба асл наздик рӯи қор омадааст. Вале ҳамоно наметавон дар байти зерини ин ғазал истифодаи вожаи «ҷонбӯз»-ро бар «ҷонтӯз» афзалият бахшид:

Аз он ҷонтӯз лаҳте хуни раз деҳ,

Сипарда зерӣ пой андар сипоро.

Дар китоби «Девони шеърӣ Рӯдакӣ», ки бо тасҳеҳу ташреҳи дуктур Ҷаъфарӣ Шиор соли 1378 ҳ.ш. дар Техрон нашр шудааст, дар тавзеҳи байти боло омадааст:

Ҷонтӯз – ҷонбахш, ҷонафзо; Сипарда – лағадмолшуда; Сипор – чархушт, чархе, ки бо он шираи ангур гиранд.

Қодири Рустам дар «Девони Рӯдакӣ» истинод ба тасҳеҳи қиёсии Саидрасули Мӯсаваӣ, Масъуди Қосим ва Азиз Мирбобоев аз китоби «Рӯдакӣ», Душанбе, 2000 менамояд ва «Ҷонбӯз» - ро ба маъни ҷонпаноҳ, наҷотдиҳандаи ҷон шарҳ медиҳанд. Таҳиягарони китоби Рӯдакӣ ишора бар он доранд, ки таркиби «ҷонбӯз» дар ҳамин маънии ёдшуда ду бор дар китоби «Вис ва Ромин»-и Гургонӣ ба қор рафтааст. Дар «Луғати Деҳхудо» таҳти воҳиди луғавии «ҷонбӯз» он абёт сабт шудааст:

Ҷонбӯз – дар ду маврид Фаҳриддини Гургонӣ ин ка-

лимаро ба кор бурдааст ва дар ҳеч як аз фарҳангҳои маврид маъное, ки муносиб бошад дида нашуд ва маънии дақиқи он маълум нагардид.

*Кунун аз ман ҳамае чонбӯз хоҳӣ,
Ба даймоҳ дар ҳамае Наврӯз хоҳӣ...
Ба муште коҳу вайро меҳмон кун
Ба чонбӯзе диламро шодмон кун.*

Дар ин маврид андеша ва муҳокимаронии муҳаққиқи матншинос Асрори Раҳмонфар дар китоби «Рӯдакиро суҳанаш тилви нубост». Душанбе, Адиб, 2009 дар саҳифаҳои 95-97 ҷолиб аст. Асрори Раҳмонфар дар асоси мавзӯву мундариҷа ва овардани мисол аз ашъори шоир собит мекунад, ки истифодаи «чонтӯз» ба асл наздик аст. Дар луғатномаи «Сиҳоҳалфурс» таҳти воҳиди луғавии тӯз омада:

Тӯз – андӯхтан бошад, гӯянд «кинтӯз», яъне кинаандӯз. Андӯхтан яъне чамъ овардан, афзудан ба мафҳум бахшидан, яъне чонтӯз – чонафзо ва чонбахш наздик хоҳад буд ва аз ин рӯ метавон чунин ҳадс зад, ки дар ин байт устод мефармояд: Ту ба ман шароби чонбахше дех, ки онро тавассути сипардани чархушт ҳосил кардаӣ.

Дар мавриди дурустии вожаи «зулфин» ё «зулфайн» аз матлаи

*Гирифт хоҳам зулфайни анбарини туро,
Ба бӯса нақш кунам барги ёсамини туро.*

миёни Қодири Рустам ва Мубашшири Акбарзод баҳси доманадоре барҳост ва метавон танҳо афзуд, ки ханӯз аз эшон муқаддам Алиакбари Деххудо дар Луғатномаи маъруфи худ таҳти воҳиди луғавии «зулфин» сари ин таъбир андешаи мӯътамади илмии худро баён кардаанд, ки нуктаи назари Қодири Рустам аз он сарчашма мегирад ва ин ҷо ҳақ ҳам ба ҷониби ӯст. Яъне истифодаи «зулфин» ба ҷои «зулфайн» мутобиқи матлаб аст.

*Ба теги ҳиндӣ гӯ дастӣ ман ҷудо бикунанд,
Агар нагирам рӯзе ман остини туро.*

Ин чо сухан дар перомуни воҳидҳои луғавии «нагирам» ё «бигирам» меравад. Дар нусхаи илмӣ-интиқодии устод Саид Нафисӣ, Ҷаъфари Шиор, Насруллоҳи Имомӣ, Абдулманнони Насриддин вожаи «бигирам» истифода шуда, дар кулли нусхаҳои дигари тоҷикистонӣ варианти «Девони Рӯдакӣ»-и Қодири Рустам пазируфта шудааст. Ба андешаи ин ҷониб дар сурати истифодаи «нагирам» як маънии урён ва дар сурати амиқтар назар кардан мантиқан вайрон пеши назари хонанда ҷилва мекунад. Яъне: «Бигзор дасти маро ба теги ҳинду бибурранд агар рӯзе дастам ба остини ту нарасад. Ҳарчанд ин чо зоҳиран тақвияти мисраи дигари устод «Рӯзе, ки туро набинам он рӯз мабод» ба назар мерасад, вале дар сурати истифодаи «бигирам» ду маънии латифи рӯдакивор рӯи кор меояд:

1.«Агар рӯзе дастам ба остинат ё худ доманат бирасад, онро ман ҳаргиз раҳо нахоҳам кард, магар дастамро ба теги ҳиндӣ аз пайкарам ҷудо кунанд». Ба ибороти дигар дасти домони туро доштаамро танҳо тег метавонад ҷудо кунад.

2.Дар луғатномаҳо аз ҷумла, луғатномаи Аллома Деҳхудо таъбири «Остин гирифтани касеро» ба маънии мояи зиёну зарар шудан омадааст.

Аз ин нуқтаи назар метавон байтро бад-ин тариқ тавзеҳ дод:

Бигзор ба теги ҳиндӣ дасти маро бибурранд агар рӯзе мабод зарару зиёни ман бар ту бирасад.

Дар «Девони Рӯдакӣ»-и Қодири Рустам қасидаи «Омад баҳори хуррам...» дар муқоиса бо нусхаҳои дигар нисбатан саҳеҳ ва ба асл наздик насб шудааст. Вале сарфи назар намудани ду байти охири қасида, ки кулли нусхаҳои мӯътамади шоир онро шомил ҳастанд, таъҷубангез аст.

Ҳамчунин дар мисраи «Ҳарчанд навбаҳор ҷаҳон аст ба ҷашм хуб» аз қасидаи мазкур ба вожаи «навбаҳор» ҳарфи и илова кардан дуруст нест.

Дар ағлаби нусхаҳои мӯътамад як қитъаи устод ба тариқи зайл сабт шудааст:

*Бо хирадуманд бевафо бувад ин бахт
Хештани хешро бикӯш ту як лахт.
Худ хуру худ деҳ кучо набуд пушаймон
Ҳар ки бидоду бихӯрд з-он чи ки билфахт.*

Қодири Рустам мисраи сеюмро ба тариқи зерин: «Би-хуру бидеҳ кучо пушаймон набвад» тағир додааст, ки дар тавзеҳот сабаб ё сарчашмаи ин тасҳеҳ баён нагаштааст.

Ҳамин чо метавон дар бораи як масъала изҳори назар кард. Ин ҳам бошад, тасҳеҳи баъзе аз абёти Рӯдакӣ аз ҷониби муҳаққикон дар заминаи донишҳои назарии инфиродӣ. Чунонки Қодири Рустам дар сарсухани «Девони Рӯдакӣ» (с.21) менависад:

«Тайи мутолиаи мустамари ашъори Рӯдакӣ он кадр бо ин шеър ва соҳиби он унс гирифтам, ки густох шудам, чуръат пайдо кардам ва бо иҷоза аз рӯҳи поки устод чанд байтро ки маъноӣ рӯшан надоштанд, ислоҳ кардам, яъне вожаҳои дигарро бадали калимаҳои мавҷуд дар маъхазҳо ниҳодам».

Бояд зикр кард, ки дар илми матншиносӣ «густохӣ» нашояд ва матншинос ҳақ надорад аз рӯи завқу ҷаҳоншиносии фардӣ ба матни осори адиб иловае намояд ё аз он чизеро ҳазф кунад. Чунончи, ин байти Устод Рӯдакӣ дар хамаи нусхаҳо бад-ин тарик:

*Роҳи осону рост бигзин, эй дӯст
Дур шав аз роҳи беканораву тарфанҷ*

насб шудааст ва Қодири Рустам онро бад-ин зайл тағйир дода:

*Роҳе к-ӯ рост аст бигзин, эй дӯст
Дур шав аз роҳи бекаронаву тарфанҷ.*

Ин гуна тасҳеҳ дар «Девони Рӯдакӣ» кам ба назар намерасад, ки боиси тавлиди мушкилоти дигар дар матншиносии осори шоир гардидааст.

Пораи шеъри дигар аз «Девони Рӯдакӣ»:

*Дареги мидҳати дурру обдор газал,
Ки чобукии наёяд ҳаме ба лафз падид.
Асоси табъ ба пояст бал қавитар аз он
Зи олати сухан омад ҳаме ҳама монид.*

Зохиран матни фавқуззикр нуксоне надорад ва зимнан маънии обдореро ифода мекунад. Дар нусхаҳои илмӣ-интиқодии осори Рӯдакӣ матни мазкур дар шаклҳои мухталиф насб шудааст. Чунончи, нусхаи Саид Нафисӣ:

*Дарег мидҳати чун зар (р)у обдор газал,
Ки чобукии наёяд - ҳаме ба лафз падид.
Асоси табъ санояст бал қавитар аз он
Зи олати сухан омад - ҳаме ҳама монид.*

Нусхаи Чаъфари Шиор:

*Дареги мидҳати дурру обдор газал,
Ки чобукии наёяд ҳаме ба лафз падид.
Асоси табъ ба поест бал қавитар аз он
Зи олати сухан омад ҳаме ҳама монид.*

Нусхаи С.Мӯсаваӣ, М.Қосимӣ ва Азиз Мирбобоев:

*Дареги мидҳати чун дурру обдор газал
Ки чобукии наёяд ҳаме ба лафз падид.
Асоси табъ ба поест бал қавитар аз он,
Зи олати сухан омад ҳаме ҳама монид.*

Нусхаҳои сириллик ин ё он нусхаи болоиро мавриди истифода қарор додаанд.

Дар фарҳанги «Сихоҳалфурс»-и Наҳҷувонӣ таҳти воҳиди луғавии «монид» ба андешаи ин ҷониб нусхаи саҳеҳи абёти боло насб ёфтааст:

Монид – чурм аст ва монда шудан.

Рӯдакӣ гуфт:

*Дареги мидҳати чун дурри обдор газал,
Ки чобукии наёяд ҳаме ба лафз падид.
Асоси табъ ба ҷоест бал қавитар аз он,
Зи олати сухан ояд ҳаме ҳама монид.*

Шоир дар ин абёт назари интиқодии худро оид ба ғазал баён мекунад ва мегӯяд, ки маънии баланди суханвар бояд тавассути алфози шево баён шавад. Ӯ ғазалеро, ки аносири шаклиаш бар маънӣ афзалият дорад чурми сухан меҳисобад.

Дар матншиносии осори Рӯдакӣ ба ҳам овардани пораҳои мухталифи шеър бо назардошти маъниву мазмун, мантиқ ва вазну қофия таърихи дерина дорад. Дар ин замина Қодири Рустам низ дар чандин маврид порчаҳои мухталифро ба ҳам оварда ва дар чанд ҷои дигар порчаҳои қаблан яклухтро аз ҳам ҷудо ва баъзеи онҳоро аз девон куллан ҳазф намудааст. Зоҳиран аз порчаи шеърии

Ба рухаш зулф ошиқ аст чу ман

Ду байти матлааш «Рағ, ки пешёр бинмойӣ»-ро ҷудо кардан саҳеҳ ба назар мерасад, вале ду байти охирро ҳазф кардани Қодири Рустам бе ташреҳ мондааст. Мусанниф ду порчаи шеърии дар нусхаҳои дигар ҷудо насбгаштаро ба ҳам меорад, ки мантиқан асаҳ аст:

Дарегам ояд хондан газофвор ду ном.

Бузургвор ду ном аз гизоф хондани хом:

Яке ки хубонро яксара нақӯ хонанд

Дигар ки ошиқ гӯянд ошиқонро ом.

Дарегам ояд, ҷуз ман туро нақӯ хонанд,

Дарегам ояд ҷуз бар раҳи-т ошиқ ном.

Маро дилест, ки аз гамгинӣ чу дур шавад

Ба гамгинон шаваду гам фароз гирад вом.

Дар девон омада:

Ёд кун зерат андарун танишӯй,

Ту бар ӯ хор хобанида ситон.

Чаъдмӯён-т чаъд канда ҳаме

Бибурида бируни ту пистон.

Дар нусхаҳои дигар, аз ҷумла, нусхаи Саид Нафисӣ ин порчаи шеърӣ байти дигареро шомил аст, ки Қодири Рустам онро ҳазф карда ва дар тавзеҳи ин амал хомӯшӣ гузидааст:

*Пири фартут гашта будам сахт,
Давлати ӯ бикард маро ҷавон.*

Дар перомуни таъбири «Бируни ту» адабиётшинос Мубашшири Акбарзод дар мақолаи худ «Сухани Рӯдакивор некӯ бувад» ҳини интиқоди «Девони Рӯдакӣ» мегӯяд: «Таркиби баруни (ба сабаби) дар ду маврид «бируни» қаламдод шудааст, ки ғалати маҳз аст. Мубашшири Акбарзод байтҳои:

*Худ гами дандон ба кӣ тавонам гуфтан:
Зарин гаштам бируни симин дандон.*

ва байти қаблиро бо таркиби «бируни ту» дар назар дорад.

Бояд тазақкур дод, ки ҳарчанд дар ағлаби нусхаҳои илмӣ-интиқодӣ «ба руни» истифода шудааст, вале тасҳеҳи Қодири Рустам ба асл наздик аст. Чунонки дар фарҳанги «Баҳори Аҷам»-и Рой Тик Чанд Баҳор омада:

Бируни ту – ба касри аввал ва вови маъруф ба маънии «барои ту»

*Ёд кун зерат андар он тахта
Ту бар ӯ хор хобанида ситон.
Ҷаъдмӯён-т мӯй канда ҳаме
Бибурида бируни ту ба синон.*

Дар кулли нусхаҳои мӯътабари илмӣ-интиқодӣ порчаи зерини шеъри Устод Рӯдакиро метавон мушоҳида кард:

*Пушт кӯҷу сар тавилу рӯй бар кирдори Нил,
Соқ чу сӯҳону дандон бар мисоли устура.
Бар канори ҷӯй бинам растаи бодоми сарв
Рост тиндорам қатори уштуруни обра.*

Дар «Девони Рӯдакӣ»-и Қодири Рустам ин порчаи шеърӣ ба тариқи зайл насб шудааст, ки сарчашмаи он абёти шохид бар воҳидҳои луғавии «анбара», «соқ» аз луғатномаи Алиакбари Деҳхудо буда, он абёт мансуб ба шоир Ғаввос аст:

*Пушт кӯҳлу сар тавилу рӯй бар кирдори қир,
Соқ чун сӯҳону дандон бар мисоли дастара.*

*Дар канори ҷӯй бинам растаи бодому себ
Рост пиндорӣ қатори уштурони анбура.*

Аввалан Қодири Рустам байти дувумро аз луғатнома нодуруст кӯчонидааст, ки шакли саҳеҳи он:

*Бар канори ҷӯй бинам растаи бодому себ
Рост пиндорӣ қатори уштуронанд анбара*

мебошад. Сониян ин бозёфт ё худ тасҳеҳи Қодири Рустам аз нуқтаи назари илми матншиносӣ қобили қабул нест. Зеро нусхаи мазкур дар «Луғатнома»-и Деххудо сарехан на бо номи Устод Рӯдакӣ, балки ба номи шоир Фаввос насб шудааст ва дур нест он варианти дигари нусха бошад, ки дар заминаи таворуд ё сирқоти шеър эҷод гаштааст. Аз ин рӯ, ин пешниҳоди Қодири Рустам заминаи қавӣ ва мӯътамади илмиро шомил нест.

Порчаи дигари шеърӣ зерин дар кули нусхаҳои илмӣ-интиқодӣ ва баъзе аз сарчашмаҳои мутақаддам ба тариқи зайл насб шуда:

*Замоне барқ пурханда, замоне бод пурнола,
Чунон чун модар аз сӯки арӯси сездарсола.
Ва гашта з-ин паранди сабз шохи беда бунсола
Чунон чун ашки маҳчурон нишаста жола бар лола.*

Мусаннифи «Девони Рӯдаки дар байти дувум тасҳеҳ ворид намуда «ва гашта»-ро ба «нагашта» «беда бунсола»-ро ба «бед бунсола» табдил додааст ва дар тавзеҳот меорад: «нагашта» ба ивази «ва гашта» дар «Фарҳанги Онандроч» омада, ки аз «Луғатнома» иқтибос шуд ва истифодаи «нагашта» ва хониши мо ба сурате, ки омад байт ва мисраъро маънӣ медиҳад, яъне шохи бед ба сабаби пӯшиши либоси сабзи баҳорӣ пириӣ худро пинҳон кард».

Боиси зикр аст, ки дар «Луғатнома»-и Деххудо тахти воҳиди луғавӣ «сола» ин байти Рӯдакӣ ба чашм нахӯрд. Дар фарҳанги «Сихоҳалфурс» омада:

Бунсола – куҳан ва солхӯрда бувад.

Рӯдакӣ гуфт:

Бигашта 3-ин паранди сабз шохи беда бунсола

Чунон чун ашки маҳчурон нишафта жола бар жола.

Чунонки ба назар мерасад «бигашта» ва «гашта», ки зимнан як маъниро ифода мекунад, таи даҳ аср, бетағир расида омадааст. Маънии ироанамудаи Қодири Рустам бо истифодаи «нагашта» андаке аз усули анъанавии ифодаи фикри суханварони сабки хуросонӣ дур аст ва лутферо дар худ таҷассум намекунад. Голибан маънии байт ин аст:

«3-ин» ишора ба ду байти аввал, яъне барқи пурҳанда ва раъди пурнола аст, ки дар натиҷаи он шохи беда куҳансол ба паранди сабз, яъне ҳарир ё худ барги сабз мубаддал шудааст. Яъне аз нав ҷавон шудани дарахти пир ва дар мисоли он Одамушшуаро табиатро дар назар дорад. Ҳамзамон он паранди сабзро шоир ба жолаи рӯи лола, ки чун ашки маҳчурон (ишора ба сӯки арӯси сездахсола) аст маънидод мекунад.

Дар байти:

Шери олағда, ки берун ҷаҳад аз хона ба сайд

То ба ҷанг орад оҳурову оҳубарраро.

мусанниф ба ду тасҳиф роҳ додааст, ки ҳар ду марбут ба ибороти «шери олағда» мебошад. Аввалан дар фарҳангҳо олуғда ба замми лом ва фатҳи дол зикр шуда, ки шакли саҳеҳи онро Қодири Рустам дар саҳифаи садуми китобаш дар мисоли байти дигари устод насб кардааст:

Шер ҳашм оварду ҷаст аз ҷои ҳеш,

В-омад он харгӯиро олуғда неш.

Сониян на «шери олуғда» балки шакли «шер олуғда» саҳеҳтар ва аз шеърӣ бархурдор аст.

Байти дигар, ки дар «Девони Рӯдакӣ» бо тасҳеҳи Қодири Рустам рӯи кор омадааст:

Бар рӯи пизшик ҷон маяндеш

Чун був-д дуруст писёрат.

Ин байт дар нусхаҳои илмӣ-интиқодӣ ба шакли муҳталиф зикр ёфта. Масалан, дар нусхаи Ҷаъфарӣ Шоир:

*Бар рӯи пизишк ҷон маяндеш
Чун буд дуруст бисёрат.*

Дар нусхаи Саидрасули Мӯсавӣ:

*Бар рӯи пизишк ҷон маяндеш
Чун буд дуруст пешёрат.*

Нусхаи Саид Нафисӣ:

*Бар рӯи пизишк ҷон маяндеш
Чун буд дуруст писёрат.*

Ба хотири бозёфти нусхаи нисбатан ба асл наздик
ручӯъ мекунем ба луғатномаҳо:

«Фарҳанги Қаввос»:

Пешёр – пешоби захимат, ки дар шиша кунанд ва бар
табиб баранд. Асадии Тӯсӣ гӯяд:

*Бар рӯи пизишк з-он маяндеш,
Чун ҳаст дуруст пешорат.*

«Сихоҳалфурс»:

Пешор – ду маънӣ дорад. Аввал шошаи бемор бувад,
ки ба табиб бинамоянд то иллат пайдо шавад.

«Фарҳанги забони тоҷикӣ»:

Пешёр – 2.пешоб, бавл, шоша

Аз ниҳеби ту шери гардунро

Об нахӯрда пешёр гирифт (Анварӣ).

Яъне Қодири Рустам дар ду маврид яке ба ҷои «буд»
овардани «бувад» ва сониян ба ҷои «пешор» овардани «пи-
сёр» ба тасхиф роҳ додаст. Боиси зикр аст, ки дар «Девони
Рӯдакӣ» (с.40) худи Қодири Рустам «Пешор»-ро ба маънии
ироашуда дар мавриди байти дигар насб кардааст:

Рағ ки бо пешёр бинмой,

Дили ту хуш кунад ба хуш гуфтор.

Дар ин маврид нусхаи «Фарҳанги Фаҳри Қаввос» ба
асл наздиктар аст:

Бар рӯи пизишк з-он маяндеш,

Чун ҳаст дуруст пешорат.

Баҳсро дар перомуни тасхеҳу танкеҳи осори Ода-

мушшуаро зимни матни китоби «Девони Рӯдакӣ» метавон идома бахшид ва дар ҳошияи тавзеҳоти матншинос асноди раддия ва мӯътамадро ироа намуд. Вале ҳадафи мо аз ин мақола бозгӯи мукаммали хусну кубҳи ин китоб нест. Балки ба тақрор тазаккур медиҳем, ки «Девони Рӯдакӣ»-и Қодири Рустам саҳифаи тозаеро дар матншиносии осори Рӯдакӣ боз кард ва ҳамонро тадқиқоти зиёд дар пеш аст, то ба ҳадафи ниҳии тадвини осори ба асл наздики Одамушшуаро мушарраф гардем.

Дар мавриди матншиносии осори Устод Рӯдакӣ метавон хулосаҳои зеринро ироа кард:

1. Барои барқарор намудани матни асаҳ ва нусхаи ба асл наздики ашъори Устод Рӯдакӣ нақду тасҳеҳи завқӣ набояд афзалият дошта бошад. Ҳар як тадқиқоти матншинос бояд дар заминаи маводи аниқӣ мӯътамад аз нусхаҳои хаттӣ ё нусхаҳои илмӣ-интиқодӣ сурат пазирад.

2. Аз омӯзишҳо ба мушоҳида мерасад, ки нисбат ба сарчашмаҳои илмиву адабии дигар фарҳангҳои форсӣ дар тасҳеҳу барқарор ва бозёфти ашъори парешони Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ афзалият дораду ба риштаи таҳқиқ кашидани онҳо имконияти бештареро фароҳам меорад. Ҳатто луғатномаҳои шеърӣ асрҳои VIII-IX монанди «Мусталехотушшуаро», «Баҳори Ачам» ва монанди инҳо метавонад хидмати бузургеро дар ин раванд адо намоянд. Зеро дур нест, ки луғатнигорони ин асрҳо зери дасти хеш сарчашмаҳои мӯътамадеро доштанд, ки бо мурури замон аз байн рафтааст.

3. Дар матншиносии осори Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ мутобиқати тадқиқоти илмӣ муҳим аст. Зеро то имрӯз намунаҳои зиёди осори Рӯдакӣ аз ҷониби ин ё он матншиносон нақду баррасӣ ёфта, нусхаи саҳеҳи ба асл наздики он рӯи нашрро дидааст, вале чунин ба назар мерасад, ки ин тадқиқотҳо дар мавриди тадвини нашри тозаи девони Рӯдакӣ сарфи назар мешавад.

Дар матншиносии осори Рӯдакӣ дар баробари ба субут расидани корҳои зиёди текстологӣ ҳамонро тадқиқоти амиқу жарф ва муҳим дар пеш аст.

Пайнавишт:

1. Абдулҳусайни Зарринқуб. Ёддоштҳо ва андешаҳо. – Теҳрон, 1371.
2. Девони шеъри Рӯдакӣ. Бо кӯшиши Ҷаъфари Шиор. Теҳрон.1378.
3. Девони Рӯдакӣ. Бо эҳтимоми Саидрасули Мӯсаӣ, Масъуди Қосим ва Азиз Мирбобоев. – Душанбе, 2000.
4. Асрори Раҳмонфар. Рӯдакиро суханаш тилви нубост. – Душанбе: Адиб, 2009.
5. Девони Рӯдакӣ. Бо эҳтимоми Қодири Рустам. – Олмотӣ, 2007.
6. Асади Тӯсӣ. Луғти фурс. – Теҳрон, с. 2009.
7. Муҳаммад Ҳиндушохи Наҳҷувонӣ, Сихоҳ-ал-фурс. – Теҳрон, с.1376
8. Фаҳриддин Муборакшоҳи Ғазнавӣ. Фарҳанги Қаввос. Бо кӯшиши Назир Аҳмад. – Теҳрон, 1353.

Соли 2009

“ШОҲНОМА”- И ФИРДАВСӢ САРЧАШМАИ ФАРҲАНҶОИ ФОРСӢ

“Шоҳнома”- и безаволи Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ аз замони эҷодаш таваҷҷӯҳи аҳли илму фанро ба худ ҷалб кард. Ин китоб дар рушди илм ва фанҳои мухталиф, хоса илми суханшиносӣ таъсири бузург гузоштааст. Махсусан забони асар, воҳидҳои луғавии фароғирифтаи он дар гус тариши илми лексикография ҳамроҳ надорад.

Сарчашмаи бештари фанҳои давраи аввали луғатнигорӣ форсӣ-тоҷикӣ мутуни осори адабии суханварон буд, ки «Шоҳнома» -и Абулқосим Фирдавсӣ дар меҳвари он қарор дошт. Шоҳнома»-и Фирдавсии Тӯсӣ ҳамчун маҳбубтарин ва бузургтарин манзумаи форсӣ таи бештар аз ҳазор сол аст, ки дар доираи бузурги истифодаи забон ва адаби форсӣ қарор дорад, ки дар адабиёти олам

хамсанги он камтар ба назар мерасад. Аз ин ҷост, ки дар дарозии ин асрҳо фарҳангшиногон хини мураттаб сохтани луғатномаҳо ба «Шоҳнома» ҳамчун ба як сарчашмаи нобу асили забон мурочиат кардаанд ва луғоту асноди шоҳиди фаровонеро аз он истифода намудаанд. Дар аввалин луғатномаи форсӣ, ки то замони мо расида омадааст, «Луғати Фурс»-и Асадии Тӯсӣ 51 байт аз «Шоҳнома»-и безаволи Абулқосим Фирдавсӣ истинод шудааст, ки аз шӯҳрати баландии ин ҳамосаи ҷовидонӣ дарак медиҳад.

Бо гузашти замон аз ҷониби луғатшиногон фарҳангшино махсуси «Шоҳнома» тасниф гардидаанд, ки арзиши онҳо ҳам дар густариши забони форсӣ- тоҷикӣ ва ҳам дар шинохту маърифати асари безаволи Фирдавсӣ судманд мебошанд.

1. Фарҳангшино давраи асримиёнагӣ. Қуҳантарин фарҳанге, ки ҳамчун фарҳанги «Шоҳнома» шӯҳрат дорад, «Мӯъҷаи Шоҳнома» аст, ки муаллифи он Муҳаммад ибни Ризо ибни Муҳаммад Алави Тӯсӣ мебошад. Аз зиндагиномаи муаллиф ва соли таълифи он маълумоти дақиқ дар даст нест. Дар дебочаи фарҳанг оид ба сабаби таълиф чунин зикр шуда: «Чун ба ҷониби Ироқ афтодам, ба шаҳри Исфохон расидам... Ҷамоате дидам нишаста ва дари китобхона боз ниҳода ва ҳар касе чизе менавишт ва чун он ҷамъият дидам, пеш рафтам ва салом кардам ва нишастам ва гуфтам: Дар ин хизона «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ҳаст? Соҳиби хизона гуфт: Ҳаст. Бархост ва мучаллади аввал аз «Шоҳнома» ба ман дод. Гуфтам: Чанд мучаллад аст? Гуфт: Чаҳор ҷилд аст ва дар ҳар мучалладе понздаҳ ҳазор байт. Чун онро мехондам ва дар дил тааммул мекардам, ҳар байте, ки дар ӯ лафзи мушқил буд аз забони дарӣ ва паҳлавӣ маънии он бархе дар зер навишта буд. Бо худ гуфтам, ки мисли ин нусха касе надидааст. Ва ин алфозро ҷамъ бояд кард, ки бисёр хонандагон ҳастанд, ки ин шеър мехонанд ва маънии ин алфоз намедонанд. Рӯзе чанд аз баҳри он фо-

ида биншастам ва аз аввали «Шоҳнома» то охир ҳар кучо лафзи мушките буд, бинавиштам. Ва чун абёт пароканда буд, ман онро мӯъҷам ном ниҳодам» (1; 2).

Зохиран чунин ба назар мерасад, ки муаллифи «Мӯъҷами «Шоҳнома» дар охирҳои асри X милодӣ умр ба сар бурдааст ва китобаш яке аз қухантарин фарҳангҳои «Шоҳнома» ба ҳисоб меравад. Мутобиқи маълумоти баъзе сарчашмаҳо (2; 433) «Мӯъҷами Шоҳнома» на танҳо нахустин фарҳанги «Шоҳнома», балки аввалин фарҳанги таҳассусӣ низ ба ҳисоб меравад. «Мӯъҷами «Шоҳнома» ҳарчанд фарҳанги ҳаҷман бузург нест, вале арзиши он дар он зоҳир мешавад, ки муаллиф аз нусхаи аслии «Шоҳнома» истифода карда, калимоти мушкिल्фаҳмо берун кашида, онро шарҳу тавзеҳ додааст. Вожаҳо дар фарҳанги мазкур дар асоси ҳарфи охир ба тартиби алифбои арабиасос мураттаб шудааст. Муаллифи «Мӯъҷами «Шоҳнома» мавриди овардани асноди шоҳид танҳо ба «Шоҳнома» така карда, бо зикри «Фирдавсӣ гӯяд», «Фирдавсӣ фармояд» ё бидуни номи муаллифи «Шоҳнома» бо калимаҳои «байт», «шеър» абёти заруриро нақл менамояд. Вале аз мӯҳтавои фарҳанг бармеояд, ки зимни вожаи «байт» ё «шеър» гоҳо аз осори суҳанварони дигари форсизабон истифода кардааст. Чунончи, таҳти вожаи «вуреб» мехонем:

Вуреб – бештар дар ҷомаҳо бошад, роста намояд ва чун бибурранд, каж намояд. Байт:

Тавонӣ бад-ӯ кор бастан фиреб,

Ки нодон ҳама рой бинад вуреб.

Дар «Луғати Фурс» таҳти ҳамин вожа мехонем:

Вуреб – ҷӯлӣ бувад. Бӯшакур гуфт:

Тавонӣ бар-ӯ кор бастан фиреб,

Ки нодон ҳама рост бинад вуреб (3.69).

Ҳангоми муқоисаи асноди «Мӯъҷами «Шоҳнома» бо «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ тафовутро дар овардани санади шеърӣ метавон мушоҳида намуд. Чунончи дар «Мӯъ-

чами «Шоҳнома» таҳти воҳиди луғавии «нев» мехонем:

Нев- марди далер бувад ва мардона ва гуриз бошад:
*Дусад марди неv аз минёншон бихост,
Бифармудашон Кай, ки бар дасти рост.*

Дар «Луғати Фурс» мехонем:

Нев – марди далер ва мардона бувад. Фирдавсӣ гуфт:
*Чу Тӯсу чу Гударз, Кашводу Гев,
Чу Гургину Фарҳоду Баҳроми неv (3; 405).*

Дар «Фарҳанги Фаҳри Қаввос» барои шарҳу тавзеҳи воҳидҳои луғавии «гурд» «ял» ва «нев» омада:

Фирдавсӣ гуфтааст:

*Чу Тӯсу чу Гударзу Кашводу Гев,
Чу Гургину Фарҳоду Баҳроми неv (4; 96).*

Аз муқоисаи боло метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки муаллифи «Мӯъҷаи «Шоҳнома» бевосита бо матни «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ саруқор доштааст ва асноди шеърӣ овардаи ӯ бегумон аз нусхаҳои куҳантаринест, ки муаллифони «Луғати фурс» ва «Фарҳанги Фаҳри Қаввос» аз он иттилоъ надоштаанд. Аз ин лиҳоз «Мӯъҷаи «Шоҳнома» ҳамчун фарҳанги «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар баробари арзиши лексикографӣ қимати баланди адабиро дорост.

Дигар аз мероси гаронбаҳои илмиву адабӣ куҳантарин фарҳангномаи шомили вожаву абёт аз «Шоҳнома» - «Фарҳанги Фаҳри Қаввос» мансуб ба Фаҳриддин Муборакшоҳ Қаввоси Ғазнавӣ, ки байни солҳои 1290-1310 иншо шудааст маҳсуб мешавад. Луғатномаи мазкур бо унвони «Фарҳанги Шоҳнома» низ маъруф аст, ки асоси онро гуфтаи худи муаллиф дар дебочаи асар собит мекунад: «Рӯзе дар анҷумане нишаста будам, ёрони ҳамдаму ҳамнишин гирд омада буданд. Орзуи хондани «Шоҳнома» дар дили эшон роҳ ёфт. «Шоҳнома», ки бехтарини номаҳост, оварданд ва дар хондани он ком устувор карданд. То пӯшидаҳои он дар дил доштанд бипурсиданд, ҳама сӯи якдигар миданд. Аммо касе он дар боз намекушод ва доди он су-

ханҳо басазо намедод. Дӯсте ба ман рӯй оварду гуфт:

Гӯёи ҷаҳон ҷаро хамӯш аст,

Барҷӯш кунун, ки ҷои ҷӯш аст.

Моро аз ин забон баҳраманд кун. Маро чун аз гуфтаи ӯ гузиру гурез набуд, хушнуд шудам ва дар бар худ бастам то фарҳангномаҳоро ба ҳам кунам. Нахуст «Шоҳнома»-ро ки шоҳи номаҳост, пеш овардам ва сар то пой ба хона фуру хондам» (4; 19).

Дар мавриди мақому манзалати «Фарҳанги Қаввос» ҳамчун фарҳанги «Шоҳнома» байни муҳаккикон ду андеша роиҷ аст. Агар бархе «Фарҳанги Қаввос»-ро ҳамчун нахустфарҳанг дар Шибҳи қораи Ҳинд ба масобаи фарҳанги маҳсуси «Шоҳнома» бипазиранд (4; 5), баъзе аз суҳаншиносон ин нуктаро ба он хотир қобили қабул намедонанд, ки дар «Фарҳанги Қаввос» абёти шоҳид аз осори Рӯдакиву Унсурӣ, Мунчик ва Сӯзанӣ бештар аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ нақл шудааст ва эшон ин луғатномаро фарҳанги вежаи луғати «Шоҳнома» намехисобанд (5; 39).

Ҳарчанд андешаи гурӯҳи дувуми муҳаккикон аз назари илмӣ қабул аст, вале нуктаи муҳим ин ҷост, ки «Фарҳанги Фаҳри Қаввос» ҳарчанд фарогири асноди шоҳид аз осори суҳанварони муҳталиф аст, вале 1300 воҳиди луғавие, ки дар ин луғатнома шарҳу тавзеҳ ёфтааст, ағлабашон дар «Шоҳнома»-и Ҳакими Тӯс ба назар мерасанд, ки ин аҳамияти фарҳангномаро ҳамчун фарҳанги «Шоҳнома» бармало собит месозад.

Дигар аз фарҳангҳои қадимаи «Шоҳнома», ки мутаассифона, номи муаллифи он муайян нест ва нусхае ҳам то имрӯз нарасидааст, «Фарҳангномаи Фирдавсӣ» мебошад. Оид ба «Фарҳангномаи Фирдавсӣ» Бадриддин Иброҳим дар асараш ишора мекунад. Ин муаллиф дар асараш шарҳи баъзе вожаҳоро бо асноди шоҳидашон аз ин фарҳанг истинод мекунад (6). Чунончи:

Талк - адрак ва дар «Фарҳангномаи Фирдавсӣ» аст:

Талк – дона бошад, ки ба тозӣ онро чалбон гӯянд. Гузашта аз ин, Бадри Иброҳим дар фарҳангаш бо зикри «Аз Фирдавсӣ аст», «Фирдавсӣ гӯяд» ишора дорад, ки ҳадафи муаллиф ҳамон «Фарҳангномаи Фирдавсӣ» аст:

“Даревос – чӯбе, ки гирди дар ниҳанд барои маҳкамӣ. Яъне олоте, ки аз чӯб бувад ва дар девор устувор карда бувад ва Фирдавсӣ навишта: Гирд бар гирди хонаро даревос гӯянд. Ин чониб гумон дорад, ки Бадри Иброҳим бо овардани исми фарҳангномаи Фирдавсӣ ҳамон фарҳанги Фаҳри Қаввоси Фаҳриддин Муборакшоҳи Ғазнавиро дар назар дорад, зеро он фарҳанг маҳз бо унвони «Фарҳанги «Шоҳнома» манфиат пайдо кард”.

Фарҳанги дигари «Шоҳнома» «Луғати «Шоҳнома» унвон дорад, ки муаллифаш маълум нест ва нусхае ҳам то имрӯз ба даст наомадааст. Ба ин китоб дар радифи 44 маъхаз ҳамчун сарчашмаи асари худ Мирзоҷамолиддин Ҳусайн Инҷуи Шерозӣ муаллифи «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» ишора кардааст (7; 7). Ҳарчанд метавон ҳадс зад, ки шояд муаллиф ба фарҳанге чун «Фарҳанги Фаҳри Қаввос» ишора дошта бошад, вале марбут ба унвонаш, ки «Фарҳанги луғати «Шоҳнома» аст, онро асари алоҳида шуморидан ҷои аз аст.

Як фарҳангномаи дигари «Шоҳнома», ки тахминан дар асри XIII иншо шудааст, «Ганҷнома» унвон дорад ва ба Алӣ ибни Тайфури Бастомӣ мутааллиқ буда, дар Ҳайдарободи Ҳиндустон иншо шудааст. Воҳидҳои луғавии ин фарҳанг, ки асноди шоҳидашон аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мебошад, бо тартиби алифбои арабиасос тадвин шудааст. «Ганҷнома» шомили дебоча иборат аз 9 саҳифа ва 5 мазмун буда, он дар бораи таърихи забон, фасоҳату балоғат ва сарфу наҳв баҳс мекунад. Нусҳаи ин луғатнома дар китобхонаи Осафияи Ҳайдарободи Дақан маҳфуз аст (8).

Як фарҳангномаи дигар, ки бо унвони «Мушкилоти «Шоҳнома» аз муаллифи номаълум маъруф аст, ки луғат-

шиноси маъруф Дабири Сиёкӣ онро ҳамчун сарчашмаи «Фарҳанги Шуурӣ» ёд мекунад. (9; 155)

Китоби дигар, ки «Фарҳанги «Шоҳнома» унвон дорад, луғатномаи порсизабонони Ҳинд буда, ба қалами Мӯъбади Дороб мутааллиқ аст. Ин фарҳанг дар радифи асарҳои дигари муаллиф монанди «Рисолаи Нӯшервон» дар маҷмӯае бо дастхати муаллиф дар музеи Бритониё маҳфуз мебошад. Дар фарҳанги мазкур асосан вожаҳои сабт шудаанд, ки онҳо луғоти кӯхнаи марбут ба забони паҳлавӣ мебошанд, ки дар «Шоҳнома» истифода шудаанд. Ин фарҳанг дар якҷоягӣ бо китобҳои дигари муаллиф соли 1809 дар Бомбай нашр шудааст.

Боз як фарҳанги «Шоҳнома», ки «Ганҷнома» ном дорад ва онро шоире бо таҳаллуси Мучрим тасниф намудааст. Замони рӯзгори ин шоир маълум нест, вале мувофиқи моддаи таърих, ки барои соли таълиф бо ибороти «Меъёри луғати қавим» сабт ёфта, он соли 1908 дар Кашмир иншо гардидааст. Суханшинос Зухуриддин Аҳмад номи Мучримро Мирзо Муҳаммади Кашмирӣ ном мебарад. Нависандаи «Ганҷнома» асари худро чунин муаррифӣ мекунад: «Ин маҷмӯаи мутанавӯӣ мисолро муштамил бар луғоту киноӣи «Шоҳнома» бо шавоҳиди абёт ва истилоҳоти чадида ва истиороти адида ва амсалаи машхуда... чамъ сохта аз назари шамъафрӯзони базми мусаввари ломеъ-ун-нур гузаронидам. Дар поёни ин фарҳанг аз ҳамин муаллиф луғатномаи дигаре ҳаст бо унвони «Киноӣи «Шоҳнома», 112 истилоҳи «Шоҳнома» ба тартиби ҳуруфи алифбо шарҳ дода шудааст. «Ганҷнома» дар китобхонаи Донишгоҳи Панҷоб таҳти рақами Д-1/8481 бо хати настаълиқи дурушти зебо маҳфуз аст (10; 121-122).

Ҳамин ҷо метавон афзуд, ки бархе аз ҷопҳои «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ дар замимаи худ фарҳанги «Шоҳнома»-ро ҳамчун алфози нодир ва истилоҳоти ғариба ҷой додааст. Чунончи, яке аз нусхаҳои «Шоҳнома»-и

Фирдавсӣ бо тасҳеҳи Тирнар Макан дар солҳои 1829-1832 дар ҷаҳон мучаллад дар Бомбай интишор ёфт, дар зами-ма фарҳангномае дорад, бо унвони «Алфози нодира ва истилоҳоти ғариба». Таҷрибаи ин суҳаншиносро минбаъд ағлаби ҷопҳои сангии «Шоҳнома» дар Ҳиндустону Эрон идома дод. Аз ҷумла, дар яке аз нусхаҳои ҷопи сангии «Шоҳнома» бо тасҳеҳи Меҳдӣ Арбоби Исфажонӣ, ки соли 1846 сурат гирифт, бо ҳамон унвони зикршуда «Алфози нодира ва истилоҳоти ғариба» интишор гардид. Мураттиби ин нусха дар дебочаи асар менависад: «Чун дар ин китоб луғоти паҳлавӣ ва форсии қадим ва муҳовароту истилоҳоти нодира бисёр омад, муносиб он дид, ки фарҳанги онҳоро аз «Бурҳони қотеъ» ва «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» ва «Муайид-ул-фузало» ва «Мадор-ул-афозил» ва «Фарҳанги Сурурӣ» ва «Кашф-ул-луғот» ва «Баҳори Аҷам» ва «Истилоҳоти Вораста» ва «Шамс-ул-луғот»-у «Суроҳ» бароварда ва дар охири ҷилди ҷаҳорум манбаъ гардонад, ки гӯё мифтоҳи ин ганҷинаи шохвор аст». Ҳамин тариқ, фарҳангномаи «Шоҳнома» ҳамчун замимаи нусхаи ин асари безавол на камтар аз фарҳангҳои луғатномаҳои махсуси «Шоҳнома» арзиш доранд. Дар давраи асри миёнагии фарҳангшиносии форсу тоҷик боз якчанд луғатномаҳои бо номи «Луғати «Шоҳнома» интишор шудаанд, ки дар бораи онҳо маълумоти кофӣ дар даст нест.

Фарҳангҳои асри XX. Дар садаи бистум аввалин луғатнома бо унвони «Фарҳанги «Шоҳнома» -и Фирдавсӣ ба қалами Вристик Волф мутааллиқ аст, ки соли 1935 дар Берлин интишор ёфтааст. Ин асарро «нахустин фарҳанги «Шоҳнома» меноманд, ки ба равиши илмӣ мудаван шудааст. Фарҳанги мазкур дар заминаи ҷустуҷӯҳои тӯлонӣ ва омӯзишҳои жарфо тӯли 25 сол нигошта шудааст. Муаллиф ин фарҳангро дар пояи матни «Шоҳнома», ки ба нашри Тирнар Макан дар панҷ ҷилд, ки дар Калкутта соли 1829 ҷоп шудааст, нашри Жул Мол дар 7 ҷилд, ки соли 1878 дар Париж иншо гашта ва ҷопи Вулер Ландовар дар 3 ҷилд,

ки дар Лондон соли 1886-1887 китобат шудааст, рӯи кор овардааст. Волф дар фарҳанги худ ҳар яке аз дostonҳои «Шoҳнома»-ро ба тартиби хронологӣ-таърихӣ ба бахшҳо тақсим кардааст, ки ин шева барои хонанда истифода намуданро осон намудааст. Сохти фарҳанг бад-ин тартиб аст: Вожа ё исми хос ба форсӣ, овониғории он, тавзеҳи он ба забони олмонӣ, шумораи дoston, шумораи абёт ё байт мутобиқи чопи Жул Мол, суратҳои вожаҳо ва номҳо. Аз ин рӯ аз фарҳанги Волф дар байти чандуми ягон дostonи «Шoҳнома» ва ба кадом шакл омадани калимаро ёфтани мумкин аст.

Фарҳанги «Шoҳнома», ки муаллифи он Ризозода Шафақ мебошад, бори аввал соли 1942 ва бори дувум соли 1972 дар Техрон чоп шудааст. Чунончи, худи муаллиф менависад, асоси китоби ӯро луғати «Шoҳнома»-и Абдулқодири Бағдодӣ ва фарҳангҳое, ки дар Бомбай интишор шудаанд ташкил медиҳанд. Дар ин фарҳанг аз ашъори суҳанварони дигар низ асноди шоҳид ба назар мерасад. Муаллиф аз «Фарҳанги Чаҳонگیرӣ» ва «Анҷуманоро»-и Ризоқулихони Ҳидоят фаровон истифода кардааст. Муаллиф дар чопи дувуми ин фарҳанг бештар луғатҳоеро овардааст, ки он ба забони арабӣ тааллуқ дошта, аз назари муаллиф арзиши таърихӣ доранд. Бисёре аз луғатҳоро аз назари решашиносӣ таҳқиқ ва баррасӣ намудааст. Гузашта аз ин, барои ҳар як вожа аз «Шoҳнома» байте овардааст ва ҳамчунин аз осори шоирони дигари порсигӯ низ истифода кардааст. Суҳаншиноси эронӣ Алии Равоқӣ бар китоби мазкур як мақолаи интиқодӣ навишта, баъзе аз камбудихои асарро зикр мекунад (11; 105-111). Аз ҷумла, аз назари суҳаншинос Равоқӣ бархе аз вожаҳои фарҳангнома монанди «пайҳаста», «тоса» ба «Шoҳнома» мутааллиқ нестанд. Ё худ бисёре аз санадҳои шоҳид нодуруст аст. Дар мавриди маънигузорӣ низ муаллиф ба тасҳиф роҳ додааст. Бо вуҷуди ҳамаи ин камбудихо фарҳангномаи мазкур арзиши баланди илмиву адабиро дорост.

Дигар аз фарҳангномаи муосир марбут ба «Шoҳно-

ма»-и Фирдавсӣ ба қалами Абдулхусайни Нӯшин тааллуқ дошта, «Воҷаномак» унвон дорад(12). Муаллифи ин китоб баъди омӯзишу тадқиқоти «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва фарҳангҳои «Шоҳнома» худаш низ барои тадвини фарҳанги нав камари химмат бубаст. Муҳаққиқон бар онанд, ки фарҳангномаи мазкур аз луғатномаҳои қаблан иншошуда камтар нуқс дорад (5).

Усулу шеваи фарҳангшиносӣ дар тадвини ин фарҳанг аз луғатномаҳои пешин тафовут дорад. Дар фарҳанги ӯ исмҳои хос шарҳ нашудаанд ва ба ҷои он калимаҳои мураккаб тавзеҳ дода шудааст. Ҳамчунин маъниҳои маҷозии вожаҳо ва кинояҳо шарҳу тавзеҳ наёфтаанд. Ба ғайр аз «Шоҳнома» аз дигар суҳанварон низ абёти шоҳид нақл кардааст ва аксари санадҳои шеърӣ аз девонҳо нақл шудааст на аз фарҳангҳо. Муаллиф кӯшидааст, ки решаҳои авастӣ ва паҳлавии вожаҳои душворро тавзеҳ диҳад. «Воҷаномак» дар асоси нусхаҳои мӯътабарӣ «Шоҳнома» монанди нусхаҳои хаттии музейи Британиё, китобхонаи оммавии Ленинград, Қоҳира ва Донишқадаи ховаршиносии Академияи улуми Иттиҳоди Шӯравӣ тадвин шудааст. Яке аз хусусиятҳои муҳими ин асар шарҳу тавзеҳи таркибот мебошад. Ҳамзамон ин шарҳу тавзеҳ нисбат ба фарҳангҳои пешин дақиқтар ба назар мерасад. Китоби «Луғатҳои арабии «Шоҳнома» ба қалами суҳаншиноси олмонӣ Паул Ҳумбе тааллуқ дорад. Ӯ аз луғатномаи Вулф фаровон истифода бурда, 984 вожаи арабии «Шоҳнома»-ро дар шакли феҳраст танзим намудааст. Дар китоби луғатҳои арабӣ мутааллиқ ба илми афлок, истилоҳоти ҷангу шикор, оришу зевар, ҷонваршиносӣ, табиатшиносӣ, санъатшиносӣ, асбобу анҷоми рӯзгор ва ғайра ба қалам омадааст.

Асари дигаре, ки онро низ метавон ҳамчун фарҳанги «Шоҳнома» ёд кард, «Вожаҳои арабӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ» мебошад, ки муаллифи он Муҳаммад Чаъфарӣ Муинфар маҳсуб меёбад. Он соли 1959 навишта шудааст ва Муинфар дар муқаддимаи китобаш зикр мекунад,

ки дар натиҷаи омӯзиши фарҳангномаҳои «Шоҳнома» ва муқаррар намудани ҳусну кубҳи онҳо ба навиштани ин асар шурӯъ кардааст.

Асари Алии Равоқӣ «Вожаҳои ношинохта дар «Шоҳнома» (13) аз китобҳои беҳтарин дар шарҳи вожаву калимаҳои душворфаҳми «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мебошад. Муаллиф зикр мекунад, ки котибони «Шоҳнома» бинобар ошноии мукамал надоштан бо калимаву таркибҳои замони муаллифи «Шоҳнома» дар ҳамаи нусхаҳо ба тасарруф роҳ додаанд. Аз ин рӯ, дар ағлаби нусхаҳои «Шоҳнома» калимаҳо тасхифу таҳриф гаштанд ё иваз шудаанд. Ин нуқтаи назари муаллиф қобили қабул буда, ин вазъият натавонанд дар нусхаҳои «Шоҳнома», балки дар ҳамаи девонҳои адабиёти асри X ба назар мерасад. Алии Равоқӣ маҳз аз ҳамин чашмандоз ба «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ назар карда, дар шарҳу тавзеҳи вожаву ибороти душворписанди он саҳми худро гузоштааст.

Яке аз луғатномаҳои дигар, ки дар ду ҷилд рӯи ҷопро дидааст, «Фарҳанги номҳои «Шоҳнома» унвон дошта, ба қалами Мансури Растагори Ҷасоӣ марбут мебошад (14). Сарчашмаи фарҳанги мазкур ҷопи маскавии «Шоҳнома» ва фарҳанги Вулф маҳсуб мешавад. Муаллиф аввал номи қаҳрамон, баъдтар навишти онро ба лотинӣ зикр мекунад, сипас байтҳо аз «Шоҳнома» меорад, ки он ном дар он мавҷуд бошад. Ҳамчунин муаллиф аз қадом нусха истифода карданиро тазаккур медиҳад. Муаллиф дар фарҳанги мазкур ба ғайр аз ном дигар воҳидҳои луғавиро сарфи назар кардааст.

Як луғатномаи дигар бо унвони «Фарҳанги номҳои «Шоҳнома» ба қалами Алии Ҷаҳонگیرӣ мутааллиқ аст (15). Ин муаллиф дар заминаи нусхаи Жул Мол кор кардааст. Ҳар як моддаи луғавиро бо овониғории ҳуруфи лотинӣ оварда, онро муҳтасар шарҳ додааст. Муаллиф кӯшидааст баъзе аз номҳоро аз назари илми иштиқоқ таҳлилӣ баррасӣ намояд.

«Фарҳанги ҷомеаи «Шоҳнома», ки ба муносибати

ҳазораи «Шоҳнома» таълиф шудааст, аз номи Маҳмуди Занҷонӣ тасниф гардидааст (16). Муаллиф номҳои таърихӣ ва афсонавии «Шоҳнома»-ро мавриди ташреҳ қарор дода, ба ҳар як воҳиди луғавӣ санади шеърӣ овардааст. Муаллиф аз усули шарҳи энциклопедӣ истифода карда, баъзе аз калимаҳои таърихро ба тафсил шарҳ додааст.

«Фарҳанги ҷомеаи номҳои «Шоҳнома» ба қалами Муҳаммадризои Одил (17) тааллуқ дорад ва он дар асоси ҷопи Маскав рӯи кор омадааст.

«Фарҳанги луғот ва таркиботи «Шоҳнома» аз ҷониби Дориюши Шомбаётӣ (18) таълиф шудааст ва дар заминаи «Фарҳанги луғоти «Шоҳнома»-и Шафак, «Луғатномаи Деҳхудо», «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ», «Фарҳанги Низом», «Мӯъҷамми «Шоҳнома», «Бурҳони қотъ» ба қалам омадааст. Муаллиф кӯшидааст ҳамаи маонии вожаҳо зикр кунад ва санадҳои шеърӣ аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ба кор барад.

«Фарҳанги «Шоҳнома», ки муаллифаш Хусайн Шаҳиди Мозандаронӣ (19) мебошад, танҳо номи инсонҳо ва ҷойҳо шарҳу тавзеҳ додааст. Дар аксари маврид кӯшидааст, ки модули авастӣ ва паҳлавии номҳо шарҳ диҳад. Ҳамчунин бисёре аз таърихи номҳо бо сарчашмаҳои дигар муқоиса кардааст.

Инҳо номгӯи маъруфтгарин фарҳангҳои мебошанд, ки ба «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ бахшида шудаанд ва ҳар яке бо сабку услуби ба худ хос иншо гардидаанд. Муаллифони ин фарҳангҳо кӯшиш ба харҷ додаанд, ки бо назардошти талаби ниёзмандон ва мутолиагарони «Шоҳнома» ягон ҷиҳати ин асари бузурги ҳамасиро мавриди шарҳу тавзеҳ қарор диҳанд. Назари иҷмолӣ ба ин фарҳангҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки мусаннифон аз овошиносӣ то ба кашфи маъниҳои маҷозии вожаҳои «Шоҳнома» қадам гузошта, ҳар яке дар кашфи уқдаҳои алоҳидаи асари мазкур муваффақ гардидаанд. Омӯзиши ин фарҳангҳо имкон фароҳам меорад, то дар тадвини тозаии фарҳанги «Шоҳнома» бо усули муосир саҳмгир бошем.

Пайнавишт:

1. Дафтархони Одилий, Муҳаммад ибни Ризо ибни Алави Тӯсӣ. Мӯъҷаҷи «Шоҳнома». Ба кӯшиши Ҳусайни Хидевҷам. – Техрон, 1352 х-к. // 1933 м. саҳ.2
2. Ҳусайни Хидевҷам. Шарифдафтархон – муаллифи нахустин фарҳанги «Шоҳнома» / Ёдгорномаи дуктур Гуломҳусайни Юсуфӣ. – Машҳад, 1359.саҳ.433.
3. Асадии Тӯсӣ. Луғати фурс. Бо эҳтимоми Нурулло Ғиёсов. – Хучанд, 2015.
4. Фаҳриддин Муборақшоҳи Ғазнавий. Фарҳанги Қаввос. Бо кӯшиши Назир Аҳмад. – Техрон, 1353, саҳ.96.
5. Абулфазли Хатибӣ. Нигоҳе ба фарҳангҳои «Шоҳнома». Фаслномаи фарҳангистони забон ва адаби форсӣ. Соли чаҳорум. Шумораи саввум. 1377.
6. Бадри Иброҳим. Фарҳанги зуфонгӯе ва чаҳонпӯе. / Бо кӯшиши Назир Аҳмад. Патна. 1989.
7. Инҷуи Шерозӣ Мир Ҷамолиддин Ҳусайн ибни Фаҳриддин Ҳасан. Фарҳанги Чаҳонгирӣ. Бо кӯшиши Раҳим Афифӣ. – Машҳад. 1351.ш.
8. Феҳрасти китобхонаи Осафия. Ҷилди 2. Шумораи 235.
9. Муҳаммад Дабирисеқӣ. Фарҳангҳои форсӣ. – Техрон, 1348.
10. Феҳрасти нусхаҳои хаттии форсии китобхонаи Донишгоҳи Панҷоби Лоҳур. Бо кӯшиши Саидхизр Аббоси Навшоҳӣ. – Исломобод, 1345 ш.
11. Алии Равоқӣ. Нигарише дар фарҳангҳои «Шоҳнома». Маҷаллаи «Симург». Шумораи 1. 1351.
12. Абдулҳусайни Нӯшин. Воҷаномак. Ба кӯшиши Мустафо Шаҳобӣ. Анҷумани осори миллӣ. – Техрон, 1350.
13. Алии Равоқӣ. Воҷаҳои ношинохта дар «Шоҳнома». Дафтари яқум-Техрон, 1351, дафтари дувум – Техрон, 1353.
14. Мансур Растағори Фасой. Фарҳанги номҳои «Шоҳнома». Ҷилди 1. –Техрон , 1369 х. Ҷилди 2. – Техрон, 1370.
15. Алии Чаҳонгирӣ. Фарҳанги номҳои «Шоҳнома». – Техрон, 1369.
16. Маҳмуди Занҷонӣ. Фарҳанги ҷомеаи «Шоҳнома». – Техрон, 1372 х.
17. Муҳаммадризо Одил. Фарҳанги ҷомеи номҳои «Шоҳнома». – Техрон, 1372х.
18. Дориюши Шомбаётӣ. Фарҳанги луғоту таркиботи «Шоҳнома». – Техрон, 1375.
19. Ҳусайн Шаҳиди Мозандаронӣ. Фарҳанги «Шоҳнома». – Техрон, 1377.

Соли 2013

ШЕЪРИ КАМОЛИ ХУҶАНДИ ДАР ФАРҶАНГИ ВОРАСТА

Дар асри ҳаждаҳуми милодӣ Ҳиндустон ба меҳвари ривочу равнақи адабиёти форсӣ табдил ёфт, ки илми луғат ва луғатнигорӣ як баҳши муҳим ва пешрави он махсуб мешуд. Дар и

н давр суҳанварону фарҳангнигороне чун Сирочиддин Алихони Орзу, Мир Ғуломалии Озоди Балғиромӣ ва даҳҳои дигар Шибҳи Қораи Ҳиндро барои хеш чун сарпаноҳ пазируфта, он ҷо зиндагӣ ва эҷод менамуданд. Ҳаминону ҳамсанги нухбагон ва бузургони илму адаби ин сарзамин ҳатто дар Эрони он замон камтар ба назар мерасид ва сабаби густариши бемайлони луғатнигорӣ ба ривочу равнақи сабки ҳиндӣ саҳт марбут буд. Зеро сабки ҳиндӣ бо махсусияти ҳудаш аз қабилӣ гунаҳои мухталифи тарзи ҳаёли шоирона, истилоҳоти нав ба нави рӯзмарраи суҳанварон мураттибони луғатномаҳои водор менамуд, то дар шарҳу тавзеҳи онҳо саҳим бошад.

Дарку маърифати адабиёт дар сарзамини Ҳинду Покистон мушкilotи худро дошт. Чунончи, Сирочиддин Алихони Орзу барин суҳанвари мумтоз дар «Маҷмаъ-ул-нафоис» перомунӣ шарҳи ҳоли Офарини Лоҳурӣ дар мавриди он ки баъзе аз суҳанварони Ҳинду Покистон аз роҷеъ ба баъзе калимоту ибороти номаънуси шеъри форсӣ аз ӯ суол менамоянд, ишора мекунад (10, с. 16). Аз ин чашмандоз ихлосмандони осори форсӣ дар мавриди дарку маърифати дурусти адабиёт ба луғатномаҳо, фарҳангҳои адабӣ ниёзманд буданд. Ба ибороти дигар, удабои Ҳинд кӯшиш мекарданд дар заминаи пурсишу ҷустуҷӯӣҳо мушкilotи худро баргараф намоянд ва аз ин ҷост, ки силсилаи

фарҳангҳо, ки бештар шарҳу тавзеҳи истилоҳоти шоиронаро фаро мегирифанд, рӯи қор омаданд. Яке аз ин гуна луғатномаҳо «Мусталехот-уш-шуаро»-и суҳаншинос ва шоири Ҳинд Сиёлкуттӣ Мал Ворасти Лохурӣ мебошад.

«Мусталехот-уш-шуаро» аз фарҳангҳои беҳтарини асри XVIII ба ҳисоб рафта, солҳои 1736-1737 навишта шудааст. Дар сарчашмаҳои адабӣ оид ба зиндагиву рӯзгор ва фаъолияти адабии муаллифи луғатнома маълумоти дақиқ ва муфассал ба назар намерасад. Иллати ин вазъро тазкиранигорон бар он марбут донистаанд, ки Ворасти тамоми умри ҳешро дар шаҳри Панҷоби Ҳиндустон гузаронида, ба марказҳои илмиву адабии он замон чун Дехливу Лакхнав рафтуомад надошт ва аз суҳанварони маъруф маҳсуб намешуд. Муносиб ба маънии номаш ӯ як нафари ворасти буд ва дар фикри ошноии аҳли суҳан ва адаб науфтод, ки ҳатто бо Сирочиддин Алихони Орзу барин шахсияти маъруфи фарҳангиву илмӣ рӯ ба рӯ нагардида буд. Деххудо дар «Луғатнома»-и худ таъя бар тазкираи «Субҳи гулшан» (1) таҳти воҳиди луғавии Ворасти меорад:

«Ворасти – Ворасти Лохурӣ Сиёлкуттӣ, номаш Мал аст ва барои таҳқиқи истилоҳоти форсӣ ба сарзамини Эрон қадам гузошт ва се сол дар он ҷо буд ва китоби «Мусталехот-уш-шуаро» ва «Сафоҳоти коинот»-ро ба камоли таҳқиқ ва таҳзиб таълиф намуд ва бо Шайх Муҳаммад Али Ҳазини Лочихӣ муҳаббате дошт ва бинобар ин «Раҷим-ул-шаётин»-ро дар ҷавоби «Танбех-ул-ғофилин»-и Алихони Орзу нигошт. Мирзо Муҳаммад Ҳасани Қатил набераи ӯ буд. Ва оҳанги суҳан бад-он сон месурӯд:

Дил зи зулфаш мушки Чин дорад ҳавас,

Ин парешон банд бар мӯ баста аст.

* * *

*Сарв дар рақс асту қумрӣ масту дастафшон чанор
Вақти бишкан-бишкани тавбаст соқӣ, май биёр. (1; 23066)*

Дар мавриди зиндагӣ ва осори Вораста китоби усто-ди адабиёти форсии Донишгоҳи Панҷоб – Лохур дуктур Саид Абдуллоҳ «Адабиёти форсӣ дар миёнаи хиндувон» (4) фарогири матолиби бештаре мебошад. Муаллифи китоби мазкур дар баҳши «Сиёлкутӣ Мал Вораста» (Мусталехоти Вораста) маълумотҳои мушаххас ва қотעהи таърихиву ада-биро дар бораи ин фарҳангшиноси беназир ба қалам овар-дааст. Аз ҷумла, дар бораи зиндагии Вораста, мусофирати Эрон, сабабҳои камбудии иттилоот аз рӯзгори Вораста, пайравии ӯ аз Ҳазини Лоҳичӣ, муҳити илмии ӯ, назари интиқодӣ, номгӯи осораш, манобеи «Мусталехот-уш-шу-аро», вежагиҳои он, муқоисаву муқобалаи он бо «Чароғи ҳидоят»-и Алихони Орзу ва дигар луғатномаҳо, мақоми илмии Вораста ва чанд масоили дигар ибрози назар кар-дааст.

Ба қалами Вораста асарҳои зеринро марбут меёнам:

1. «Мусталехот-уш-шуаро»
2. «Матлаъ-ул-саъдайн»
3. «Сифати коинот ё аҷоибу ғароиб»
4. «Ҷавоби шофӣ ё Раҷим-ул-шаётин»
5. «Ҷанги Рангоранг ё тазкираи Вораста»

«Мусталехот-уш-шуаро» фарҳанги луғат ва исти-лоҳоти шеърӣ асри Сафавӣ ба ҳисоб рафта, муаллифи он асосан истилоҳот ва муҳаваратро шарҳу тавзеҳ дода-аст. Вораста дар бораи сабаби таълифи китобаш менави-сад: «Банда Вораста ба маҳзи сарнавишти азали шабу рӯз маҳви мутолиаи давовини фусаҳо будам ва дилу ҷонро вақфи ишқи навхатони алфозу маъонӣ менамудам. Ак-сари муҳовироти ғарибаи форсизабонон дар ашъори фа-соҳатбор дидам, ба таҳқиқи он камари саъй мӯҳкам бар-бастам. Ҷарҷанд гирди кутуби луғат гардидам, нафҳаи ҳалли маъонии баъзе аз он нашнидам, ночор рӯҳ ба забондонони эрондӣ овардам ва понздаҳ сол дар ин та-

лош ба сар бурдам ва он чи аз забони он ҷамоат шунидам барои интифоъи ҷумҳури суҳанпардозон хостам дар китобат дарорам...» (10, с. 37) Вораста дар тадвини китобаш аз луғатномаҳое монанди «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ», «Кашф-ул-луғот», «Муайид-ул-фузало», «Мадор-ул-афозил», «Қомус», «Тоҷ-ул-масодир», «Шарҳи девони Ҳоконӣ»-и Шодиободӣ, «Мунтахаб-ул-луғот» ва ғайра истифода кардааст. Муҳимтарин хусусияти илмии ин луғатномаро муҳаққиқон дар он мебинанд, ки Вораста ҷанбаи интиқодии китобашро қавӣ намудааст. Яъне луғатнигор муҳовароту истилоҳотро танҳо ҷамъоварӣ накарда, балки ҳар як вожаро мавриди нақду баррасӣ қарор дода, сипас ба луғатномааш ҷой медиҳад. Аз ин ҷост, ки дар ағлаби маврид шарҳу тавзеҳи Вораста аз луғатномаҳои дигар, ҳатто «Ҷароғи Ҳидоят»-и Сирочиддин Алихони Орзу саҳеҳтар ва дуруст ҷилва мекунад.

Асноди шоҳид дар «Мусталехот-уш-шуаро» асосан аз осори суҳанварони муосири Вораста баргузида шуда, муаллиф ба ашъори суҳанварони куҳан камтар тавачҷӯх кардааст. Бо вучуди ин, дар луғатнома намунаҳо аз ашъори Унсурӣ, Фаррухӣ, Низомии Ганҷавӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ба назар мерасад.

Ашъори Шайх Камоли Хучандӣ аз назари миқдор аз намунаҳои ашъори кулли суҳанварони то садаи XVI дар фарҳанг аз ҳама бештар истифода шудааст. Аз осори шоири Хучандӣ 27 байт истинод шудааст, ки барои тавзеҳи 26 воҳиди луғавӣ ё худ таъбироти шоирона истифода гардидааст. Номи шоир дар шаш маврид ба тариқи «Ҳазрати Камоли Хучандӣ» дар як маврид «Камоли Хучандӣ» ва аксаран ба унвони «Камоли Хучанд» зикр ёфтааст. Зимнан метавон пай бурд, ки дар замони луғатнигор Ҳоча Камолиддин Масъуди Хучандӣ ба унвони «Камоли Хучанд» маъруф будааст ва ин нуктаро асноди фарҳангҳои дигар низ собит мекунанд. Чунончи, дар «Фарҳанги мутароди-

фоту истилоҳот»-и Муҳаммад Подшоҳ зери асноди шохид Шайхи Хучанд ба таври «Камоли Хучанд» ёд шудааст.

Гирифтани куштани чароғ:

*Ёр биниаст ба маҷлис бинишонед чароғ,
Рӯи ӯ нури таҷаллист маҷӯед чароғ.*

Камоли Хучанд (9, с. 228)

ё чои дигар:

Камари маъшук:

*Миёни нестӣ дидем ҳастӣ,
Миёни ёри мо хайр-ул-умур аст.*

Камоли Хучанд (9, с. 221)

ё худ:

Шаби бедор:

*То ба фарёд омадем аз нолаи шабҳои хеш,
Пурсише мекун зи ранҷурони роҳнаймаи хеш.*

Камоли Хучанд

Дар фарҳангномаи «Баҳори Аҷам» низ (9, с. 251) ба мушоҳида мерасад:

Воқеа – маъруф, мурдан:

*Моро ба рӯзи воқеа хотир ба он хуш аст
К-аз хоки остони ту тасдеъ мебарем.*

Камоли Хучанд (8, с. 2105)

ё чои дигар:

Обдаст – обе, ки бад-он дасту рӯ шуста бошанд ва вузӯъ кунанд.

*Намози ид хоҳам кард, ҳон, соқӣ биёр обе
Барои обдасти мо ба ибриқи қадаҳиӯён.*

Камоли Хучанд (8, с. 17)

Ё дар фарҳанги «Чароғи Ҳидоят»-и Алихони Орзу мехонем:

Орзу гирифтани - пайдо шудани хоҳиш.

Камоли Хучанд гӯяд:

*Аз бўсаҳои сарв лабам нӯст боз кард,
Ҳаргиз ба пойбӯси туам орзу гирифт. (11, с. 1004)*

Сабаби маҳз Камоли Хучанд на Камоли Хучандӣ зикр шудани исми шоир дар фарҳангномаҳо дар маъхазе аниқатараш сарчашмаҳои муҳиме, ки дастраси мост, зикр намегардад. Танҳо метавон ҳаде зад, ки луғатнигорон дар ибороти Камоли Хучанд ба ду нукта ишорат доштанд:

1. Шахсияти нотакрори шайхи бузургвор, ки дар симои ӯ рушду тақомули маънавии аҳли Мовароуннаҳр хоса, Хучанд ифода меёбад.

2. Хушояндиву зебогӣ ва ифодагари мазмунҳои зариф будани ибороти Камоли Хучанд нисбат ба Камоли Хучандӣ мебошад.

Сиёлкутӣ Мал Ворасти Лоҳурӣ ба ашъори Камоли Хучандӣ дар мавридҳои ручӯӣ кардааст, ки таъбироту истилоҳот ё худ воҳиду ибораҳои фразеологӣ дар замони луғатнигор роичбуда танҳо дар ашъори Шайхи Хучанд истифода шуда бошад, ё паҳлӯи нави мазмуну маънии вожа ё ибораро ифода намояд. Мусаллам аст, ки таъбиру воҳидҳои фразеологӣ, ки дар қарнҳои XVIII-XIX мавриди истифода қарор дошт, барои форсизабони Ҳиндустон ниёзеро дар шарҳу тавзеҳ рӯи қор оварда буд. Дар ашъори Хоҷа Камоли Хучандӣ ин таъбиру ифодаҳо дар сатҳи баланди ҳунари истифода шуда, матлабро рӯшан ифода кардаанд. Аз ҷумла, воҳид ва ибораҳои фразеологӣ аз қабилҳои «об гирифтани хона», «афтодани дил дар чое», «ба худ гарм будан», «бӯса хӯрдан ва чидан ва задан ва қардан ва қандан, чошнии чизе хӯрдан», «чашм бар чизе дӯхтан ва бастан», «дар назар овардан», «ростпо омадан», «қоҳили пой муруд будан», «муборак мурдари озод қардан», инчунин маъниҳои маҷозии «матои танг», «ангуштпеч», «шонакорӣ», «ранҷи борик», «бода», «обдаст» шарҳу тавзеҳ ёфта, бо намуна аз ашъори Камоли Хучандӣ мустанад гардидааст.

Воқеан, шарҳу тафсири Ворасти дар мавриди маърифати дурусти ашъори Камоли Хучандӣ арзишманд аст. Чунончи, тавзеҳи масдари «ростпо омадан», ки имкон фа-

роҳам меорад, то асли матлаби шоирро дарк кунем. Тавзеҳи ироанамудаи Вораства дар ягон луғатномаҳои дигар ба назар намерасад.

Ростпо омадан – аз ҷое ба ҷое омадан бетаъхир дар роҳ.

Камоли Хучанд:

Дар чаман мерафт зикри қомати дилдори мо,

Сарв доман барзаду омад ба бӯстон ростпо (10; 439).

Яъне шоир мегӯяд, ки чун дар чаман сухан аз қомати болову расои дилдори мо сухан оғоз шуд аз рашк сарв доман барзад, яъне омодаи баҳсу талош гардид, ки ӯ аз ёри мо зеботар аст ва бетаъхир, саросема ба бӯстон ҳозир гашт.

Ё худ:

Ранчи борик – таби диқ ва он машҳур аст. Бемории борик ҳам гӯянд. Камоли Хучандӣ:

Сар ба бемории борик ниҳад охири кор,

Ҳар киро орзуи мӯи миёни ту бувад.

Дар «Луғатномаи Деҳхудо» дар шарҳи ранчи борик омада: ба маънии киноя аз марази диқ бошад, бемории борик, таби диқ...

Шайх Камоли Хучандӣ тавачҷӯҳ ба вожаи «борик» ва «мӯй» маънии лутфомезро ба қалам додааст.

Коҳили пой муруд - шахсе, ки ҳама рӯз зери пой дарахтони амруд во кашида бошад ва ҳеч кор аз дасташ барнаёяд. Лутиён чунин касро лентяй гӯянд. Камоли Хучандӣ:

Гар нагирӣ ҷусту чолок себи ширинаш Камол,

Пеши аҳли шиқ бошӣ коҳили пой муруд (10, 626).

Инчунин:

Муборак мурдаро озод кардан. Дар қадимулайём барои сикҳати мариз ҷонвареро гирди сари бемор гардонида раҳо мекарданд.

Иборат аст аз кори беҳосил. Мустанбит аст аз қиссаи шахсе, ки Муборак ном ғулومه дошт, шабу рӯз ӯро дар хар камон мекашид чун бимурд гуфт: «Муборакро озод кардам». Ин масал машҳур шуда... Камоли Хучандӣ:

*Дигар накнем гӯй бар ту бедод,
Муборак мурда он гаҳ кардӣ озод (10, с. 703).*

Муқоисаи текстологии намунаҳои шеърӣ Камол аз «Фарҳанги Вораста» ба нусхаҳои илмӣ-интиқодии осори шоир аз он шаҳодат медиҳад, ки муаллифи фарҳангнома аз девоне истифода кардааст, ки он то имрӯз дастраси аҳли таҳқиқ нагардидааст. Зеро намунаҳои шеърӣ Камол дар ин фарҳанг нотақрор ва беназир аст. Чунончи, байти зерини Ҳоҷа Камоли Ҳучандӣ, ки таҳти ибороти «**об гирифтани хона- харобу вайрон шудани хона**» омадааст:

*Аз гирия маро хонаи чашим об гирифтаст,
Афсонаи чашими ту зи ман хоб гирифтаст (10, с. 43).*

дар ҳамаи нусхаҳои илмӣ-интиқодӣ дар шакли зер зикр ёфтааст:

*Аз гирия маро хонаи чашим об гирифтаст,
В-аз қиссаи мо чашими туро хоб гирифтаст.
(12, с. 214; 6, с.97; 2, с. 39; 5,с. 49; 3, с. 42).*

Ё байти дигар, ки дар шарҳи таъбириоти дигари шоирона омадааст:

Афтодани дил дар чое – қарору ором гирифтани дил дар он чо.

*Афтод дил аз ёр надонам зи чи афтод
Фарёд зи шӯхе, ки малуласт зи фарёд.*

Дар ҳамаи нусхаҳои илмиву интиқодии Ҳоҷа Камоли Ҳучандӣ иборати «афтодани дил» дар шаклҳои «дил аз по афтодан» ва «дил аз даст афтодан» истинод шудааст ва афтодани дил аз ёр танҳо дар нусхаи Вораста ба назар мерасад.

Ё худ байти маъруфи Ҳоҷа Камоли Ҳучандӣ дар ҳамаи нусхаҳо бад-ин тариқ омада:

*Гирия ошиқон мабин зи бурун
Рӯзи борон биё ба хона дарой (12,с. 927).*

Танҳо дар баъзе нусхаҳо чун нусхаи Азизи Давлатободӣ (5, с. 346) ва Мачиди Шафақ (3, с. 399) ба ҷои вожаи «биё» калимаи «буто» нашр гардидааст. Дар «Фарҳангно-

маи Вораства» бошад, нусхаеро мушоҳида мекунем, ки он аз назари маъниву мазмун зариф аст ва тавзеҳу ташреҳи вожаи меҳварӣ моро водор менамояд, ки ба асл наздик будани нусхаро аз рӯи мантиқ қобили қабул донем:

Тобхона – хонае, ки дар он чомкорӣ карда бошанд ва низ курсиву бухорӣ дар он бошад...

Гиряи ошиқон мабин зи бурун

Рӯзи борон ба тобхона дарой (10, с. 241).

Ё мисоли дигар аз «Фарҳанги Вораства»:

Шонакорӣ - печидан ба касе то дар мақоми зудгир ояд. Маъҳази он печидани зулфи гирехгир дар шона аст, муҳоварадонони Эрон, дар овехтани мутлак ҳам гӯянд Камоли Хучанд:

Камол ар сар надорад бо ту зулфаиш

Машав дарҳам, ки он аз шонакорист (10, с. 531).

Дар ҳамаи нусхаҳо мисраи дуюм дар шакли «махӯр бозӣ ки он аз шонакорист» омадааст (6, с. 192; 2, с. 77; 12, с.307; 3, с. 75).

Байте, ки қаблан таҳти воҳиди луғавии коҳили пой муруд зикр ёфт низ танҳо дар «Фарҳанги Вораства» дар шакли

Гар нагирӣ чусту чолок себи ширинаиш Камол

Пеши аҳли шиқ бошӣ коҳили пой муруд (10, с. 626).

забт шуда, дар нусхаҳои дигари дастраси мо ба ҷои «себи ширин» ибороти «себи симин» омадааст. Ҳамин сон байти

Дигар гуфтӣ начӯям бар ту бедод,

Муборак мурду он гаҳ кардӣ озод (2, с. 145).

ки ҳамаи нусхаҳои илмӣ-интиқодиро муштамил аст дар «Фарҳанги Вораства»:

Дигар накнем гӯӣ бар ту бедод

Муборак мурда он гаҳ карда озод (10, с. 703).

омадааст, ки нусхаи фард ҳисоб мешавад. Бисту ҳафт байти Шайх Камоли Хучандиро, ки дар «Мусталехотушшуаро»-и Вораства маҳфуз аст, метавон бад-ин тартиб тасниф намуд.

1. Абёте, ки дар ҳамаи нусхаҳои илмӣ-интиқодӣ шакли ягона доранд. (17 байт)

2. Абёте, (7 байт) ки бо тағироти чузъӣ нисбат ба намунаи дигар маъхазҳо омадааст, вале танҳо дар фарҳанги Вораста мавҷуд аст.

3. Абёте, ки танҳо дар «Мусталехотушшуаро» ба ҳамин шакл омада, дар дигар нусхаҳо шакли дигари ягонро доранд.

Ҳамин тарик, «Мусталехотушшуаро»-и Вораста ҳамчун луғатномаи истилоҳоти шеърӣ миёни фарҳангномаҳои форсӣ мақоми баланде дорад ва ба ишорати Блохман, ки онро ба қомат камтару ба қимат беҳтар хондааст, (10) метавон манбаи асли ном бурд. Омӯзиши намунаҳои ашъори Шайх Камоли Хучандӣ аз назари арзиши адабӣ ва матн-шиносӣ ин нуктаро бори дигар собит месозад. Таҳқику баррасии ин китоби арзишманд ҳамчун сарчашмаи адабӣ метавонад бозёфти ҷадиди илмиро рӯи кор орад.

Адабиёт:

1. Алиакбари Деххудо. Луғатнома. – Техрон, Чопи дувум аз давраи ҷадид. 1327.ч.15.
2. Девон. Камоли Хучандӣ. Тасхеҳ ва муқобалаи Аҳмади Карамӣ. – Техрон, 1372.
3. Девони комили Камолиддин Масъуди Хучандӣ. Тасхеҳ ва муқаддимаи Мачиди Шафак. – Техрон, 1389.
4. Дуктур Саид Абдуллоҳ. Адабиёти форсӣ дар миёни хиндувон. Тарҷумаи дуктур Муҳаммад Асламхон. – Техрон, 1371. -284 саҳ.
5. Камолиддин Масъуди Хучандӣ. Девон, ба тасхеҳу эҳтимоми Азизи Давлатободӣ. – Табрз, 1375.
6. Камоли Хучандӣ. Девон. Матни интиқодӣ ва муқаддимаи Шарифҷон Ҳусейнзода ва Саъдулло Асадуллоев, иборат аз ду ҷилд. - Душанбе: Ирфон, 1986.
7. Камоли Хучандӣ. Девон. Бо эҳтимоми К.Шидфар, иборат аз ду ҷилд ва ҷаҳор китоб. – Маскав, 1975.
8. Лоло Тик Чанд Баҳор. Баҳори Аҷам. Тасхеҳи Козими Дизфулиён. – Техрон, 1379.
9. Муҳаммад Подшоҳ. Фарҳанги мутародифот ва истилоҳот. –

Техрон, 1364.

10. Сиёлкутӣ Мал Вораства. Мусталехотушшуаро. Тасхеҳи дуктур Сируси Шамисо. – Техрон, 1380. – 808 сах.
11. Чароғи хидоят. Таълифи Сирочиддин Алихони Орзу. – Техрон, 1359.
12. Шайх Камоли Хучандӣ. Девон. Бо эхтимоми Эрачи Гулисурхӣ. Дар ду чилд. – Техрон. 1374.

Соли 2012

ЗАВҚИ САЛИМ ВА МАТНИ АСИЛ

То имрӯз мутуни адабии асри X аз дидгоҳи илми матншиносӣ амиқу ҳамаҷониба омӯхта нашудааст. Ҳануз мушкилоти зиёд ва мухталифот садди роҳи матншиносони муосир мебошад. Ағлаби маврид матншинос бо нусхаҳои давоми садсолаҳо батақрор рӯнавис шуда омада, рӯ ба рӯ мешавад, ки ин заҳмати матншиносро дучанд месозад. Ин амр аз матншинос тақозо мекунад, ки осори суханварони аҳди сомониро дар маҷмӯъ биомӯзад, сабку услуб, забони онҳоро аз ҳам тафовут ниҳад. Таърихи зиндагии адибон, воқеаҳои таърихии давр, мавқеи сухан ва таъсири ӯро дар ҷамъият бидонад. Боиси афзудан аст, ки надониستاني забон, ба хусус забони назм, сабку услуби нигориши суханварони матншиносро ба саҳву ғалатҳо мебарад. Азбаски нусхаҳои қаламии суханварони асри X мавриди назари мо қарор надоранд ва мо асноде надорем, ки он аз даҳолати муаллиф ба чараёни нусхабардорӣ дарак диҳад, матншиносро бояд завқи салим ва ақли солим раҳбар бошад, то ба саҳв роҳ надихад. Дониستاني сабку услуб, забони муаллиф, ошкор намудани воситаҳои тасвири бадеӣ, санъатҳои бадеӣ ва ғайра барои барқарор намудани матни асил имкон медиҳад. Чунонки И. С. Брагинский қайд мекунад, дар байти зерини Рӯдакӣ ба эътибор гирифтани санъати тазод имкон фароҳам овард, то асли онро дарёбем:

*Туй, ки чавру бахили ба ту гирифт нишеб,
Чунон ки доду саховат ба ту гирифт фароз.*

Дар баъзе нусхаҳо ба ҷои «фароз» воҳиди луғавии «қарор» омадааст, ки асаҳ нест. Осори зиёди султони широн—Рӯдакӣ маҳз бо ҳамин усул аз ҷониби суҳаншиноси шаҳир Сайд Нафисӣ тасҳеҳ шудааст. Аз ин рӯ, матншиносиро ҳамчун санъату ҳунар пазируфтани суҳаншиносон заминаи илмӣ дорад.

Баъзе аз намунаҳои осори Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯро баробари муқоисаву муқобила бо нусхаҳои муҳталиф, бо назардошти сабуку услуб, забон, воситаҳои тасвири бадеӣ ва аз ҳама муҳим таносуби калом мавриди тасҳеҳ қарор додем. Чунончи, дар нусхаҳои тоҷикистонӣ, инчунин дар «Фарҳанги Фаҳри Қаввос»¹ таҳти луғавии «ғишша» омада:

ГИШША-ғиёҳест, ки битобанд ва ҷувол бофанд, гаҳ сутур хӯрад. Рӯдакӣ гуфт:

*Ёр бодат тавфиқ, рӯзи беҳин бо ту рафиқ,
Давлатат бод ҳариф, душманат гишиву нол.*

Дар «Луғати фурс» бошад, ҳамин байти барои тавзеҳи воҳиди луғавии «Ғишша» бад-ин сурат дарҷ, шуда:

*Ёр бодат тавфиқ, рӯзи беҳӣ бо ту рафиқ,
Давлатат бод ҳарик, душманат гишаву нол.*

Пайдост, ки шоир дар байти мазкур назми мусаччаъро мавриди истифода қарор додааст. Дар ин навъи санъат байт ба ҷаҳор пораи баробар тақсим шуда, дар се пораи аввал сачъ нигоҳ дошта мешаваду пораи охирин бо кофияи умумии шеър мувофиқат мекунад. Дар байти фавқ, «тавфиқ», «рафиқ» ва «харик» сачъ шуда омадаанд. Дар сурати ба ҷои «харик» қабул доштани «хариф» баробари ҳалал ёфтани унсури шаклии шеър маънои он низ таҳриф меёбад. Зеро шоир гуфтанист, ки «ёри мувофиқ, рӯзи беҳи

¹ Фаҳридин Муборкшоҳи Ғазнвӣ. «Фарҳанги Қаввос» Бо кӯшиши Назир Аҳмад - Техрон 1358

рафики ту бошад ва давлати ту барои душманонат монанди оташе (ҳарик-дар фарҳанг ба маънии оташи сӯзон омада) бошаду рақибонат назди он чун ҳезум (ғишаву нол маҷозан ба маънии ҳезум омадааст). Дар сурати «давлат бод ҳариф», яъне давлатро шарики мамдӯх донистан душманро бо ғишаву нол баробар гузоштан ба мантиқ ва танокуби калом созгор нест.

Муаллифи «Мачмаъ-ул-фусаҳо» Ризокулихони Ҳидоят зикр намудааст, ки «Гӯянд руд некӯ навохтӣ ва **шеър дилҷӯ** сохтӣ ва суруд бо осор гуфтӣ ва ба хусни сурат ва илми мусикӣ маъруф ва ба сифати хусне, ки қадимони салотинро шояд». Расул Ҳодизода низ қайд мекунад, ки ном ва назми Рӯдакиро дар давоми асрҳои бисёр санъати баланди шеърҳои ӯ ҷовидонӣ гардонидааст. Рӯдакӣ чун шоири некӯшеър, ки анвори ифодат ва осори ифозоташ чун хуршед аст баробари ифодаи маъниҳои балеғ ва истифодаи санъатҳои бадеӣ ба тарзи истеъмоли калимаву ибораҳо аз ҷумла, мавқеъ ва моҳияти ҳарфи овозҳо мувофиқати онҳо бо мазмуну мундариҷа эътибори ҷиддӣ додааст, ки дар натиҷа салосату латофати ашъораш барҷаста ба назар мерасанд. Чунон ки дар байти машҳури зерин баробари густариши маънии воло шоир барои афзудани таъсири сухан вожаҳои мавриди истифода қарор додааст, ки дар онҳо овози ҳамсадои «р» (ин ҳодисаро дар илми адабиётшиносӣ «аллитерасия» меноманд) такрор шуда омадааст:

Бирав зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,

Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд.

Ё дар байти дигар такрор омадини ҳамсадои «Ш» ҳодисаи аллитерасияро ба вучуд овардааст:

Шоир Шаҳиду шӯҳра Фароловӣ

В-ин дигарон ба ҷумла ҳама ровӣ.

Ба эътибор гирифтани ҳамин як нишонаи шеъри волои устод Рӯдакӣ ба мо имкон медиҳад нусхаи ба асл

наздики абёти шоирро муайян кунем. Дар нусхаҳои тоҷикистонӣ ва «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» тахти воҳиди луғавии «анбудан» байти зерини устод насб шуда:

Буданаи дар хок бошад оқибат.

Ҳамчунон к-аз хок буд анбуданат.

ё худ:

Буданат дар хок бошад ёфтӣ,

Ҳамчунон к-аз хок буд анбуданат.

Дар «Сихоҳ-ал-фурс»:

АНБУДАН — офариниш бувад (яъне он, ки мардум аз ҷӣ падида ояд). Рӯдакӣ гуфт:

Буданат дар хок бошад, ё фато,

Ҳамчунон к-аз хок буд анбуданат.

Ба андешаи мо нусхаи ба асли наздики байти мазкур дар «Луғати Фурс» интишор аст:

АНБУДАН — анбуиш (офариниш) бошад.

Рӯдакӣ гуфт:

Буданад дар хок бошад бофадум,

Ҳамчунон к-аз хок буд анбуданат.

Бояд тазаккур дод, ки воҳиди луғавии «Бофадум» маънои оқибат, охири қор, анҷоми қорро ифода мекунад ва дар осори устод борҳо истифода шудааст. Чунончи:

Гарчи дар рӯз андаке бардорадаи

Бофадум рӯзе ба поён орадаи.

Ё:

Макун ҳештан аз раҳи рост гум,

Ки худро ба дӯзах бари бофадум.

Илова бар ин, шоир бо муқаррар истифода намудани овозҳои ҳамсадои «Б» ва «Д» (буданат-дар, бошад-бофадум, буд-анбудаат) маънии латифро бо шакли латиф омезиш медиҳад ва намунаи шеърӣ олиро эҷод мекунад. Аз байти ғавқуззӣ боз як ҳунари устод Рӯдакӣ овардани калимаҳои мухталифмафҳум, ки дар як шакл ба ҳам наздиканд ва шеърӣ баёнро пурқувват месозад, зоҳир

мешавад. Чунончи, вожаи «будан» ва «анбудан» созад. Ба назардошти ин ҳодисаи адабӣ дар осори Рӯдакӣ метавон байти зерини шоирро тасҳеҳ кард: Дар «Осори Рӯдакӣ» омада:

*Надиду тунбали ӯю бидида мандали ӯй
Дигар намонаду дигар бувад ба сони шароб.*

Аз байти мазкур хонанда наметавонад маънии мат-луберо дарёбад. Ин байт дар «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» нисбатан саҳеҳ, ҳамчун шоҳиди маънии воҳиди луғавии «мандал» омада:

МАНДАЛ – хати доирае, ки афсунгарон ва азоимхон-нон ба гирди худ кашида даруни он нишаста дуо мехонанд:

*Надида танбали ӯю бидида мандали ӯй,
Дигар намояду дигар бувад ба сони сароб,*

Дар Луғати Фурс байти мазкур ба тарике дарҷ ёфта, ки ба андешаи мо ҳам маънӣ ва ҳам аносири шаклии шеъ-ри Рудакиро ифода месозад:

*Падид тунбали ӯ нопадид мандали ӯ,
Дигар намояду дигар бувад ба сони сароб.*

«Тунбал» дар фарҳанҳо ба маънии танбал ва сушт эъ-тиқод роиҷ аст. Яъне шоир гуфтанист. ки суштэтиқодии ту ҳувайдост, вале афсунгарият ноаён аст ва монанди са-роб астӣ, ки дигар (монанди об) менамоиву дар асл дигар астӣ. Дар байти мазкур баробари санъати тазод (падид—нопадид)—ро ба қор будан, қорбасти ду қалимаи ҳамвазну ҳамоҳанг (тунбал—мандал) ба назар мерасад, ки аз асола-ти сухани Рӯдакӣ дарак медиҳад.

Ҳамин тарик, донистани забони назм, сабку услуби фардии суханвар ба матнишнос имқон медиҳад, то дар тасҳеҳи мутуни адабӣ қомғор шавад.

Соли 1996

НАҚШИ МОНӢ ВА НИГОРӢОНАИ ЧИН

Наврӯз аз ҷашни оини қадима ва мақбултарин иди мардуми эронинаҷод, аз ҷумла, тоҷикон буда, таърихи беш аз сеҳазорсола дорад. Ин иди мубораку дилписанди мардуми Аҷам ба рӯзи нахустини солшумории шамсӣ – якуми фарвардин ё дар солшумории мелодӣ ба бисту якуми март рост меояд. Наврӯз, ҷашну истикболи он дар эҷодиёти шифоҳии мардум, осори классикони форсу тоҷик басо доманатор инъикос ёфтааст. Гузашта аз ин, назар ба маълумоти суханшиноси машҳур Саид Нафисӣ ҷашни Меҳргон ва Наврӯзро дар асри IX арабҳо низ қабул карда буданд ва ҳатто шоирони дарбори Аббосиён дар васфи Наврӯз шеърҳо эҷод намудаанд.

Ашъори ба Наврӯз бахшидаи суханварони форсу тоҷикро аз нигоҳи мавзӯву мундариҷа метавон ба ду ғуруҳ қисмат намуд. Яқум, агар ашъори махсус ба Наврӯз, таърихи он, ҷашну истикболи ин оини деринаи мардуми Аҷам бахшидашуда бошад, дувум шеърҳои мебошанд, ки дар онҳо баҳор, лаҳзаҳои дилошӯби ин фасли зебои табиат васф шудаанд.

Дар наврӯзия ва баҳорияи шуарои пешин таърихи пайдоиш ва ташаккули оини наврӯзӣ, лавҳаҳои дилписанди зебои табиат, манзараҳои дилфиребу дилангези баҳор, тарабу шодӣ ва хуррамиву хурсандии айёми баҳор, чилваи назаррабои гулҳои баҳорӣ, хониши булбулу мурғони ҳаво, садои раъду барқ, ғанимат дониستاني ҳар лаҳзаи зиндагӣ ва монанди онҳо бо маҳорати волои шоирӣ, образу тасвирҳои шоирона дар пирояи санъатҳои бадеӣ инъикос шудаанд. Беҳтарин наврӯзия ва баҳорияи адабиёти классикии мо бешубҳа, дар асрҳои X – X III таълиф шудаанд, ки онҳо ба қалами устод Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Унсурӣ, Фарруҳӣ, Манучехрӣ, Анварӣ, Асқадӣ ва монанди инҳо

марбут аст. Ҳар яке аз ин суханварон Наврӯзу баҳорро бо сабку услуби ба худ хос, бо рангу таровати тоза ба тоза ба забони тасвир овардаанд.

Ҳангоми муоинаи ашъори ба Наврӯзу баҳор бахшидаи шоирони асрҳои X – XII возеҳ ба назар мерасад, ки онҳо дар васфу тасвири баҳор, боғу чаман, гулу булбул, боди баҳориву оби мусаффои ҷӯйборон, раъду барқ, маъшукаи баҳорӣ, манзараҳои гуногуни баҳорӣ аз мафҳуму образҳои таърихӣ, аз қабилҳои нақши Озар, сеҳри Монӣ, чашми Одам, лутфи Исо, рухсори Лайло, чашми Мачнун, оташкадаи Барзин, ҳарири Чин, баҳорхонаи Чин, лавҳи Мӯсо, дами Исо, бути Кашмир, бути Фарҳор, гулоби Балх, кӯҳи Сино, мушки Тибит ва монанди инҳо фаровон истифода бурдаанд.

Чунончи, Манучеҳрӣ дар байти зерин заминро аз файзи борон ба бихишт ва ҳаворо аз анвори барқ ба кӯҳи Сино ташбеҳ дода, як манзараи зебои аввали баҳорро дар назари хонанда возеҳу равшан ҷилва медиҳад:

Замин зи гиряи абр аст чун бихишти наим,

Ҳаво зи хандаи барқ аст чун кӯҳи Сино.

Байни ин мафҳуму образҳо образи Монӣ – номи наққоши эронӣ ва китоби маъруфи ӯ «Аржанг» дар наврӯзия ва баҳорияи суханварони асри X – XII бештар роиҷ аст. Азбаски Монӣ дар таърихи адабиёти форсу тоҷик ҳамчун наққоши мумтоз маъруф буда, китобаш «Аржанг» дорои тасвирҳои зебою диловез аст ва дар адабиёти форсӣ тимсоли зебоист, суханварон маҳз ба ҳамин фазилати ӯ масал зада, мӯъҷизоти баҳорро бо ин асари сеҳрангез ташбеҳ ё муқоиса намудаанд. Масалан, устод Рӯдакӣ фасли баҳорро ба Монии наққош ва сахни чаману табиати тозарӯйро ба китоби пурнақши ӯ «Аржанг» монанд мекунад.

Ин сахни чаман, ки аз дами дай,

Гуфти дами гург ё паланг аст.

Акнун зи баҳори монавитабъ,

Пурнақшунигор ҳамчу «Жанг» аст.

Робеъаи Балхӣ низ чаманистонро аз фаровонии гул
хамранги «Аржанг»-и Монӣ мебинад:

Зи бас гул дар ин бог маъво гирифт,

Ҷаҳон ранги «Аржанг»-и Моно гирифт.

Ғавассути ин мафҳуму образ суханварон маъниву
мазмунҳои ҷолиб ва тасвирҳои дилпазири шоиронаро дар
инъикоси лаҳзаҳои мухталифи айёми баҳор эҷод кардаанд.
Масалан, Унсурӣ абри баҳорро Монии наққош медонад,
ки тавассути ӯ боғу чаман Монии «Аржанг» гашта:

Нест Монӣ абр, пас чун бог аз ӯ «Аржанг» шуд?

Нест Озар бод, пас чун бог аз ӯ шуд пурнигор?

Манучехрии Домғонӣ, ки ба Наврӯзу баҳор чандин
қасидаву ғазал ва мусаммот бахшидааст ва дар тасвири
шукӯҳу шаҳомати баҳор эъҷоз кардааст, борҳо аз ҳунари
Монӣ ва асари ӯ ёд мекунад. Дар абёти зерин насими фо-
рами баҳорро, ки аз Машрик мевазад ба Монӣ монанд ме-
кунад:

Наврӯз, рӯзгор муҷаддад кунад ҳаме,

В-аз боги хеш боги Ирам рад кунад ҳаме,

Боди барин саноати Монӣ кунад ҳаме,

Мурғи ҳазин ривояти мӯъбад кунад ҳаме.

Фаррухӣ низ домани фароҳу сабзу хуррами куҳ –
марғзорро «Номаи Монӣ» меҳонад:

Бог чун маҷлиси Кисро шуда пурҳуру парӣ,

Рог чун номаи Монӣ шуда пурнақшу сувар.

Амъақи Бухорой барғҳои панҷамонанди дарахти ча-
норро ба сафҳаҳои пурнақшунигори китоби Монӣ ташбех
медихад:

Ин лавҳҳои Мӯсо бин гирди кӯҳу дашт,

В-он сафҳаҳои Монӣ бин бар сари чанор.

Дигар аз мафҳумоте, ки марбут ба Монӣ ва ҳунару
эъҷози ӯ, «Баҳорхонаи Чин», «Нигористони Чинистон»,
«Бутхонаи Чин» ва хайли онҳо мебошад, ки дар фарҳангҳо
ба хона ё шаҳри пурнақшунигори Чин маънидод шудааст,

ки ба Монии наққош мутааллиқ будааст. Ба Монӣ мутааллиқ будани «Нигорхонаи Чин»-ро аз байти зерини Қатрони Табрзӣ, ки Наврӯзу баҳори тозаэҷодро васф карда, эъҷози боди баҳориро аз ҳунари Монӣ воло донистааст, мушоҳида намудан мумкин аст:

*Ҳар нигоре к-он ба Чин Монӣ ҳаме душвор кард,
Боди найсон дар миёни гулситон осон кунад.*

Ҷои дигар Қатрон дар мавриди васфи Наврӯз аз «Нигористони Чинистон» ёд мекунад:

*Боди наврӯзӣ ҳаме ороиши бӯстон кунад,
То нигораи чун нигористони Чинистон кунад.*

Масъуди Саъди Салмон низ баҳорро ба «Нигорхонаи Чин» ташбеҳ медиҳад:

*Нигорхонаи Чин аст ё шукуфтаи баҳор,
Маҳи ду панҷу чаҳор аст ё бути Фарҳор.*

Бояд тазаққур дод, ки ин мафҳуми образҳои марбут ба Монӣ ва эҷоди ӯ ба ҷуз тасвири наврӯзу баҳор аз ҷониби суҳанварон дар тавсифи маъшуқаву дилбарони дилрабо низ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Чунончи, Қатрони Табрзӣ мегӯяд:

*Агар ба Чин бинигоранд нақши чеҳраи ӯ,
Зи нақши Монӣ наоранд ёд мардуми Чин.*

Ҳамин тарик, дар перомуни образи Монӣ ва китоби маъруфи ӯ «Аржанг» як миқдор таркибҳои шоирона аз қабилҳои «Баҳорхонаи Монӣ», «Сафҳаи Монӣ», «Ҳомаи Монӣ», «Хучҷати Монӣ», «Сеҳри Монӣ», «Нақши Монӣ», «Саноати Монӣ», «Нигори Чин», «Нигорхонаи Чин» ва монанди инҳо дар адабиёт роиҷ шуданд. Инчунин суҳанварон тавассути ин образ ва таркиботи тоза ба тозаи шоирона наврӯзу баҳорро бо сабку услуби ба худ хос тавсифу тасвирҳои нотакрор ба қалам дода, баҳорхонаи шеърӣ суҳани волоро бунёд намудаанд.

Соли 1993

ЧУ ЗАР САНЦИДА ОН ГАҲ ХАРЧ БОЯД!

Чанд сол муқаддам аз ҷониби Бонки умумичаҳонӣ барои хонандагони мактабҳои Тоҷикистон ҳадяи хубе нисор шуд, ки он интишори чанд номгӯи китобҳои дарсӣ буда, бо сифати баланд ҷопу ороиш ёфтаанд. Сифати баланди ҷоп имкон фароҳам меорад то як китоб таи чанд сол ниёзу эҳтиёҷи хонандагонро барорад ва ҳамзамон, китобхонаҳои мактабҳои Тоҷикистонро ғанӣ гардонад. Гузашта аз ин, шубҳае нест, ки хонандаи мактаб ин гуна китобҳоро бо шавқу рағбати зиёд мутолиа менамояд ва ба ин манбаи маърифат бо эҳтироми хоса муносибат мекунад. Яке аз ин гуна китобҳои дарсӣ, ки дастраси мо қарор дорад ва аз назари арзиши таълимиву маънаві онро интиқоду баррасӣ намудем, китоби «Одобнома» барои синфҳои 5-6 мебошад. Китоби мазкур, ки аз ҷониби се нафар О. Шуйайбова, Б. Боронов ва Ф. Шарифов тартиб дода шудааст, аз 134 саҳифа иборат аст. Китоб мутобиқи барномаи мактаб тарҳрезӣ шуда, барои ҳар синф 31 соати дарсӣ ҷудо гардидааст. Дар ҳар дарс мавзӯе монанди «Одоби ҳамида ва рафтори шоистаи инсон», «Васфи омӯзгор ва таҷрибаи рӯзгор», «Падару модар ва ҳаққи онҳо», «Кӯшишу ғайрат, сулҳу дӯстӣ, ростӣ ва росткорӣ», «Озодӣ ва Истиқлолият», «Фазилати меҳмон», «Мазаммати бадӣ, коҳилӣ, дурӯғ, ғайбат» ва ғайра бо зикри ҳикоеъу порчаҳои шеърӣ тавзеҳ ёфтаанд. Муаллифони китоб кӯшиш ба харч додаанд, ки беҳтарин матнҳо ва порчаҳои шеърро дар китоб ҷой диҳанд ва бад-ин васила баробари дар беҳдошти ахлоқу завқи хонандагон таъсире гузоштан, онҳоро аз мероси ғаронбаҳои гузаштагони мо огоҳ созанд.

Дар китоби «Одобнома» ҳикояву афсонаҳои ҷолибу ширин ва шавқангезу таъсирбахш бо порчаҳои шеърӣ баландмазмун музайян гардида, ки ба қалами Ҳаким Фир-

давсӣ, Шайх Абӯалӣ ибни Сино, Ҳаким Носири Хусрав, Унсуралмаолии Кайковус, Шайх Саъдии Шерозӣ, Хоҷа Ҳофизӣ Шерозӣ, Хоҷа Камоли Хучандӣ, Абдуррахмони Ҷомӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил, Муҳаммад Ғаззоли, Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, Аҳмади Дониш, Эраҷ Мирзо, Садриддин Айни, Мирзо Турсунзода ва чанде дигар мутааллиқ аст. Ҷолибтар аз ҳама роҷеъ ба ин ё он мавзӯи дарс зикри аҳодиси Паёмбари мо Муҳаммад (с) ва афсонаву ривоёти халқӣ мустаъмал аст, ки ҳикмати ин намунаҳо дар парвариши ахлоқи ҳамидаи хонандагон таъсири бештаре дорад.

Муаллифони китоб дар ағлаби маврид дар интиҳоби матн ба ҳадаф расидаанд. Масалан, дарси дувум, ки «Дар вафо ба аҳд» унвон дорад, шомили ҳикоятест аз китоби «Ахлоқи Мӯҳсинӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, ки ҷолиби диққат буда, ба ҷаҳонбиниву дониши хонандаи синфи 5 ниҳоят мувофиқ аст:

«Рӯзе Исмоил бо дӯсте ҳамроҳ афтод ва он дӯст ба дари хонаи худ расид. Исмоилро гуфт: Ман ҳамроҳии туро дӯст медорам. Ваъда кун, ки дар ин мавзеъ биншинӣ, то ман ба хонаи дарун равам, муҳиме дорам, бисозам ва фавр берун оям. Исмоил ваъда кард ва он ҷо бинишаст. Он мард ба хона даромад ва ўро муҳиме куллӣ афтод ва ваъдаи худу Исмоил фаромӯш карда, ба ҷораи кори худ машғул шуд.

Хонаи ў роҳи дигаре дошт, аз он ҷо берун рафт. Баъд аз се рӯз бад-он мавзеъ расид. Исмоилро дид бар дари хона нишаста. Гуфт: «Эй самараи дарахти дӯстӣ ин ҷо нишастай?» Гуфт: «Аз он вақт, ки маро бо ваъдаи ин ҷо нишондаӣ, нишастаам ва дидаи интизор бар роҳи ту ниҳода». Гуфт: «Чун ман наомадам, ту чаро нарафтӣ?» Гуфт: «Ваъда карда будам, раво надоштам, ки хилоф кунам ва агар муддатҳо ту намеомадӣ, ман ин ҷо менишастам ва аз сари кӯй намерафтам».

Шубҳае нест, ки ҳикояи мазкур баробари тарбияти

хулку атвори хонанда ҳамешагӣ дар зехнаш нақш мебандад.

Ин гуна ҳикоеъу ривоёт ва нақлҳои мувофику баландмазмун дар китоби «Одобнома» кам нестанд ва агар он аз ҷониби устои дарс ба таври бояду шояд тавзеҳ ёбад, захираи муаллифон барҳадар нахоҳад рафт. Барои тавзеҳи дуруст ва дар хонанда таҳмил шудани ҳадаф, гоя ва мазмуну маъниҳои матнҳои китоб истеъдоду малака, суҳанфаҳмиву суҳаншиносии муаллим низ бузург аст. Зеро бо як қироат хонандаи синфи 5 ва 6 наметавонад матнро мукамал маърифат намояд ва аз он хулосаву натиҷаи дуруст барорад.

Аз қадимулайём касоне, ки ба таълиму тарбияти атофулу бачагон машғуланд, мӯътақид ҳастанд, ки дар овони наврасиву ҷавонӣ омӯзишу аз бар қардан моноии нақш дар санг аст ва тамом умр аз лавҳи хотири инсон сутурда намешавад. Аз ин рӯ, гузаштагони мо ба фарзандони хеш матнҳои мураккабу ҷиддиро аз қабилӣ оёти Каломи Шариф, аҳодиси Набавӣ, шеърӯ ғазалиёти шоирони бузург меомӯзониданд. Ҳарчанд дар ибтидо фарзандон ҳадаф, гоя ва маъниву мазмунҳои матнҳои мазкурро маърифат намекарданд, аҷодони мо умед бар он мебастанд, ки фардо онҳо маънирас хоҳанд шуд ва азёду азбаркуниҳо барҳадар нахоҳад рафт. Маҳз бо ҳамин усули таълим миллати тоҷик шоирону мутафаккирони бузургро ба олами тамаддун эҳдо карду гузаштагони мо суҳандону маъникушо будаанд.

Аз ҳамин равшанӣ таҳқиқу омӯзиш «Одобнома» рисолати тарбияи ҳам инсонии комил ва ҳам фарзандии маъниёбу маънигӯро адо мекунад. Тавассути ин китоб он чи, ки пешорӯи хонанда қарор дорад ва барои хондану азбар қардан тавсия шудааст, яқумр дар ёду зехнаш нақш хоҳад баст ва барои зиндагии ояндааш қорбаст хоҳанд кард. Агар ин андешаву фикри мо қобили қабул бошад, пас нобахшиданӣ хоҳад буд, ки барои хонандагон матнҳои аз лиҳози

мавзӯву мундариҷа баландро дар шакли ғалат, сақим ва нодуруст пешниҳод намоем. Ё худ матнҳои нисбатан заифмаъно, мазмунан пастро барои хондану азбар кардан тавсия диҳем. Дар китоби «Одобнома» ин гуна камбудихо ба назар мерасанд, ки бешубҳа арзиши илмиву адабӣ ва таълимии китобро коштаанд. Чунончи, дар муқаддимаи китоб байти маъруфи Иқболи Лоҳурӣ:

Одамият эҳтироми одамӣ.

Бохабар шав аз мақоми одамӣ.

дар шакли зер нодуруст насб шудааст, ки тамоман маънӣ надорад:

Одамият эҳтироми одамӣ.

Беҳабар (?) шав аз мақоли (?) одамӣ.

Дар идомаи муқаддима оид ба вожаи «одоб» мураттибон изхори назар намуда, ҷумлаеро сабт кардаанд, ки аз он наметавон маъниё бардошт: «Одоб ҳам намуди зоҳирӣ, ҳам мазмуни ботинӣ бо одамони дигарро дарбар мегирад, ки қоидаву талаботҳои худро дорад (?)». Ҷумлаи мазкур усулбадан вайрон буда, шояд дар шакли зер саҳеҳ будӣ: «Одоб муносибати инсонро ҳам дар намуди зоҳирӣ ва ҳам дар мазмуни ботинӣ бо одамони дигар дарбар мегирад, ки қоидаву талаботи худро дорад».

Ё худ, аз қазовати ҷумлаи зерин, ки дар дарси ҳаштум боби «Падару модар» омадааст, ҳалал ёфтани мантиқи суҳанро пай бурдан душвор нест.

«Боиси афсӯс аст, ки баъзе фарзандоне низ ҳастанд, ки дар оила зиндагӣ мекунанд, меҳӯранду мепӯшанд, вале суҳанони падару модарро гӯш намекунанд, аз гапашон берун баромада, худсарӣ менамоянд ва фикр намекунанд, ки бо ин рафторашон обрӯи худ ва шаъну шарафи падару модарашонро дар назди ҳамсоҳаҳо ва ҳешу табор паст зананд ва сазовори доғ мегарданд (?)».

Дарси нӯҳуми китоби «Одобнома», ки «Шири модар» унвон гирифтааст, тамоман бемавқеъ буда, ҳадафу ғоя ва

мазмунаш мавҳум аст. Муаллифин нахуст шири модар ва забони модарро дар паҳлӯи ҳам мегузаранд ва бефаросативу беақлии инсонро ба кам хӯрдани шир медонанд, ки таачҷубангез аст. Сипас, «Шири хом»-и модар ном шеъри Амир Хошокро, ки аз лиҳози маънӣ бебунёду аз чихати вазн вайрон аст ва ҳазёне беш нест, мисол меоранд. Дар идома аз ҳама ачибаш он аст, ки муаллифон ба насихати модарон мегузаранд, ки ширашонро аз фарзандон дарег надоранд. Барои хонандаи синфи 5 чӣ зарурати дониستاني ин нукта аст? Биёед, худ бо чашми сар ин дарсро бихонед ва қазоват намоед.

Шири модар

Шири модар на танҳо шиками мою чашми моро бино мегардонад, вай ба мо забони гӯё мебахшад. Ин аст, ки шири модар ва забони модарӣ паҳлӯи ҳамдигаранд.

Гоҳо яке беақлӣ, гуноҳ ва бемаъноии дигареро дида, мегӯяд: «Одам шири хом хӯрда». Беҳабар аз он ки беақлию бефаросатии мо на аз хӯрдани шири хом, балки аз кам хӯрдани он аст? Ин маънӣ дар шеъри Амир Хошок «Шири хоми модар» хеле хуб истифода ёфтааст.

Гуфт тире – хӯрда инсон шири хом,

Хом то умр аст ӯ дар зиндагӣ (?).

Сабзаи ҳайрат дамид аз синаам,

Ҳамчу аз бунёди хок андар баҳор.

Хӯрда Саъдӣ шири хом низ лек (?),

Кай чу ӯ таърих дида пухтакор.

Лек дар айёми тифлиҳои ман,

Хушк буда чашми пистони (?) ман (?).

Дода шираш андаке ҳамсоёе,

Мондаам з-ин рӯй ҳамчун гӯра хом(?).

Ҳамчу Саъдию Ибни Синои бузург (?),

Пухтакорӣ беш дорад рӯзгор.

Лоҷарам, к-аз шири хоми модар аст,

Пухтагии мардумони пухтакор.

Агар модар бо сабабҳои гуногун шир надошта бошад, яъне шираш хушк шуда, аз пистон наояд, инро метавон фаҳмид. Вале агар модар бо баҳонаҳои гуногун аз пистонаш шир додани чигарбандашро манъ созад, гуноҳи азимест дар ҳаққи фарзанд. Модоме ки фарзандро ба олам овардед, ба ҳаққи ӯ зиндагиро ҳам диҳед (?).

Ғизои моддии ҳақиқии зиндагӣ ин шири модар аст. Ҳамон шире, ки ба мо саломатӣ, ақли фаросат мебахшад, тарбият диҳад...

Дар радифи ашъори баландмазмуни шоирони классики муосир шеъргунаҳои баъзе шоирони навқалам ҳусни умумии китобро коҳондааст.

Маъниҳои шеъргунаҳои зеринро шоирони тоҷик, монанди Лоик, Бозор Собир, Гулрухсор, Гулназар, Фарзона ва... дар перояи зебои шеър садҳо қарат хубтару возеҳтар баён кардаанд. Таваҷҷӯҳ мекунем ба чанд шеъргунаи Неъмат Баҳром, ки вазни солим ҳам надорад.

*Бисӯзад хонаи марди маҳалчӣ,
Дучанд гардад илло дарди маҳалчӣ.
Худоё, аз ту ин аст илтиҷоям,
Ки аз олам бирӯб гарди маҳалчӣ.
Маҳалчӣ ҳар замон шайтон бимонад,
Ба ном одам, вале ҳайвон бимонад.
Ҳар он деҳе, ки он ҷо ҳаст маҳалчӣ,
Умрбод он диёр вайрон бимонад.*

Ку вазн? Ку қофия? Ку шеърият? Ку ҳусни суҳан? Ин тавр шеъргунаҳо, ки дар асл шеъргуна ҳам нестанд, лавҳи тозаии хотири хонандагонро доғдор мекунад ва азбар шудани чунин назм аз ҷониби онҳо дар кундшавии зеҳнашон сабаб мешавад. Дар китоб номувофиқии мавзӯӣ бо ҳикоят ё порчаи шеърӣ бо ҳикоят низ ба мушоҳида мерасад. Чунончи, дар дарси 27, ки дар бораи «Одамони дурӯя ва суҳанчин» баҳс мекунад, ҳикояе зикр шудааст, ки ифодагари ин мавзӯӣ нест ва порчаи шеърӣ низ ба ҳикоят ир-

тиботе надорад. Ё худ, дар дарси 29 барои синфи 6 сухан дар бораи накӯкорӣ меравад ва он ҷо амали нек ва инсонӣ накӯкор ситоиш ёфтааст. Дар хотимаи дарс муаллифон байти маъруфи Ҳофизро, ки ба мавзӯ ҷаҳл надорад, дар шакли зер овардаанд.

*Ёд бод он ки дар ин базмгоҳ хулқу адаб (?),
Он ки ӯ хандаи мастона боди саҳбо буд (?).*

Ҳамчунин дар луғат вожаи саҳборо ба маънии «саҳар» тавзеҳ додаанд, ки нодуруст аст.

Дар ин байти Ҳофиз «саҳбо» ба маънии «пиёлаи шароб» омада, шакли саҳеҳи байт чунин аст:

*Ёд бод он, ки дар ин базмгаҳи хулқу адаб,
Он ки ӯ хандаи мастона задӣ, саҳбо буд.*

Дар дарси ҳаштуми синфи 5, ки ба унвони «Падару модар» мунташир шудааст, як байти Носири Хусрав чунин омада:

*Падарро чанд (?) дону нафс модар,
Маёзор ин ду касро, эй бародар.*

Ин байти Носири Хусрав аз «Рӯшноинома» гирифта шуда, дар гуфтори шонздаҳум «Ишорат дар узлат» омадааст. Дар асл, ба ҷои вожаи «чанд» «ақл» насб шуда, сухан дар бораи на падару модар, балки ақлу ҷон меравад, ки маънии фалсафӣ дорад.

Дар тавзеҳи луғат низ муаллифон ба иштибоҳ роҳ додаанд. Аз ҷумла, вожаи «муваддат» дар дарси ҳафтуми синфи 5 ба маънии ҷамъият тавзеҳ шудааст, ки нодуруст аст. «Муваддат» – маънии дӯстӣ ва муҳаббатро дорад. Ё худ, вожаи «мунтиҷ», ки дар дарси даҳуми синфи 5 ба маънии «мӯҳтоҷ» омадааст, аслан маънии «сабабгор»-ро дорад. Ин гуна тавзеҳоти нодурусти луғат дар китоб фаровонанд.

Чунон ки дар боло тазаккур додем, дар тавзеҳу ташреҳи ҳикоеъу порчаҳои манзум нақши устои дарс муҳим аст. Аз ин рӯ, тасеҳи баъзе аз матнҳои ғалатро дар

поён сабт мекунем, то муаллимон ҳангоми дарс истифода
намоянд ва ба хонандагон матни саҳеҳро манзур созанд.

Одобнома (саҳ 19):

Як шаба он ранҷ, ки модар кашид.

Бар ду ҷаҳон (?) натавон баркашид.

Дурусташ:

Якшаба он ранҷ, ки модар кашид.

Бар ду ҷаҳонаш натавон баркашид.

Одобнома (с. 37):

Зи мурда бадтар ҳар кӣ нодон бувад.

Ҳама зиндағониаш (?) зиндон бувад.

Дурусташ:

Зи мурда баттар ҳар кӣ нодон бувад.

Ҳама зиндағониши зиндон бувад.

Одобнома (с. 45):

Бар хок бияфтоду багалтид чу моҳӣ,

В-он гоҳ пари хеи кашид аз ҷану рост.

...Зи тир нигоҳ карду пари хеи бар ӯ дид.

Гуфт (?) : Зи ки нолам, ки аз мост ки бар мост.

Дурусташ:

Бар хок бияфтоду багалтид чу моҳӣ,

В-он гоҳ пари хеи кашид аз ҷану аз рост.

...Бар тир нигоҳ карду пари хеи бар ӯ дид,

Гуфто: Зи кӣ нолам, ки «аз мост ки бар мост».

Одобнома (с. 52):

Ҳанӯз (?) гар сари сулҳаст боз ой,

К-аз он мақбулат (?) бошӣ, ки будӣ.

Дурусташ:

Ҳанӯзам гар сари сулҳ аст, боз ой,

К-аз он мақбултар бошӣ, ки будӣ.

Одобнома (с. 54):

Аз сӯҳбати дӯсте биранҷам,

Ки ахлоқи бадам аҳсан (?) намоянд (?).

Айбам ҳунару камол бинад,

*Хорам гули ёсунам (?) намояд.
Ку душмани пухтачашими бебок,
То айби маро ба ман намояд.*

Дурусташ:

*Аз сӯҳбати дӯсте биранҷам,
К-ахлоқи бадам ҳасан намояд.
Айбам ҳунару камол бинад,
Хорам гули ёсуман намояд.
Ку душмани пухтачашими бебок,
То айби маро ба ман намояд.*

Одобнома (с. 58):

*Ҷони ширин тоҷи сар кун дӯстро,
Ҷой дар магзи ҷойгир (?) кун дӯстро.*

Дурусташ:

*Ҷони ширин, тоҷи сар кун дӯстро,
Ҷой дар магзи ҷигар кун дӯстро.*

Одобнома (с. 62):

*Рост рав, рост, ки сарвар бошӣ.
Дар ҳисоб аз ҳама бартар бахт (?)*

Дурусташ:

*Рост рав, рост, ки сарвар бошӣ.
Дар ҳисоб аз ҳама бартар бошӣ.*

Одобнома (с. 66):

*Ҳунар мардуми бошаду рост (?).
Зи қачӣ бувад каммию ростӣ (?).*

Дурусташ:

*Ҳунар мардумӣ бошаду ростӣ,
Зи қачӣ бувад каммию кистӣ.*

Одобнома (с. 106):

*Аз он лаб ҳикоя (?) шунидан хуш аст,
Суханҳои ширин бағоят хуш аст.*

Дурусташ:

*Аз он лаб шунидан ҳикоят хуш аст,
Суханҳои ширин бағоят хуш аст.*

Одобнома:

*Ду чиз тираиш (?) ақл аст: дам фурӯ бастам (?),
Ба вақти гуфтану гуфтан ба вақти хомӯшиӣ.*

Дурусташ:

*Ду чиз тираи ақл аст: дам фурӯ бастан,
Ба вақти гуфтану гуфтан ба вақти хомӯшиӣ.*

Одобнома (с. 111):

*Ҳар он кас, ки мағзаиш бувад бошироб,
Фаровонсухан бошаду дарёб (?).
Дигар гуфт равшанравон он касе,
Ки кӯтоҳ гӯяд бо ман басте.*

Дурусташ:

*Ҳар он кас, ки мағзаиш бувад бошироб,
Фаровонсухан бошаду дерёб.
Дигар гуфт равшанравон он касе,
Ки кӯтоҳ гӯяд бо ман басте.*

Дар хотимаи мақола зикри ин нуктаро муҳим меҳисобем, ки интишори китобҳои дарсӣ кори сарсарӣ ва осон нест. Муаллифи китоби дарсӣ рисолати бузургеро дар дӯш дорад, ки он аз тарбияи завқи хонанда ва афзудани дониши ӯ иборат аст. Як ҳарфи нодуруст, як сухани ғалат, як байти носуфта метавонад ба тарбияи маънавии хонанда халали калон ворид кунад. Дуруст гуфтаанд.

Ҳишти аввал чун ниҳад меъмори қач.

То ба охир меравад девор қач.

Бахусус, дар мавриди китобҳои чун «Одобнома», ки бо сифати баланд чоп шудаасту чандин сол хизмати наслҳои гуногунро адо хоҳад кард, мулоҳизакорӣ ва нуктасанҷии муаллифон зарур аст. Яъне:

*Сухан бояд ба дониш дарҷ кардан,
Чу зар санҷида, он гаҳ харҷ кардан.*

Соли 2004

САРНАВИШТИ ШОИР¹

Шайх Камолиддини Хучандӣ аз бузургтарин намондагони шеърӯ адаби форсӣ дар садаи XIV милодӣ маҳсуб мешавад, ки бо нубуғи беназири худододаш гулгула дар гунбази афлок афканда, дар анҷумани муваҳхидон шӯре ва инқилобе барангехтааст. Рӯзгор ва осори ин шахсавори олами маонӣ дар таи чанд соли охир бо тавачҷӯҳи бесобиқа мавриди пажӯҳиши мусташрикону суҳаншиносон қарор гирифт. Дар ин замина интишори тозаи илмиву интиқодии Хоча Камол аз ҷониби суҳаншиноси Эрон Эраҷи Гулисурхӣ («Девони Шайх Камоли Хучандӣ» Суруш, Техрон 1374), Азизи Давлатободӣ (Девони Камоли Хучандӣ. Маҷмӯаи бузургдошти Камоли Хучандӣ, 1375), таснифи тозаи девони илмиву оммавии Камол бо кӯшиши профессор С. Асадуллоев дар Тоҷикистон (Камоли Хучандӣ, Девон, Душанбе. 1995) аз натоиҷи назаррас ба шумор меоянд. Аз гузашта ин як миқдор асарҳо ва мақолаҳои илмӣ суҳаншиносони Эронӯ Тоҷикистон рӯи қор омад, ки ба 675 - солагии Шайхӣ бузург бахшида шуда, аз сарнавишту эҷодиёти шоир бахс мекунанд. Перомунӣ зиндагӣ, шахсият ва осори Камоли Хучандӣ чанде аз суҳанварони муосири тоҷик дар жанрҳои мухталиф асарҳои бадеӣ тасниф намуда, дар бозшинохти сурату сирати Хоча Камол ранҷҳои фаровон кашидаанд. Дар ин ҷода навиандаи маъруфи мо Аъзам Сидқӣ бо ҳиммат ва ҷасорати шоиста рузгори ин шоири олимашрабро ба таҳқиқ гирифта, ҷеҳраи маънавии «булбули Хучанд»-ро, зодаи зехну тафаккур ва тахайюли густурдаи ӯст, ба қазовати хонандагон водор намуд. Аъзам Сидқӣ ба таҷрибаи фаровон, ки дар тӯли 50 соли фаъоли адабиаш андӯхтааст, омодагии хунарӣ ва ҳуқуқи комил дошт, ки дар бораи Хоча Камол асари пурвусъати ҳамосӣ таълиф намояд. Романи «Пай-

¹ Дар ҳамқалами Носир Салимӣ

роҳаи қисмат», ки соли 1996 дар шаш шумораи маҷаллаи «Хучанд» ба таъб расид, аввалин асари бузургҳачми бадеист, ки дар шинохти бадеии шахсият ва эҷодиёти Хоҷа Камол марҳалаи чадидро дар адабиёти тоҷик ифтитоҳ менамояд. Пайдост, ки тасвири зиндагӣ, сиришти инсонӣ ва шахсияти адабии бузургони адабиёти классикӣ пайвасти мавриди омӯзишу таваҷҷӯҳи нависандагони номдору таъвоноӣ мо буда, як силсила асарҳои дилчаспу арзишманд ҳам ба миён омадааст, ки ба ҳукми намуна метавон аз «Қисмати шоир» ва «Фирдавсӣ»-и С. Улугзода, «Ситорае дар тирашаб» ва «На ситораҳо мерезанд» - и Р. Ҳодизода ёдовар шуд. Романи «Пайроҳаи қисмат»- и Аъзам Сидқӣ идомаи ин ҷустуҷӯҳои судманди суҳанварони тоҷик ба шумор меоянд, ки барои мардумони имрӯзаи тоҷик ва насли фардо ҷадди аълояшонро ошно месозад. Асари мазкур аз шонздаҳ боб фароҳам омада, нависанда сарнавишти шоири Хучандиро бо он ҳамма мадду ҷазр ва ҳаводиси пуртӯфонаш бо шеваи ба худ хос тасвир намудааст. Ҳадафи муаллифи роман офариниши шахсияти шоирест ҳамдигу ҳамқадами мардуми оддӣ. Зотан моҳияти зиндагии шоир дар зиндагии маънавии ӯст ва чеҳраи аслиаш ҳам аз шеъраш падидор мегардад. Ба ин маънӣ, маъхази асосӣ дар офариниши симои Хоҷа Камол ҳамонро ғазалҳои латифу гуҳаррез ва ҷаҳони пурнури шеъри ӯст, ки ин матлаб дар романи Аъзам Сидқӣ бунёди тасвир ва дидгоҳи ғоявӣ нависандаро фароҳам овардааст. Воқеа ва асноди мӯътамад аз тазкираву таърихномаҳо истиқбол шуда, дар заминаи пайванду иртиботаш бо осори шоир қорбандӣ гардидаанд. Дар сарчашмаҳои илмиву адабӣ борҳо зикр шудааст, ки Камолӣ Хучандӣ подшоҳ ё давлатмандеро мадҳ нагуфтааст. Дар ин маврид ҳуди шоир низ фармуда:

Дастӣ султони намебӯсад Камол,

Нест султони ба дарвеш эҳтиёҷ.

Ин болоназариву ҳимматбаландӣ ва бениёзӣ аз ҳокимони давр ба ҳайси хислати барҷастаи шоир аз оғоз то

анчоми роман ба таври бориз намоиш дода шудааст. Зоҳиран ин чо ҳамон қазияи қадимаи «шоир ва шох» манзур аст, ки дар партави он начобату олинасабӣ ва озодагиву беталлуқии Хоҷа Камол бо лавҳаю чузъиёти муассири бадеӣ ба тасвир омадаанд.

Дар романи «Пайроҳаи қисмат» Камоли Хучандӣ дар суҳбати умарову вузаро ҳамеша чун пуштибону ҳомии манофеи мардуми оддӣ чилвагар мешавад, ки айни ҳақиқат аст. Гузашта аз ин, маҳз бениёзӣ, шикастанафсӣ ва ғурури инсонии Хоҷа Камол истеъдоду ҳунари беназирашро музайян ва дар назди арбоби замона арҷманду гиromӣ медошт. Чунончи, Маликаи замон Ҳавасгул, ки ишқи шоирро дар дил мепарварид, бенисбатӣ ва лоуболиии шоирро нисбат ба ҳусни худ таҳаммул карда наметавонад. Аз мутолиаи манзара ва сӯҳбати зерин, ки байни маликаву шоир воқеъ шудааст, матлаби ғавқ истинбот мешавад:

«Малика» каф кӯфт, сози рақси ғулғулаафкан шуд суруд хонданд, канизакон ба рақс хестанд:

- Хоҷа, мебинам, ки дар маҷлиси мо ҳавсалаи Шумо пир шудааст. Сӯҳбати мо барои Шумо дилгир шуд магар?

- Малика, ман имкони хуш кардани сӯҳбат надорам Ҳар маҷлиси тараб, ки пеш ояд ман аҳди онам.

- Мурғи тараб бар фарози саратон парвоз дорад, вале Шумо онро аз худ дур мекунад. Канизи ман минбаъд аз ҳоли шумо ҳар доим хабар мегирад. Агар шеъри тозае нависед, ба ман хабар расонед. Ман муштоқи шунидани ашъори шумоям. Ҳар талабе аз ман доред беибо ба канизакам бигӯед...».

Офариниши осори бадеӣ пиромуни рӯзгори бузурғони каломи бадеӣ ва ё ашхоси таърихӣ аз нависанда дониши фарвон, ҷаҳоншиносии густурда вг ҷустуҷӯву заҳмати сангинро тақозо мекунад. Ба хотири он ки асари бадеӣ, ба хусус, жанри пурғунҷоиши бадеие чун роман, фақат аз тасвири пуробуранги зиндагиномаи шоир ва қорбандии санадҳои дастрас иборат набошад, зимни далоилу мад-

ракҳои таърихӣ нависанда бояд масоилеро дар густураи таҳқиқи бадеӣ қарор диҳад, ки ҳикмати зиндагӣ ва ҳувви-яти як шахсияти фарзона метавонад дар шинохти моҳияти ҳастӣ дошта бошад. Табиист, ки ин матлаб бидуни маърифати комили ашъори суҳанвар, хоса, суҳанвари рамзош-ное чун *Ҳоча Камол муяссар* нахоҳад шуд.

Аъзам Сидқӣ заҳмати фаровон ва кӯшиши зиёд ба харҷ дода, дар ағлаби маврид ба ҳадафҳои ниҳои худ комёб гардидааст. Нависанда зиндагии шоирро дар пай-вастагии воқеаҳои таърихӣ, сиёсату шахсияти шахриё-рон, фазои фарҳангиву адабии қарни XIV ва тадорукоти рӯзмарраи мардуми оддӣ ба қалам дода, муаммоҳои чо-видонии адабиёт: муборизаи некиву бадӣ, ростиву дурӯғ, адолату зулм, имону қуфрро ба миён мегузорад. Мизони шинохти файсалаи ин муаммоҳо як силсила қаҳрамонҳои роман маҳсуб мешаванд, ки меҳвари он ҳамона *Ҳоча Ка-молиддини Хучандист*. Чехраи маънавии *Ҳоча Камол ба-робари* дар худ таҷассум намудани хусусиятҳои хучаста-ву шоистаи инсонӣ, пеш аз ҳама, чун шоири нозукандеш, фидоии сухани воло ва дӯстдору шафоатгари аҳли маънӣ падидор мегардад. *Хотири озурда, таъби нохуш ва дили ғамгини шоирро танҳо шеъри асилу олӣ метавонад шифо бахшад:*

«Чавон қадаҳ дар даст ба миён баромад, ба аҳли
базм як - як таъзим кард ва ба қироат оғоз намуд:

Соқӣ, биёр бода, ки иди сиём шуд,

Он маҳ, ки буд монеи риндӣ тамом шуд...

Ҳоча Камол ба туфайли қироати хуби шеъраш аз банди хичолат раҳой ёфт ва дилаш бисёр меҳост чавони ношиносро ба оғӯш бигирад ва бибӯсад. Шоир пеши чаво-не дартохт, ки худаш чанд сол хурд буд, гаштаву баргашта миннатдорӣ изҳор намуд».

Зиндагии абармардони салаф шаҳодат бар он ме-диҳад, ки бузургии ашҳоси хунарварро фақат аз истеъдо-ду хунари эшон чустан ва шинохтан сахех набудааст. Ин-

сонҳои бузург дар сиришти худ нубуғи истеъдоду хунарро бо чавҳари одамияту одамгарӣ омезиш медиханд ва дар маҷмӯъ, муҷассамаи шукӯхманди инсонӣ комилро талаққӣ менамояд. Воқеан, тору пуди ғоявии романи «Пайроҳаи қисмат»- ро бузургдошти инсон ва арзишҳои олии инсонпарварӣ фароҳам овардааст, ки комилан мувофиқ ба мавзӯи тасвир аст, зеро Камоли Хучандӣ пеш аз ҳама инсонӣ комил буд ва саросари ғазалиёти нобу пурмӯхтавоҷаш ситоишу ниёиши инсон ва муқаддасоти инсонӣ ба ҳайси матлаби бунёдгузори ҷаҳоншиносии ӯ таҷаллий мекунад. Ин сифати мумтози булбули шӯридаи хучандӣ аз оғоз то анҷоми роман бо рангҳои мухталиф зеби рақам гардидааст. Чунончи, нависанда тадоии ин машраби олии Ҳоҷа Камолро дар сӯхбатҳои шоир бо аҳли адаб ва мардуми оддӣ дар сафарҳои тӯлонӣ бо шогирдаш Муҳаммад дар лаҳзаҳои муҳовара ва қироати шеър дар дарбори амирон ба ихлосу эътимод ба силки тасвир овардааст. Бахусус, тақопӯ ва ҷонфарсоиҳои шоир барои озодии зану духтари Акбари Сорбон басо шевою муассир қаламдод шуда, начобат ва сиришти поки шоирро ба нахви боризу дилҷасп намоиш медихад.

Дигар аз ҳадафҳои умдаву муҳими романи «Пайроҳаи қисмат» падида овардани умқи рифъати шеъри Ҳоҷа Камол ва бузургии хунари суҳанварии ӯ ба шумор меояд. Нависанда бо қорбандии усулҳои мухталиф ва тадқиқи бадеӣ борҳо ин ақидаро мусаллам медорад, ки ашъори Камоли беназирро мардуми суҳансанҷу шеършиноси Хуросону Мовароуннаҳр бо камоли сидқ, истиқбол намуда, ғазалҳои шӯрангези шоир ҳамеша вирди забони эшон будааст. Ин аст, ки шеъри нобу ширини Ҳоҷа Камол мояи ифтихори пиру барно ва шоҳу гадо буд, номи Хучанд тавассути таъби гуҳарбори ӯ дар олами шеър мақоми арҷмандеро соҳиб гардид. Чунончи, дар романи «Пайроҳаи қисмат» вуруди шоир ба дарбори Амир Темур ба ин қарор тасвир шудааст:

«Хоча Камол дар сару либоси ҳақирона, бо ришу мӯйлаби расида аз дар даромад, ба ҳозирон назар давонд, сарашро андаке ҳам карду ба чониби Амир Темур равона шуд. Вай тезтар қадам мебардошт. Суръати қадамбардории ӯро дида, Амир бо шитоб пазирааш рафт. Аз дидани ин лаҳзаи боздид чӣ ғолибон, чӣ арбоби давлати мағлубшуда ба вачд омаданд. Онҳое, ки Хоҷаро мешинохтанд ё худ ба сӯхбати шоир мушарраф гардида буданд, ҳоло дар қатори асирон меистоданд. Онҳое, ки ӯро аз тариқи ашъораш ғоибона дӯст медоштанд, дар сафи ғолибон буданд. Агарчи ҳар яке дар дӯш қисмати рангин дошт, шоир боиси сарбаландию ифтихормандии онҳо буд .

Дар роман як силсила образҳои дигаре чун Саидфирӯзи Некном - устои Камол, Хоҷа Абдулло - падари шоир, модари шоир, Мӯъчизӣ - ҳамдарс, Муҳаммад - шогирд, Амир Темур, Ҳавасгул -Малика, Акбари Сорбон ва ғайра бо хусусият ва чеҳраҳои мушаххаси фардӣ мавриди тасвир қарор гирифтаанд, ҳамагон образи марказии асарро аз ҷиҳате амик, бурдаву мукамал намудаанд. Аъзам Сидқӣ чо-чо аз забони Камоли Хучандӣ ва қаҳрамони дигари роман андешаву афкори ҷолиби тавачҷӯхро пиромуни инсонуну зиндагӣ мавсум кардан мумкин аст. Ин гуна андешаҳо аз як тараф ҷанбаи ақливу ахлоқии романро истеҳком бахшида, аз сӯи дигар ба хонанда имконе муҳайё месозад, ки ба ниҳонхонаи дил ва ҷаҳони таҳайюлотии қаҳрамони асар ворид бишавад. Дар айни замон чунин рӯчӯъҳо аз сатҳи ҷаҳоншиносӣ, диди эстетикӣ ва маърифати ҳунариву адабии нависанда паём мерасонанд. Ба ҳукми намуна метавон аз сӯхбати шоир ва Акбари Сорбон, ки пеш аз сафар сурат мегирад, ёдовар шуд, ҷолибу хотирнишин аст:

«Хоча маро бубахш дар олами рушан роҳи беҳтар нест. Ягона роҳи беҳатар роҳи қабристон аст. Инсон баъде, ки мурд ба олами фано ҳам дӯст гусел мекунад ҳам душман. Ёрони босадоқат ва ҳатто душманони бадкиनावу пурадоват ҳам ба ӯ маъвои ҷаннат мецоҳанд. Аммо то зин-

даанд, чашми хамдигарро кофта, ба дасташ медиҳанд.

- Хулқу атвори ҳайвонии инсон дар ҳамин аст. Ҳамин хулқ аст, ки инсонро ба кӯи бад мебарад. Дузд мешавад, гораггар мешавад, ниҳоят одамкуширо пеша мекунад».

Ин чо имкон даст намедиҳад, ки санадҳои бештаре барои тақвияти фикри боло афзуда шавад, фақат ҳамин меғӯем, ки гироиши нависанда ба андешапарварон ҳикматандӯзӣ, ки бо тақозои мавзӯи тасвир сар задааст, сазовори таҳсин мебошад. Аз ин гузашта, муаллифи роман дар баъзе маворид латифаҳои ширин аз номи ин ё он қаҳрамони худ нақл менамояд, хонандаро тафреҳ мебахшад ва аксаран дар заминаи иртиботи қавӣ бо мавзӯ ва банду баста асар маъниҳои тоза ва амиқтаре касб мекунанд. Воқеан романи «Пайроҳаи қисмат» тазоҳури таҷрибаи таърихии наслҳои гузашта фақат бо истифодаи таровишҳои таъбу заковати мардумони оддӣ маҳдуд намондааст, балки тааммуқ, дар сари моҳияту ҳикмати таърих низ гоҳ - гоҳ дар зехну андешаи нависанда нуфуз пайдо кардааст.

Воқеаву ҳодисаҳои таърихӣ оинаи ибрати имрӯзиён аст. Аз ин хотир Аъзам Сидқӣ воқеоти таърихии замони Хоҷа Камолро зимнан бо ҳаводиси имрӯза қиёс мекунад ва бардошту хулосаҳои худро бо усулҳои мухталифи бадеӣ матраҳ месозад. Чунончи, матлабе, ки дар сӯҳбати Муъчизӣ ва Муҳаммад ибраз мешавад, хушдоре барои имрӯзиён аст:

«- Аҳли маърифатро куштан ба ҳафт авлод иснод меоварад. Дар олам ҳанӯз як доғи лаънат аз байн нарафта, нисбати бузургон бедодгарии дигар содир мекунанд, агар маҳв насозанд ҳам, оташ ба чаҳони маънавияш мезананд, ки аз килки абёташ хун чакад, баҳори умраш ҳазон гардад».

Аслан замонавияти таърих ва зиндагии ашхоси барӯманди таърихӣ тавассути тадқиқи бадеии масъалаҳои зухур меёбад, ки дар ҳама давраи замони арзишманд буда, ба бунёди ҳастии маънавии инсонро чомеа иртибот доранд.

Бо ибораи дигар, сарнавишти инсон ва қавмҳои инсонӣ дар пайвастагӣ бо муаммои моҳияти зоти одамизод ва самтгирӣ ба арзишҳои милливу умумибашарӣ осори таърихро аз чорҷӯбаи замону макон мушаххас берун меоварад ва дар масири талошу тапишҳои азалии бани башар қарор медиҳад. Бахусус, дар сиришти шахсиятҳои бузурги фарарҳангӣ ҷустуҷӯҳои ҷандинасраи маънавӣ ва олитарин таровишҳои завқу руҳи инсонӣ ба зеботарин вачде ба ҳам омезиш меёбад ва аз тавлиди «ҷаҳони наво паём мерасонад. Ҷаҳоне, ки Ҳоҷа Камол аз ҳаёлотӣ «нозуку латифаш» офаридааст, ҷаҳони пурнақшу нигори ишқу зебоист, ки ҳар нақше дар ҳар гардиши худ ҷандин маъноҳои мармуз ниҳон дорад ва ба асрору хилқати офариниш ишорат мекунад. Ҳусну зебӣ, ки ангезаи воқеӣ ва завқи шеър аст, аз тариқи тайи маротиби сулук ва водии ишқу маърифат шоирро ба кашфи олами маъниҳо хидоят мекунад. Аз назари Ҳоҷа зебӣ, аз ҷумла, ҳусни инсон на олитарин зухуроти офариниш, балки маънии офариниш аст. Бинобар ин тафовут дар миёни ишқи маҷозӣ ва ҳақиқии шоир камтар аст, ӯ аз ҳусни маъшук қамоли маънӣ ва таҷаллии зоти Ҳақро қоил аст. Ба ин маънӣ Шайх Камол солиқи водии ишқу тавҳид аст, ки дар ҳар мақома ҷилваҳои тоза кашф мекунад, дар «ҷаҳоне пур зи мақсуд» аз «роҳи равшану пайдо» гом мебардорад.

Аъзам Сидқӣ дар романи «Пайроҳаи қисмат» бунёди устухонбандии асарро бар мусофиратҳои шоир ниҳодааст. Дар ҷараёни сафарҳои тӯлонӣ шахсияти шоир аз паҳлӯҳои мухталиф намудор мегардад. Ҳасрати Ватан ва «аҳсосоти гурбат», ҳиммати олий ва ҷавонмардӣ дар муносибат ба шоҳу гадо, ҳунари шоирӣ ва истикболи шеъри Ҳоҷа Камол аз ҷониби мардуми кишварҳои гуногун бо самимият ва пораҳои муассиру хотирнишин тасвир шудаанд. Шояд ҳамин тавачҷӯҳи ҳоса ба муҳассаноти инсонии шоир ва нуфузи воқеанигорӣ дар сохтори ғоявию бадеии роман то андозае ба тасвири муфассалу густурдаи мусофиратҳои

рӯҳони Шайх Камол ва розу ниёзҳои орифонаи ӯ ҳалал оварда, матлабҳои ирфонии шоир, ки саросари ашъораш ҳувайдост, аз мадди назар дур мондааст. Хоса, ки дар сарчашмаҳои мӯътабари адабиву таърихӣ, минҷумла, «Равзат - ул - чином». «Нафаҳот-ул-унс» ва ғайра ба ин нукта фаровон ишора шудааст.

Як амри табиист, ки дар матни роман абёти Хоҷа Камол хеле зиёд ба истифода рафтааст. Аксари ин байту фикраҳои манзум ба мантиқ ва муҳити тасвир созгор омада ба амикрафти тадқиқи бадеии қаҳрамонҳои роман, ба тавсеаи диди ғоявии нависанда мусоидат намудаанд. Зимнан, ду пораи манзум аз номи Хоҷа Камолу модараш ба қалам муаллифи роман таҳрир шудааст. Хуб мешуд, ки дар мавриди нашри ҷадид романи «Пайроҳаи қисмат» (ба шакли китоби алоҳида) абёти муносиб аз ашъори ҳуди Хоҷа Камол интиҳоб мегардид ва ғалатҳое, ки ҳангоми иқтибоси байтҳо рух додаанд, тасҳеҳ меёфт.

Дар поёни ин гуфтугӯи мухтасар пиромуни романи «Пайроҳаи қисмат» бояд афзуд, ки нависандаи варзидаву бузургсоли мо, Аъзам Сидқӣ бо қамоли ҳиммату ҳавсала амалеро сомон додаанд, ки шоистаи тазаккур ва арҷгузориסט. Ба шарофати таҷлили ҷашни Хоҷа Камол ва осори бадеиву илмӣ, аз ҷумла, романи «Пайроҳаи қисмат», ки ба ин муносибат таълиф гардиданд мо нек дарк намудем, ки тасаввуроти мо дар бораи шахсият ва ҷаҳоншиносии ин бузургвор ҳанӯз дар сатҳи тасаввуроти ноқиси китобҳои дарсӣ ва асарҳои илмиву бадеиест, ки побанди қолабҳои муғризонаи сиёсӣ буданд. Ба ин маънӣ романи «Пайроҳаи қисмат»-и Аъзам Сидқӣ дар радифи асарҳое қарор дорад, ки дар бозшинохти паи инсонӣ ва шоирии Хоҷа Қамоли Ҳучандӣ зарурати диди наvero гӯшзади мо меоранд ва моро ҳидоят мекунанд, ки бо машрабе олитар ва паймонае фарохтар ба ҷаҳони беинтиҳои маънавие ворид бишавем, ки ин шоири хориқуллода бо «лутфи илоҳӣ» бунёд ниҳодааст.

Соли 1997

ТАДҚИҚОТИ ТОЗА ВА АРЗИШМАНД¹

Дар илми таҳқику омӯзиши тарҷума ва тафсирҳои кӯҳани форсӣ боз як равзанаи наво боз шуд. Равзанае, ки метавонад ташнакомони дарёи маърифатро аз файзи анвори худ баҳраёбу шодком гардонад.

Рисолаи арзишманди адабиётшиноси ҷавон ва олимони хушкор, докторанти ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров, номзади илми филология Фаҳриддин Насриддинов - «Арзишҳои адабӣ дар тарҷума ва тафсири кӯҳани форсӣ-тоҷикӣ» ҳосили ҷустуҷӯ ва заҳматҳои ҷандинсолаи муаллиф аст, ки тавассути нашриёти «Ношир» дар 576 саҳифа ба нашр расид. Муаллифи ин асари судманд бар он муваффақ гардидааст, ки ба ин сарчашмаҳои ҷовидонии адабиёти форсӣ аз дидгоҳи муайян намудани арзишҳои адабии онҳо қурбат ҷӯяд ва аҳамияти тафсир ва тарҷумаҳои форсиро дар ташаккул ва ривоҷи адабиётшиносии тоҷик муайян намояд.

Дар ин замина муаллиф кӯшиш кардааст, ки хусусиятҳои таълиф ва таҳлили тафсирҳои форсӣ-тоҷикӣ Қаломии шарифро дар садаҳои X-XII мавриди таҳқиқ қарор диҳад ва ҳоса, дар перомуни сабку услуби нигориш ва вижагиҳои фарқкунандаи ҳар як тарҷума ва тафсири ин даврон ҷустуҷӯ ва кӯшиши амиқи илмиро ба роҳ монад. Ф. Насриддинов дар муқаддимаи китоб нахуст аз таҳқиқоти суҳаншиносони тоҷик, ки дар мавриди шинохту баррасии тафсирҳои суҳани муқаддимотӣ баён кардаанд, ёд мекунад. Аз ҷумла, дар он нигоштаҳои устоди равоншод Абдулманнони Насриддин, Носирҷон Салимов, Умеда Ғаффорова, Файзулло Бобоев, Абдуҷамол Ҳасанов бо баёни арзиши илмиву адабиашон тазаккур меёбад. Баъдан муаллиф назаре ба таҳқиқоти олимони Аврупо ва Эрон менамояд. Агар зикри асмои муаллифон, кутуби зиёди таҳқиқӣ, номгӯи

¹ Дар ҳамкалами бо Тоҷибой Султонзода

осори илмий мунташир дар каламрави тарвиҷи забон ва адаби форсӣ ва берун аз он аз пажӯҳиши густардаи соҳиби рисола дарак диҳад, аз тарафи дигар баёнғари огоҳии комили Ф.Насриддинов аз сарчашмаҳои нодирест, ки аксаран бори аввал ба муомилоти тозаӣ илмӣ кашида шудаанд. Ба чуръат метавон ҳадс зад, ки Ф.Насриддинов гузашта аз он, ки ба омӯзишу баррасии мустақими тафсириҳои форсӣ-тоҷикӣ даст задааст, дар маҷмӯъ, бо тамоми тадқиқот ва пажӯҳишоти хурду бузурги дар ин замина эҷодгардида ошноӣ пайдо кардааст ва аз дараҷаву мақоми онҳо дар шинохти тарҷума ва тафсириҳои кӯҳани форсӣ-тоҷикӣ огоҳ мебошад. Ба ин тариқ сарчашмаҳои мавриди истифода қарордодаи Ф.Насриддиновро метавон ба ду бахш қисмат кард:

Бахши аввал аз тарҷума ва тафсири дар асрҳои X-XII иншогардидаи «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ», «Бахше аз тафсири кӯҳан», «Тафсири Қуръони пок», «Тафсири Кембриҷ», «Тафсире бар ушре аз Қуръони маҷид», «Тафсири Абӯнасер», «Тоҷ-ут-тарҷим»-и Шоҳфури Исфариноӣ, «Тафсир-ут-тафосир»-и Сурободӣ, «Тафсири Дарвозакӣ», «Тафсири Насафӣ», «Кашф-ул-асрор»-и Абулфазли Майбудӣ, «Басоири Яминӣ»-и Муҳаммади Нишопурӣ, «Равз-ул-ҷинон»-и Абулфутӯҳи Розӣ, «Қуръони Қудс» ва ҷанде дигар иборат мебошанд. Боиси зикр аст, ки Ф.Насриддинов аз сарчашмаҳои бахши аввал «Кашф-ул-асрор»-и Абулфазли Майбудиро қаблан мавриди омӯзиши амиқи хеш қарор дода, бо унвони «Шукуфаҳои Қуръонӣ» гузидаеро дар ҳаҷми бештар аз 300 саҳифа бо тавзеҳоту таълиқот тавассути нашриёти «Ношир»-и шаҳри Хучанд (соли 2011) интишор намуд.

Дар баробари тафсири мӯътабари фавқ муҳаққиқи ҷавон аз мӯътабартарин китобҳои муқаммал ва арзишманд, аз қабилӣ «ал-Ансоб»-и Самъонӣ, «Кашф-уз-зунун»-и Ҳоҷӣ Халифа, «Табақот-ул-муфассирин»-и Довудӣ, «Мӯъҷам-ул-булдон» ва «Мӯъҷам-ул-удабо»-и Ёқути

Ҳамавӣ, «Қомус-ул-аълум»-и Зириклӣ, «Қавоҳир-ул-музика»-и Куръашӣ, «Табақот-ул-муфассирин»-и Суютӣ ва чандин манобеи дигар бахраҳои вофир ҷустааст.

Дар заминаи ин ду бахши сарчашмаҳои муътабару пураарзиш муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, арзиши илмӣ тарҷума ва тафсири мухталифи куръониро дар таърихи суҳаншиносии форсӣ-тоҷикӣ рӯнамо созад ва роҳу усулҳои минбаъдаи таҳқиқи ин навъи осори насиро ба маърази таваҷҷӯҳи муҳаққиқони оянда воғузур намояд.

Боби якуми рисола «Тарҷума ва тафсиринависиҳои форсу тоҷик дар асрҳои X-XII» ном дошта, дар фасли аввали он масоили маънии луғавӣ ва истилоҳии тафсир, пайдоиш, заруриёт, манобеъ, мароҳили тадвин, таърих, заминаҳои ташаккул ва ҷараёну мактабҳои муҳими илми тафсирнигории форсу тоҷик ба риштаи баҳс кашида шудааст. Масоили мазкур аз ҷониби Ф.Насриддинов бо далоилу асноди қотъ ва муътабари муфассиррон ва олимону муҳаққиқони баргузида баррасӣ ва тадқиқ мегардад. Шарҳу бастаи оёти Қуръон ручӯъ ба аҳодиси набавӣ, ишора ба қавли олимони муътабар ҳини баррасии масоил аз шеваҳои мақбул ва илмӣ кори муаллиф маҳсуб мешавад. Ҷунончи, ҳини баёни «Зарурияти илми тафсир» муаллиф бо тақя бар ақоиди Ҷалолиддини Суютӣ анвои улумеро номбар мекунад, ки бе донишгари онҳо тафсири Қуръони карим ғайриимкон аст. Ин илмҳо аглаб марбут ба улуми адабӣ ва динӣ аз қабилҳои луғат, наҳв, сарф, иштиқоқ, маонӣ, баён, усули дин, фикҳ, аҳодис марбут мебошанд. Дар рисола марҳалаҳои тақомул ва таърихи таҳаввули тафсир муфассал ва бо асноди илмӣ баён гаштааст. Гузашта аз ин, муаллифи китоб Паёмбари ислом Муҳаммад (с)-ро аз зумраи аввалин муфассирони Қуръони карим баршумурда ва даҳ нафар саҳобагонии эшонро ҳам, ки муфассирони шӯҳратёр ва беназир буданд, зикр менамояд. Инҳо халифаҳои ҷаҳоргона - Абӯбакр, Умар, Усмон, Алӣ, ҳамчунин Ибни Масъуд, Ибни Аббос. Убайд ибни Каъб, Зайд ибни Собит, Абумӯ-

сои Ашъарӣ, Абдуллоҳ ибни Зубайр мебошанд, ки марҳалаи аввали тафсири Қуръон ба номи эшон саҳт марбут аст. Марҳилаи дуюмро Ф.Насриддинов марбут ба аҳди тобеин медонад, ки ин амокин мактабҳои бузурги тафсирии Макка, Мадина ва Ироқ ба зухур омадаанд. Дар иртибот ба ин, муҳаққиқ мароҳили дигари тадвини тафосирро бо андешаҳои ҷолиб дақиқ баён доштааст, ки қабилӣ тавачҷӯҳ ба назар мерасад. Муаллиф дуруст зикр мекунад, ки маҳз дар давраи сеюм илми тафсир аз ҳадис ҷудо шуда, рӯ ба мустақилият овард. Ин ҷо Ф.Насриддинов асмои зиёди муфассиронро ҳамроҳ бо таълифоташон зикр мекунад ва аз миёни эшон Ҷарири Табариро ҷиҳати афзалияти нақди назар, баррасии нуқоти луғавӣ, фаротар рафтани аз ривоёту манқулотӣ тафсири муқаддамтар аз дигарон арзёбӣ менамояд. Аз назари муаллиф марҳалаи панҷуми нигориши тафсир шурӯъ аз замони Аббосиён то имрӯз идома дорад ва тафсиринависони форсу тоҷик дар ҳамин марҳала рӯи қор омада, дар ҷаҳони тафсирнигорӣ соҳиби ному мақом гардидаанд.

Дар фасли дуюми боби аввал таърих ва таҳаввули тарҷумаву тафсирнигорӣ форсу тоҷик аз оғоз то поёни қарни XII форсу тоҷик мавриди баҳс қарор гирифтааст. Нахуст баҳси луғавӣ ва истилоҳӣ тарҷума сипае баҳси фикҳӣ, таърихӣ ва назари солисан марҳалаҳои тақомулу таҳаввули тарҷума ба қолаб омадааст. Дар ин баҳш баҳси раво ё нодуруст будани тарҷумаи Қуръон аз ҷониби намоёндагонӣ ин ё он мазҳабу тоифа ҷолиби тавачҷӯҳ буда, муаллиф ба мисолу асноди фаровони илмиву таърихӣ ба ҳулосае меояд, ки мардуми омиву расмӣ форсизабон аз нахустин фурсати ошноӣ худ бо Қаломуллоҳ бар фаҳми мазомини он иқдом намуда, зимнан бар тарҷума ва хониши он ба забони модарӣ хеш тавачҷӯҳӣ дархур зоҳир намудаанд.

Дар фасли сеюми боби аввал маълумот оид ба тарҷумаву тафсирҳои форсӣ-тоҷикӣ дар асри X ва нимаи аввали

асри XI чун тарчумаи «Тафсири Табарӣ» «Бахше аз тафсири куҳан», «Тафсири Куръони пок», «Тафсири Қуръони Мачид», «Тафсири Абӯнаsr» ва дар маҷмӯъ, дах тафсири роа мешаванд, ки муаллиф перомуни онҳо ахбороти тозаи илмиро баён мекунад. Аз ҷумла, дар мавриди «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» нуқтаҳои ҷолиби ҷадидро роҷеъ ба таърихи нигориш, хусусиятҳои адабӣ ва забонии асар арза намуда, мақому арзиши онро дар густариши тафсири тарҷумаи Куръон бо далелу санадҳои мӯътамад мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Аз ҷазоили дигари кори таҳқиқии Ф.Насриддинов яке он аст, ки ӯ оид ба баъзе аз нусхаҳои тарҷума ё тафсири кори бузурги матншиносиро низ анҷом додааст, ки ин шеvaro дар шиноҳти «Бахше аз тафсири куҳан» метавон мушоҳида намуд. Ҳини муаррифии «Тафсири Қуръони пок» Ф.Насриддинов ба масъалаҳои забонӣ таваҷҷӯҳ намуда, перомуни таърихи вожаҳо ва тағйирёбии овоии онҳо назари муҳаққиқонаи хешро баён кардааст. Воқеан, муаррифии силсилаи тарҷумаву тафсириҳои фаровон, ки ададашон бештар аз 25 номгӯй аст ва муҳимтар аз ҳама, муаллиф кулли ин асарҳоро дар даст дорад ва ҳар якеро дар муқоисаву муқобала бо дигаре омӯхта, аз хусну қубҳашон сухан мекунад, фазилати дигари пажӯҳишии Ф.Насриддиновро пешорӯи хонанда ба намоиш мегузорад. Боиси зикр аст, ки муҳаққиқ роҷеъ ба хусусиятҳои муштараки асарҳое, ки дар ин замина дар Мовароуннаҳр интишор шудаанд ва аз сабки ҳосаи насрии ин даврон дарак медиҳанд, назари фардии хешро иброн карда, зимнан ҳам масоили фикҳӣ ва ҳам масоили адабию матраҳ ва дар атрофи ин ду қутб изҳори назар мекунад, ки хеле ҷолиб сурат гирифтааст. Ф. Насриддинов ба шеваи тарҷума, забон, ҳоса, ба истифодаи вожаву ибороти соф форсӣ ё форсии маҳаллӣ эътибори ҷиддӣ дода, зинаҳои таҳаввули насри форсиро маҳз ба густариши тарҷумаву тафсириҳои Куръон марбут медонад. Аз тадқиқоти Ф.Насриддинов дар ин фасл метавон ба на-

тичае даст ёфт, ки садаи Х ва нимаи асри XI даврони бо-баракат, пурбор ва пурфайзи насри форсӣ мебошад. Осори мансуб ба тарҷумаву тафсири Қуръон дар ин фосила давраи муҳимро ташкил мекунад, ки таконе дар густариши минбаъдаи тафосир ва тарочим гардид. Фасли чоруми боби аввал аз тарҷума ва тафсирнависию форсу тоҷик аз нимаи дууми асри XI то поёни асри XII ҳикоят мекунад. Дар ин фасл сухан дар перомуни 14 номгӯй тарҷумаву тафсир, аз қабилӣ: «Тарҷумаи сураи «Моида», «Қуръони Қудс», «Тафсири Тоҷ-ут-тарочим»-и Шохфури Исфаронӣ, Тафсири Сурободӣ, Тафсири Насафӣ ва чанде дигар меравад. Воқеан ин ду аср бо унвони «давраи тиллоӣ» шӯҳрат дорад, ки теъдоди зиёди осори дар ин замина таълифгардида собитгари ин ақида аст. Гузашта аз ин, чӣ хеле ки муаллифи китоб зикр мекунад, дар ҳамин давра баррасихои ирфонӣ ва таҳлили оёт бар завқи аҳли тасаввуф дар тафосир роҳ ёфта, матолиби онҳоро рангину пурмоятар сохтааст. Иттилооти Ф.Насриддинов дар бораи нусхаҳои тафосиру тарочим баёнгари ҷустуҷӯҳои амиқ муқоисаҳои пурбору тӯлонии китобу сарчашмаҳо ва аз ҳама муқаддам дониши баланди қуръонӣ ва филологии у маҳсуб мешавад. Мутаваҷҷеҳ, мешавем ба муаррифии «Қуръони Қудс» аз ҷониби муаллиф, ки аз илмияти баланд бархурдор аст:

«Нусхаи мазкур дар шумораи 54 дар китобхонаи Остони Қудси Разаӣ ниғаҳдорӣ мешавад. Нусха дорои 205 ҷаҳз аст. Навъи қоғаз хиноии муҳракашида буда, 30 x 39 см андоза дорад. Дар ҳар саҳифа ба тӯли 24см 14 сатр матн навишта шудааст. Китобати матни Қуръон бо хати кӯфии охириҳои давраи таҳаввул ва тарҷума, ки дар зер он омадааст, бо хати насх сураи гирифтааст. Аз оғоз ва анҷом каме афтодагӣ дорад. Аз аввал сураи «Фотиҳа» ва 213 ояти оғозии сураи «Бақара» аз байн рафтааст. Аз поён дар ҳудуди 17 сураи охирини мусхаф нопадост, ба таври дақиқтар, аз ояти 10-уми сураи «Лайл» боқӣ аз байн рафтааст. Дар поёнтари матн аз сураи «Нӯҳ» фарсудагӣ ва

афтодагии матн оғоз мегардад ва дар баъзе мавридҳои поёни танҳо калимоте пароканда ба назар мерасад (рисола, сах.110).

Боби дуюми асар «Таҳаввули қиссаҳои Қуръонӣ дар тафосири кӯхани форсӣ ва бозтоби он дар адабиёти асрҳои X-XV» унвон гирифтааст. Дар фасли аввали ин боб муаллиф перомуни мафҳум, хусусиятҳо ва услуби нақли қисса дар матни Қуръон ҳарф мезанад. Ҷолиб он аст, ки хини шарҳи мафҳуми «қисса» дар Қуръон қулли андешаҳоро иброн меорад ва ҳамон мушоҳидаи мустақили ҳешро аз Қуръони карим дар ин маврид афзал мешуморад, ки ба назари мо низ саҳеҳ аст. Яъне, маънии аввали «қасас» пайғирӣ ва дунбол буда, маънии дувуми он «ҳадис» ва масал аст, ки ҳар ду маъниро метавон дар Каломи шариф мушоҳида кард. Муаллиф ҳамин ҷо қиссаҳоро дар Қуръони маҷид аз рӯи мавзӯву мундариҷа ба ду бахш ҷудо мекунад, ки яке қисмҳои марбут ба пайғамбарон ва дигаре достонҳост, ки марбут ба ғайри анбиё мебошад. Муқоисаи қиссаҳои қуръонӣ бо достонҳои башарӣ аз лиҳози мавзӯ ва мундариҷа, шакли баён, макону замони қисса ҷолиби диққат аст, ки тавассути он хонанда ба асолати қиссаҳои қуръонӣ осон пай мебарад. Масалан, дар мавриди услуби нақл ва шеваи баёни қисса дар Қуръон муаллиф умдатарин услубҳои нақли қиссаро дар матни Каломи шариф баррасӣ менамояд. Аз ҷумла, шеваи муттасил ва пайдарпай, услуби пароканда ва ғайри муттасил, ҳулосагӯӣ, тақрорҳоро бо мисолҳои мӯътамад зикр менамояд. Ин фасли рисола воқеан раҳнамои маънавии хонандаи Қуръон аст, ки услуби балеғу ҷаззоб дошта, омӯзандаи қиссаҳои ҷовидонӣ ва бемонанди ин китоби осмонӣ мебошад. Дар фасли «Таҳаввули қисса дар тафосири асрҳои X-XII ва омилҳои асосии он» суҳан дар бораи мақоми тафсирҳои кӯхан дар таҳаввули қиссаҳои Қуръонӣ меравад. Рӯҷӯ ба «Қасас-ул-анбиё»-ҳо ва омӯзиши услуби нигориши онҳо, ҳамчунин мақоми аҳодиси набавӣ, ки аз аносирӣ асосӣ

дар фаҳми матни Қуръон маҳсуб мешаванд, исроилиёт, ки дар истилоҳи муфассирон ба тамоми он таъсиргузориёти итлоқ мегардад, аз мавзӯоти меҳварии пажӯҳиши муаллиф дар ин бахши рисола ба ҳисоб мераванд. Дар фасли сеюми ҳамин боб муаллиф ба баррасии қиссаи Иброҳим (а) дар тафсири қухани форсӣ мепардозад. Қиссаи мазкур аз ҷумлаи пуртаъсиртарини қисаси қуръонӣ маҳсуб гардида, муаллиф инъикоси онро дар адабиёти асрҳои X-XV равшан нишон додааст. Аз натиҷагирҳои муҳаққиқ метавон ҳулоса кард, ки ин қисса аз машҳуртарин қисса дар Қуръон маҳсуб мешавад ва партави ҳосе бар шеърҳои адабиёти форсӣ афкандааст. Ф.Насриддинов оид ба тарзу шеваҳои баҳрабардорӣҳои шуаро аз қиссаи Иброҳим (а) сухан мекӯнад ва бо санадҳои фаровон аз таъсирпазирии қисса дар осори суханварони бузурге, чун Саной, Ағтор, Мавлавӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва дигарон маълумот медиҳад. Бояд афзуд, ки маҳз дар ҳамин ҷо ҷанбаи адабии рисола бештар буруз кардааст. Муаллиф таъсирпазирии қиссаи Иброҳим (а)-ро ҷӣ аз лиҳози маънӣ ва мундариҷа ва ҷӣ аз лиҳози аҳдофи фаннӣ ё ирфонӣ қаламдод месозад. Маънипардозиву мазмунсозӣҳои шоирон дар заминаи қиссаи мазкур ҷолиби таваҷҷӯҳ аст. Воқеан, қиссаи Иброҳим бо ҳамаи лавҳаҳои хурду бузург ба ташаккули суварии ҳаёли суханварони форсӣ-тоҷикӣ таъсири назаррасе гузоштааст.

Боби сеюми рисола «Сабки насрии тарҷумаву тафсири форсӣ дар асрҳои X-XII ва қорбурди санооти адабӣ дар он» ном дорад. Ин боб бахши меҳварии рисола маҳсуб мешавад. Дар фасли аввали он муаллиф дар мавриди сабки насрии тарҷума ва тафсири қухани форсӣ сухан карда, оид ба сабки насри мурсал, сабки байнобайн, насри мавзунӣ мурсал маълумот медиҳад ва истифодаи онҳоро дар муносиби тарҷумаву тафсир шарҳ додааст. Маҳсусан, амсоли шохид дар назари хонанда доманаи густурдаи маводҳои ба таҳқиққашаи муаллифро қилва медиҳанд ва ӯ дар ба-робари пажӯҳиш ҳамзамон ба таҳқиқи матншиносии му-

тун низ таваҷҷуҳи алоҳида мабзул доштааст, ки ин амр дар мавриди дурусту беғалат хондани мутуни адабӣ шоистаи ибрат аст.

Фасли дуюми боби се марбут ба масоили корбурди санооти адабӣ дар тафосири асрҳои XI-II мебошад. Ин фаслро муаллиф аз назари корбурди санооти лафзӣ ва маънавӣ дар сарчашмаҳои мавриди таҳқиқ шарҳ додааст, ки баёнгари аҳамияти зебоишносии мутуни тарҷума ва тафосир мебошад.

Боби чорум ва хотимавии рисола «Аҳамияти адабии тарҷума ва тафосири асрҳои X- XII дар мисоли шеър, луғат ва ирфон» ном дорад. Ин бахш низ аз ҷолибтарин ва илмитарин боби рисола аст, ки муаллиф зимни он оид ба ашъори форсӣ дар тафосири куҳан, мақоми он дар такмили тазкираву давовини шуаро, аҳамияти луғавии тарҷума ва тафосири куҳани форсӣ, ҷойгоҳи тафосири асри XII дар моявар сохтани фарҳангномаҳои ирфонӣ ва ҳамчун манобеи тоза бар такмили тазкираҳои ирфонӣ тадқиқоти густурда ва пажӯҳиши амиқро ба роҳ мемонад.

Муаллиф мароҳили вуруди шеъри форсиро ба тафсирҳо нишон дода, сипас ҳар якеро бо назардошти махсусиятҳо бо мисолҳои фаровон ташреҳ додааст. Ба ин маънӣ, Ф.Насриддинов шеваҳои истифодабарии каломи мавзунро дар тафосир баён карда, вобаста ба он ҷойгоҳи махсуси тафсирҳоро дар такмили давовини шоирон ва тазкираҳои шеърӣ нишон додааст. Ин шеваи кор имкон додааст, ки муаллиф дар заминаи асноди тафсирҳо давовини шуароро тасҳеҳ намояд. Ф.Насриддинов бо кобурди ин усул ва овардани асноди муҳкамасос ба тасҳеҳи ашъори шоирони бузурги адабиёти форсӣ Абӯабдуллоҳ Рудақӣ, Ҳаким Саной ва дигарон иқдом намуда, бешак ба натиҷаҳои ҷолиб даст ёфтааст.

Баррасӣ ва мурур дар паҳнои рисолаи арзишманди муҳаққиқи ҷавон Ф.Насриддинов собит месозад, ки дар баробари сарчашмаҳои дигари омӯзишу таҳқиқи адабиёти

пурғановати гузаштагон, ба муомилаи илмӣ ворид намудани асноди кутуби тарчума ва тафсирҳои асримиёнагии форсу тоҷик метавонад дар тасҳили бисёр уқдаҳои мармуз ва макшуфи илми адабиётшиносӣ кӯмак намояд. Гузашта аз ин, Ф.Насриддинов бо анҷом додани чунин як рисолаи бебаҳо барои илми адабиётшиносӣ қимати илмӣ ва адабии тарчума ва тафсири форсиро бо забони фасеҳи илмӣ ва ба таври дақиқ бозгӯ намуд. Умедворем, ки равшанӣ таҳқику пажӯҳиши тарҷуума ва тафсири форсӣ бо ибтикори ин донишманди соҳибназар дар оянда равишҳои тозатаре касб хоҳад намуд.

Соли 2012

САМАРИ ДАРАХТИ ЗАҲМАТ

«Аркони сухан» аввалин китобе мебошад, ки аз осори устод хондаам. Китоби мазкур соли 1985 соле, ки таҳсиламро дар факултаи суханшиносии донишгоҳи азизам оғоз карда будам, ба дастам расид. Аз ҳама бештар унвони китоб тавачҷӯи маро ба худ кашида буд. Зеро номи китоб як андоза аз унвонгузории анъанавии даврони шӯравӣ тафовут дошт ва он ба хонандаи наврӯх чун ман бетаъсир набуд. Устод Атахон Сайфуллоев дар китоби мазкур дар бораи зиндагӣ ва осори ҷаҳор нафар ҷеҳраи маъруфи адабиёт – устодони беназири сухан Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Мӯъмин Қаноат ва Лоик Шералӣ сухан карда, собит кардаанд, ки ин афрод аркони назми муосири тоҷик мебошанд.

Устод Атахон Сайфуллоев дар ин китоб зиндагӣ ва осори ҷаҳор нафар ҷеҳраи баргузидаи назми муосирро ҳамчун намунаи ибрат ба ҷавонон, хоса навқаламону роҳравони ҷодаи сухан тасвир кардаанд. Ҳарчанд дар муқаддима ин китоби пурмуҳтаворо устод Атахон Сайфуллоев «Аз нӯги ҳамир фатир» номида, хоксорона ба он баҳогузори

кардаанд, вале маводи фаровон, ки аз воқеаҳои ба чашми худи муаллиф дида сарчашма гирифтаанд ва тозагӯиҳо дар шинохти осори эшон иронамудаи муаллиф арзиши асарро дучанд намудааст. Зеро устод Атахон Сайфуллоев бо ин чор рукни адабиёт танҳо тавассути китобҳо ошно набуданд, балки бо тақозои қору вазифа ва пайванди дӯстӣ бо онҳо пайваста ҳамнишин буданд, аз назарҳояшон нисбати адабиёт, шеър, умуман, зиндагӣ ошноии комил доштанд. Махсусан, зикри ин хотираҳо, гуфтугӯҳо ва баҳогузории мунаққидона ба он асарро қолиб ва шавқовар намудааст. Махсусан, ба қалам овардани муҳаббату ғамхории устод Мирзо Турсунзодаро ба ҷавонони соҳибистеъдод хонандаи китоб хоса, навқаламонро ба суҳан ва суҳанварӣ дилгарм менамуд. Воқеан, маҳз устод Мирзо Турсунзода дар рушду такомули шоирон Мӯъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ, Гулрухсор, Ғаффор Мирзо, Гулҷеҳра Сулаймонова, Аъзам Сидқӣ ва даҳҳои дигар нақши бузург бозиданд. Китоби «Аркони суҳан»-ро метавон муҳаббатномаи устод Атахон Сайфуллоев нисбати шеър ва ҷаҳор нафар симои адабиёти тоҷик номид, ки ҳамзамон ба дили ҳар як хонандаи китоб тухми меҳру муҳаббатро нисбати шахсияти заҳматкаши адабиёт киштааст.

Воқеан, ҷавонони он солҳо, ки аксарият муҳлиси ашъори Лоиқ Шералӣ буданд ва он замон дар бораи ашъори ин шоири беҳамто камтар маводи таҳқиқӣ ба таъбе мерасид, «Аркони суҳан»-ро чун сарчашмаи маводи тоза дар бораи шоир харидорӣ мекарданд.

Ҷавонони он солҳо дар бораи Лоиқ меҳостанд бештар бидонанд, зеро шеъри ӯ дар сари забони ҷавонон буди номаҳои ошиқонаро зеб мебахшид. Ҷавонон дар шеъри Лоиқ ҳам дард ва ҳам дармони хешро дарёфта буданд. Устод Атахон Сайфуллоев бо эҳсоси баланди ин воқеият дар китоби «Аркони суҳан» беҳтарин ва олитарин сифатҳои Лоиқ Шералиро ба қалам дода буданд: «Лоиқ

чавони соҳибмаълумот ва сермутолиа аст. Ман ин фазилати ўро таъкид мекунам, то ки баъзе рафикони чавон аз ў ибрат бигиранд. Вай асари муаррихон ва файласуфҳо, адабиётшиносону санъатшиносон, иқтисодчиёну физикҳо ва дигар олимони забардасти гузаштаю имрӯзаро ҳамвора мутолиа мекунад. Ў шоири фозил аст ва ин фазилати ў дар зинаҳои такомул мебошад...»

Устод Атахон Сайфуллоев ба ашъори Лоиқ Шералӣ бо назари муҳаққиқи асил баҳогузори кардаанд, ки он солҳо андешаҳои устод меҳвари баҳсҳо дар бораи шеъри Лоиқ гардид. Махсусан, баъзе баҳогузори муаллиф аз нотақрорӣ истеъдоди баланди Лоиқ дарак медиҳад: «Ҳиссиёти ишқии Лоиқ қаламчае нест, ки аз бӯстони дигаре бурида оварда бошад. Вай ниҳоли сарсабзест, ки дар мазраи дили ў қад қашидааст».

Бале, «Аркони сухан» китоби роҳнамое ба мо, чавонон, дар шинохти адабиёти муосир буд ва ҳамзамон, ман ва ҳамсолони ман тавассути ин китоб бо исм ва эҷодиёти устод Атахон Сайфуллоев аз наздик ошно гардидем.

Дар донишгоҳ кулли устодоне, ки аз адабиёти муосир дарс мегуфтанд ва то имрӯз дарс мегӯянд ба осори устод Атахон Сайфуллоев ҳамчун сарчашмаи бозътимод така мекунанд. Махсусан, китобҳои устод «Дӯстии халқҳо – дӯстии адабиётҳо» (1975), «Мақтаби Айнӣ» (1978), «Мирзо Турсунзода: Очерки ҳаёт ва эҷодиёти шоир» (1973, 2004), «Аркони сухан» (1985), «Садриддин Айнӣ – қаҳрамони Тоҷикистон» (1998), китобҳои солҳои охир интишорнамудаи эшон «Ҳаким Карим» (2005), «Насри шоиронаи Гулназар» (2005), «Уфуқҳои тозаи наср» (2006), «Ҷону ҷаҳони наср» (2007) чун дастури муфиди илмиву таълимӣ мавриди истифодаи васеи устодону шогирдон аст. Бале, устод Атахон Сайфуллоев бо осори гаронбаҳои илмиашон ба пояи устодӣ расидаанд, исмашонро дар радифи олимони забардаст, ки сарҳалқаи онро асосгузори адабиёти муосири

точик устод Садриддин Айни зиннат мебахшанд, ба забон меорем. Ба қавле дигар устод Атахон Сайфуллоев аз партави бузургони илму адаб баҳраманд гардидаанду имрӯз худ ба офтоби зиёбахш табдил ёфтаанд.

Доираи пажӯҳиши устод Атахон Сайфуллоев мунҳасир ба адабиёти даврони муосир нест. Эшон дар пажӯҳишу омӯзиши адабиёти классикии тоҷик низ назир надоранд. Китоби «Малики адаб» - сайре дар гулшани рози Хоҷа Камол, ки дар ҳамқаламӣ бо муаррихи номвар, профессор Сайдулло Абдуллоев иншо шуда, бори аввал дар Хучанд соли 1996 ва бори дувум ҳамон сол дар нашриёти «Адиб» рӯи чодро дид аз дониши баланд, назари фарох ва нуктасанҷии устод Атахон Сайфуллоев дарак медиҳад. Китоби мазкур падидаи тозае дар камолшиносии муосир маҳсуб гардида, муаллифон собит кардаанд, ки адабиёти классикии форс-тоҷик дар роҳи тӯлонии тараққиёти худ як занҷири мустаҳками тиллоӣ будааст ва Хоҷа Камол дар байни онҳо бешак, яке аз ҳалқаҳои асосии пайванди маънавий мебошад. Дар ҳафт боби китоб замон ва ҳаёти шоир, сарчашмаҳои ашъор, ақидаҳои иҷтимоӣ ва ахлоқӣ, маънавияти ҳаёти ҷамъият ва давлат аз нигоҳи Камоли Хучандӣ, лирика, забон ва санъатҳои шеърӣ ашъори шоир, мактаби эҷодии Камол мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Китоби Зуфархон Ҷавҳарӣ: Таҳқиқи ҳаёт ва эҷодиёти ӯ низ сухани нав дар шиноختи адабиёти классикӣ мебошад. Муаллиф дар ин осор оид ба аҷдод ва авлоди Зуфархон Ҷавҳарӣ, мероси адабии шоир, забон ва услуби ӯ изҳори назар карда, сухани тозаеро дар ин боб ироа намудаанд.

Бале, устод Атахон Сайфуллоев чун олими нуктасанҷ, муаррихи беҳамто, адабиётшиноси беназир, драматург ва публисист, шоир ва нависандаи соҳибназар дар таърихи миллати мо ҷойгоҳи хосеро сазоворанд. Вақте ки ба осорномаи устод Атахон Сайфуллоев назар мекунем, мебинем, ки номгӯи китобу мақолаҳо, тақризу мусоҳибаҳо, шеър

наср, намоишномаву тарчумаҳо, суханрониҳои эшон худ як китобест. Ва меандешем, ки дар паси ин номгӯи нигоштаҳо чӣ қадар заҳмату ҷоннисорӣ, шабзиндадориву чувтучӯйҳои илмиву адабӣ ниҳон аст. Камтар олимнро метавон ном бурд, ки дар баробари устод Атахон Сайфуллоев пурқору сермаҳсул бошанд. Ба қавли муаррихи ҷавон Ҷамшед Ҷӯрабоев: «Устод Атахон Сайфуллоев ва дар баробари он кас чанд нафаре ҳастанд, ки онҳоро метавон аз классикони муҳаққиқони илми муосир ном бурд».

Чанд рӯз муқаддам тасмим гирифтем, ки баҳшида ба 80-умин солгарди устод Атахон Сайфуллоев силсилаи сӯҳбатҳои телевизиониро бо унвони «Дидор» ба роҳ монем. Ҷамроҳи устод номзади илмҳои филологӣ Нуруллоҳон Ғиёсов меҳмони хонаи устод Атахон Сайфуллоев гардидем. Эшон пурсиданд, ки дар бораи чӣ сӯҳбат намоям? Дар бораи назм, наср, таърихи адабиёт ё шахсиятҳои маъруфи он? Ман гуфтам, ки «Устод, ин дафъа сӯҳбатро аз таърихи рӯзгори худатон оғоз мекунем. Зеро Шумо низ имрӯз таърихи зиндаи ин миллат ҳастед. Ва рӯзгори Шумо, хоса, заҳмат, эҷод ва усули эҷодиёти Шумо ибрати имрӯзиён бояд бошад. Аз ин рӯ, нақл кунед, то мо биёмӯзем...»

...Аз оинаи нилгун мебинам, ки доктори илмҳои суханшиносӣ, профессор Атахон Сайфуллоев бо номзади илмҳои суханшиносӣ Нуруллоҳон Ғиёсов сӯҳбатдоранд. Сари синаи устодро ордени «Шараф», ордени «Дӯстӣ», медали тиллоии «Барои мустаҳкам кардани сулҳ» ва даҳҳо медалҳои ифтихорӣ оро медиҳанд. Мӯи сафеди устод аз гузашти умр ва ин нишонаҳои олии аз пурсамар ва судманд сарф шудани он дарак медиҳанд.

*Ҷуз ин дуот нагӯям, ки Рӯдакӣ гуфта:
Ҳазор сол бизӣ, сад ҳазор сол бизӣ...*

Соли 2012

РИСОЛАИ РАҲНАМО¹

Зиндагинома ва осори суханвари бузурги машриқ-замин Хоҷа Камолиддин Абӯаҳмад Муҳаммади Хучандӣ маъруф ба Шайх Камол ханӯз аз даврони рӯзгораш мавриди таваҷҷӯху омӯзиши суханварону муҳаққиқони калом бадеъ қарор доштааст. Дар адвори минбаъда вобаста ба донишу ҷаҳонбинии адабиву эстетикӣи ҳомилони илму адаб ашъори шоир низ маърифат ва нақду баррасӣ ёфтааст. Ин раванди маърифат ва омӯзиши шеъри Камол то ба кунун доман густурда аст. Дар Тоҷикистон аҳволу осори Шайх Камол аз ҷониби Садриддин Айнӣ, Шарифҷон Ҳусейнзода, Аълоҳон Афсаҳзод, Холиқ Мирзозода, Саъдулло Асадуллоев ва дигарон қисман ва иҷмолан ба силки таҳқиқ» кашида шуааст. Дар иртибот ба Камол ва шеъри ӯ даххо мақолоту нигоришоти илмӣ ба табъ расидаанд. Аммо то ба имрӯз рисолаи алоҳидае, ки ҳам аҳволу рӯзгори Камол, ҳам вазъияти сиёсиву иҷтимоии замони ӯ, ҳам мавзӯву мундариҷаи осор ва ҳам завқу тафаккури бадеии ӯро дар якҷоягӣ фароҳам оварда бошад, мавҷуд набуд. Рисолаи тозаҷоди устои ДДТ Бадриддин Мақсудов «Рӯзгор ва осори Камоли Хучандӣ» дар иҷрои чунин як вазифаи умда ва зарур саҳми арзандае гузошт, ки боиси истиқболу хурсандии муштарииёну муҳаққиқони Хоҷа Камол аст.

Дар боби аввали осор «Камол ва муҳити иҷтимоиву маданияи ӯ» муаллиф роҷеъ ба авзои сиёсии Хуросону Эрон, вазъи иҷтимоиву фарҳангии Табрез дар асри XIV, асноду сарчашмаҳои адабиву илмӣ муҳаққиқони мухталифро чамъбааст ва баррасӣ намуда, ба хулосаҳои дурусти илмӣ омадааст. Ба вижа, дар боби мазкур мусанниф оид ба рушду нумӯи ҳунароҳои зебо, улуми инсониву адабӣ ва шеърӯ шоирӣ дар Табрез сухан гуфта, муҳити рӯзгори Камоли

¹ Дар ҳамқалами бо Шарифҷон Тоҷибоев

Хучандиро пешни назари мутолиагарон чилва медиҳад. Аз чумла, дар қисмати «Равнақи шеърӯ шоирӣ» оиди санъати шеърӯ шоирӣ меъёру мизони баҳодихӣ ба сухани мавзун, сабку услуб, жанрҳои маъмулу иштихорёфтаи адабӣ сухан карда, натиҷа гирифтааст, ки «дар асри XVI ғайр аз мактаби ғазалсароии Шероз, ки бо сарвари Ҳофиз Шерозӣ фаъол буд, мактаби ғазалсароии Табреш низ вучуд дошт ва он маркази ҳаёлпардозӣ ва маъниофаринӣ буда, симои барҷастаи он барҳақ, Камоли Хучандӣ буд. «Гузашта аз ин зикр менамояд, ки мактаби эҷодии Камол бонуфуз ва машҳур буд, ки аз он суханварони зиёд чошнихо бардошта, ба услубу сабки шоир пайравӣ намудаанд.

Боби дувуми китоб «Дар роҳи мурод ва камолоти завқу ҳунар» роҷеъ ба зиндагиномаи шоир, аҳдофи зиндагӣ, осор ва мӯҳтавиёти ғазалиёти Камол бахшида шудааст. Муаллиф маълумотҳои парешону мухталифиро аз маъҳазу сарчашмаҳои мавҷуда (35 тазкираву китобҳои таърихӣ) баррасӣ намуда, ба натиҷҳои мӯътамади илмӣ меояд. Аз чумла, номи пурраи шоирро, ки дар адабиётшиносии мо бахшҳои зиёдеро ба миён оварда буд, бо асноди шохид Камолиддин Муҳаммад Абӯаҳмади Хучандӣ зикр мекунад. Воқеан, дар мавриди зиндагиномаи шоир ба ҷуз маълумотҳои мухталифи сарчашмаҳои илмиву адабӣ муаллифи асар матлабро аз контексти осори Камоли Хучандӣ меҷӯяд. Афқору андешаҳои зиёдеро, ки дар сарчашмаҳои адабиву таърихӣ иртибот ба зиндагии Камол доранд, бо мазмуну мӯҳтавои осори шоир қиёсан тавзеҳ дода, ҳулосаҳои дурусти илмиро таъин намудааст. Чунончӣ, оид ба шӯҳрати зиёди Камол дар шеърӯ шоирӣ меоварад. «...дар қатори бисёр муаллифони дигар Ҷомӣ мегӯяд: «Қасоне ба сӯҳбати Камолу Ҳофиз — ҳарду расидаанд, гуфтаанд: «Сӯҳбати Камол беҳ аз шеъри ӯст ва шеъри Ҳофиз беҳ аз сӯҳбати ӯ». Ба ин маънӣ ҳуди Камол низ ишорае дорад:

*Гуфтанд «гуфтаи ту бувад аз ту беҳ Камол»,
Ман булбулам, бале сухани ман зи ман беҳ аст.*

Аз тадқиқот бармеояд, ки муаллиф дар иншои осори хеш, бештар ба куҳантарин нусхаҳои девони Камол таъҷиб кардааст ва аз маълумотҳои мавҷудаи он нусхаҳо ба натиҷаи дуруст ва наздик ба ҳақиқат дармерасад. Чунончӣ: «Дар яке аз қадимтарин нусхаҳои девони Камол, ки соли 825 ҳ., (1422 м.), яъне 22 сол баъд аз даргузашти шоир аз тарафи Дарвеш Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Алӣ ас-Сирозӣ ном котибе дар Шероз таҳия гардидааст, шоир ба унвони «Фарид-уд-даҳр ва ваҳид-ул-аср, авҳод-уз-замон, малик-уш-шуаро Шайх Камоли Хучандӣ» сабт шудааст. Аз ин ҷо ду ҳақиқат равшан мешавад: яке дар аҳди худ дар Шероз низ шӯҳрат доштани Камол ва дигаре дар доираи адабии Табрёз дорои мақоми босазо, яъне малик-уш-шуарои фаҳрии адибон будани ӯ». Нуктаи мазкурро муаллиф бо гуфтаҳои Риё такмил медиҳад.

Бадриддин Мақсудов аҳдофи зиндагӣ ва худшиносии эҷодии шоирро ҳамонро аз контексти осораш бозҷӯй мекунад. Мулоҳизаҳои муаллиф роҷеъ ба пайванди қавӣ доштани сухани Камол бо шеъри Ҳофизу Салмон, сабку услуби хос доштани осори шоир ва лутфи сухани суханвар ҷолиби диққатанд.

Дар қисмати «Осори Камол» муаллиф аз таҳқиқи таҳия ва нашри осори Камол сухан ронда, андешаҳои перомуии ҳусну кубҳи интишороти осори шоир ибраз мекунад. Воқеан, нуктаи назари муаллиф оид ба камбудиву nobasomoniҳои нашри охиринаи девони Камол қобили қабул аст. Дуруст аст, ки шеъри Камол аз ҷониби мураттибону ноширон то андозае бо ғалату хатогиҳои гуногун интишор ёфтааст.

Дар ин бахш муаллиф иддаои баъзе аз муҳаққиқонро оиди ба Камол тааллуқ доштани як нусхаи туркии «Латофатнома» бо асноду далели қотеъ рад кардааст, ки ба назари мо боварибахш мебошад.

Дар қисмати сеюми асар «Падидаҳои ҳунарии шеъри

Камоли Хучандӣ» як силсила андешаҳои ҷолиби илмӣ ба чашм мерасанд. Қайдҳои муаллиф доир ба корбуди санъатҳои тавсиф, ташбех, таҷнис, ибораҳои рехтаи маҷозӣ дар шеърӣ Камол, иртиботи ашъори шоир бо адабиёти шифоии мардум, вожаву таъбирҳои гуфтугӯӣ хеле аҷибанд.

Дар айни ҳол мувоҷиҳа бо муваффақиятҳо дар рисола баъзе камбудихо низ ба мушоҳида мерасанд ё баъзе андешаҳои муаллиф андак таҷмилу тасҳеҳ меҷоянд. Чунончӣ, дар сах. 34 осори Шарофуддин Ромӣ «Ҳадоиқ-ул-ҳадоиқ» саҳван «Ҳадиқ-ул-ҳақоиқ» сабт шудааст. Баъзе байту пораҳои шеърӣ тасҳиф гардидаанд, ки ин сифату арзиши рисоларо костааст. Мисраи «Дар ҳайратам з-одаме, к-ӯ ба умри хеш» (с.74) ҳам аз ҷиҳати мазмун, ҳам аз ҷиҳати вазн бо мисраҳои болоиву поёнии ғазали овардашуда рабт надоранд ва тасҳеҳ меҷоянд. Ин мисраро ба шакли зер нависем, мафҳуму саҳеҳ, мешавад: «Дар ҳайратам з-одаме, к-ӯ ба умри хеш». Шакли саҳеҳи мисраҳои «Ба селҳои чашмам чашмаи Фурот ҳеч» (с. 73) ин тавр бояд бошад: «Ба селҳои чашмаи чашмам Фурот ҳеч». Ё ин ки як мисраъ дар саҳифаҳои гуногун ду хел оварда шудааст. Мисраи «Дорӣ ҳаваси нӯш, маранҷ аз олами неш» (с. 141) дар шакли «Дорӣ ҳаваси нуш, маранҷ аз алами неш (с. 145) низ омадааст, ки шакли дуввум саҳеҳу комил аст. Ин гуна мисолҳо дар асар ҷо-ҷо дида мешаванд, ки таҷмилу таҳрири андак меҷоянд.

Мутаассифона, баъзе нуқтаи назари муаллиф хонандаи хушмандро ба шубҳа меорад. Б. Мақсудов дар мавриди пир доштан ё надоштани шоир зимни контексти ашъораш ба хулоса меояд, ки Камол «побанди пире набуда» (80). Вале Камол мегӯяд: «Аз ошиқӣ ҳамеша ҷавон аст пири мо». Ё ин ки дар саҳифаи 111 омада: «...ӯ рӯзаву рӯзадоронро низ қабул надошта риояи онро... як амали қишрӣ ва риёкорона медонад:

*Ид шуд хоҷем дидан моҳ, яъне рӯи дӯст,
Рӯзадорон моҳи нав бинанд, мо абрӯи дӯст».*

Ба пиндори мо дар байти мутазаккира Камол алайҳи як рукни дини мубини ислом - рӯза ва рӯздорӣ андешаи муҳолифро баён накардааст. Матлабе, ки аз байт бармео-яд, далолат мекунад, ки шоир гуфтанист: агар рӯзадорон моҳи навро бубинанд, мо рӯи (маъбуди пок)-ро мебинем.

Баъзе камбудиву норасоиҳо дар боби сеюми осор низ ба мушохида мерасанд. Хусусан, ба ҷои як санъати бадеӣ овардани санъати дигар дар ин боб ба ҷашм падидор мешавад. Масалан, «Камоли хастадило номуроду беҳосил» (с.118), «Эй моҳи гулруҳи шириндаҳони шӯрангез» (с. 119) на «тавсифҳои тӯлонӣ»-ву «таъкидӣ», балки тансиқ-ус-сифат, ба истилоҳи имрӯза сифатчинианд. Байти:

Нигори сарвқади гулӯзори pistaдаҳон,

Бути шакарлаби бодомҷашми мушкинҳол (121).

низ на ташбеҳ, балки тансиқ-ул-сифот аст. Чунки «дар баъзан ташбеҳ ва тасниф вобаста шуда омада, аломат ва сифати хубтаре таъкид менамояд. (Р.Ғаффаров «Забон ва услуби Р.Ҷалил», с.203). Ё ба қавли муҳаққиқи рус А.Н. Веселовский, ки муаллиф аз осори ин олим истифода карда аст, чунин тавсифҳоро тавсифоти истиоравӣ низ гӯянд.

Байти аз Саъдӣ иқтибосшуда низ ташбеҳ нест, балки тачоҳули ориф аст. Ин гуна хатогихо арзиши илмии асарро каме костааст ва хонандаро як дараҷа ба шубҳаву гумон мебарад. Хатоҳои имлоиву мантикиро сарфи назар намуда, баъзе андешаҳои мухталифро аз эътибор соқит намоем, асар тадқиқоти тоза ва муфидест дар омӯзиши ҳаёту эҷодиёти Шайх Камол. Ҳамин тариқ, рисолаи мазкур ҳамчун нахустин осори мукамал дар перомуни зиндагиву ашъори Камол махсуб шуда, барои омӯзиши жарфо ва амиқи минбаъдаи масоили мазкур судманд аст.

Соли 1996

САҲИФАИ ТОЗА ДАР КАМОЛШИНОСӢ

Шоири шаҳири сеҳрофарин Хоча Камолиддин Масъуди Хучандӣ бо улвияти маънӣ ва ҷазоботи маъонии калом тавонистаанд муктадиёни сухани ноби форсиро ба масири шигифтиву ҳайрат хидоят кунад ва дилҳояшонро суруру дидаҳояшонро нур бубахшанд. Таи чанд соли охир, билхоса, дар арафаи 675-солагии мавлуди шоири хучандӣ перомуни шахсият, рӯзгор ва осори ишон дар ҷодаи илми суханшиносӣ падидаҳои назаррасе рӯи қор омаданд. Ҷустори суханшиносони бумиву кишварҳои ҳамҷавор дар бозшинохти сирату сурати Шайх Камоли Хучандӣ асолати каломашон ибтиқори тозае буд, ки мақоми ин шоири орифро дар сафорои бузургон ба таври боиста ва шоиста муқаррар намояд. Боиси тазаккур аст, ки ағлаби тадқиқгарони рӯзгор ва осори Хоча Камоли Хучандӣ мӯътақид бар онанд, ки шоири шаҳири мо баробари дар арсаи суханварӣ камназир буданашон дар силки тасаввуфу ирфон низ аз пешво ва муршидони комил ба шумор мерафтанд. Аз ин рӯ, ба қавли шоираи муосири тоҷик Фарзона «фақат инсонии соҳибназар метавонад ба хилватхонаи рози Шайхи соҳибкаромат раҳ кушояд ва гираҳкушои хутути мастури ӯ шавад».

Ҳамин тавр, инсонии соҳибназару фарохандеш, ки ба масири андешаву таҳайюлотии шоирона ва орифонаи Камол роҳ ёфтаанд, устоди Донишгоҳи давлатии Хучанд, доктори илмҳои суханшиносӣ, профессор Абдулманнони Насриддин мебошад. Китоби ин устоди гиромикадр, ки бо унвони «Сеҳри мубин» соли равон интишор ёфт, аз нақли таҳлил ва ташреҳи ашъори Шайх Камол иборат буда, падида ва ибтиқори тозаест дар шинохти чеҳраи Камол, арзишҳои маънавӣ ва ҳунарии шоир, атвори ӯ дар сулуки орифона.

Китоби мазкур бемуҳобот, дар камолшиносии муосир марҳалаи тозаии маърифати ашъор ва шинохти сурату сирати

Камоли Хучандиро эҷод кард. Зеро дар китоби мазкур устод Абдулманнони Насриддин бори нахуст бо истифода аз усули суннати маърифати суҳан ва таҳқиқи замонавӣ ба кашфи чавҳари аслии каломи бадеъ пардохта, бештар ба ҷанбаи маънавиву ҳунарии шеърӣ Камол эътибор додаанд.

«Сеҳри мубин» дар ҳашт бахш тарҳезӣ шудааст, ки унвони ин бахшҳо шоҳиди андешаву афкори амиқ ва килки тавоноии устод Абдулманнони Насриддин мебошад. Бахшҳои китоб «Гавҳари ишқ», «Нусхаи ҳусн», «Тахтгори маърифат», «Бисоти курб», «Қиссаҳои ғазал», «Сурату сироти Камол», «Сеҳри мубин», «Нақши килк» ҳашт бобанд ба бихишти ҷовидони маъниҳои улвии Камол, бахшҳои мазкури китоб «Сеҳри мубин» ҳарчанд ба мавзӯоти мушаххас бахшида шудаанд зимнан ба ҳам марбут буда, дар маҷмӯъ, силсилаи фазилат, хусусиятҳои хоси шеър, ҷаҳонбиниву шахсияти Камолро бозгӯ менамоянд ва дар маърифату шарҳу тафсири ашъори шоир нақши бузурге мебозанд. Дар бахши аввали рисола, ки ба унвони «Гавҳари ишқ» ба тавсиб расидааст, муаллиф дар ҷустуҷӯи маънии аслии ишқ дар адабиёт ва осори Шайх Камол кӯшиш кардаанд. Барои воқушоии рамзу киноёт ва истилоҳоти мармузи шоир муаллифи рисола ба ҷаҳони афқору андешаҳои пешиниён ва муосирони Камоли Хучандӣ сайре мекунад ва бо донишмандони замонӣ макони мафҳуму воқеот ба ҳадаф мерасанд.

Абдулманнони Насриддин андешаҳои бузургтарини ҳақимону суҳанваронро дар мавриди мафҳумоти «ишқ», «ошиқ» ва «дил» ба риштаи таҳқиқ қашида, онҳоро ҷамъбаст мекунад дар ин ва мақому таъсири онҳоро бо осори Шайх Камол муайян месозанд. Муҳимтарин бозёфти А. Насриддин бахш, ки ба маърифати амиқи ашъори шоир мусоидат мекунад, ин аст:

ё) «Ишқ»-и Камолро ҳамчун ишқи ирфонӣ ё дунявӣ маҳсуб кардан ҳаргиз қадру манзалат ва арзиши адаби ашъори шоирро паст намекунад.

2) Камоли Хучандӣ ориф ва шоири бузурги асри ҳеш буданд ва аз ишқи азаливу майи аласти ҷомхонаи ҳастӣ сархуш буданд.

Суханшиноси рус Д.С. Лихачев навиштаанд, ки «матншиноси хуб ҳам адабиётшинос, ҳам муаррих ва ҳам донандаи афкори умум мебошад». Тадқику таҳқиқи масоили нақду тасҳеҳи мутуни адабии осори Камол аз ҷониби А. Насриддин дар баҳши «Нусхаи ҳусн» гуфтаҳои матншиноси бузурги русро собит мекунад. Муаллиф дурӯст қайд мекунад, ки заҳмати матншиносон Азизи Давлатободӣ, Шарифҷон Хусейнзода, Саъдулло Асадуллоев, Назира Қаҳҳорова, Эрачи Гулисурхӣ, Аҳмади Карамӣ ба марҳалаи аввали тадқиқи текстологии осори Шайх Камол хотима бахшид. Дар китоб баробари табақабандӣ шудани сабабҳои саҳву ғалатҳои девонҳои мухталифи Камол вазифаҳои минбаъдаи матншиносон дар ин ҷабҳа муайян гардидааст. Баробари муайян намудани усулҳои нақди тасҳеҳи, матни осори Камол А.Насриддин бо он шеваву тартиб, абёту ғазалҳои бисёри шоирро тасҳеҳ ва нақд кардаанд, ки ҷанбаи мӯҳками илми матншиносиро шомил аст.

Абдулманнони Насриддин нахустин касе ҳастанд, ки дар эроншиносии муосир масоили маърифат ва шарҳи адабиётро мавриди таҳқику тадқиқи хоса қарор додаанд. Рисолаҳои эшон бо номи «Нависанда ва шореҳи адабӣ», «Маърифат ва шарҳи адабиёт», силсилаи мақолаҳои онҳо дар ин самт шоистаи тазаққур ва омӯзиш аст. Дониши фаровон ва таҷрибаи бузурги А. Насриддин дар ин ҷода имконияте фароҳам овардааст, ки омилҳои муҳими маърифати бадеии осори Камоли Хучандиро муайян созанд. Ин омилҳо, ки дар баҳши «Тахтгоҳи маърифат» ба қалам омадааст, аз нигоҳи устод Абдулманни Насриддин иборат аз донишмандии матни забон, контексти адабиёти иҷтимоӣ, назарияи ахлоқиву равонӣ, огоҳ будан бо назокати лафзӣ таркибсозӣ, ибораорӣ, истисно, истилоҳоти фаннии аҳли

ирфон чихатҳои умдаи ашъори шоир мебошанд. Ба назар гирифтани омилҳои мазкур имкон медиҳад, то аз маърифати қолабии пешин фаротар равам ва ба умқи маъниҳои ашъори Камоли Хучандӣ бирасем.

Абдулманнон Насриддин дар баҳши «Бисоти қурб» аз дунёи нотакрор ва мармузи орифонаи Шайх Камол сухан кардаанд. Дар ин баҳш перомуни ирфон, тасаввуф, холи урафо сухан карда, чеҳраи орифонаи шоири хучандиро ба имрӯзиён ошно сохтаанд. Асноди фаровони илмиву адабии ин баҳш ба мо имкон медиҳад, то ба умқи маъниҳои ғариби шеъри Камол бирасем ва онҳоро дуруст маърифат кунем. Воқеан, аз оғоз то анҷоми рисола хонанда пай мебарад, ки ҳадафи муаллиф маърифати асл ва бунёди ашъори Камоли Хучандист. Аз ин рӯ, борҳо таъкид мекунанд, ки барои дарку маърифати амиқ хонандаро омодагии комил ва донишу фаросати мукамал зарур аст. Аз ҷумла, дар баҳши «Қиссаҳои ғазал» бо асноди собит ишорат бар он меравад, ки танҳо донистани осори суханварони пешин, қиссаҳои таърихиву мазҳабӣ ба хонанда имкон медиҳад, то фаҳми сухани шоирро созад.

Абдулманнони Насриддин дар баҳши «Сурат ва сирати Камол» андешаҳои муҳаққиқони мухталифро перомуни шахсият, унвон ва чеҳраи орифонаву шоиронаи Камол ҷамъбаст намуда, эшонро ҳамчун марди порсо, зариф, парҳезгор, латифтабъ, маҳфилоро, шикастанафс, ҳимматбаланд ва рашиду соиб пеши назар ҷилва медиҳанд. Муҳимтарин фазилати тадқиқ дар шинохтани сурату сирати Камол ва умуман, ҳаллу фасли масъалаҳои девони шоирро беҳтарин муаррифгар ва мӯътамадтарин сарчашма донистани муаллиф мебошад. Маҳз бо ҳамин принсипи пажӯҳиш А. Насриддин дар баҳши «Сеҳри мубин» чихатҳои мумтози сухани Камолро ба қалам доданд. Дар ин баҳш инчунин мушаххасоти хосаи ҳунари шоирӣ ва фардияти эҷодии Хоча Камол, ки бо унвони «Нақши

килк» зеби рақам шуааст, далолат бар он мекунад, ки бахшҳо заминаи тозаеро дар маърифати дурусти ашъори шоир фароҳам овардааст. Усули принципҳои корбурдаи муаллиф имкон медиҳанд, ки аз маърифати қолабии пешина фаротар равем ва ба дарёи шеъри волои Камоли Хучандӣ гӯтавар шуда, гавҳари тоза ба тозаи маониро ба каф орем.

Ҳамин тарик, рисолаи «Сеҳри мубин»-и доктори илмҳои суҳаншиносӣ Абдулманнони Насриддин саҳифаи тозаеро дар камолшиносии муосир боз кард ва ба ҷустори минбаъдаи муҳаққиқони камолшинос ҳамчун дастури муфиде ба кор хоҳад рафт. Заҳмату хидмати устод Абдулманнони Насриддин дар ин чода, алҳақ, сазовори ҷоизаи Камоли Хучандист. Тасдиқи ин фикр маънии шод намудани руҳи поки мубаррои шоири ориф Ҳоча Камоли Хучандиро дорад.

Соли 1997

НАҚҲАТИ СУҲАН ВА ҚУДРАТИ АҶКОР

*Ибтидои суҳан он беҳ, ки кунад аҳли камол,
Ба санои малакулмулк Ҳудои мутаъол.*

Ҳочӣ Ҳусайн Мӯсозода аз зумраи мутабаҳҳирин фозилон ва муқтадиёни замон маҳсуб мешаванд, ки бештар аз чихил сол аст, ки дар бунёди олами маънавии мардуми кишвар саҳми бориз мегузоранд. Эшон 10-уми июни соли 1955 дар деҳаи Ростровути ноҳияи Ғонҷӣ ба дунё омада, баъди хатми мактаби миёна соли 1973 ба мадрасаи «Мири Араб»-и шаҳри Бухоро дохил шуда, онро соли 1978 бо муваффақият хатм намудаанд.

Ҳочӣ Ҳусайн Мӯсозода тайи солҳои 1978-1990 чун сархатиби масҷиди ҷомеаи «Ғулақандоз»-и ноҳияи ба номи Ҷаббор Расулов адои вазифа карда, солҳои 1990-1992 дар факултаи «Улуми Қуръон»-и Донишгоҳи байналмилалӣ ис-

ломии Чамоҳири Либиё таҳсил карда, бо имтиёзномаи махсуси донишгоҳи мазкур дар соҳаи илм сарфароз гаштаанд.

Ҳочӣ Хусайн Мӯсозода аз ибтидои соли 1993 роҳбарии идораи динии мусулмонони вилояти Ленинобод, сархатиби масҷиди «Шайх Маслиҳатдин»-и Хучанд интиҳоб шуда, дар як вақт чун ноиби муфтии мусалмонони Тоҷикистон адои вазифа карда, аз моҳи майи соли 1997 (баъди тағири номи идора) раиси Шӯрои уламои дини вилояти Суғд, сархатиби масҷиди «Шайх Маслиҳатдин»-и шаҳри Хучанд ва дар як вақт муовини аввали раиси Шӯрои уламои дини Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб шуда, то кунун дар ин мақомот адои вазифа мекунад.

Ҳочӣ Хусайн Мӯсозода баробари хеле хуб андӯхтани забонҳои арабӣ, русӣ, форсӣ ва узбекӣ дар такмилу сайқал додани улуми дунявӣ худ низ ба комёбихое ноил гардидаанд.

Ҳочӣ Хусайн Мӯсозода баробари пешбурди фаъолияти худ дар ташкилотҳои динӣ бо мақсади баланд бардоштани сатҳи маърифатнокӣ ва маънавиёти мардум аз васоити ахбори омма ва аз роҳи таъбу нашри силсилакитобҳо сахми босазо гузошта, дар давоми солҳои 1993-2015 аз он кас беш аз 80-мақолаи хурду бузург ва мусохибаҳо дар мавзӯҳои динию маърифатӣ ва панду ахлоқӣ дар матбуот чоп шудааст.

Дар бадали ин солҳо шаш китоби Ҳочӣ Хусайн Мӯсозода «Гавҳари имон мафурӯш» (с.1997), «Бунёди оила дар ислом» (с.1999), «Сию се сӯҳбати судманд» (с.2001), «Ҳазрати бузургвор» (с.2001), «Маъҳаз-ул-маъонӣ аз оёти Қуръонӣ» (с.2004) ва «Табйин-ул-ҳақоик» (с. 2005), «Раҳнамои ҳаҷ» (С.2006), «Анвор-ул-матбуот» (2008), «Мазҳаб ва сохибмазҳаб» (2010), бо теъдоди умумии 11000 нусха аз чоп баромад, ки мавриди писанди умум гардид.

Ҳочӣ Хусайн Мӯсозода соли 2004 дар заминаи китоби худ «Маъҳаз-ул-маъонӣ аз оёти Қуръонӣ» баҳри дарёфти дараҷаи илмӣ дар мавзӯи «Усули истифодаи оёт

ва қиссаҳои Қуръонӣ дар достони «Маснави Маънавӣ»-и Чалолуддини Румӣ» кори илмиро ба субут расонда соли 2004 рисолаи илмӣ ҳимоя намуданд.

Дар китоби «Сиву се сӯҳбати судманд» ва «Табй-ин-ул-ҳақоик»-и устод Ҳоҷӣ Ҳусайн Мӯсозода сӯҳбатҳои чонпарвару ахлоқӣ, ки дар телевизиони Симои мустақили 1-ум дар давоми 10-солаи охир сабту пахш гардид, инъикос ёфтааст.

Хонандаи хушёру заковатманд агар дар дасти хеш китоби «Анвор-ул-матбуот» дошта бошад, онро ба масобаи маҷмӯи афқору андешаи воло ва назари хоси инсонӣ қабул менамояд, ки дар тӯли зиндагии беш аз 60 солаи имрӯзааш барои ҷомеа ва тарбияи инсонӣ комил ҳамчун муршиду раҳнамо, устоду муаллим хизмат менамояд. Ин китоб ифодагари ақоиду афқори баланди як шахсияти нотакрори дину илм аст, ки сиришташ аз имону илм музайян буда, сарчашмаи андешаву донишаш каломи Худованду, китоби илоҳӣ-Қуръони маҷид ва осори олимони дин ва адибони бузурги ниёгон аст.

Ин китоб маҷмӯи навиштаҳои устодро то соли 2005 фаро гирифтааст, ки дар расонаҳои хабарӣ чун рӯзномаву маҷаллаҳо интишор шудааст. Вобаста ба мавзӯи мақолаҳо китоб ба панҷ боб тақсим шудааст.

Боби аввали китоб «Баёни аҳкоми шариати ислом» дорад ва мақолаҳои ин бахш ба мавзӯи ахлоқиву тарбиявӣ бахшида шудааст. Муаллиф беҳтарин хислатҳои инсониро тараннум ва одати зиштро мазаммат мекунад ва дар заминаи каломи Худованд ва аҳодиси пайғамбари ислом чун муршид хонандаро роҳнамоӣ мекунад. Аз ҷумла, оид ба намоз, закот, ҳаҷ, дуо, ҳаё ва имон, эҳтироми волидайн, меҳмон ва меҳмондорӣ, аёдати бемор, зарари исрофкорӣ, дурӯғ ва ғайбат мақолаҳои ҷолиби диққат офаридаанд. Андешаву афқори устод дар заминаи асноди Қуръони карим, аҳодиси набавӣ ва нишондоди олимони бузурги ислом рӯи қор омадааст. Ҳар як пешниҳоду нишондоди муаллиф бо

санаде ё воқеае асоснок карда шудааст. Муаллиф кӯшидаанд, ки хонанда то ба мағзи гуфтаҳои эшон расида бошад. Масалан, дар мақолаи «Ҳаргиз дурӯғ нагӯед» оид ба сухани рост ва дурӯғ чунин овардаанд: «Сухани ростро дар олами аҳли адаб «сидқ» ва сухани дурӯғро «кизб» гӯянд. Сидқ дар луғат ба маънои «ростгӯӣ» омадааст. («Фарҳанги забони тоҷикӣ», Маскав, 1969, ҷ.2, саҳ. 233).

Ба сидқ кӯш, ки хуршед зояд аз нафасат,

Ки аз дурӯғ сияхрӯӣ гашит субҳи нахуст.

Хоча Ҳофиз дар ин ду мисраъ моро ба ростгӯӣ тарғиб карда, огаҳ мекунанд, ки аз ҳоли субҳи нахуст, ки онро «субҳи козиб» мегӯянд ибрат бигиред. «Кизб» дар луғат ба маънои дурӯғ гуфтан омадааст.

В-агар гӯӣ, ки раҳ бар кизб дорем,

Равем, он гургро пеши ту орем.

Дар ин байт шояд ишора ба қиссаи Юсуф алайҳиссалом аст, ки бародарони ғаюр гургро тӯхмат зада буданд, ки ӯ Юсуфро хурдааст. «Сидқ» ва «кизб» калимаҳои арабиасос ва масдари ин боб буда «содиқ» ва «козиб» асмои фобиланд ба маънои ростгӯянда ва дурӯғгӯӣ. ҳамон тавре мегӯем, субҳи содиқ ва субҳи козиб. Ин боб сиғаи муболаға низ дорад. Содикро «Сиддик» низ гӯянд. Ҳамон тавре, ки ёри аввали Пайғамбар алайҳиссаломро Абӯбақри сиддиқ меномиданд, ба маънои бисёр ростгӯю вафодор. Сиғаи муболағаи козибро бар вазни ғаёл «Каззоб» гӯянд ба маънои ниҳоят дурӯғгӯӣ. Ҳамон тавре Пайғамбар алайҳиссалом дар ҳадиси шариф гуфтанд: «**Ал-каззобу ло умматӣ**». **Яъне, «Зиёда дурӯғгӯӣ уммати ман нест».**

Гузашта аз ин, дар ин боб муаллиф аз афқору андеша ва ҳаёти шахсони маъруфи таъриху дин фаровон истифода мебарад, ки аз ҷаҳонбинии васеи устод дарак медиҳад. Чунончи, дар мақолаи «Дуо мағзи ибодат аст» ишораи хубе барои тасдиқи фикр аз бузургон меоранд: «Имом Бухорӣ ва Имом Тирмизӣ бо бурҳону асноди илмӣ ҳадисеро аз

Пайғамбар ʔалайхиссалом ривоят мекунанд, ки Анас ибни Молик ба воқеъияти ин ҳадис гувоҳӣ медиҳад. Анас ибни Молик, ки даҳ соли умри азизи худро дар хидмату итоати Пайғамбар гузаронид мегӯяд: «Як нафар омад назди Расули Худо ва пурсид:

-Қадам дуо нафъи беш дорад?

Пайғамбар ʔалайхиссалом ғамуданд:

-Аз Парвардигорат марҳамату манфиати ҳарду олам бихоҳ!

Ин одам се рӯз бардавом назди Расулуллоҳ омад ва бо ҳамин як савол мурочиат кардан гирифт. Пайғамбар ҳам фақат ҳамин ҷавобро додан гирифтанд ва рӯзи сеюм илова карданд, ки «аз Парвардигорат марҳамати ин дунёву охиратро бихоҳ. Агар ба ту ин дунёву охират дода шавад, ҳамаи орзӯю омоли ту бароварда мегардад. Дуо ин аст: Аллоҳумма инни асʔалукал авфа вал-офията фид-дунё вал-охирах». Яъне, «Парвардигоро, ман аз ту марҳамату офият-мандиро дар дунёву охират пурсон мешавам».

Анас ибни Молик разияллоҳу ʔанҳу дар ин маврид як воқеъаи дигарро ин тавр баён мекунанд: «Рӯзе Пайғамбар ʔалайхиссалом ба аёдати як саҳобаи худ рафтанд, ки чанд муддат бемор буд. Пайғамбар ʔалайхиссалом ҳангоми дидору гуфтугӯ бо он саҳобаи бемор, ки аз шиддати беморӣ гӯянд мисли чӯҷаи навзод наҳифу нимҷон ба назар мерасид, аз ӯ пурсиданд:

-Аз Парвардигори худ бо дуову тазарруъ чизе талаб накардӣ?

Бемор гуфт:

-Ман аз Парвардигор пурсидам, ки Худоё! Ҷазоеро, ки дар охират медиҳӣ, маро дар ин дунё дех...

Расулуллоҳ саллаллоҳу ʔалайҳи ва саллам гуфтанд:

-Субҳоналлоҳ! Ту ҳаргиз дар муқобили азобу укубати Худованд тоқат карда натавонӣ. Эй бандаи Худо, оё ин тавр дуо накардӣ?

«Раббано отино фид-дунё ҳасанатан ва фил охирати ҳасанатан ва қино азобан-нор».

Яъне, «Эй Парвардигори мо бидеҳ ба мо некиҳоро дар дунё ва ҳам дар охират ва ниғаҳдор моро аз оташи дӯзах».

Баъд аз ин сӯҳбат Пайғамбар ғалайҳиссалом дар ҳаққи ин саҳоба дуо карданд, дуои ишонро Худованд иҷобат намуд ва ҳоли он саҳоба рӯз ба рӯз беҳтар гардид.

Боби дувуми китоб «Мавзӯи вақт» унвон дорад. Дар ин боби китоб мақолаҳое ҷой гирифтаанд, ки назари устодро ба воқеаҳои замон ба дину ахлоқи ҷомеа ифода мекунад. Он мақолаҳо ҳарчанд мавзӯи вақт аст, вале моҳияти ахлоқиву адабии ҳешро имрӯз аз дирӯз бештар пайдо кардаанд. Масалан, дар мақолаи «Тарсам нарасӣ ба Каъба, эй аъробӣ» муаллиф оид ба гаравидани ҷавонон ба дину оини дигар изҳори назар мекунад. Ба хонанда аз таърихи динҳо ҳикоят менамояд ва дар заминаи далелу бурҳони илмӣ собит менамояд, ки раҳна ворид намудан ба дину оини оқибати нек надорад. Муаллиф дуруст меғӯяд ки “Бояд донист, ки фоҷиаҳои бузург аз ихтилофоти хурд маншаъ мегиранд. Алалхусус, агар дар он ангезаҳои динӣ ҷой дошта бошад». Бо як нигоҳ ба назар чунин мерасад, ки шояд ин гуна масоил арзише надошта бошад, ки ба он мудохала намоӣ. Аммо вақте суҳан аз боби имону эътиқод ва арзишҳои динию миллӣ меравад, пас ин масъала таҳқиқи чуқур меҳаҳад. Бояд зикр кард, ки мақолаи мазкур мавзӯи як вақт нест, балки мавзӯи ҳамаи замонҳост. Агар аввалҳои солҳои 2000 ҷавонон ба динҳои дигар гаравида бошанд, пас имрӯз ҷарёнҳои нави ифротӣ онҳоро ба худ ҷалб мекунад ва мақолаи мазкур дархури дарди имрӯз низ ҳаст. Дар мақолаи “Терроризм аз ислом нест” низ муаллиф ба яке аз масъалаҳои мубрами сиёсии вақт даст зада, оид ба экстремизми сиёсӣ изҳори назар мекунад. Тақя бар гуфтаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон “Дини мубини ислом ба экстремизм ва терроризм ҳеч гуна

алоқамандие надорад ” муаллиф далелу санадҳои фаровоне-ро ба қалам медиҳад, ки он ба ҳимояи дини мубини ислом равона карда шудааст. Ин мақола зимнан идомаи мақолаи дигари устод таҳти унвони “3-ин хилофат бӯи ихтилоф ояд” мебошад, ки он андешаҳоро перомуни фаъолияти ғайриқонунии Ҳизби таҳрир ифода кардааст. Дар ин мақолаҳо дониши баланд, часорат ва ҳиммати баланди устод Ҳоҷӣ Хусайн Мӯсозода эҳсос карда мешавад. Аз ҷумла, дар мақолаҳои дигари ин боб монанди “Зан агар тоату ибодат варзад”, “Ба масҷид нарафтани занон беҳтар аст”, “Ислом хулқи нек аст” нисбати воқеаҳои рӯз, камбудиву нуксонҳои ҷомеа бетараф набудани муаллифро ифода мекунад. Ин мақолаҳо бори дигар собит мекунанд, ки фикру андешаҳои Ҳоҷӣ Хусайн Мӯсозода мутааллиқ ба як замон ва вақт набуда, дар ҳамаи мавридҳо бо ғояи башардӯстона, некӯпарварӣ, инсондӯстӣ ва ватанпарварӣ арзишноқ хоҳад буд.

Боби сеюм «Равзанаи илм» унвон гирифтааст, ки дар он мақолаҳои илмии устод, ки дар матбуот тӯли солҳои дароз ҷоп шудааст ҷой дода шудааст. Мақолаҳои ин боб таҳқиқоти илмии муаллифро дар бораи Қуръони мачид, баъзе китобҳои динӣ, ҳамчунин «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Румӣ, воқеа ва мавзӯҳои таърихӣ ифода кардааст. Махсусан, “Маснави”-и Ҷалолуддини Румӣ дар меҳвари таҳқиқоти муаллиф қарор дорад. Аз тадқиқоти ду мақолаи ба ин мавзӯ бахшидаи Ҳоҷӣ Хусайн Мӯсозода бармало ба назар мерасад, ки муаллиф дар баробари он, ки аз баҳри бекарони маснави гавҳари мақсуд ҷустааст, аз тадқиқоти бузургтарин суҳаншиносони мавлавишинос чун Бадеъуззамон Фурӯзонфар, Саид Нафисӣ, Абдулхусайни Зарринқӯб, Муҳаммадтақӣ Ҷаъфарӣ, Аннамари Шиммел, Реналд Николсон, Эдуард Браун огоҳии хуб доранд. Дар партави андешаи онҳо муаллиф тавонистааст суҳани тозаии худро иброз дорад.

Боби чаҳоруми китоб «Сӯҳбати ҷонбахш» ном до-

рад ва мусохибаҳои мухталифи устод Ҳоҷӣ Ҳусайн Мӯсозодаро фаро мегирад. суханҳои мухбирон ва ҷавобҳои устод маъниву мазмунҳои баландро пеши рӯи хонанда боз мекунад. Аслан, мардум устод Ҳоҷӣ Ҳусайн Мӯсозодаро тавассути сӯхбатҳои ҷонбахшашон дар телевизион ва радиои вилояту ҷумҳурӣ бештар шинохтаанд. Ин боби китоб ҳашт мусохибаи Ҳоҷӣ Ҳусайн Мӯсозодаро бо рӯзноманигорони мухталиф фаро гирифтааст. Ин сӯхбатҳо ҷавҳари аслии устодро, ки саропо ҳикмату панд аст, ба хонанда боз мекунад. Махсусан, дар мусохиба таҳти унвони пурсишу посух нуктаи назари Ҳоҷӣ Ҳусайн Мӯсозодаро бо ҷавобҳои Бузургмеҳр, ки ба суолҳои шоҳ Анӯшервони одил 1400 сол пеш баён карда буд, муқоиса намудааст. Ин ҷавобҳо агар аз як тараф дар тӯли асрҳо тағйир наёфтани арзишҳои аслии инсониро ифода кунад, аз ҷониби дигар ҳар давраи замони дорои шахсони ҳақим ва донишманд дошта-нашро собит месозад.

Боби панҷуми китоб «Назари аҳли фазл»-ро ба ҷодаи завқи баланди Ҳоҷӣ Ҳусайн Мӯсозода ифода меёбад. Дар ин боб 20 мақолаи муҳаққиқону олимони оид ба пахлӯҳои мухталифи фаъолияти устод Ҳоҷӣ Ҳусайн Мӯсозода баён гардидааст. Муаллифин бештар ба китоби Ҳоҷи Ҳусайн Мӯсозода “Маъхаз-ул-маонӣ аз оёти куръонӣ” ибрази назар намуда, онро як тадқиқоти тоза дар риштаи мавлави-шиносӣ муаррифӣ кардаанд. Ҳамчунин дар ин боб оид ба фаъолияти Ҳоҷӣ Ҳусайн Мӯсозода дар мавриди тарғибу ташвиқи ахлоқи ҳамида дар байни мардум, махсусан сӯхбатҳои телевизионии эшон изҳори назар шудааст.

Ҳамин тариқ, китоби «Анвор-ул-мактубот» навиштаҳои Ҳоҷӣ Ҳусайн Мӯсозодаро аз солҳои 2000-2008 фаро гирифта, аз ҳар ҷиҳат арзишманд мебошад. Ин китоб моро ба таърихи дур мебарад ва дар худшиносиву ҳудогӯии мардум хидмат мекунад.

Соли 2006

РИСОЛАТИ ҶОВИДОНИ АДИБ

Дирӯз, вақте вориди коргоҳ шудам, нависандаи маъруф Дадоҷон Раҷабӣ даромадгоҳи утоқи кориам дар як даст ду китоб ва дар дасти дигар портфел истодаанд. Баробари рӯ ба рӯ шудан эшон оҳи сабук кашида гуфтанд:

- Э, хайрият омадед. Хуб мешавад, ки ин ду китобро ба дасти худатон медиҳам.

«Ба дасти худатон медиҳам» гуфтани устод Дадоҷон Раҷабӣ ҷой дошт. Зеро чанд сол муқаддам дар як сӯхбат гуфта будам, ки китоби эшон «Осмони хамида»-ро бо таассуроти зиёд мутолиа кардам, ҷо-ҷо бо қалам барои худам ва навиштани тақриз ишораҳо низ доштам, вале мутаассифона, китобро гум кардам.

Ин дафъа устод ду китоби тозанашири хеш яке бо номи «Алам» ва дигаре бо номи «Дар миёни чор дарё»-ро барои ман ҳадя овардаанд.

Ду китоби ҳаҷман бузургро, ки он зоидаи завқи баланд, ҷаҳонбинии фароҳ ва муҳимтар аз ҳама, бозгӯкунандаи дидаҳо ва шунидаҳои устод Дадоҷон Раҷабист тайи чанд рӯз хангоми тафреҳ аз қору фаъолият мутолиа кардам. Китоби якум чун зикраш рафт, «Алам» ном дорад ва он унвони як қиссаи хурди нависанда мебошад, ки воқеан хонданист. Муаллиф дар китоби якум қиссаҳои «Сари роҳи Қаҳқашон», «Модари нав», «Алам» ва силсилаи ҳикояҳои хешро, ки барои бачагону калонсолон иншо намудаанд, ҷой додаанд. Ҳарчанд нигоштаҳои устод дар ин китоб ханӯз бештар аз 20 сол қабл эҷод шудаанд, вале моҳияти аслии хеш тарбияи инсонии хушназар, ҳалолқору меҳнатқарин, ростинқавлу ҳақиқатпешаро гум накардааст, балки дар ин замоне, ки бидуни ихтиёри мо арзишҳои моддӣ дорویی маънавиро пахш мекунанд, ин нигоштаҳо аҳамияти бештареро пайдо мекунад. Устод Дадоҷон Раҷа-

бӣ забони қолиби баён доранд, ки навиштаҳои эшонро хонанда ба осонӣ бо рағбати хоса меҳонад. Бемуболиға, ин усули баён ва изҳори андеша на ҳамаи нависандагонро даст медиҳад. Зеро маҳз забони асар хонандаро барои то ба анҷом хондани китоб илқо мекунад. Масалан, қиссаи «Модари нав» -и нависандаро метавон ба як нишаст аз оғоз то анҷом қироат кард. Забони соддаву раво, суҷаҳои қолиби зиндаи ҳамарӯзаи инсонҳо, воқеаҳо, бархӯрдҳои назару андешаҳо, зина ба зина хонандаро ба ҳадафи аслии нависанда наздик мекунад. Бардошти аввали хонанда аз қиссаи мазкур як манзараи оддии рӯзгори анъанавии қаҳрамони он Мақсудҷон мебошад. Вале зимни ин тасвиру инъикоси воқеаҳои оддӣ муҳимтарин масъала ва муаммои зиндагии одамай аз қабили муносибати падар ва писар, таҳаммулпазирии инсонии бегона, яъне модари нав аз ҷониби фарзанд ва фарзанди бегона аз ҷониби модарандар, назарҳои мухталифи инсонҳо, ҳамчунин талқини некиву одамигарӣ, мазаммати зиштиву бемехрӣ ифода меёбад. Фикр намекунам, ки қиссаи «Модари нав» куллан ҳаёлий бошад. Зеро ҷои макону мавзеи воқеаҳои қисса, муносибатҳои инсонҳо, ки рӯҳияи одамони он мавзеъро ифода мекунад, ҳамчунин мавзӯъ ва мундариҷаи он, ки метавонад бозгӯи саргузашти хонандагонии зиёди ин қисса бошад, тақозо мекунад, ки қиссаро воқеӣ ва саргузаштӣ номем. Хонандаи қиссаи мазкур зимнан дар баробари ошноӣ бо мавзӯъ ва мундариҷаи он дардро эҳсос мекунад. Дадоҷон Раҷабӣ дарди ниҳоди инсонро бе муболиғаву игроқ бе вожаву ибораҳои рикқатовар чунон баён мекунад, ки ба хонанда таъсирбахш аст. Чунончи дар ҳамин қиссаи «Модари нав» нависанда аз гуфтугӯи оддӣ модаркалони Мақсудҷон ва падараш ба баёни таърихи зиндагии Саидахон – модарандари қаҳрамони қисса мегузарад, ки он ҳам ба тафаккур ва ҳам ба дили хонанда тақозо ворид мекунад:

«Аз ростӣ ман акнун фаҳмидам, ки Саидахон – мо-

дари нави ман пеш аз падари ман ҳам шавҳар доштааст. Онҳо дар шахр зиндагӣ мекардаанд, дар маҳаллаи Себзор. Саидахон ва шавҳараш ёздаҳ сол хонадорӣ карда, аммо рӯи фарзандро надидаанд. Се сол пеш аз ин Хосият-хоҳари хурдии Саидахон дар сари оташдон, дами палавро кушода, ҳай-ҳай мегӯяд, вале ошро ханӯз ба табақ накашида, дар чойи истодааш оҳиста меғалтаду... мемурад. Мурданро бинед-а баъзан чӣ хел осон будааст. Сонӣ, аз Хосият як кӯдаки ширхор мемонад. Шашмоҳа. Номаш Муқим. Тифлаки навздро Саидахон гирифта, ба хонааш меорад. Худаш калон карданӣ мешавад. Лекин модаршӯ ва панҷ нафар хоҳаршӯи баду бало ба Саидахон каж-каж менигаранд. Ҳар гуна гапҳои пасту баланде мепартофтанд, ки хурдтаринаш шутур барин будааст

- Модар, Шумо чӣ мегӯед? – гуфт падар ба модаркалонам, вале мазмуни суҳанро ба ман равона кард. Агар ман хуб гӯяму ба гапи Мақсуд дароям ҳамин хел як занакӣ беозорро бароварда, пеш кунам оё аз рӯи одамгарӣ ва мардӣ мешавад».

Воқеан, ин гуна сахнаҳои таъсирбахш дар қисса зиёд аст.

Гузашта аз ин, моиндари Дадочон Раҷабӣ бар хилофи моиндарҳои асарҳои дигари нависандагон дили бузург дорад ва муҳаббати ӯ нисбати фарзанди ӯгаӣ аз меҳри модари ҳақиқӣ кам нест. Маҳз ҳамин назари ғайримаъмул, вале ҳақиқатнигорона, ки дар заминаи ғояи баланди инсонпарварӣ рӯи қор омадани қиссаи «Модари нав» дар ҳамаи замонҳо арзиши бадеӣ ва иҷтимоии худро дорад. Бале, асари хуб бо гузашти замон мавқеи худро гум намекунад, зеро арзишҳои инсонпарварӣ дар ҳамаи даврон таъсирнопазир аст.

Дар китоби «Алам» ҳикояҳо аз силсилаи «Анори дона-дона» низ дархури хондану фаҳмидан аст. Онҳо аз замонҳои мухталиф инсонҳои гуногун, воқеаҳои ибратбахш ҳикоят мекунанд. Хоса, усули баён, таҳлилу баррасӣ ва гоҳо

хулосабарориҳои устод Дадоҷон Раҷабӣ гоҳо аз номи худ гоҳо аз номи қаҳрамонон хонандаро ба худ ҷалб мекунад ва ҳар як ҳикоя ибрати шоистаеро барои инсон талқин мекунад.

Муҳимтар аз ҳама, Дадоҷон Раҷабӣ талқингари муносибатҳои хубу шоистаи инсоният мебошад, зеро ба қавли Шоири халқии Тоҷикистон Мӯъмин Қаноат –«танҳо муносибати нек бо мурури замон дар психология ва ботини ҷавонон анғезаи некӣ ва некишиносиро ба вучуд меорад».

Бешубҳа, ҷавҳари инсонии нависанда, ки поку беолоиш аст дар ниҳоди қаҳрамонҳои ҳикоятҳои таъсири худро гузоштааст. Китоби «Алам»-ро метавон оинаи мушоҳидаҳои дақиқ ва ибратпазирунаи устод Дадоҷон Раҷабӣ тасаввур кард, ки зиндагии мову шуморо, ки шояд на ҳамеша инсонии оддӣ зеру бам ва ҷузъиёташро пай мебарад, дар худ таҷассум менамояд

Китоби дуҷуми устод «Дар миёни чор дарё» унвон дошта, дар радифи осори дигар китоби «Осмони хамида»-ро низ фарогир аст. «Осмони хамида» асарӣ ҳуҷҷатии Дадоҷон Раҷабӣ буда, ҳамчун равшангари рӯзҳои сиёҳи таърихи миллати тоҷик аз ҷониби хонандагон ҳанӯз 20 сол муқаддам ба хушӣ истикбол шуда буд. Олимон, муаррихону суҳаншиносон, инсонҳои соҳиби касбу кори мухталиф, ки нисбати таърихи миллати худ бетараф набуданд баъди ҷопи китоб дар баробари арзи сипосу эҳтиром андешаҳои ҷолибашонро дар бораи «Осмони хамида» баён кардаанд. Дар баробари бурди нависанда оиди камбудии дар асар ҷойдошта мунаққидон ибрази назар намудаанд, ки дар поёни китоби тозанашири «Дар миёни чор дарё» устод Дадоҷон Раҷабӣ онҳоро овардаанд. Аслан китоби «Дар миёни чор дарё» нигоштаҳои ҳуҷҷатӣ ва саргузаштии нависандаро фаро мегирад. Муаллиф беҳуда дар оғози китобаш зикр накардаанд, ки «муштарии азиз, агар хоҳӣ, ки хонанда ба ту, ба навиштаҳои ту, ба китобҳои ту бовар кунад, сирф ҳақиқат, ҳақиқат ва боз ҳақиқат менависӣ». Ва

воқеан, «Дар миёни чор дарё» ҳақиқати зиндагист, ҳақиқати талхе, ки асри ХХ-ум ба сари миллати тоҷик ва кулли мардуми собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ оварда буд.

Дарёи якуми китоб аз ҳикояҳо, сахнаҳои зиндагӣ, қиссаҳои Қистакӯз, лутфи адибон иборат аст. Дар он воқеаҳои дур ва начандон дури таърихи ватанамон аз назари устод Дадочон Рачабӣ тасвир шудааст. Бо хондани қисса-ву воқеаҳо хонанда метавонад худаширо дар миёни қахрамонони устод дарёбад ва як бори дигар назари ибрат ба рӯзгори гузаштаи хештан созад. Ҳам чиддият, ҳам латофат, ҳам шӯҳи хамагӣ дарёи якуми китобро рангин кардааст.

Ҷолибияти «Дарёи дувум» аз он иборат аст, ки ин ҷо сухан дар бораи чехраҳои барои ҳама азиз меравад. Аз ҷумла, дар бораи адибони номвар Раҳим Ҷалил, Ҷилолиён Аскар, Аминҷон Шукӯҳӣ, Абдулло Ҳушёр, Ҳочӣ Содик, Абдумалик Баҳорӣ, Пӯлод Толис, Юсуфҷон Салимов, Атаҳон Сайфуллоев, Муҳиддин Ҳочазод гуфтаниҳову шуниданиҳое, ки барои ҷавонони имрӯза мактаби бузург аст ба табъ расидааст. Ҳоса, саргузашти нависандаи ҷавонмарг Пӯлод Толис ва нависандаи халқии Тоҷикистон Муҳиддин Ҳочазод ибрати бузургест барои имрӯзиёну ояндагон, то эшон ба қадри қаламкаш, олиму донишманд, нависандаву шоир дар маҷмӯъ, онҳое, ки аҳли дард ҳастанд, дарду алами одамиро баён месозанд, бирасанд. Нигоштаҳои Дадочон Рачабӣ ба хонанда бори дигар хушдор мекунад, ки имрӯз ҳам дар канори мо Муҳиддин Ҳочазод барин шахсияти нодир ва беназир умр ба сар мебаранд, ки худ таърихи зиндагианд ва омӯхтани рӯзгори эшон ҳоса, расидан ба қадру қиммати адиб қарзи имрӯзиён аст. Дар ин радиф зиндагӣ ва осори устод Дадочон Рачабӣ низ худ шоистаи омӯзиши арзёбӣ, нақду баррасӣ ва қадршиносист.

Боб ё худ «Дарёи сеюм»-и китоби устод «Дар миёни чор дарё» фарогири «Осмони хамида» - қиссаҳои талхи ҳуҷҷатӣ аз ҳаёти адибоне, ки соли сиву ҳафтум беғуноҳ

доғдор гаштанд, мебошад. Қиссаҳои хуччати Дадочон Раҷабӣ дар ин қисмати китоб саропо санаду далели бераҳмиҳои қисмат, рӯзҳои сиёҳи инсонҳои некрою неқмаҳзар, донову фарҳефтаи миллати тоҷик дар солҳои 37-ум аст.

Қиссаҳои наметавон бе эҳсосу дард кироат кард, зеро Дадочон Раҷабӣ ҳақиқати талхи зиндагии родмардонии таърихро бо забони санад бозгӯ мекунад ва пешорӯи хонанда сахнаҳои мудҳиши он аҳд чилвагар мешаванд.

Наметавон бедард «Доғи рӯи пок»-ро кироат кард. Ин қисса саргузашти талхи суҳаншиноси беҳамто Раҳим Ҳошим аст. Инсоне, ки ҳастияшро ба адабиёт бахшидаву дар тарғиби адабиёти классикӣ ва муаррифии адабиёти садаи ХХ заҳматҳои фаровон кашидааст. Вале соли 1937 «дӯстон» ба пешонии ин инсони беназир тамғаи «душмани халқ»-ро заданд ва 14 соли умри ӯ дар миёни «маҳбусони сиёҳӣ» сипарӣ шуд. Чордах соли шиканча, чордах соли таҳқир, чордах соли бенур, чордах соли, ки устод Раҳим Ҳошим метавонист онро барои адабиёт, барои забон, барои фарҳанг, барои миллат бубахшад. Ҳини хондани қисса хонанда аз сахнаи зерини ба қаламдодаи нависанда Дадочон Раҷабӣ ба риққат меояд, ашк мерезад ва фарёд мекунад:

Соли 1948 сардори ҳабсхона «Раҳими Самарқандӣ»-ро ба қароргоҳ даъват кард ва гуфт:

- Инак мӯҳлати маҳбусият ба охир расид: даҳ сол ин кори ҳазл не. Хайр, «Раҳими Самарқандӣ», раҳти сафар банд: аз пагоҳ озод мешавӣ. Раҳим Ҳошим рост ба Самарқанд омад. Чоштгоҳӣ. Дари хонаи худро тақ-тақ кӯфта буд, ки писараки даҳсолае баромад, аммо «меҳмон»-ро нашинохт, дуру дароз нигоҳ кард, боз нашинохт.

- Ба шумо кӣ лозим амак?

Раҳим Ҳошим сонияе чанд хомӯш истоду ба чеҳраи зебои писарак симои худро чун дар оина дида шинохт, маҷоли пурсучӯ надошт, гӯё хоби нағз медида бошад, ҳамон меҳандид, меҳандиду лаб во карда наметавонист. Писа-

рак ба тааччуб дари хонаро ба рӯи «меҳмон»-и хапак пӯшиданӣ шуд, ки «меҳмон» ноаён номи ӯро ба забон гирифт:

- Фаррух.

Писарак дари хонаро дубора яла кард, вале ханӯз «ха» ё «не» нагуфта буд, ки дар паҳлӯи ӯ духтараке низ пайдо шуд. Ин ҳам ба рӯи «меҳмон» бо ҳайрат нигаристу лелакашро ба лабони маҳинаш расонида хомӯш истод.

«Меҳмон» боз суол кард:

- Маҳин?

Додараку хоҳарак баробар овоз бароварданд:

- Ҳа-а...

Раҳим Ҳошим аз истиҳолаи он, ки агар ба хона дарояд, шояд кӯдакон метарсанд, ҳамон дар чояш меистаду маҳз табассум намуда, чашмакони зебои Фаррух ва Маҳинро тамошо мекард. Ва ниҳоят гуфт:

- Ту Фаррух? Ту Маҳин?... Ман падари шумо ҳастам.

- Падари мо дар шаҳри дур, дар лагер, - баробар ҷавоб доданд Фаррух ва Маҳин, ки баъди се моҳи маҳбусии Раҳим Ҳошим ба дунё омада буду то ба ин лаҳза дидори падар надида.

Фаррух дари хонаро ҳамон тавр яла монда, сӯи коргоҳи модар тохт, ки на он қадар аз хона дур буд.

- Биё, бибичон, ба хона як мардак омада. Мардаки бегона. Боз мегӯяд, ки «Ман падари шумо ҳастам».

Ин сахнаи зиндагист. Сахнаи рикқатовар ва дардангез. Паси ин сахнаи дидор солҳои тӯлонии фироку дарду алам ниҳон аст. Суоле пайдо мешавад: Ин хама ба хотири чӣ буд? Магар ба хотири он буд, ки бе олиму донишманд, нависандаву шоир зиндагӣ ободтар мегардид. Суоле ки муаррихон ҷавоби онро мечӯяндӯ меёбанд.

Ё ин сахнаи ҳузнангезро аз мақолаи «Ҳаким Каримро кӣ кушт?» метавон бе дард ва бе оби чашм таҳаммул кард:

«Ҳамон шабу рӯзҳо Бонухон ҳарчанд зӯр зад, ки аз дур бошад ҳам, ақаллан боре дидори шавҳарашро буби-

над, аммо муяссар нагашт. Дар ҳабсхона, дар хонаҳои тахтагин зану мардҳоро алохида-алохида маҳкам карда буданд. Мабраз, ки ягона буд, соате мардҳоро барои қазои ҳочат мебурданду соати дигар занҳоро. Аз ҳабси Бонухон қариб ду моҳ сипарӣ гашту дар ҳабсхона овоза шуд: «Ҳақим Карим гуруснагӣ эълон кардааст». Бонухон аввал бовар накард. Аммо боре дар девори мабраз навиштаҷоти шавҳарашро шинохта, пас ба ҷустуҷӯи тадбир сар кард. Гап задан манъ, хат навиштан боз ҳам мамнӯътар буд. Ниҳоят аз се-чор нафар занҳои дасту пояшон бақувват илтимос кард, ки ӯро баланд бардоранд, то аз паси панҷараи оҳанин бодпарво (форточка) садо кунад:

- Ҳақим Карим, Ман Бонухон. Ман ин ҷо ҳастам. Гуруснагӣ эълон накунед. Инҳо ба эътирози шумо намеарзанд. Худро эҳтиёт кунед. Шумо ҳоло барои ман, барои падару модар, барои кӯдаконамон, барои адабиёт, барои халқ қор меоед. Инро ман – зани шумо – Бонухон меғӯям.

Аз ҷониби мардҳо як овози хиррӣ аранге ба гӯши Бонухон расид:

Ман розӣ...

Аз ҳамин ду калима ҳам Бонухон яқин дарк кард, ки гуруснагӣ аллақай ҷони Ҳақим Каримро коҳонидааст, ва гарна ӯ ҳамеша шерона меғуррад».

Дадочон Раҷабӣ дар қиссаҳои дигари хеш 14 моҳ азобу шиканча дидани устод Ҷалол Иқромӣ ва аҳли оилаи ӯ, ашқи хунин рехтанҳои бародарони Ғанӣ Абдулло ва Рашид Абдулло, сарнавишти талхи Бектош, зиндагии вазни Тӯрақул Зеҳнӣ ва ғайраро ҳикоят мекунад.

Агар як қиссаи бузурги нигоштаҳои ҳуҷҷатии устод Дадочон Раҷабӣ дар ин бахш аз қисмати талхи адибон, нависандагон ва олимони ҳикоят кунад, як қисми дигари он аз тақдири нохушоянди роҳбарони ҳизбию давлатӣ монанди Пӯлод Бобокалонов, Ҷӯра Бобокалонов, Ҳайдар Мавлонбеков ва дигарон иттилоъ медиҳад.

Умуман, дарёи сеюми «Дар миёни чор дарё»-ро наметавон бе оху афсӯс, дарду алам убур кард. Ин дарё дарёи ибрат ва ҳикмат аст. Устод Дадоҷон Рачабӣ таърих ба санади таърихӣ ва ҳуҷҷатӣ ба имрӯзиён дар заминаи ҷустуҷӯҳои тӯлонӣ ва пурмасъулияти хеш воқеаҳои паси пардаи таърихро рӯнамо кардаанд. Ба ин амали хеш устод қабл аз ҳама руҳи он азизонеро, ки ҳастии хешро барои пойдории миллату ватан бахшида буданд, вале аз қазо гирифтори тӯҳмат ва шиканҷаҳои беадолатӣ гардидаанд, шод намуданд. Соғиян, ҳикмати деринаи гардуни гардон: ҳақиқатро наметавон пинҳон кард» аз навиштаҳои устод собит гардид. Солисан, китоби «Осмони ҳамида» китоби ибрат ва ҳикмат аст, ки ҳар кас ба қадри фазилату дониш аз он бардошт мекунад.

«Дарёи чорум»-и китоб аз тарҷумаҳои озод, китобиёт ва соядасту эҳдо иборат аст. Муаллиф асарҳои нависандагони маъруф А.Чехов, Проспер Мериме, Жизгил Авшалумов, Шавкат Ҳарисовро бо забони фасеҳу равон тарҷума карда, хонандаро бо бехтарин намунаҳои насри ҷаҳон ошно сохтанд.

Дар маҷмӯъ, ин ду китоб армуғони арзандаи адабӣ барои хонандаи заковатманди тоҷик аст.

Инак, чанд сол мешавад, ки китобҳои устод дар китобхонаи ман бо соядасташон маҳфуз аст. То имрӯз ин китобҳоро аз ман даҳҳо нафар дӯстонам амонат мегиранду даст ба даст мехонанд ва ҳамагӣ дар таҳсини он сухан мекунанд. Ҳанӯз ин ду китоб чун «Осмони ҳамида» гум нашудааст. Ман аз гум шудани он ҳарос ҳам надорам, агар он ба дасти онҳое расад, ки онро хонанду баҳрае бардоранд.

Бо устод дар утоқи кори банда нишастем. Аз сафари хонаи Худо, ки соли 2005 ҳамсафар будем, ёд кардем. Аз қорҳои эҷодии худашон нақл карданд. Бо ҳавсала, ҳоса аз нақшаи шаби эҷодиашон, ки 26 январӣ соли 2008 дар «Қасри ҷавонон ба номи Лоик» бо унвони «Суханварони Суғд» баргузор шуд, нақл карданд. Ва сӯҳбати мо боз

сари китоби «Осмони хамида» баргашт ва чанд суоле барои эшон матраҳ кардам. Эҳсос кардам, ки устод Дадочон Рачабӣ ҳуҷҷатҳо ва гуфтаниҳои зиёд доранд, то «Осмони хамида»-ро такмил бахшанд ва ба таври худ ин амалро савоб медонанд. Бале, айни савоб аст: иброи ҳақиқати таърих, ҳақиқате, ки замоне аз гуфтани он ҳарос доштанд. Ҳақиқате, ки имрӯз ҳам куллан баён нашудааст, ҳақиқате, ки он ибрати таърих аст, ҳақиқате, ки ҳаргиз ба оташи дурӯғ, оташи тӯҳмат, оташи таҳқиргӯӣ намесӯзад. Чун Иброҳим аз оташи Намруд. Шояд ин маънии ростини зиндагии устод Дадочон Рачабӣ буд, ки бисе ҳақиқатҳоро ҳамроҳи эшон ба хок бурд. Маънии зиндагии ростини устод Дадочон Рачабӣ.

Соли 2008

ШЕЪР ДАР ПОЯИ ХИРАД ВА МАЪНИ

Устод Аскар Ҳаким аз зумраи суҳанварон ва суҳаншиносоне, ки ибтидои солҳои ҳафтодум бо назари тоза, нигоҳҳои дигар, бо қалами навсозу навпардоз ба арсаи адабиёт ворид гардид. Мусаллам аст, ки охириҳои солҳои шастум ва ибтидои солҳои ҳафтодуми асри гузашта адабиёт ба марҳилаҳои нави адабӣ ворид шуд ва ба қавле “адабиёти андеша” ки зимнан маънипардозиву мазмунофариро таҷассум мекард рӯи кор омад. Суҳанварони ин давраро мебоист бо назардошти анъанави дерини адабиёт, ки дар ашъори устод Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Абдусалом Дехотӣ, Аминҷон Шукӯҳӣ, Боқӣ Раҳимзода, Муҳиддин Аминзода ва чандеи дигар инъикос меёфт, ҷодаеро интиҳоб намоянд, ки он тақрори пешин набошад. Гузашта аз ин, густариши адабиёт худ тақозо мекард, ки дар назми тоҷик таҳаввулоте рух диҳад, то он ҳамқадами адабиёти гуногунозабони халқҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ

гардад. Аз ин ҷост, ки як гурӯҳ шоирони навпардоз чун Мӯъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Гулрухсор, Саидалӣ Маъмур, Гулназар, Ашӯр Сафар, Ғоиб Сафарзода ва чандеи дигар дар ин солҳо бо чакидаҳои хомаи хеш рӯҳи тоза ба равони шеъри тоҷик бахшиданд.

Аскар Ҳаким низ ба ин таҳаввулоти бесобиқаи адабиёт бо кӯлвори донишу малака, андешаву афкори бедор ворид шуд ва аз ибтидо ҳамчун суханвари беназир ва беҳамто худро муаррифӣ кард. Дар муқоиса бо ҳамсафону ҳаммаслақонаш Аскар Ҳаким худро аз эҷоди шеърҳои ошиқона барканор гирифт ва бештар дар иншои ашъори иҷтимоӣ, ки чавҳари онро хираду маънӣ ташкил мекард, рӯй овард. Ба қавли суханшиноси ўзбек Раҳим Муқимов “Қудрати шеъри ӯ дар он аст, ки ба шеъри дигарон монанд нест, ҳарчанд онҳо ҳамнасл ҳастанд” (1, 678). Аскар Ҳаким он ҷодаеро, ки дар оғоз интиҳоб намуд, то имрӯз идома мебахшад ва шеъри ӯ ифодагари бузургӣ, беназирӣ ва баландпоягии шеъри тоҷикро ифода менамояд.

Ашъори пурғановати шоир то имрӯз дар китобҳои “Раҳнавард” (Ирфон 1983); “Тарозуи офтоб” (Ирфон 1987); “Путник” (Москва, Молодая гвардия, 1989); “Рӯзи умед” (Адиб, 1990); “Рубоиёт” (Ирфон, 1992); “Баргпайванд” (Ню-Йорк. Нашриёти Форобӣ, 1993); “Шаҳри меҳолуд” (Лос-Анҷелос 1993); “Баргузидаи ашъори Аскар Ҳаким” (Техрон, Алхудо, 1995); “Илтиҷо аз уқоб” (Душанбе, 1998); “Боз мерасад хуршед” (Адиб, 2002); “И снова взойдет солнце” (Москва, Советский писатель 2004); “Санги ман Алмос” (Адиб, 2006); “Мунтахаби ашъор” (Ношир, 2007) ҷоп шудааст.

Аввалин китоби шоир “Раҳнавард”, ки сухани мо дар бораи шеърҳои ин маҷмӯа аст, соли 1983 вақте ки нашр гардид, барои аҳли адаб маъмул гардид, ки ба адабиёт суханваре қадам мегузорад, ки ба шеър на аз рӯи ҳавову ҳавас, балки чиддӣ ҳамчун донандаи набзи шеъри дирӯзу

имрӯз рӯй овардааст. Зеро то нашри ин маҷмӯа ду китоби тадқиқоти Аскар Ҳаким яке - “Шеър ва замон” (нашриёти Ирфон, 1978), дигаре “Дар қаламрави сухан” (Ирфон, 1982) нашр шуда буд, ки аз заковати баланди маънишиносӣ ва малакаи хуби ӯ дар таҳлилу баррасии сухан дарак меод. Яъне ба иборати дигар суханваре худро ба дунёи шеър муаррифӣ мекард, ки аллакай чун суханшинос эътироф гардида буд.

Махсусан, китоби “Дар қаламрави сухан” дорои мақолаҳои пурмӯхтавои муаллиф дар бораи шеъри суханварони номвар Мирзо Турсунзода, Мӯъмин Қаноат, Аминҷон Шукӯҳӣ, Лоик Шералӣ, Бозор Собир мебошад, ки аз назари амиқ ва ковишҳои муҳаққиқонаи Аскар Ҳаким дарак медиҳад. Пас нафаре, ки зеру бами шеърро медонад, хубу бади суханро тамйиз мекунад, бо шоирони сухан бахсҳо барпо мекунад, оё нисбати шеъри ҳудаш то кадом андоза серталаб хоҳад буд?

Инак, дар дасти мо китоби нахустини шоир “Раҳнавард”. Номи китоб худ рамзист. Зеро шоир хешро раҳнаварди ҷодаи шеър медонад ва пайдост, ки ба ин роҳ бо ҳиммати баланд ва аҳдофи олий баромадааст. Раҳнавард медонад, ки роҳи баргузидаи ӯ роҳи осону ҳамвор нест, дар ин роҳ касе метавонад роҳ гузинад ва то ба манзили мурод бирасад, ки тӯшаи роҳаш ҳиммат, дониш ва ҳикмат бошад.

Аз аввалин шеърҳои ин маҷмӯа оҳанги иҷтимоӣ ба машом мерасад. Чунончӣ, яке аз шеърҳои аввалини шоир бо номи “Асри бист” “чунон оғоз меёбад:

Асри бист, эй асри пуртӯфони ман,

Бигзарӣ тунд аз фарози муштарӣ.

Ваҳ, мабодо дар ишоби хештан

Аз сари дунёву олам бигзарӣ (1, 17).

Дар ин шеър шоир асри бистро дар чанд сифат ёд мекунад ва онро тавзеҳ медиҳад. Агар дар порчаи шеъри боло асри бистро асри пуртӯфон гуфта бошад, дар давоми

шеър ин аҳдро ба ифодаҳои “хоксори пурғурур”, “арсагоҳи хайру шарр”, “асри пуршӯру чадал”, “асри инсонро ба дӯш” ва “асри инқилобии ҷавон” ёд мекунад.

Муаллиф бо мурочиат кардан ба асри бист мавқеи иҷтимоии хешро нисбати замон ифода кардааст. Шоир аз оғози ҷанги ҷаҳон хабар дораду аз инсоне ёд мекунад, ки дарди башарро дар дӯш дорад:

*Асри бист,
Эй арсагоҳи хайру шар,
Нагзарӣ бебор аз роҳи замон.
Гар бигунҷад дар диле аҳли башар.
Дарди як одам нагунҷад дар ҷаҳон (1, 17).*

Шоир ба масъалаи Ватан ва Ватандорӣ назари хос дорад. Аз назари шоир Ватан монанди модарест, ки дар канораш фарзандонашро парвариш медиҳаду муҳаббат ба ҳамаи онҳо яксон аст. Ҷунонки шоир дар шеъри “Меваи аҷдод” мегӯяд:

*Парварад фарзандҳои неқномаширо Ватан,
Ҳамчу модар бо умеди давлати пояндааш.
Меҳри гарми модарияш мерасад то ҳафт пушт,
Бар ҳама фарзандҳои рафтаву ояндааш (1, 18).*

Ва дар ҳамин шеър шоир худро фарзанди ин Ватан меҳонад ва ба арсаи сухан қадам монданашро тавзеҳ медиҳад, ки он низ заминаи иҷтимоӣ дорад:

*Солҳо чун ганҷҳои аз назар тинҳони ту,
Дар дили ман буд тинҳон ганҷи ашӯри сухан.
Мекушоям баҳрат ин ганҷинаро имрӯз ман,
То туро аз ман шиносанду маро аз ту Ватан (1, 18).*

Ё дар шеъри “Ҳоки Ватан” Аскар Ҳаким қадру манзалати Ватанро баланд мебардорад ва оне, ки бо ёди Ватан зиндагӣ дорад ҳарчанд дар Ватан нест, ўро бо Ватан меҳонад. Ё дар идомаи андешааш баён медорад, ки барои инсон марғи волидайн ё мурдани фарзанд кори осон ё бори сабук нест, вале доғи Ватан аз ин доғҳову дардҳо волотар аст:

*Гарчи мерос аст марги волидаини меҳрубон,
Теги алмос аст моро мурдани фарзанди чон,
Ҳасрату доғи Ватан садчанд аз ин бошад гарон.
Кас набинад дарду доғу рӯзи ношоди Ватан (1, 18).*

Шоир дар фароварди ин шеър чаҳор унсури ҳасти инсонро аз Ватан медонад:

*Хоки одамро, ки шӯридаанд бо хоки Ватан,
То абад аз ӯ намегардад ҷудо хоки Ватан,
Пур шавад рӯзаи, кашад сӯяи варо хоки Ватан
Баски ҳасти ӯ з-обу оташу боди Ватан (1, 18).*

Шеъри “Хоки Ватан”, ки ба ёди устод Турсунзода эҷод шудааст низ аз муҳаббат ба Ватан сарчашма мегирад ва бо муҳаббати беандоза ба шоир поён меёбад:

*Шод мебош, эй Ҳисори шодмон, дар рӯзгор.
Бо гозалҳои равону чашмаҳои кӯҳсор.
Накҳати ашъори Турсунзода дорад шеъри мо,
Сарзамини Тоҷикистон мекунад бӯйи Ҳисор (1,23).*

Дар китоби “Раҳнавард” шеърҳо дар мавзӯҳои гуногун ва дар пояи муҳталиф интишор шудаанд. Аз оғози эҷод то имрӯз шоир барои ифодаи матлаб унсурҳои муҳталифи адабиро ба қор бурдааст. Чунончӣ, тибқи масал андешаву афкори ҷолибу тозаро баён мекунад. Дар шеъри “Тирачашме бо чароғ” ҳадафи шоир бозгӯи маризи ҷома аст, ки зоҳирбину аз ботин беҳабар, ё ба дигар маънӣ инсонии имрӯз маҷзуби олами зоҳир, зебоиву рангорангиҳои шигифтангез аз маърифати аслии хеш беҳабар аст:

*Тирачашме шабона раҳ мебурд,
Дошт фонуси равшане дар даст.
“Ту, ки зулмат зи нур нашносӣ,
Аз чароғи раҳат чӣ суде ҳаст?”
“Ин чароғам барои кӯрон нест,
Кӯрҳо бечароғ раҳ бубаранд,
Ин чароғам барои биноҳост
Ки дар ин шаб ба кӯр барнахӯранд.”*

*Асри ман, асри нуру отаишез,
Шабу рӯзат агарчи нурафзост,
Чаши равшанишинос бисёр аст.
Дили равшанқийёс кампайдост (1, 35).*

Дар аглаби ашъори Аскар Ҳаким фалсафаи зиндагӣ мақоми меҳварӣ дорад. Шоир ба шеър перояи фалсафӣ ме-пӯшонад ё худ фалсафа – ҳикмати деринаи зиндагиро дар қолаби шеър баён мекунад. Чунончӣ, дар шеъри “Аз тазоди зиндагӣ” ин ҳолат баръало эҳсос мешавад:

*Аз тазоди зиндагию одамӣ ҳайрон машав,
К-одамӣ як рӯй дорад, зиндагӣ садрӯ бувад.
Одами якрӯяро сахт аст гаҳ якрӯягӣ,
Зиндагӣ садрӯя асту довари некӯ бувад (1,37).*

Дар таҳрезии ин гуна ашъори муассир шоир аз ифодаҳои ғарибу ҷолиб истифода мебарад, ки он ба шеър рӯҳи дигар ато мекунад. Чунончӣ, истифодаи “ақли мухтасар” дар шеъри боло зикршуда:

*Зумрае аз худпарастию зи ақли мухтасар
Ноз бар гардун кунад, гарчи бувад хоки замин.
Гар бувад болонишиниҳо ба меъёри ҳунар,
Эй басо болонишине мешавад поённишин (1, 37).*

Риштаву пуди шеъри Аскар Ҳаким ҳикмат аст ва ин яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи шеъри ӯ аз суҳанварони дигар мебошад. Шеъри шоир инсонро ба некиву некӯкорӣ ҳидоят менамояд. Шоир рисолати инсониро дар зиндагӣ муайян мекунад. Ӯ меғӯяд, ки одам барои худаш зиндагӣ намекунад. Ба тариқи намуна аз амали барзгару деҳқонони оддӣ то Ҳомеру Фирдавсӣ, Носири Хусраву Ҳилолӣ ёд меорад:

*Заминро барзгар танҳо барои худ намекорад,
Барои хештан танҳо намеафшонад ӯ дона.
Агарчи чоши гандум ҳосили ранҷу азоби ӯст.
Дар он бошад вале нону насиби хешу бегона....
Ҳазорон сол пеш аз ман дили Ҳомер дар Юнон,
Даруни синааш танҳо барои хештан мезад?*

*Магар он рӯз Фирдавсӣ халоси хештан меҷуст,
Ки бо гурзи Фаридунаш ба фарқи Аҳриман мезад? (1, 41)*

Ва ниҳоят матлаби хешро бад-ин тариқ чамъбаст мекунад:

*Чу бо оби ҷабини хеш мекорам замини хеш,
Ба дунё ҳар чӣ дорам ман, аз ин оби ҷабин дорам.
Агар аз киштаҳои худ ба кас нон метавонам дод,
Бақои ҷовидоне дар Замону дар Замин дорам (1, 42).*

Аскар Ҳаким зимни ашъораш ба инсоне, ки бояд ри-солаташ некӣ кардан бошад, ҳарфи ибрат мегӯяд. Чунон-чи, дар китоби “Раҳнавард” шеърест ҳафт бо номи “Тутзори Азим”, ки як нафар бо номи Азим-девона аз худ боғеро ба ояндагон боқӣ гузоштааст. Сухан дар бораи як нафаре меравад, ки дар зиндагӣ ўро девона мегуфтанд ва зохиран дар зиндагӣ ба касе нафъе нарасонида буд:

*Дар ин деҳ логару танҳову бекас
Ҷавонмарде, Азими бенаво буд,
Зи бас савдои дунёе набудаи,
Ба чашими халқ савдоинамо буд (1, 44).*

Вале ин девона бо вучуди ғарибӣ аз худ боғеро боқӣ мондааст, ки барои ояндагон ҳадяи арзандааст:

*Ба ҷӯи ҷони ў намро надидӣ,
Ғариби бенавое буду рухзард
Ниҳоли тутро парварда дар санг,
Дарахти ҷони худро сабз мекард.
Хумори шиқу савдо мегирифтаи,
Ниҳоли сабзро оғӯш мекард,
Даме аз ларзаҳои шохаву барг.
Тапиданҳои дилро гӯш мекард.
Муқимӣ буд ё омад, чӣ фарқест,
Магар аз гӯшт нохун метавон канд.
Ба умре кард худро андар ин хок
Ба мисли тутҳои решапайванд (1, 44).*

Шоир ниҳоят шеърҳоиашро зебо чамъбаст мекунад ва он ишора ба инсони хушёрест, ки бо вучуди соҳибакл будан

кори як девонаро адо накардааст:

*Ба он бегона ҳасрат мебарам ман,
Зиҳӣ ин сон гарибӣ, эй Ватандор!
“Вафо аз одами девона хезад”,
Зиҳӣ девонагӣ, эй марди хушёр! (1, 44)*

Ҳамин ҳикмат, ҳамин панд ба тариқи дигар дар шеъри “Уқоб” баён шудааст. Шоир аз забони Уқоб сухан мекунад, вале хонанда ба осонӣ пай мебарад, ки ӯ харфи дилашро баён мекунад:

*Мекушоям болҳои хешро,
Давр дар чархи мудаввар мезанам.
Чун манам аз доначинӣ бениёз
Дар фарози осмон пар мезанам.
То замоне зиндаам, чархи кабуд
Меафзояд ҷони болафшони ман.
Гарчи рӯзе мехӯрад бар санги кӯҳ
Осмон дар шишаи чаимони ман (1, 57).*

Ҳамин тариқ, шеъри Аскар Ҳаким аксаран дар пояи андеша ва хирад созмон ёфта, хонандаро ба тафаккур водор мекунад. Маҳз ҳамин хусусияти шеъри шоир рисолати аслии ӯро дар адабиёти муосир муайян ва муқаррар кардааст. Муҳимтар аз ҳама, завқи баланди суханшиносӣ ба сухандонии Аскар Ҳаким ба ӯ имкон додааст, ки дар ҷодаи адабиёт роҳи худаашро дарёбад ва ин дарёфти роҳ ба шоир осон даст надодааст. Имрӯз дар радифи бузургтарин шоирони муосир чехраи адабии Аскар Ҳаким равшан ба назар мерасад ва бо гузашти солҳо он мақому манзалате, ки сухани шоир дорад, худро дифоъ хоҳад кард.

Пайнавишт:

1. Аскар Ҳаким. Мунтахаби ашъор. – Хучанд, 2007. – 690 с.
2. Аскар Ҳаким. Дар қаламрави сухан. – Душанбе, 1982. – 222 с.
3. Сируси Шамисо. Сабкшиносии шеър. – Техрон, 1375.
4. Тӯракул Зехнӣ. Санъати сухан. – Душанбе, 1984.

Соли 2015

ҲАҚИҚАТИ ОЛАМИ БОТИНИИ НАВИСАНДА

Анвар Мирзоҳақими Олибро аҳли фарҳанг ҳамчун рӯзноманигори соҳибқалам, ровӣ ва журналисти соҳибсухани телевизион, нависандаи соҳиби завқу истеъдоди баланд мешиносанд. Дар чавҳари ҳастии Анвари Олим ба ҳам омадани ин се пешаи пуршараф тасодуфӣ набуда, он маҳз аз истеъдоду таъби суҳаншиносии модарзодӣ, донишҳои афзуни андӯхтааш аз адабиёти ҷаҳон, заҳмату кӯшиш дар ҷустуҷӯи маънии бикру мазмуни тоза ва суҳани баланд сарчашма мегирад. Ин адиби соҳибназар зоидаҳои завқу идроки баландашро дар ҳар қолабе, ки барояш хушоянду мувофиқ аст, баён кардааст ва дар ҳамаи мавридҳо чавҳари аслии хешро, ки аз суҳан сириштааст, зоҳир намудааст. Анвари Олим ба умқи гуфтаҳои нависандаи маъруф Булат Оқуджава расидааст: «Шумо нависед шумо нависед, хизмататон ба ҳисоб гирифта мешавад. Ҳамин навиштан, ки аз андешаву диққати ҳосаи нависанда сарчашма мегирад, ўро ба соҳили мурод мерасонад». Аз ин рӯ, навиштаҳои Анвари Олим ҳарчанд дур-дур рӯи нашрро мебинанд, хотирмон буда, дар ҷузвдони ин адиби пуркор чанд қиссаву романи тоза маҳфуз аст.

Соли 1984 китоби адиби латиш Андрей Скайлис бо номи «Калиди сеҳрнок» интишор шуд, ки тарҷумаи ин асар ба қалами Анвари Олим тааллуқ дошт. Тарҷумаи ин китоб мактаби бузурги нависандагии адиби тоҷик маҳсуб мешуд, ки баъдтар таъсири худро ба эҷодиёташ гузошт. Сонитар ҳикояву таронаҳо, очеркҳо ва қиссаҳои нависанда дар маҷаллаҳои «Садои Шарқ», «Занони Тоҷикистон», «Хучанд», рӯзномаҳои «Адабиёт ва санъат», «Ҳақиқати Ленинобод», «Тирози ҷаҳон», «Сӯғд» китоби дастҷамъии

«Хӯшаҳо» интишор шудан гирифтанд. Ҳамчунин, ҳикояҳои Анвари Олим ба забонҳои украинӣ, русӣ, узбекӣ низ тарҷума шудаанд. Анвари Олим дар таҳияву интишори осори ниёгон саҳм гирифт, ки «Қиссаҳо аз Исломи панди Мавлавии Румӣ» дар се қисм яке аз намунаҳои заҳматҳои нависанда дар ин раванд аст.

«Вақти гули зардолу», ки сухани мо аз ин китоб аст, маҷмӯи ҳикоят ва таронаҳои Анвари Олим мебошад, ки чеҳраи нависандагии адибро рӯшан намуда, сабку услуб ва равияи хос доштани ӯро собит мекунад. Аслан барои нависандае, ки эҷодкори воқеист, навиштан ва доварӣ кардан ба бурду боҳти эҷодиёташ аз муқарриз часорату матонат ва завқу маҳорати баланд меҳаҳад. Зеро асареро, ки ҷавҳари онро фалсафаи мураккаби зиндагӣ, маъниву мазмунҳои баланд ташкил мекунанд, тавзеҳу баррасӣ кардан кори осон нест. Навиштаҳои Анвари Олим дар китоби «Вақти гули зардолу» маҳз ин хусусиятҳоро дороанд ва ҳар як асари навиштаи ин адиб аз донишмандиву соҳибназарӣ, соҳибсуханиву дорои тафаккури баланд ва аз диди амиқ доштани ба зиндагӣ дарак медиҳад. Ба қавли устои наср Фазлиддин Муҳаммадиев Анвари Олим қабл аз эҷод «торҳои созастро ҷӯр сохтааст, таронаҳои аввалинашро батанӣ ва бо таъсир менавозад» ва то имрӯз он торҳо ҷӯранду рози нависандаро бо сабку услуби хосашон ба гӯши чонҳо мерасонанд.

Навиштаҳои Анвари Олим хосаанд. Адиби мо дар мактаби насри устод Айниву Ҷалол Икромӣ, Пӯлод Толису Раҳим Ҷалил, Ҷумъа Одинаву Фазлиддин Муҳаммадиев, Ӯрун Кӯҳзоду Сорбон, Саттор Турсуну дигарон обутоб ёфтааст. Аз назму насри классикии форсу тоҷик бархурдор гаштааст. Аз навиштаҷоти суханварони Русияву Фарб илҳом гирифтааст. Ин омилҳо дар пайвастагӣ бо истеъдоди фитрии нависанда ба вай имкон фароҳам оварданд, ки сабку услуби хоси ҳадашро дарёбад.

Воқеан, насри солҳои 80-умро насри таърихи рӯҳияи инсон метавон номид, ки нависандагони ҷавоне, монанди Сайф Раҳимов, Муҳаммадзамони Солеҳ, М. Сайдар, Муаззама ва чандеи дигар бо услуби ба худ хос онро ривоч додаанд. Анвар Олимуҳаммад ҳам метавон дар радифи он нависандагони навҷӯву навгӯ номбар кард.

Ҳангоми хондани китоби «Вақти гули зардолу» ва дар таваққӯи як ҳикоят то ҳикояти дигар пайваста меандешидам, ки нависандаи моро чӣ чиз аз дигарон тафовут ва гоҳо имтиёз мебахшад. Шояд ин дар ангушт задани муаллиф ба торҳои хотираҳои ширини зиндагӣ бошад. Ё шояд ин имтиёзи суҳанварии нависанда дар пайваста аз дарди инсон, аз ғаму ҳасрати одамӣ, ки ҳамирмоияи бунёди ўст, суҳан кардан бошад ва ё шояд дар ҳақнигорӣ ва тасвироте, ки воқеӣ ҳастанду ағлаби онҳоро муаллиф худ аз саргузаридааст.

Аксари ҳикояҳои китоби «Вақти гули зардолу» монанди «Шоҳи шикаста», «Бемодарӣ», «Гуноҳ», «Ҳар рӯз аҳвол ҳамин» ҳикояҳои саргузаштӣ ҳастанду гоҳо аз забони нависанда гоҳо аз забони қаҳрамонҳо ифода мешавад. Нависанда ва қаҳрамони ӯ саҳифаи хотироташро варақ мезанад ва ҳикмати зиндагӣ, ибрати ҳаётро аз он бозҷӯӣ мекунад. Аз ни рӯ, хонандаи хушманд аз ҳар сатри ҳикояи нависанда наметавонад осону сарсарӣ гузар кунад.

Дар ҳикояи «Шоҳи шикаста» пайванди табиату инсонро нависанда чунон ба қалам додааст, ки хонандаро водор мекунад, то андеша намояд ва ба фарзанди одам назар намояд. Тасаввури нависанда то ба ҷоест, ки шоҳи шикастаи санҷид дар ангушти инсон пайванд мегирад. Басо рамзӣ ва ҷолиби диққат аст ин манзара.

«Шикастабанд шикастанд ношудҳо. Э дастшикастаҳо, магар шоҳро мешикананд?»

Шоҳчаи шикастаи санҷид дар дасташ ва дар чашмони тараш низ шоҳчаи шикастаи санҷид ҳаёле меларзад ва ман

мехоҳам бовар бикунонам, мехоҳам ва ин хоҳиш ончунон итминонбахш аст, ки беҳудона фарёд мезанам. Пайванд мегирад, пайванд мегирад ва тасаввур мекунам, ки чӣ тавр шоҳҳои шикастаи санчид дар ангушти ӯ пайванд мегирад, вале ӯ маро намебинад, овози маро намешунавад» (с.10).

Дар ҳикояи мазкур олами рӯёву афсона ба ҳақиқати зиндагӣ омезиш меёбад. Зиндагиву марг, ростиву дурӯғ, хобу бедорӣ, некиву бадӣ, ки дар зиндагӣ дӯш ба дӯш мераванд, пеши назари хонанда чилва мекунад. Дар ҳикоя бо образи Бобои ниҳол, падар, директори мактаб, амаки Аҳмадҷон, ки ҳамагӣ рамзи некиву ростиянд нависанда ҳадафи зиндагиву умрро чун дарси ҳаёт баён мекунад. Воқеаҳои ҳикоя чун суҷаҳои филм аз пеши назар мегузаранд. Хонанда банду басти ҳам зоҳирӣ ва ботинии ҳикояро эҳсос мекунад.

«Амаки Аҳмадҷон чашмонашро саҳт мепӯшад ва ғайриихтиёр ман низ мепӯшам. Мебинам, ки Аҳмадҷону дараҳти азамати заррин ба ҳам пайванд шудаанд ва аз тани ҳар ду кафки сафеду шилм бо хун омехта шуда мешорад. Дилам ба ҳоли дараҳти азамати заррин ва амаки Аҳмадҷон месӯзад. Мехоҳам гирия кунам» (с.12).

Қаҳрамонони Анвари Олим инсонҳои заминӣ, соддадилу соддадарунанд ва амалиёти онҳо дар ҳикоят хонандаро водор мекунад, ки биандешад: асли зиндагӣ кадом аст? Нависанда табиату инсонро тавбаам медонад ва мехоҳад, ки инсон низ монанди табиат танҳо эҷод кунад ва нақӯкор бошад. Аз ин рӯ, қаҳрамонҳои Анвари Олим аз қабиле Карими кӯр дар ҳикояи «Бемодарӣ» дами пирӣ пушаймонӣ аз қорҳои ношоистаи замоне кардааш меҳӯрад. Аз назари таҳқиқ гӯё нависанда намехоҳад, ки дар ҳикоятҳои ӯ қаҳрамони манфӣ бошад. Дар ин чо рӯҳи хонандаи хушманд ҳангоми хондани ҳикоят ё бо рӯҳи нависанда ё бо рӯҳи қаҳрамон пайванд мешаванд.

«Амаки Карим ӯро аз китфонаш оғӯш карда, ба сари

синааш пахш намуд.

- Ҳеч вақт камонро ба даст нагир, фаҳмидӣ, ҳеч вақт. Ба чашмони кӯри ман нигоҳ кун, - қариб ки дод зада гуфт ӯ. Ҷонваронро бечон нақун, фаҳмидӣ, бечон нақун, ки дар акси ҳол ман барин...»

Ин ҷо ҳам панди зиндагӣ, ҳам таассуф, ҳам насихат, ҳам хулосаи деринаи рӯзгори одамӣ, «ҳар амалеро сазоест» баён мешавад. Нависанда чунон бо самимият ва муассир менависад, ки кас аз як тараф ба ҳоли амаки Карим раҳм мекунад ва аз ҷониби дигар беихтиёр дафтари аъмоли хешро саҳфагардон менамояд.

Қиссаи «Дар таги чинори баланд»-ро бе ҳиссиёту ҳаяҷони баланд хондан наметавон. Нависанда тазоди зиндагиро ба қалам медиҳад, яке зори меҳри модар, дигаре зори фарзанд ва саввумӣ безори модар. Аз ин ҳикоя хонандаи сангдил низ муассир мешавад. Муаллиф аввал саргузашти худаширо ба қалам медиҳад. Бемодариву дар орзуи модар шабҳо нахуфтан ва аз гуфтаҳои падар модарашро чун қафтари сафед дар хоб мебинад. Дар қисмати дувуми ҳикоят қисмати талхи бибӣ Саломатро ба қалам медиҳад, ки дар замони ҷанг аз шавҳар маҳрум шудаасту яккаписарашро ба ҷону дил пайванд тарбият мекунад. Вале писари ноҳалафи ӯ ба ҷуз дарду амалҳои зиёди ба модар бахшидааш боз ӯро саркӯб ҳам мекунад. Дар охири ҳикоя бибӣ Саломат ва нависанда ба ҳам меоянд: «Модари ҷон, ғам маҳӯр, ашк марез, охир ман ҳастам, ман... ман ва ҷанори баланд...» (саҳ.85).

Баёни воқеа тасвири рӯшани ҳолати рӯҳии инсон, омезиши андешаи адвори тифлии нависанда ба афқору назари даврони солориаш, муколамаҳои ҷолиб, ҳикмат ва хулосаҳои мантиқии нависанда ҳикояро дар маҷмӯъ, хонданбоб кардаанд.

«Равшании хокистарранг аз тиреза ба хона меҳазад ва падарам аз ҷойгаҳ хеста, ҷоймонӣ меравад. Ман саҳни

хавлӣ мерӯбам. Падарам болои кати дар як гӯшаи хавлӣ буда, дасторхон мепартояд, ман нону қанд ва пиёлаҳоро рӯйи он мечинам.

- Дадо,-мепурсам аз падар, кафтар боз очам буд?
- Ҳа, бачам, боз очат буд.
- Ба назди мо парида намеояд?
- Ба хобат парида меояд.
- Пас чаро мана бедор намекунад? Дигар бедор накунад.
- Хуб, бачам, дигар бедор намекунам» (сах. 75).

Мавзӯоти интихобкардаи Анвари Олим кӯханнопазиранд. Мавзӯҳои одаму одамгарӣ, ростгӯиву ростқавлӣ, меҳрварзиву меҳрубонӣ, некиву некрӣ, ки аз мавзӯоти ҷовидонаи адабиётанд, ҳикояҳои нависандаро ташкил мекунанд. Воқеан, маҳорати нависандагии адиби асил низ дар он аст, ки осори ӯ мутааллиқи ҳамаи даври замонҳо бошад.

Дигар аз сифоти барҷастаи суҳанварии Анвари Олим бо муколамаи қаҳрамонони асараш баён кардани ҳадаф, равшан кардани образҳои ҳолати рӯҳии онҳо мебошад. Масалан, ҳикояи «Ҳар рӯз аҳвол ҳамин»-ро асосан муколама ташкил мекунад. Муколама аз як ҷониб ҳикояро ба нақли ҳаҷвӣ табдил дода бошад, аз ҷониби дигар хонандаро водор мекунад, ки ба ҳақиқати зиндагӣ, гузашти умр, рӯзгору ҳаводиси муқаррар, ки умри мову ҷону танамонро мекоҳонад, бо диққат назар андозад. Ин муколама садои гузашти умр аст. Ин муколама нишони пайванди дирӯзу имрӯз аст.

- «- Хап, шахтутро ба сару рӯят чаро молидӣ?
- Бачаи гов шудам.
- А, а?
- Говамон рангаш сурх-ку.
- Хайр.
- Ман ҳам бачаи гов шудам.
- Аз думаш чаро бастӣ?
- Натарсад гуфта.

- Шираш канӣ?
- Маккидам.
- Астағфируллоҳ, чӣ хел?
- Говамон барин.
- Наузан... Говча чиро меҳӯрад акнун?
- Ҳамроҳи говча хӯрдам.
- О, ту-ку девона нестӣ? Охир каппа-калон шудай...
- Калон шудам?
- Ҳа, охир...
- Ураааа, ман калон шудам, ураааа»

Ҳикояи «Оҳ, буваҷон» низ аз ин ҷиҳат ҷолиби диққат аст.

Ҳамчунин, истифодаи вожаҳои зебову нишонрас, ки метавонанд барои ифодаи афқору андешаи муаллиф мусодат намоянд, хоси сабки нависандагии Анвари Олим мебошанд. Масалан, истифодаи вожаҳои «хокпӯла», «панҷаи кӯрбод» дар мисолҳои зерин ҳам маънӣ ва забони хикояро мукамал кардаанд.

«Гулҳои сафеду сурх чун чашмони одамианд ва ман бо эҳтиёт ҳаллосзанон дар роҳи чанголуду хокпӯла мегардам» (саҳ. 7).

«Моли пирӣ аз ҷавониам ба ман мерос мондааст, ҳоло чигарам обу адо, асои дастам аз ман пиртар ва умедҳоям дар панҷаи кӯрбод рафтаанд» («Дар таги чинори баланд». саҳ. 77).

Гузашта аз ин, аз хикоеҳои нависанда оҳанги шеърӣ ба гӯш мерасад. Алфози адиб гӯшу ҷонро навозиш мекунад ва ҷумалоти эҷодкардаи ӯ шеъри озодро менамояд: «Чилчарх аз ҳаракати дастони чил духтарони чилкокул чарх мегардад ва риштаҳо, риштаҳои ранги рангинкамон аз нури офтоб медурахшанд. Риштаҳо таранганд, ба сони торҳои ҷӯри танбӯр ва суруд, суруди чилдухтарон, суруди баргакону сабзаҳо сар-сари ниҳолакони бегуноҳ то ба абрҳои мрамминранг, то ба гӯши табиат дар танин мешаванд».

Дар як мақола наметавон тамоми ҷабҳаи ҳунари нависандаро фаро гирифт. Танҳо ҳамин қадар метавонам

афзуд, ки ин навиштаҳо як назари сарсариянд ва ҳамин китобу дигар асарҳои тозаи нависандаи соҳибқалам Анвари Олим ба пажӯҳиши ҳамаҷониба ниёзманд ҳастанд.

Соли 2000

ҲУНАР ВА МАТОНАТИ АДИБ

Анвар Мирзоҳақими Олим аз зумраи нависандагонест, ки дар насри муосири тоҷик бо сабку услуби ба худ хос ворид шуда, давоми 35 сол аст, ки дар ҷодаи эҷод қаддаи устувор мегузорад. Анвар Мирзоҳақими Олим зодаи ноҳияи Бобочон Ғафуров буда, дастпарвари факултети забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи Давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров (собик институти ба номи С.М.Киров) мебошад. Ӯ фаъолияти адабию эҷодии хешро аз соли 1980 дар рӯзномаҳои вилоятиву ҷумҳурӣ оғоз карда, аз ҳамон вақт дар навиштани ҳикоя, очерку лавҳа ва қисса қаламфарсоӣ кардааст. Ҳанӯз соли 1983 баъди ҷамъомади навбатии адибони ҷавони ҷумҳурӣ нависандаи маъруфи тоҷик Саттор Турсун дар мақолаи худ “Заҳмати ҳамвора мебояд” баъди мутолиаи чанд ҳикояи нависандаи ҷавон муҳимтарин сифатҳои ӯро ёдрас менамояд. ки онҳо то имрӯз ҳамсафари эҷодии Анвар Олим мебошад: “Навиштаҳои вай самимианд... Суханаш бадард ва покиза аст. Чунин менамояд, ки набзи ҳар як калимаро санчида, сипас истифода мебарад. Забонро нағз медонад. Махсусан “Бемодарӣ “ ном ҳикояти ӯ шоҳиди истеъдоди хуби ин ҷавон аст. Сониян, Анвар Олимов дар вақти навиштан гӯё барқасд корашро душвор мекунад: гӯё барояш аз ҳама чизи муҳим муқобилати мавзӯ аст. Вай меҳодад, ки нозуктарин рангҳои табиату пинҳонтарин эҳсоси дили инсонро ба қалам диҳад. Ва ин дархост ӯро бештар ба насри психологӣ мебарад. Як нафар ҷавоне, ки ин тавр

самимӣ ва таъсирбахш сухан гуфта метавонад, бояд ҳатман нависад.(1.197-198) Анвар Олим маҳорати худро дар тарҷума низ санчида, ханӯз соли 1984 ҳикояҳои нависандаи литвонӣ Андрей Скайлисро тарҷума кард, ки он таҳти унвони «Калиди сеҳрнок» тавассути нашриёти «Ирфон» интишор гардид. Ҳамчун тарҷумони ҳарбӣ фаъолияти Анвар Мирзоҳакими Олим, ки солҳои 1986-1988 дар Афғонистон сурат пазируфт, ба донишу ҷаҳонбинӣ, маҳорату истеъдод ва ҳунари нависандагии ӯ таъсири бузурге гузошт. Зимнан кӯшишу ғайрати фардӣ, омӯзиши насру назми классикӣ ва адабиёти классикиву муосири халқҳои гуногуни собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ Анвар Мирзоҳакими Олимро ҳамчун нависандаи соҳиби сабку услуби ба худ хос, ҷеҳраи рӯшани насри муосир муаррифӣ намуд.

Соли 1994 маҷмӯаи ҳикояҳои нависанда таҳти унвони «Вақти гули зардолу» нашр гардид, ки он таваҷҷӯҳи маъруфтгарин нависандагон ва суханшиносонро ба худ ҷалб кард. Аз ҷумла, Фазлиддин Муҳаммадиев нависандаи номвари тоҷик дар бораи ҳикояҳои ин китоб навишта буд, ки: «Анвар Олим қабл аз эҷод торҳои созаширо ҷӯр сохтааст, таронаҳои аввалинаширо батаанӣ ва ботаъсир менавозад» (2, с.3). Воқеан, нависандаи мо аз мактаби насри устодони сухан Садриддин Айни, Ҷалол Иқромӣ, Пӯлод Толис, Ҳаким Карим, Раҳим Ҷалил, Ҷумъа Одина, Фазлиддин Муҳаммадиев, Сорбон, Ёрун Кӯҳзод, Ҷонибек Ақобиров, Саттор Турсун ва дигарон дарси таҷриба андӯхтааст ва қаламаширо дар офтоби назму насри классикӣ тоб дода, дар партави насри рус ва ғарб онро сайқал баҳшидааст. Маҳз, дар шахсият, фаъолият ва дастовардҳои Анвар Олим метавон аз ҳамбастагии адабиёти ҷаҳон ҳарф зад, ки дар маҷмӯъ, метавонад намунаи олии ҳунарро биёфарад. Дар бораи китоби «Вақти гули зардолу» профессор Атахон Сайфуллоев навишта буд: «Ман ин маҷмӯаро шиносномаи эҷодии санъаткор мешуморам. Зеро ҳеҷ чиз

чехраи суханварро мисли китоби ӯ равшан ва ҳаққонӣ нишон дода наметавонад. Ин китоб намунае аз ҳунар ва фазилатҳои адиб аст» (3, с.40).

Баъди таваккуфи даҳсола соли 2014 китоби Василий Макарович Шукшин «Андешаҳо дар танҳои» тавасути нашриёти «Ношир» дар шаҳри Хучанд чоп шуд, ки тарҷумаи ин китоб ба қалами Анвар Мирзоҳакими Олим тааллуқ дорад. Дар китоб тарҷумаи 25 ҳикояи нависандаи мумтози рус В.М.Шукшин ҷой дода шудааст, ки барои хонандаи тоҷик беҳтарин ҳадяи маънавӣ маҳсуб мешавад.

Соли 2015 бошад, китоби нави Анвар Мирзоҳаким Олим «Бачаи лалмӣ» иборат аз қиссаву ҳикояҳо ва тарҷумаҳо интишор шуд, ки метавон онро гавҳари тозае дар хазинаи насри муосири тоҷик маҳсуб кард.

Ба китоби мазкур Шоири Халқии Тоҷикистон Фарзона бо унвони «Муждаи саодатбахш» сарсухане навиштааст, ки он як раҳнамои пурмазмун барои хонандаи огоҳ мебошад. Шоира Фарзона бо дарку маърифати комили ҷаҳони маънавӣ ва ҳунари нависандагии Анвар Мирзоҳакими Олим ба хонанда бо сабку услуби хос нависанда ва китоби ӯро муаррифӣ мекунад. Чунончӣ менависад: «Нависандаи мо барои дарк ва шинохти бузург, барои дарёфти ҳақиқати Офаринанда ва ҳар субҳи беамсоли ӯ барои кашфи як сайёраи дуру номакшӯф, ки Дил ном дорад, ҷӣ басо роҳҳои аслу мачозро мепаймояд, ҷӣ қадар дар кӯррароҳҳои тиннати одаи печ мезанаду баромадгоҳ мечӯяд, бо ҷӣ азияту шиканҷаҳои фавқулаҳд домони ояндаро медорад, то раҳо нашавад ва ҷӣ қадар нигоҳи маъсуми сиришти тифлои қахрамонони худро мисли як қатраи ларзон дар барги фарвардин барои ҳамеша, саломату бегазанд нигоҳ медорад... Китоби «Бачаи лалмӣ» низ чун осори собиқайи ӯ барои завқмандону рамзошноён муждаи саодатбахш аст» (4, с.4-6).

Қисми аввали китоби «Бачаи лалмӣ» аз қиссаи «Макрӯх», қиссаи мустанади «Дар паноҳи чашмҳо», ҳико-

яҳои «Бачаи лалмӣ» ва «Фариштаи дурӯғин» иборат буда, дар қисми дувум 20 тарҷумаи осори суҳанварони номвар Лев Николаевич Толстой, Тарей Весос, Промет Лилли Александровна ва Гринков Владимир Василевич ҷой дода шудааст. Инак, қиссаи аввал «Макрӯҳ». Ман дар бораи ин қисса чанд сол қабл аз забони муаллиф ҳарфҳои шунида будам, ки басо ҷолиб буд. Медонистам, ки қисса саргузашти хайёли набуда, заминаҳои воқеӣ дорад. Эпиграфи қиссаи мазкур басо рамзист. Ҳадиси Паямбари ислом Муҳаммад (с.) ва қавли Исои Масеҳ ба хонанда ишорат ба Ваҳдати андешаҳои пайambarони Худо мекунад, ки аслан умматону пайравони онҳо дар кутуби диниву мазҳабӣ ихтилофи назари онҳоро таи ҳазорсолаҳо меҷӯянд мегӯянд. Дар ҳар ду гуфтор суҳан аз раҳм кардан ба ятиму бенаво меравад, ки накӯӣ ба эшон қалбро нарм ва ҳоҷатро раво мекунад. Қисса бо як рӯзи зебо, дақиқтар бигӯям бо муколамаи ду тани худогоҳу дунёдида оғоз мешавад. Ду нафаре, ки ба зиндагии имрӯза, тазодҳои он, мазҳакаву фоҷеаҳои рӯзгор назари хоса дорад ва ифодагари набзи замону ҷаҳони имрӯз аст, ки тапиданаш ба садои тире туфанг ҳамнаво гаштааст. Аз ин муколама пай бурдан осон аст, ки қисса шомили мазмуни фалсафист ва хонандаро ба тасвири тазодҳои чиддии зиндагӣ раҳнамун мекунад.

Чунончӣ, муколамаи он ду тан баъди ёдрас шудани «сағчангу хурӯсчанг, кабкчангу бедоначанг» ва ғайра чунин идома меёбад:

-Ҳоло ихтироъҳо дар пешанд, дӯстам. Агар зинда бошем мебинем.

-Боз чӣ хел ихтироъ?

-Масалан ҷанги дарахтҳо. Тасаввур кардед? Шафтолучангу зардолучанг.

-Эй аз барои Худо бас кунед!

-Ва барои чунин ихтироъ ҷоиза ҳам мегиред....Масалан ҷоизаи Нобел (5,10).

Қисса дар бораи саргузашти инсонест, ки дар чорроҳаи қисмат бо амри тақдир наметавонад роҳи дурустро барои худ интиҳоб намояд. Инсоне, ки падараш тоҷики мусалмон асту модараш тарсо ва муносибати атрофиён нисбати мавҷудият ва зиндагии ӯ ғайриоддист. Писарак аз модар зиндачудо гаштаасту ҳамешагӣ ташнаи дидори падар ҳаст ва дар дасти модаркалон дар ҳавои “чаҳли дурӯгин” ва афсонаҳои ширин, таънаҳои зани амак умр ба сар мебарад. Нависанда бо инъикоси гирудори ҳаёти кӯдак, бо ифодаи образи сюжетҳои анъана ва суннатҳои дину оинро муқоиса мекунад. Маҳз ихтилофи назар дар дину оин қаҳрамони қиссаро дар назари мусалмон кофир ва дар назари тарсо бегона манзур мекунад. Масалан, вақте модар мехоҳад фарзандашро ба хонаи бачаҳо гузошта, ба диёри худ Русия баргардад байни ӯ ва мудирони хонаи бачаҳо муқолаҳои ҷолибе сураат мегирад, ки маълум мебардад, ки маҳз ихтилофи назар дар оила аз назари дину суннат ӯро ба ин амал маҷбур кардааст. Ба ҳамаи кӯчидани манзараҳои зиндагӣ, яъне дар рӯйи писарак зухур ёфтани он бидуни инъикоси замони муқимтарин ва ҷузъитарин сӯҷаҳои хонандаи қиссаро ба андешаи водор менамояд. Муқолаҳои падар ва модаркалони писарак асли матлабро ба хонанда равшан месозад. Яъне писарак аз назари модаркалон ҳамчун набераи хона наметавонад қобили қабул бошад. Ӯ аз писараш тақозо дорад, то дасти набераашро ҳалол накунад ва ба мардуми маҳаллаи оши тӯйи надихад ҳаргиз намегузорад, ки он фарзанд ба хона дарояд. Манзараи куштани гӯсфанд, хун баровардан ва ваъдаи оши тӯй додани падар дар ниҳоди хонанда суолро пайдо менамояд, ки он писарак чӣ гуноҳе дошт? Ҳамин суол, ки дар рӯйи писарак пайдо шуда буд дар хотираҳои баъд аз бистсолаи ӯ ҷавоби худро дармеёбад. Дар нақли хотирот бардошту назари писарак ва ҷавонмарди имрӯза бо ҳам гиреҳ меҳурад ва хонанда фаромӯш мекунад, ки афсонагӯиҳо ва ба

садои нае, ки аз рохи дуру дарози мусофирӣ менолид монанд кардани овози модаркалон ин назару бозёфти писарак аст ё чавонмарди имрӯза. Дар қисса афсона ё сужаи афсона нест вале бардошту дарку маърифати ӯ, чавобҳои сахт ба суолҳои модаркалон ба тариқи баён шудаанд, ки хонанда дар сари афсонаи нонавишта фикр намекунад. Гузашта аз ин нависанда намегӯяд, ки писарак бемодар ва дур аз дасти навозиши падар аст вале манзараеро ба қалами тасвир мекашад, ки он баёнгари бепарастори воқеӣ ва дастнигари амакӣ ва зани амак будани писаракро мебинад:

-Канӣ филгӯшҳои оча, хона даромада, чароға гиронед. Ҳа келин, ба ин ҳам нимкоса каш,- ба ӯ ишора карда, гуфт модаркалон..... - Дадояш имшаб ҳам Худо медонад кай меомада бошад.

- О. Ҳар шаб аҳволаш ҳамин, ку,- косахоро лаби оташдон қатор чида, бо алам гуфт келиноя.- шиками ина мо кафил гирифтагӣ, ку не?

-Зиқ нашав келин, ба ҷои садақа дон. Савоб мешавад. Чақон шавед гӯсолачаҳо – ба амакбачаҳо гуфт модаркалоно ба ӯ рӯ овард: - Ту ҳам биё (5.20).

Воқеан, як зумра қаҳрамонони Анвар Олим инсонҳои оддӣ вале бомаърифат ҳастанд. Дар суҳанрониву сӯҳбатҳои онҳо рамзу киноёти бемисл, ки ифодагари маъниву мазмунҳои баланд мебошад ба мушоҳида мерасад. Мудирӣ хонаи бачаҳо яке аз он гуна қаҳрамонони дурандеш ва неқпиндор мебошад, ки андешаи оқилонаи нависандаро ифода кардааст:

“-Ҳа-а мад кашид зан-мудир,- дар зиндагиат салибу моҳ ва себу гандумро натавонистӣ пайванд диҳӣ” (5, 27).

Дар идома нависанда боз аз забони ҳамин қаҳрамон, ки як образи мусбат ва шахсияти хирадманду рӯзгордида аст фикру андешаи худро чамъбаст месозад:

“Эҳ, Худо бандаҳота ба як дину анъана офарӣ намешуд? Он вақт на чанг буду на сарсонихо.....” (5, 29).

Меҳвари қиссаи “Макрӯҳ” дар баҳси ду нафар яке уммати Муҳаммад (С) дигаре пайрави Исои Масеҳ таҷас-сум ёфтааст. Ин ду нафар аз қисмати писараке, ки бо амри тақдир ”ба гареваҳои биёбони бераҳмии инсон роҳгум задааст” нигарон ҳастанд ва дар ин замина баҳси ҷиддӣ ва ҷовидониरो ба миён кашидаанд. Нависанда дар муш-килоти ҷузъии инсон ихтилофоти кулдро дарёб мекунад ва маншаъаи онро аз рӯзгори Абулбашар мебинад. Ва муҳимтар аз ҳама, умеди будан ва растан аз ҷодаи хаторо асоси ҳастии одам медонад.

Дар қисса ҷаҳони андеша ва тафаккури писарак дар ҳаде ба қалам омадааст, ки хонанда на танҳо ба қаҳрамо-ни воқеӣ муҳаббат ва эътимод пайдо мекунад, балки ҷо-ҷо худашро низ дармеёбад. Ба ифодаи дигар нависанда таво-нистааст бо инъикоси воқеа ва афкори писарак, ҷаҳони бо-тинии кӯдаконро, ки дорои арзишҳои умумӣ ҳастанд дарёб намояд. Чунончи, бегоҳ чун падар ба хона бармегардад ва фарзанди аз модараш ҷудоро боз музтару мазхун меёбад бо писарак сӯҳбат менамояд:

«- Э, шер чаро дер кашидӣ? Биё самбӯса овардам, самбӯса меҳӯрем.

- Дилам сер дадо,- ва тоб хӯрду рӯ сӯи девор гардонд.

- Ман бе ту наметонам, шер. Аз гулӯям намегузарад. Биё.

-Дилам сер дадо.....

-Дадо.

-Ҷони дадо.

-Ба дарахтҳои ҳавлӣ лампучка дар гиронем. Майлаш?

- Чаро ин хел мегӯӣ шер?

- Дар шоҳаи олуҷа ду мусича ҳаст, аз шаб метарсанд.

- Мусичаҳо метарсанд?- ҳайрон шуд падар.- Кадом мусичаҳо?

-Ду мусича дар шоҳчаи олуҷаи назди бед. Сахт ме-тарсанд.

- Хуб шер. Ҳар чи ту гӯӣ. Боғчаамон ҳам хушрӯ ме-

шавад. Акнун биё самбӯса мехӯрем». (5,46)

Баъди ин муколама писару падар боз дар бораи асли дарди зиндагии худ андеша мекунад. Дар бораи он, ки муҳит то ҳанӯз натавонистааст мавҷудияти писаракро бе таънаву ихонат қабул карда бошад. Ашки падару писар” Майлаш, шер, майлаш, мегузарад .Ту ҳам калон мешавӣ кал,о он”- гуфтани падар чамбасти мантиқан саҳеҳи қисса аст, ки хонандаи соҳиббӯсо наметавонад бетараф гузорад ва водор месозад, ки аз тақдири ояндаи кӯдак андеша намояд.

Қисса боз бо сӯҳбати ду нафар, ки яке фарди ба камолрасида ҳамон писарак ва дигаре дӯсти ӯ анҷом меёбад. Ва ҳар ду роҳи наҷотро дар ишқ ва ошиқӣ меёбанд.

Дар қиссаи “Макрӯх” нависанда агар аз як ҷониб ба мавзӯи муҳим ва пурарзиши замонавӣ даст зада хонандаро ба андешаи амиқ водор намояд, аз ҷониби дигар бо забони тасвир, истифодаи таъбиру киноёт, истифодаи гӯишҳои мардумӣ ва офариниши образи сужетҳои ҷолиб ҳунари баланди нависандагиро зоҳир намудааст. Чунончи, “пора-пора ба хоб кӯчидани манзараҳои зиндагӣ бо рангҳои булаҷаб” (5, 11), “зудудани фариштаи ғаму яъсу ноумедӣ хандаҳоро аз лаб”(5, 12), “чаҳли дурӯғин” (5,15), ҳамчунин истифодаи бамавқеъи вожаҳои зебои тоҷикӣ чун”мех”(5,14), “начво”(5,14) ва ғайра, забони қавӣ ва пурбори Анвар Олимро кудрату нафосати дигар бахшидааст. Назми ботинии суханро дар аксари нигоштаҳои нависанда пай бурдан мумкин аст: ”дар болои болҳои ранги эзорсурхак ӯро савор хоҳад кард ва ба олами барфҳои гарму гулобӣ ва боронҳои сабзу зангор хоҳад бурд. Ӯ хурсанд шуд, ки офтоб худро аз байни ӯву модаркалон гирифт рафт ва дигар касе дар шунидани афсона халалдор нахоҳад кард” (5, 17).

Қиссаи мустанади дигари “Бачаи лалмӣ”, ки “Дар паноҳи чашмҳо” унвон дорад низ бо эпиграф - Ҳадиси Паямбари Худо Муҳаммад(с) ва як порча аз асари маъруфи Содик Ҳидоят “Буфи кӯр” оғоз мегардад. Асли мат-

лаби эпитафии кисса ба хонанда раҳнамоӣ мекунад ва ин усули нигориши Анвар Олим ишорат ба он дорад, ки нигоштаҳои нависанда мавзӯоти умумибашариро ифода мекунад ва дар баррасии он ӯ ба тариқи худаш саҳм мегузорад. Аз ин ҷост, ки сужаву муколама, тасвирҳои нависанда ба андешаҳои ҳақимонаву фалсафавӣ омезиш ёфтаанд. Чунончи, дар боби аввали “Дар паноҳи чашмҳо”, ки “Марги сабук” унвон дорад, афқору андешаҳои пурҳикмат ва мантиқан кавӣ фаровон ба назар мерасад. Ин андешаҳо танҳо маҳсули тафаккури нависанда набуда, балки бардошт аз вазъи зиндагӣ ва ҳосили умри инсон мебошад. Чунончи:

«-фарҷоми на ҳамаи афсонаҳо хубу мубораканд, бахусус афсонаи зиндагии мо

-зоҳири дунё дигар шудааст, вале дар аъмоли мо ҳеч чиз тағйир наёфта, ончунон, ки будем ҳамчунон то ба имрӯз ҳастем, қадаме ба сӯи худошиносиву худшиносӣ нагузоштаем, аз ҳӯю хислати мо бӯи ғор меояд

-қишр вучуд дорад, зиндагии яке бихишту дигаре ҷаҳаннам ва ин тафриқа аз ирода ва хостаҳои Худо набудааст. Ин табақабандӣ дар беҳудой, дар заминаи ҷангу хунрезӣ, кушторҳои гӯшношунид сурат гирифта» (5, 52).

Гузашта аз ин, хулосаҳои нависанда аз зиндагии марбут ба аъмоли инсонҳо низ ҷолиб мебошад. Чунончи нависанда ба суоли “ҷаро замин меларзад?” ҷавоберо дармеёбад, ки инсони худшиносу ҳудогоҳ харгиз онро инкор карда наметавонад:

“Ҷаро замин меларзад? Посухи ин савол як аст: офати табиӣ. Нафарҳое ҳам ҳастанд, ки барномаи мактаб дар ёдашон мондааст ва аз рӯи қонуну қавоиди илм посух мегӯянд. Вале дар тӯли ҷанд моҳ, ки байни мардуми зилзилазада будам ва бо онҳо сӯҳбат оростам, ақидаи ман дар ин маврид каму беш дигар шуд. Заминларза на танҳо офати табиӣ аст балки офатест, ки аз аъмол ва рафтору кирдори мо низ сар мезанад. Ҳӯю хислати мо ба қавми Лут рафтааст ва

худ беҳабарем, ки маншаи зилзила дар тинати мост (5, 53).

Тору пуди нигоштаҳои Анвар Олим бо қиссаҳои Қуръонӣ ва ривоятҳои қадима пайвандӣ дорад. Нависанда аз асолати Одам сухан мекунад ва бисёр меҳонад, ки инсон аз “асорати ҷаҳолату ҳамоқат берун ояд” ва сулҳу ваҳдатро муқаддаму муқаррам шуморад. Ӯ бо дард менависад: мо рисолати худ – Одам буданро фаромӯш кардем”, ин нидо ба аҳли башар аст. Бонги изтироб ба инсонхоест, ки рисолати аслии хешро фаромӯш кардаанд.

“Дар марзи маргу зиндагӣ” ва «Жакон» бобҳои дигари “Дар паноҳи чашмҳо” аз зилзилаи соли 1985-уми шаҳри Қайроққум ҳикоят мекунад. Қисса мустанади вале баёни хушқу холи нест. Он саропо ҳикмат аст. Марде, ки дар зилзилаи Қайроққум зери бетонҳои вазнини бинои фабрикаи қолинҳои Қайроққум мемонад вале бо хости Худованд аз марг начот меёбад, таассурот ва бардошти хешро аз он лаҳзаҳои мудҳиши маргбор нақл месозад. Ӯ шод аз он аст, ки дубора дар ин дунё тавлид ёфт ва нафаси озод мекашад. Ва як суоли ӯ ҳагги мантиқии қиссаро, ки нависанда дар оғоз ба он ишора дошт яъне” замин барои чӣ меларзад?” таквият мебахшад: “Наход барои пок будан, барои фаҳм ва дарк кардани як лаҳзаи ночизи зиндагӣ ин қадар дардур ранҷ ва ҷудоиро бояд таҳаммул кард? А? Не, хато гуфтам. Аслан ягон лаҳзаи зиндагӣ ночиз не, ҳар лаҳзааш сад ҷаҳон аст, фақат мо наметавонем онро кашф кунем” (5, 62-63).

Силсилаи қиссаҳои мустанади китоби “Бачаи лалмӣ” монанди “Дар лонаи марг” ва “Анори Ёсин” аз воқеаҳои рӯйдодҳои ҷангӣ, ки дар сарзамини Афғонистон солҳои 80-ум ва наводум сурат гирифта буд ҳикоят мекунад. Нависанда худ шохиди воқеаҳои зиёдест ва ба ин ҷанг, ба ҷавонони дар ин муҳорибаи бемаънӣ ҳалокшуда ва ё ҷароҳатбардошта назари хоси худро дорад. Тасвирҳои нависанда дар ин қиссаҳо, ки шифохонаро “лонаи марг” номидааст хонандаро ба муҳиту фазои ҳавлноки он ҷанг ворид меку-

над: ”Худро дар холигии ҳавлноке мебинам, ки дар фазои ниммаравшани он ғолу мағоли мубҳаму ғашовар, виз-визи селай занбӯрҳои зард ва садои чуп-чупҳои дилгазон хукмронанд. Меҳоҳам аз ин макони рӯёӣ маъние бичӯям, аз қобусҳои даҳшатзои ҳавлноки шум раҳо шавам...Наметавонам” (4, 67). Нависанда дар баробари тасвир намудани ҳолати аскарони чароҳатгирифта ё ба дами марг даррасида дар асоси муколамаву мубодилаи афкор муҳимтарин хулосаҳои худу дигаронро оид ба оқибати ҷангҳои бемазмун баён месозад. Хулосаи полковник, доктори илмҳои тиб, мушовири сарҷарроҳи шифохона Георгий Савич Чепчерук ҷарроҳе, ки ҳар рӯз ҷаҳор-панҷ нафарро ҷарроҳӣ мекунад ниҳоят ҷолиб аст. Ӯ нахуст аз интиҳоби касбаш изхори пушаймонӣ менамояд ва афсӯс меҳурад, ки дар ин сарзамин оташи ҷанг фурузон гашт: ”Ҳайфи миллат ҳайф, ҳайф - мегӯяд ӯ. Охир қабл аз ин ҷо омадан, ман таърихи ин сарзамин, таърихи миллати Шуморо омӯхтам ва дардо, ки мо фарангиён миллати замоне тамаддунсозро зери шиори бардурӯғи башардӯстӣ, яъне гуманизм ба хоки сияҳ яксон кардем....” (5, 80). Овардани ин манзара аз нависанда ҷуръат талаб мекунад ва аз ҳақиқатнигорӣ ӯ дарак медиҳад. Ӯ худ тасвири манзараи зерин чи қадар маъниро дар худ таҷассум мекунад: “Бастаро кушодам. Дарунаш ду куттичаи зебову мӯъҷаз. Дар яке Ситораи сурх ва дар дигаре медали симқабои “Аз мардуми босипоси афғон”. Ҳар ду гӯё дар қафи дастам ханда мезаданд. Ба онҳо хеле нигаристам ва баноҳост... беҳабар мондам, ки чӣ тавр онҳо аз байни ангуштонам сабук лағжида, ба оғӯши об рафтанд” (5, 94). Рӯҷӯ ба таърих ва ҳақиқатнигорӣ пешаи нависандагонест, ки қаламро мӯътабар медонанд ва ҳаргиз онро олудаи санаду воқеоти дурӯғин намесозанд ва Анвар Мизоҳаким Олим аз зумраи он қаламкашони ростбин ва ростгӯст.

Ҳикояи “Бачаи лалмӣ”, ки ба муаллимаи азизи нависанда Марҳабо Муҳиддинова бахшида шудааст бо қиссаи

“Макрӯҳ” иртиботи батнӣ дорад. Дар меҳвари ин хикоя фазову ҳавои одамгариву инсондӯстии аҳли деҳа меистад. Маҳсусан, барои пирону солорони деҳа бетараф будан ба қисмати “бачаи лалмӣ”, ки модар надорад хос нест. Ғам-хориҳои пирони деҳ Оҷаи Хол, Бобои Шараф, Амаки Карим, Бобои Ашраф, ба “бачаи лалмӣ” ибратбахш аст.

-Гӯш кун, духтарчон – мегӯяд Оҷаи Хол, - Ана ин бачаи лалмия дидӣ? Сиҳату саломат, тану ҷонаш бутун. Қабул карда гиру аввал навиштана ёд деҳ. Фаҳмидӣ?

- Фаҳмидам очачон, фаҳмидам...

- Ту муаллима,- як қадам ба пеш мегузорад бобои Шароф,- бачаи лалмия дар партаи пеш шинон. Ин ҳоло як резгича. Аз қафо дарсатро нағз намешунавад.

-Ҳа, боз эҳтиёт шав, калтак нахӯрад, - халтаро ба китф гирифта мегӯяд амаки Карим - ин аз ҳамсинфонаш ду сол хурд (5, 107).

Нависанда бо тасвири ин манзараҳо аз як ҷониб дили хонандаро ба зиндагӣ гарм мекунад ва аз ҷониби дигар дар миёни одамон тухми меҳру муҳаббат ва дӯстиву рафоқатро мекорад. Инсон ба андеша меравад, ки оё имрӯз низ ин гуна инсонҳои ятимпарвару хайрхоҳ ҳастанд? Ҳадафи нависанда дар ҳамин аст, ки мо инсонҳо имрӯз рисолати аслии хеш некӣ кардан ва хайрхоҳи ҳам буданро фаромӯш насозем.

Баҳши дуввуми китоб, ки “Ҳафт додарон” унвон гирифтааст, барои тарҷума асарҳои интихоб шудаанд, ки бо ин ё он хусусияти худ ҷолиб мебошанд. Чунончи, аз осори Лев Толстой Анвар Олимро тарҷумаҳои ин адиби бузург ба худ ҷалб кардааст. Мутарҷими мо дар қисмати муаррифнома маълумоти ҷолиберо ба самъи хонандагон мерасонад:

“Л.Н.Толстой аз наврасӣ то ба айёми пирӣ аз ҳар китоби мутолиа намудааш пораҳои аз ҳикматҳои фалсафӣ, динӣ, ахлоқӣ ва ирфониро тарҷума карда, онро дар фароварди умр дар шакли китоби алоҳида бо номи “Вусъати

мутолиа” (Круг чтения) аз чоп баровард. Дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ, захмати Ғавқӣ Л.Н. Толстой ба куллиёти осораш ҳамроҳ карда нашуд, зеро дар онҳо андарзҳои адёни: исломӣ, масеҳӣ, буддоӣ ва ғайраҳо кам нестанд. Алоқамандони эҷодиёти Л. Н. Толстой бо ин асар танҳо дар солҳои ҳаштодуми қарни бист ошно шуданд, ки то ба имрӯз аз тарафи нашриётҳои мухталифи Русия борҳо рӯи чопро дид”. Анвар Мирзоҳакими Олим аз китоби номбурда тарҷумаи ҳикояҳои нависандаи франсавӣ Виктор Ҳюго “Қудрати муҳаббати кӯдак”, ”Даҳрӣ”, “Одамони камбағал”- ро ба хонандаи тоҷик бо забони ғасеху равон пешниҳод кардааст.

Ҳамин тарик, қиссаи ҳикояҳои китоби “Бачаи лалмӣ” насли андешаро менамояд. Азбаски инсонҳои хушманду бомаърифат гузашта ва воқеаҳои марбут ба онро чун ибрати имрӯзу фардо истифода мекунанд, медонанд, ки зикри ғаму дарди дирӯз ба инсон нерӯ ато мекунад ва ба дилаш умеди фардо зиндагонӣ қарданро бедор месозад, аз нигоштаҳои Анвар Мирзоҳакими Олим, ки дар аксари онҳо пайванди дирӯзу имрӯз ҳафт бардошти густурдаи маънавию ҳосил менамояд. Хонанда дар навиштаҳои нависанда аз сужаву персонажҳо худашро дармеёбад, бо қаҳрамонҳои асар ҳамнишинию ҳамнафас ва ҳамнаво мегардад, тавассути тасвир лаҳзаҳои зиндагиро пеши назараш чун навори филм бедор мекунад. Ин аст ҳунари ва матонати суҳанварӣ.

Аслан рисолати кулли нависандагонӣ соҳибтафаккур, соҳибназар ва соҳибдили дунё, ки барои ҷи қалам фарсуданашонро медонанд аз баланд бардоштани маънавияти инсонҳо, дигар қардани назару ҷаҳонбинии тангу заиф, ба некиву накукорӣ ҷалб қардани одамият иборат аст. Аз ин ҷост, ки барои хонандае, ки андешаманд асту фикр қарда метавонад хондани осори ғаразан Ҷингиз Айтматов барин нависандаи бузург ғайриоддӣ ва шавқо-

вар аст. Анвар Мирзоҳакими Олим низ дар насри муосири тоҷик он мақомро соҳиб гаштааст ва нигоштаҳои ӯ дари адабиёти муосири ҷаҳонро мекубад.

Пайнавишт:

1. Саттор Турсун. Заҳмати ҳамвора мебояд./ дар кит. : Дарахти ҳазорсола. –Душанбе : Адиб,1991. - 356 с.
2. Олимов А. Вақти гули зардолу. –Хучанд, 1994. -163 с.
3. Сайфуллоев А. Уфукҳои тозаи наср. – Душанбе:Адиб, 2012. - 479 с.
4. Фарзона. Муждаи саодатбахш. / дар кит.:А.Олимов. Бачаи лалмӣ.-Хучанд: Ношир, 2015. -С.3-6.
5. Олим А. Бачаи лалмӣ. – Хучанд: Ношир, 2015. – 339 с.

Соли 2016

САДОҚАТИ ОЛИМ ВА МАТОНАТИ ҚАЛАМ

Мирзо Муллоаҳмад аз зумраи донишмандоне мебошад, ки дар суҳаншиносии муосири тоҷик бо осори ғаронбаҳову пурарзиши хеш мақоми хосеро молик ҳастанд. Бештар аз ҷиҳил соли зиндагӣ ва фаъолияти кории ин донишманди фарҳефтаи тоҷик дар Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаштааст. Дар ин даргоҳи муътабар ва муқаддас эшон дар вазифаҳои лаборанти калон, ходими хурд ва калони илмӣ, мудири бахш, мудири шӯъба ва муовини директори институт оид ба корҳои илмӣ, сипас сардори шӯъбаи созмондиҳии илми Раёсати Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муовини саркоотиби илмии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, кор кардааст.

Мирзо Муллоаҳмад доктори илмҳои филология, узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, адабиётшинос ва эроншиноси шинохта буда, доираи тадқиқоти ӯ масоили мухталифи адабиёт, забон, таърих ва фарҳанги тоҷику форс маҳсуб мешавад. Махсусан, пажӯҳишҳои донишманд роҷеъ ба адибони қарнҳои мухталиф ҷолиби

таваҷҷӯҳ буда, дар муаррифӣ намудани чехраҳои адабиёт ва фарҳанг беназир аст. Ин тадқиқот таърихи адабиёти тоҷику форсро аз замонҳои қадим то имрӯз, адабиёти Эрон ва Шарқ, таърихи илму фарҳанги кишварҳои Шарқ, масъалаҳои забоншиносӣ ва робитаи адабиву фарҳангии Тоҷикистон ва кишварҳои Шарқи хориҷӣ ва ғайраро дар бар мегиранд.

Боиси зикр аст, ки Мирзо Муллоаҳмадро ҳамчун мутахассиси шинохтаи таърихи адабиёти тоҷику форс дар доираи илмии шаҳрҳои Маскав, Петербург, Вашингтон, Техрон, Боку, Машҳад ва амсоли инҳо мешиносанд ва эътироф менамоянд. Ӯ яке аз муаллифони нашри академи «Таърихи адабиёти Эрон дар асрҳои XIX -XX» (Маскав, «Наука», 1999, 535 с) мебошад. Китобҳои ӯ «Ёди ёри меҳрубон» (Техрон, 2001, 845с.), «Хубони порсигӯӣ» (Техрон, 2003), «Андарзҳои Рӯдакӣ» (Техрон, 2008), «Садои Осӣ» (2011) хонандагони эрониро бо осори шоирони тоҷик шинос менамоянд. Дар нашриётҳои мӯътабари Эрон инчунин асарҳои илмии ӯ «Ҷанг ва сулҳ дар «Шоҳнома» (2005), «Рӯдакӣ ва суханварони ҳамрӯзгори ӯ» (2008, бо ҳаммуаллифӣ), «Биё, то ҷаҳонро ба бад наспарем» (2010), «Пиромунӣ Рӯдакӣ ва рӯдакишиносон» (2014), «Сайре дар олами эроншиносӣ» (2014) нашр шудаанд.

Хонандаи тоҷик қариб панҷ даҳсола аст, ки аз нигоштаҳои Мирзо Муллоаҳмад бархурдор мегардад. Аз ҷумла, силсилаи асарҳои, ӯ, «Фурӯғи Бастомӣ ва ғазалиёти ӯ» (1967), «Фарруҳии Систонӣ» (1978), «Нишот ва Мичмар» (1983), «Лирикаи Адибулмамолики Амирӣ» (1985), «Қоонии Шерозӣ» (1992), «Суннатҳои пайдори даврони пурбори адабиёт» (2008), «Инсон. Адабиёт. Фарҳанг» (1993), «Рӯдакӣ ва рӯдакишиносон» (2012), «Паёми ахлоқии Фирдавсӣ» (2003), «Дар олами эроншиносӣ» (2005), «Биё, то ҷаҳонро ба бад наспарем» (2011) «Бузургдошти инсонӣ неқ» (2011) ва ғайра дар такмили таърихи адабиёти тоҷик,

равшан намудани саҳифаҳои норӯшани он нақши бориз дорад. Дар осори илмӣ Мирзо Муллоаҳмад илова бар назари тоза ба масъалаҳои муҳими таърихи адабиёти тоҷику форс чандин пешниҳоду навгониҳои илмӣ ба назар мерасанд. Аз ҷумла, ӯ барои муайян кардани рубоиёти асили Умари Хайём равиши тозае ҷомеъро пешниҳод намудааст, ки барои ҳалли ин масъалаи душвор кӯмак мерасонад. Ӯ бори аввал аҳли илму адабро бо як навъи тозае шеър, ки маҳсули рӯйдодҳои таърихии асри XX Эрон мебошад, ошно намуд. Ӯ дар чанд мақолаи худ ба субут расондааст, ки навъи қитъа бар хилофи пиндошти муаллифони сарчашмаҳои адабӣ ва муҳаққиқон поре аз қасида набуда, навъи мустақили шеър аст, ки аз сурудҳои бостонии тоҷику форс маншаъ мегирад. Дар рисолаҳои «Паёми ахлоқи Фирдавсӣ» ва «Биё, то ҷаҳонро ба бад наспарем» ӯ исбот намуд, ки сабаби асосии бузургӣ ва мондагории «Шоҳнома» маҳз ҷанбаи ахлоқиву башардӯстии он аст. Ӯ бо далелҳои тоза ба субут расонид, ки Рӯдакӣ кӯри модарзод набуда ва ӯро кӯр ҳам накардаанд ва нобиноии ӯ бар асари бемориву пирӣ будааст.

Мирзо Муллоаҳмад ҳамчун матншиноси соҳибназар ва дорои завқи салим дар матншиносӣ ва нашри осори гузаштагон низ саҳми калон гузоштааст. Аз ҷумла, аз ҷониби ӯ «Қобуснома»-и Кайковус (1979, 2007), «Рубоиёти Умари Хайём» (1983), «Баргузидаи ашъори Шаҳриёр» (бо ҳамроҳӣ, 1984, 2006), «Ҳикояҳои нависандагони муосири Эрон» (бо ҳамроҳӣ, 1986, 1988), «Рӯзномаи сафари Искандаркӯл»-и Абдурахмони Мустачир (бо ҳамроҳӣ, 1989), «Гулбонги навҷавонӣ»-и Лоҳутӣ (бо ҳамроҳӣ, 1991), «Андарзномаи Рӯдакӣ» (1992), «Ҷазалиёти Фурӯғи Бастомӣ» (1993), «Донишнома»-и Майсарӣ (1999), «Андарзномаи ҳаким Носири Хусрав» (2003), «Дахунома» (2003), «Гулчини девони Ҳофиз» (2006), «Андарзҳои Ҷалолиддини Румӣ» (2007), «Ашъори мунтахаб»-и Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ (2008),

«Дар партави хуршед» (2011), «Ҳикматномаи Носири Хусрав» (2013) ва ғайра ба чоп расидааст. Метавон ин заҳматҳои беандозаи Мирзо Муллоаҳмадро бо забони рақам чунин ибраз кард:

Беш аз 500 асари илмӣ ва илмиву оммавӣ, аз ҷумла, 20 монография ва маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ, беш аз 30 маҷмӯаи гуногун аз осори адибони гузаштаву муосири форсидабон.

Мирзо Муллоаҳмад дар ташкили конференсияву ҳамоишҳои илмӣ фаъолона ширкат варзида, аз ҷумла, котиби масъули симпозиумҳои байналмилалӣ «Ҳазораи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ» (1994), 675- солагии Камоли Хучандӣ (1996), «Таҷрибаи таърихӣ сулҳи Тоҷикистон» (2001), Анҷумани панҷуми байналмилалӣ устодони забон ва адабиёти тоҷику форс» (2006), «Рӯдакӣ ва фарҳанги ҷаҳон» (2008) буд. Ӯ бо суҳанронҳои илмӣ дар беш аз 30 конференсияву симпозиумҳои байналмилалӣ, ки дар шаҳрҳои гуногуни олам баргузор шудаанд, ширкат варзидааст. Аз ҷумла, дар толори Созмони Милали Муттаҳид дар шаҳри Нью-Йорк (18 июни соли 2008) дар мавзӯи «Рӯдакӣ – шоири бузурги башардӯст» суҳанронии илмӣ кардааст. Боиси зикр аст, ки Рӯдакишиносӣ яке аз самтҳои асосии фаъолияти илмӣ Мирзо Муллоаҳмад буда, бо сарвари ӯ «Донишномаи Рӯдакӣ» таълиф мешавад, ки ду ҷилди он ба таърифи расидааст.

Мирзо Муллоаҳмад дар тарбияи кадрҳои илмӣ низ саҳми арзанда мегузорад. Таҳти роҳбарии ӯ 10 нафар рисолаи номзадӣ, 4 нафар рисолаи докторӣ дифоъ намуда, 5 нафар рисолаҳои илмӣ худро омода кардаанд.

Ӯ узви ҳайати таҳририи «Ахбори Академияи илмҳои Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ», маҷаллаи илмӣ-оммавии «Илм ва ҳаёт», маҷаллаи «Рӯдакӣ» (Техрон), фаслномаи илмӣ-пажӯҳиши «Пажӯҳишномаи таърих»-и Донишгоҳи озоди исломии Бучнурд (Эрон),

мачаллаи Муассисаи фарҳангии ЭКО (Техрон), фаслномаи «Камоли Хучандӣ» ва «Ганчи сухан», узви ҳайати илмӣ «Доиратулмаорифи инсоншиносӣ» (Техрон), раиси Анҷумани дӯстии Тоҷикистону Эрон, узви раёсати Ҷамъияти дӯстӣ ва равобити фарҳангии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ ва ғайра мебошад. Ӯ аз соли 1993 узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон буда, дорандаи Ҷоизаи ба номи Муҳаммад Осимӣ ва Ҷоизаи «Бунёди Манучехри Фарҳангӣ» мебошад.

Китоби нави Мирзо Муллоаҳмад бо номи «Равзанаи хирад» мақолаҳои беҳтарини дар солҳои мухталиф эҷоднамудаи донишмандро фаро мегирад. Китоб аз се равзана иборат буда, равзанаи аввалини он «Равзанаи адаб» унвон гирифтааст, ки дар он мақолаҳои марбут ба таърихи адабиёт ва ҷеҳраҳои адабӣ ҷой дода шудааст. Аз ҷумла, Мирзо Муллоаҳмад дар мақолаи «Бузургиву неъмат зи оли Сомон буд» оид ба мақому манзалати давлати Сомониён, ки он давраро донишмандон «асри заррин», «эҳёи Аҷам», «эҳёи тоҷик» номидаанд, сухан карда, оид ба шӯҳрати адабиёти он замон, ки имрӯз бо унвонҳои «адабиёти Эрон», «адабиёти форсӣ», «адабиёти дарӣ», «адабиёти форсу тоҷик» ва амсоли инҳо шӯҳрат дорад, андешаҳои ҷолиби илмӣ баён намудааст. Муаллиф бо зикри сарчашмаҳои мӯътамади хатгӣ ва тадқиқоти густурдаи донишмандони асри XX ба хулосаҳои дурусти илмӣ мерасад. Ба қавли муаллиф давлати Сомониён «аз тавонотарину бонизомтарин давлатҳои на танҳо эрониву мусулмонӣ, балки кулли ҷаҳон маҳсуб мешуд». Ва муаллиф қоил бар он аст, ки «накши ин давлат дар пешрафти адабиёт низ хеле назаррас аст». Агар устод Рӯдакӣ дар сарғаҳи адабиёти ин давра мақом дошта бошад, ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ дар интиҳои он қарор гирифта, бо «Шоҳнома»-и худ камолоти шеърро устувор намуд. Муаллиф дар мақолаи «Омилҳои рушд ва мондагории забон ва адабиёти тоҷику форс» аз он сухан

кардааст, ки забони тоҷикӣ бо вучуди рӯ ба рӯ гаштан ба беадолатиҳои таърих, ки ҳадафаш аз беҳу бун баркандани забон маҳсуб меёфт, аслу чавҳари хешро аз даст надод. Ин пойдориву нерӯро Мирзо Муллоаҳмад дар ғановатмандии адабиёт ва забони тоҷикӣ мебинад, ки бар асолату бузургии он донишмандони олам мӯътақид ҳастанд. Масъалаи макони пайдоиши забон, ки баҳси тӯлоии олимони гуногун аст, Мирзо Муллоаҳмадро низ барканор нагузоштааст ва эшон бо асноди мӯътамад собит месозад, ки Мовароуннаҳр зодбуми ин забони беҳамто, беназир ва машҳур аст. Муаллиф ду далели раднопазирро баён месозад, ки забони порсии дарӣ дар Хуросону Мовароуннаҳр то истилои араб пайдо гаштааст. Чунончи, дар мақола меояд: «Далели аввал суруди машҳури «Аз Хуталон омадия» мебошад, ки тавассути «Таърихи Табарӣ» то ба имрӯз расидааст.

Аз ин бармеояд, ки то омадани арабҳо ба ин сарзамин мардуми он бо забони порсии дарӣ ҳарф мезаданд.

Далели дуюм иттилооти «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ роҷеъ ба ҷорӣ шудани ислом ва забони арабӣ дар ин сарзамин аст. Тавре ки Наршаҳӣ хабар медиҳад, мардуми Бухоро арабҳоро водор менамоянд, ки оятҳои Қуръон маҳз ба забони порсии дарӣ тарҷума шавад, ки забони гуфтории онҳо будааст. Дар мақолаи мазкур ҳамчунин суҳан дар бораи номи ин забон меравад, ки хулосаҳои илмии муаллиф дар натиҷаи баён ва муқоисаву муқобилаи андешаҳои мухталифи донишмандону мутахассисони гуногун рӯи қор омадааст. Муаллиф бар он аст, ки забони порсии дарӣ як навъи гуфтори забони порсӣ буд, ки на дар дарборҳо, балки дар дараҳои кӯхистони Хуросону Мовароуннаҳр дар баробари забонҳои соҳибхатти суғдӣ, бохтарӣ, ориёӣ, хоразмӣ дар байни мардум амал мекард. Бар асари истилои арабҳо ва ҷорӣ шудани забону хатти арабӣ ба сифати забони расмӣ забонҳои мазкур аз байн рафтанд ва забони гуфтугӯии мардум бо фароҳам омадани шароити

мусоид дар аҳди Саффориёну Тоҳириён ва Сомониён дар як муддати кӯтоҳ на танҳо чун забони адабӣ ташаккул ёфт, балки ба дараҷаи камолот расид. Агар ин шароит ба вучуд намеомад ва дастгириву пуштибонии он давлатҳо, бахусус, давлати Сомониён намебуд, яқинан забонҳои эронӣ имрӯз ба ин ҳолат намерасиданд.

Мирзо Муллоаҳмад андешаҳои илмии худро оид ба вежагиҳои адабиёти аҳди Сомониён дар мақолаи “Суннатҳои бостонӣ дар адабиёти аҳди Сомонӣ” идома бахшида, яке аз аркони рушду пешравии адабиёту фарҳанги он давраро дар таъсири илму фарҳанг ва маданияти ғановатманди Эрони бостонӣ мебинад. Дар ин ҷода оид ба нақши забони форсии дарӣ ва осори пурбаҳои ба ин забон офаридашуда, аз ҷумла, «Шоҳнома»-и безаволи Абулқосим Фирдасвӣ таваққуф намуда, то ба замони мо расида омадани онро аз дастовардҳои беназири таърихӣ ва адабӣ мешуморад. Ҷамзамон, ба хулосаи саҳеҳи илмӣ мерасад, ки суннатҳои фарҳангии Эрони бостон дар адабиёти форсизабон ҳеҷ гоҳ қомилан қатъ нашудааст.

Мирзо Муллоаҳмад дар як қатор мақолаҳои худ дар мавриди Рӯдакӣ ва ашъори ӯ изҳори назар кардааст. Аз ҷумла, агар дар мақолаи «Бозтоби дардҳои замон» оид ба афкори фалсафии Одамушшуаро сухан карда, ашъори ӯро ифодагари набзи замон хонда бошад, дар мақолаи «Ситоиши инсон дар осори Рӯдакӣ» аз афкори инсондӯстонаи шоир ҳарф мезанад.

Ба андешаи муаллиф “Некиву накукорӣ, ки Рӯдакӣ ситоиш мекунад, пештар аз ҳама аз суннати мардумони эронинаҷод, аз сиришти худӣ ӯ, аз ахлоқу назари нек, аз нияту орзуҳои неки ӯ маншаъ мегиранд. Аз ҳамин рӯ мароми шоирӣ Рӯдакӣ тавассути шеър некӣ расондан ба мардум будааст. Ӯ бо ҳамин нияту мароми накукорӣ барои расонидани манфиати ҳарчӣ бештар ба халқу кишвар роҳи дуру дарозеро тай намуда, ба хидмати давлати навбунёди Сомонӣ, ки истикло-

ли сиёсиро ба даст оварда буд, пайвастааст”.

Дар мақолаи “Нахуст қасидаи фалсафӣ дар адабиёти тоҷику форс” муаллиф баъди омӯзиши пурраи қасидаи номбурда ва тавзеҳи маъниҳои қорбурдаи шоир, Одамушуароро бунёдгузори қасидаи фалсафӣ дар адабиёти тоҷику форс мешуморад. Муаллиф дар якчанд мақола, аз ҷумла, «Ишқ дарёи қанорнопадид», «Марсия дар асри Х», «Ҳачв дар асри Х», «Хушгузаронии умр» оид ба вежагиҳои назми асри Х суҳан карда, барои хонанда аз ҳунар, вазъи назм, навъҳои адабӣ, санъатҳои шеърӣ, махсусиятҳои адабии суҳанварони асри Х маълумот додааст. Мусаллам аст, ки нашри осори устод Рӯдакӣ дар матншиносии муосир аз маъалаҳои меҳварӣ маҳсуб мешавад. Мирзо Муллоаҳмад дар радифи чанд нафар аз матншиносони тоҷик дар ин самт ҳам қорҳои назариявӣ ва ҳам амалиро ба анҷом расонидааст. Бисёре аз андешаҳои муаллиф дар ин самт ҷанбаи ҷамъбасти дошта, дар муқаррар қардани вазифаҳои муҳими матншиносии тоҷик дар барқарор ва тасхеҳи осори Рӯдакӣ муфид аст. Аз ҷумла, дар мақолаи “Ҷамъоварӣ ва нашри осори устод Рӯдакӣ” муаллиф ба таъриҳи ҷамъоварии ашъори қаршонии Одамушуаро аз ҷониби муҳаққиқони Шарқу Ғарб ва пажӯҳишгарони тоҷик қорҷӯ намуда, дуруст таъкид менамояд, ки «Вақти он қарсидааст, ки маҷмӯаи ҷомеъи осори боқимондаи Рӯдакӣ қор қарда шавад, зеро танҳо матни саҳеҳу ба қамони шоир наздик метавонад асоси устувори таҳқиқоту қаррасиҳои судманди илмӣ бошад». Дар мақолаҳои «Аз таъриҳи рӯдақишиносӣ дар Тоҷикистон», «Қори дигар дар қорай нобиноии Рӯдакӣ» оид ба муҳимтарин дастовардҳои муҳаққиқони тоҷик дар қодаи рӯдақишиносӣ изҳори назар қарда, муҳимтарин вазифаҳои минбаъдаи олимонро дар ин самт баён меқнада. Аз ҷумла, оид ба баҳси қаринаи нобиноии устод Рӯдакӣ нуқтаи назари донишмандонро мавриди омӯзиш қарор дода менависад, ки «дар марҳилаи қунунӣ

бар асоси далелҳои бадастомада метавон ба чунин натиҷа расид, ки бунёдгузори адабиёти классикии форсу тоҷик кӯри модарзод набуда, бар асари сузиву бемории басират хангоми пирӣ нобино шудааст».

Дар китоб як силсила мақолаҳо ба шоири тавонои форсу тоҷик Абуқосим Фирдавсӣ ва мероси бегазанди ӯ «Шоҳнома» бахшида шудааст. Воқеан, чӣ тавре ки дар боло зикр ёфтааст, Мирзо Муллоаҳмад муаллифи китобҳои алоҳида, монанди «Ҷанг ва сулҳ дар «Шоҳнома», «Паёми ахлоқии Фирдавсӣ» ва «Биё, то ҷаҳонро ба бад наспарем» мебошад, ки дар ин рисолаҳо аз ҷониби эшон паҳлӯҳои мухталифи зиндагӣ ва осори Абулқосим Фирдавсӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Агар дар мақолаи «Фирдавсӣ- шоири асри X» муаллиф ба даврони Сомониён мутааллиқ будани «Шоҳнома»-ро собит намояд, дар мақолаи «Ҳикмату тарбият дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ» андешаҳои ҳақимонаи Фирдавсӣ ва Саъдии Шерозӣ дар муқоиса мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Ба фикри Мирзо Муллоаҳмад «Саъдӣ андешаҳои Фирдавсиро ҳарҷониба ривоч дода, бо далели тоза такмил намудааст».

Як силсила мақолаҳои муаллиф ба зиндагӣ ва осори адибони классикии тоҷик бахшида шудааст, ки дар заминаи он масоили мухталифи илми суҳаншиносии тоҷик дар асрҳои миёна баррасӣ ёфтааст. Аз ҷумла, дар мақолаи “Ибни Сино – адиби инсонпарвар” пайвастигии илму адаб дар осори адиб, андешаҳои башардӯстона ва инсонгароёнаи Сино, дар мақолаи “Ҷилваи маҳорат” хунари шоирии Фарруҳии Сиистонӣ, мақолаи “Мизони шинохти рубоиёти Умари Хайём” ва «Боз як равиши тоза дар шинохти рубоиёти асили Умари Хайём» меъёрҳои шинохти нигоштаҳои воқеии шоири рубоисаро баён шудааст. Мирзо Муллоаҳмад дар мақолаҳои алоҳидаи илмии худ оид ба рӯзгор ва осори Носири Хусрави Қубодиёнӣ («Маромномаи ахлоқии ҳақими ҳақиқатҷӯй»), Мавлоно Ҷалолидди-

ни Румӣ («Ганчинаи ахлоқи ҳамида»), Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ («Бузургдошти орифи бузург Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ»), «Накӯдошти инсон дар осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ»), Ҳасани Дехлавӣ («Ҳасани Дехлавӣ-устоди ғазал»), Камоли Хучандӣ («Вассофи зебоии инсон»), Амир Хусрави Дехлавӣ («Одамӣ аст аз паи кори бузург»), Ҷамолиддин Салмони Соваҷӣ «Бозтоби замон ва рӯзгори шоир», Абдурахмони Ҷомӣ («Абдурахмони Ҷомӣ – суханвари башардӯст») ва чандеи дигар дар баробари ҷамъбасти андешаҳои олимони ватаниву хориҷӣ оид ба ин бузургони олами илму адаб хулосаҳои дақиқу саҳеҳ ва ҷадиди хешро ба қалам овардааст. Дар мақолаҳои мазкур баробари таҳлилу баррасии масоили хунаро ва истеъдоди суханварон ва инъикоси воқеоти замони эшон муаллиф кӯшиш кардааст, арзиш ва аҳамияти осори ин бузургонро дар замони муосир маҳсусан, дар шароити ҷаҳонишавии олам, нишон диҳад. Мирзо Муллоаҳмад омӯзиш ва маърифати андеша ва тафаккури суханварони классикиро дар замони муосир барои пойдеории ахлоқи ҳамида ва назари инсондӯстона, ҳамчунин ваҳдати ягонагии миллӣ муфид мешуморад.

Як паҳлӯи муҳим ва пурсамари осори илмии Мирзо Муллоаҳмадро тадқиқоти эшон дар омӯзиши адабиёт асрҳои XVIII-XIX ва ибтидои асри XX ташкил медиҳад. Дар китоби «Равзанаи хирад» як қатор мақолаҳои ҷой дода шудаанд, ки аз хидмати шоёни муаллиф дар равшан кардани саҳифаҳои торики адабиёти ин аср дарак медиҳад. Аз ҷумла, мақолаҳои «Парешон»-и Қоонӣ», оид ба як намунаи хуби насри Қоонии Шерозӣ, «Васфи бузурги мақоми инсон», дар бораи андешаҳои фалсафиву инсондӯстонаи шоир ва донишманди барҷастаи Шарқ Муҳаммад Иқбол, «Тазкираи манзуми Фазлии Намангонӣ ва арзишҳои адабиву таърихӣ он», оид ба тазкираи «Маҷмӯаи шоирон»-и Фазлӣ, «Шеърӣ мондагори Туғрали Аҳрорӣ» дар мавриди хунари суханварии Туғрал ҳикоят мекунад. Муаллиф

дар мақолаҳои «Бозгашти адабӣ», «Сабки ҳиндӣ кишвари кашфношуда», «Сабоҳи Бедгулӣ ва «Бозгашти адабӣ» оид ба таҳаввулоти адабӣ, сабки ҳиндӣ, ташаккулу тақомули мактаб ё равияи бозгашти адабӣ дар Эрон изҳори назар кардааст.

Дар китоб як қатор мақолаҳои муаллиф ба ҳаёт ва фаъолияти адибони садаи бисти тоҷик низ бахшида шудааст. Аз ҷумла, дар мақолаи пурмӯҳтавои «Шарқи хоричӣ аз нигоҳи Мирзо Турсунзода» оид ба фаъолияти густурдаи Қаҳрамони Тоҷикистон, Шоири Халқии Тоҷикистон, мунодии сулҳу дӯстӣ Мирзо Турсунзода суҳан рафтааст. Муаллиф дуруст қайд мекунад, ки устод Мирзо Турсунзода аз бузургтарин шоирони қарни ХХ тоҷик буда, ному осори ӯ на танҳо дар Тоҷикистон, балки берун аз он дар кишварҳои Шарқу Ғарб паҳн гардида, шӯҳрати ҷаҳонӣ пайдо кардааст. Ба андешаи муаллиф, маҳз ғояҳои сулҳдӯстона ва ваҳдатхоҳонаи шоир ӯро маҳбуби оламиён кардааст. Дар мақолаи «Шоири дардошноӣ миллат» суҳан дар бораи зиндагӣ ва ашъори Шоири Халқии Тоҷикистон Лоик Шералӣ меравад. Муаллиф роҷеъ ба масоили худшиносии миллӣ дар ашъори шоир, ки аз тамаддуни волои ниёгон сарчашма мегирад, ҳикматписандиву ҳикматбаёнӣ дар шеърӣ ӯ, эҳсоси баланди ватандӯстонаи адиб изҳори назар карда, бар он қоиладар, ки шеърӣ Лоик имрӯз ва фардо рисолати таърихӣ худ баланд бардоштани ҳисси миллатпарварии одамон хидмат хоҳад кард.

“Сатрҳои муҳаббат” бошад аз омилҳои муҳими камолоти маънавии Шоири Халқии Тоҷикистон Гулназар нақл мекунад. Муаллиф оид ба хидматҳои Гулназар дар инкишофи назму насри тоҷик, ҳамчунин нақди адабӣ суҳан карда, ашъори рангини шоирро аз назари мавзӯву мундариҷа ва сабуку услуб таҳлил менамояд.

Равзанаи дувуми китоб “Равзанаи илму фарҳанг” унвон гирифтааст. Нахуст дар ин бахш муаллиф мақолаҳои

ро чой додааст, ки андешаҳо, мавқеъ ва назари муҳаққиқонаи Мирзо Муллоаҳмадро оид ба баъзе аз асарҳои бузурги таърихӣ, шахсиятҳои беназири асрҳои миёна, анъана ва падидаҳои неки ниёгон ва арзиши онҳо дар замони муосир ифода мекунад. Аз ҷумла, дар мақолаи «Некӣ дар Авесто» аҳамияти ахлоқии ин асар бо асноди мушаххас баён гардида, муаллиф бар он андеша аст, ки ба “Авесто” на танҳо ҳамчун ба асари муқаддаси динӣ, балки бо назардошти арзишҳои баланди фарҳангиву таърихӣ он ҳамчун ба зоидаи ҳунар ва осори адабӣ муносибат кардан зарур аст. Дар мақолаи «Мароми Имом Аъзам» дар мавриди андешаҳои ахлоқии пешвои мазҳаби ҳанафӣ ва мароми инсонпарваронаи ӯ сухан мекунад ва арзишҳои таълимоти ин фарди беназирро дар замони муосир муфид медонад. Агар дар мақолаи «Фарҳанги ҳуҷастаи Наврӯз» оид ба анъанаҳои деринаи наврӯзӣ ва мавқеи он дар замони Истиклолият сухан равад, пас дар навиштаи муаллиф «Даврони пурбори тамаддунҳо» оид ба муҳимтарин омили пойдориву истикрори сулҳ дар ҷомеаи башарӣ, ки ҳамзистии осоишта ва хусни тафохуми мутақобилаи мардумони дорои қавму наҷод, расму оин, дину мазҳабҳои гуногун мебошад, ибрази назар менамояд. Ҳамзамон аз таъсири китоби «Авасто» ба тамаддуни олам ёдовар шуда, меангорад, ки муносибати Ғарбу Шарқ таърихи тӯлонӣ дорад ва он арзиши бузурги таърихро дорост.

Дар ин бахш ҳамчунин як силсила мақолаҳоеро дармеёбем, ки онҳоро метавон силсилаи «Ёди хайр» ё «Чехраҳои мондагори адабиёту фарҳанг» унвон кард. Аз ҷумла, муаллиф оид ба нақши беназири як зумра донишмандони хориҷиву ватанӣ сухан мекунад, ки дар таърихи суханшиносии тоҷик исми эшон бо ҳарфҳои заррини ҷовидонӣ сабт ёфтааст. Оид ба ҳаёт ва фаъолият ва хидматҳои беназири Евгений Эдуардович Бертелс «Ховаршиносии шинохтаи рус», Александр Николаевич Болдирев

«Мухаккиқи барҷастаи адабиёти тоҷик», Дмитрий Сергеевич Лихачёв «Фарҳангсолор ва офаридгори китоб» Абдуғанӣ Мирзоев «Рӯдакишиноси шинохта», Иосиф Самуилович Брагинский «Рӯдакишиноси мумтоз», Ахрор Мухторов «Аламбардори илму фарҳанг», Муҳаммаднурӣ Усмонов «Ховаршиноси мумтоз», Носирҷон Маъсумӣ «Носирҷон Маъсумӣ-адабиётшиноси варзида», Аълоҳон Афсаҳзод «Фотеҳи қуллаҳои баланди илм», Абдулманнон Насриддинов «Рӯдакишиносӣ дар ҷашмандози илмии Абдулманнони Насриддин» муаллиф кӯшидааст, муҳимтарин маводҳоро мавриди таҳқиқ қарор дода, мушаххас хидмати эшонро дар ин ҷо он риштаи илми суҳаншиносии тоҷик бо-згӯӣ намояд.

Ҷамҷуноне, ки дар боло зикраш рафт, як самти бузурги фаъолияти Мирзо Муллоаҳмадро омӯзиши Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» ташкил медиҳад. Дар заминаи омӯзиш адабиётшинос ба дараҷаи дарку маърифат ва сатҳи таҳқиқи ин шоҳасар дар Тоҷикистон аҳамияти махсус медиҳад. Аз ҷумла, дар мақолаи «Шоҳноманависӣ дар Тоҷикистон ва дурнамои он» пешниҳодҳои ҷолибро ироа кардааст. Аз ҷумла, ба андешаи Мирзо Муллоаҳмад «Шоҳнома» бояд ҳамчун оинаи таъриху тамаддун, одоби русум, дину оин, урфу одат, пешаву ҳунар, сиёсату давлатдорӣ ва амсоли онҳо мавриди баррасӣ қарор гирад. Ҷамҷамон таҳқиқи муҳит ва масъалаҳои ҷуғрофии «Шоҳнома» низ метавонад гирехҳои зиёдеро боз намояд. Ниҳоят, муаллиф пешниҳод менамояд, ки барои иҷрои ин корҳо ва ҳамроҳсозӣ дар ин замина таъсиси як марказ ё бунёди шоҳномашиносӣ дар Тоҷикистон аз аҳамият ҳолӣ нахоҳад буд. Дар бахши дуввуми «Равзанаи хирад» як қатор тақризҳои муаллиф бар китобҳои гуногун ва андешаҳои интиқодии ӯ оид ба баъзе равандҳои адабӣ ва забонӣ ифода ёфтааст. Аз ҷумла, дар мақолаи «Истилоҳсозӣ дар забони тоҷикӣ ва баъзе мушкилоти он» аз таваҷҷӯҳи ками забоншиносон ба

масъалаи истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ ёд карда, сабаби иштибоҳхоро дар ин раванд шитобкорӣ ва тақлидкорӣ медонад. Дуруст пешниҳод менамояд, ки барои дар роҳи истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ иштибоҳ накардан бояд як гурӯҳи муштарак аз забондонону забоншиносони се кишвари форсизабон ташкил гардад, ки ба таври чиддӣ бо барномаи муайян амал намояд. Тақризҳои муаллиф, ки ба китоби Субҳон Амирзода «Падидаи нодир» таҳти унвони “Нигоҳи тоза ба падидаи нодирӣ адабӣ”, китоби дарсии Адабиёти тоҷик барои синфи X, муаллифонаш У. Тоиров, М. Солеҳов, Р. Шарифов, таҳти унвони “Роҳнамо ба олами адаб”, рисолаи манзуми тиббӣ «Донишнома»-и ҳақим Майсарӣ бо номи «Тибномаи манзум аз аҳди Сомониён» навишта шудааст, аз заковати баланди баҳодихии муаллиф ба пажӯҳишҳои илмиву адаб дарак медиҳад.

Баҳши сеюми маҷмӯа “Равзанаи китоб” унвон гирифтааст, ки дар он даҳ тақризи муаллиф баҳшида ба даҳ китоб тасниф шудааст. Мақолаи аввал «Китобшиносии осори Рӯдакӣ» унвон дошта, ба асари библиографии донишманди эронӣ Абулқосими Родфар «Китобшиносии осори Рӯдакӣ», ки ба муносибати ҷашни 1150-солагии устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар интишороти муассисаи таҳқиқот ва тавсиаи улуми инсонии Техрон дар силсилаи «Фарҳанг ва тамаддуни Эрон» ба таъъ расидааст, баҳшида шудааст. Муаллиф дар баробари нишон додани дастовардҳои муаллиф оид ба камбудиву нуқсоноти китоб низ таваққуф кардааст. Аз ҷумла, муаллиф бар он аст, ки дуруст мебуд бо ҳамкориҳои китобшиносони эрониву тоҷик як феҳрасти мукаммале роҷеъ ба аҳволу осори Рӯдакӣ офарида шавад, то дастовардҳои донишмандони ҳар ду кишвар дар мавриди Рӯдакӣ ва осори ӯ дар якҷоягӣ мавриди таҳқиқ қарор бигирад. Танҳо ба ҳамин минвол метавонем дар рӯдакишиносӣ ба комёбиҳои дурусти илмӣ ноил гардем. Мақолаи дигар «Донишномаи Рӯдакӣ ва вежагиҳои

он», дар бораи усул ва равишҳои илмии нигориши донишномаҳо махсусан, «Донишномаи Рӯдакӣ» баҳс менамояд. Воқеан, муаллиф худ роҳбари гурӯҳи эҷодии ин донишнома буда, дар ин мақола барои хонандагон аз вежагиҳои он иттилоъ додааст. Мақолаи «Асари муҳим дар рӯдакишиносӣ» оид ба китоби яке аз муҳаккиқони номвар Абдурахмон Тохирҷонов, ки зодаи кишвари Тотористони Россия буда, пас аз хатми Донишгоҳи давлатии Ленинград дар Пажӯҳишгоҳи шарқшиносии Академияи илмҳои Шӯравӣ (бахши ленинградии он) ва то охири умр дар факултаи ховаршиносии донишгоҳи мазкур кор кардааст, нақл менамояд. Воқеан, Абдурахмон Тохирҷонов дар рӯдакишиносӣ заҳматҳои зиёде кашидааст ва зикри хидматҳои ӯ дар ин ҷода қори савоб ва қадршиносӣ аз як нафар олими тавоно мебошад.

Донишманд ва рӯзноманигори шинохта Алии Дехбӯшӣ, сардабири маҷаллаи маъруфи «Бухоро» таҳти унвони «Ёди ёри меҳрубон» китоберо ба нашр расонидааст, ки он беҳтарин мақолаҳои донишмандони Эронро дар бораи Рӯдакӣ дар бар гирифта, то андозае дастовардҳои муҳими рӯдакишиносиро намоиш медиҳад. Мирзо Муллоаҳмадов бахшида ба ин китоб тақризе иншо кардааст, ки таҳти унвони «Осори зубдаи рӯдакишиносӣ» ба қалам омадааст. Муаллиф нуқтаи назарашро оид ба ҳар як мақолаи дар китоб дарчашта баён карда, аз ҳусну қубҳи онҳо баҳс дар миён овардааст. Дар ин равзана боз ду тақриз ба ду китоби марбут ба Рӯдакӣ ва ашъори ӯ интишор гаштааст, ки яке «Ҳеч ганҷе нест аз фарҳанг беҳ» аст, ки ба китоби ҳамноми ин мақола маҷмӯаи маводи ҳамоиши байналмилалӣ бахшида ба 1150-солагии устод Рӯдакӣ, ки дар шаҳри Ҳироти Афғонистон 26-27 октябри соли 2008 баргузор гардидааст, бахшида шудааст. Дигаре «Тӯҳфаи хуби дӯстон, вале нашри пурнуқсон» марбут ба асари адабиётшиносии Афғонистон Абдулғафури Орзу «Шод зӣ» мебошад, ки с.1388

/2010 дар Кобул ва с. 2012 дар Душанбе ба табъ расидааст.

Дар мақолаи «Назаре ба девони тозанашири Камоли Хучандӣ» дар мавриди нашири девони Камол, ки аз ҷониби донишманди эронӣ Эрачи Гулисурхӣ таҳия гардидааст, суҳан меравад. Воқеан, ин китоб аз нусхаҳои илмӣ-интиқодии хуби замони муосир махсуб меёбад. Муаллиф дар ҳамқаламӣ бо адабиётшиноси маъруф Бадриддин Мақсудов батафсил аз бурду боҳти муҳаққиқ ва мусахҳеҳи девон суҳан кардаанд. Ин мақола дар баррасии масоили матн-шиносии осори Камоли Хучандӣ арзиши баландро дорост.

Ҳамин тариқ, маҷмӯаи мақолаҳои узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои филология, профессор Мирзо Муллоаҳмад фарогири як давраи тӯлоии адабиётшиносии тоҷик мебошад. Бо вучуди он ки мақолаҳо дар солҳои мухталиф эҷод шудаанд, вале моҳияти онҳо дар шиноخت ва маърифати адабиёт, инъикоси таҳаввулоти адабӣ ва робитаҳои адабӣ, густариши адабиётшиносӣ ва суҳаншиносии тоҷик ниҳоят бузург аст. Аз ҷониби дигар, маҷмӯи нигоштаҳои муаллиф махсули як мактаби бузурги адабист, ки дар заминаи он метавон дар густариши минбаъдаи суҳаншиносӣ корҳои шоиста ва муассирро ба анҷом расонид.

Соли 2016

ШОИРЕ БО ТАБЪИ САРШОР ВА ЗАВҚИ САЛИМ

Исмоил Зарифӣ аз зумраи шоиронест, ки табъи саршор дорад ва шеъри ӯ чун борони найсон ба мазраи дилу хотири хонанда таровати маъниву нафосати зебӣ ва ҳунар эҳдо мекунад. Ӯ зодаи диёри Одамушшуарост ва тардиде нест, ки аз ҳавои ин мазҳари шоирхез нафас мекашад, дар ин замини муқаддаси шеързо қадам мегузорад ва си-

ришташро фазои муҳаббати сухани воло фаро гирифтааст. Ва чунин инсон ҳақ ҳам надорад, ки шеърӣ сусту заиф гӯяд ва агар ҳам мегуфт даст аз ин рисолати азалиӣ, ки масъулияти бузург маҳсуб мешавад кайҳо мешуст. Яъне, вориси арзандаи Рӯдакиро агар шеърӣ баланд набудӣ, ҳиммати волое ҳаст. Хушбахтона, Исмоил Зарифиро ҳам шеърӣ баланд, ҳам истеъдоди фитрӣ, ҳам ҳиммати волои инсонӣ насиб кардааст. Шоҳиди ин ҳарфи мо панҷ чилд китоби шоир бо номи “Лаҳзае то ҷовидон” аст, ки адиб се чилди онро ба мо арзонӣ дошт ва сухани ман дар перомуни чилди аввали он аст. Ҳасби ҳоли шоири мо тӯлонӣ нест, зеро пешаи ӯ асосан эҷод аст. Дар тӯли ҳаёти худ Исмоил Зарифӣ бештар аз бист маҷмӯаи ашъор интишор кардааст, ки он тарҷумони ҳоли шоир мебошад. Исмоил Зарифӣ соли 1955 дар деҳаи Косатароши ноҳияи Панҷакент таваллуд ёфта, баъди хатми мактаби Филмандар ба Донишгоҳи омӯзгорӣ шаҳри Душанбе ба номи Садрӣдин Айнӣ (Собик Шевченко) дохил мешавад. Сипас, барои хидмати Ватан ба сафи Қӯшунҳои мусаллаҳ сафарбар мегардад. Баъди адои хидмати меҳан тамоми умр ҳамчун омӯзгор кор мекунад ва устухонаш дар ин роҳ саҳт шудааст.

Чилди якуми китоби “Лаҳзае то ҷовидон” аз ҷаҳор бахши бузург иборат буда, дар маҷмӯъ, 400 саҳифаро ташкил мекунад ва бахшҳои “Аз дафтари ашъор”, “Ғазалиёт”, “Таронаборон”, “Бо пайроҳаи нур” унвон гирифтаанд. “Аз дафтари ашъор” асосан шомили шеърҳои дар мавзӯи Ватан, миллат, ҷаҳраҳои мондагори таърихи кишвар ва рӯҷӯ ба таърихи меҳан мебошад. Китоб аз шеърӣ “Исмоили даврони мо” ва “Ҷароғи миллат” оғоз меёбад, ки яке ба Асосгузори давлати тоҷикон Исмоили Сомонӣ ва дигаре ба Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон бахшида шудааст. Шоир Исмоили Сомониро “оинадори давлат” ва “рукни бузургии миллат” медонад ва Пешвои миллатро “Ҷароғи миллат”

меҳисобад ва бо забони назм баён месозад, ки Сарвари давлат имрӯз Исмоили замон ҳастанду рисолати бузурги таърихро адо мекунад. Силсилаи шеърҳои “Замини меросӣ” дар васфи сарзамини обоии шоир эҷод шудааст. Аз ҷумла, як зумра шеърҳо дар васфи Панҷакенти бостонӣ бо як муҳаббати хоса ба қалам омадааст. Шоир аз он ифтихор дорад, ки шаҳри ӯ зодгоҳи Рӯдакиву Лоик аст ва Деваштич - қаҳрамони беҳамтои халқ аст:

*Диёри Рӯдакии олишонӣ, Панҷакенти ман,
Суруди Лоиқи ширинзабонӣ Панҷакенти ман.
Сараширо бохт Деваштич барои покии хокат,
Шаҳрафмандию соҳибқаҳрамонӣ Панҷакенти ман.*

Чунин муҳаббати беандоза дар шеърҳои “Шаҳри ман”, “Чашмаи Қайнар”, “Ушшоқи Панҷакент”, “Осори Суғд”, “Зарафшон”, “Шаҳри ишқу орзу” ва чандеи дигар бо баёну тасвири шоирона ифода ёфтаанд. Шоир дар баъзе мавридҳо ба таърих бо чашми ибрат назар менамояд ва ба беадолатиҳои он нисбати ин миллати куҳанбунёди мо ишора дорад. Аз ин гуна ашъор пайдост, ки Исмоил Зарифӣ донандаи хуби таърихи хеш аст ва ҳақиқати зиндагиву таърихро ба қалами назм дармекашад. Чуночи, дар шеъри “Нола дар сари вайронаҳо” меғӯяд:

*Ба қалби пора-пора дар сари вайрона мегирям,
Ба ҳоли пораҳои хишти ҳар як хона мегирям.
Чу афтоданд аҷдодони мо дар кураи гурбат,
Зи баъди қарнҳо андар гами Рухшона мегирям.*

Ин андешаву назари шоир дар шеъри “Шаҳри мурда”, ки Саразм дар назар дошта шудааст, идома меёбад:

*Сард шуд аз боду борон синаи сӯзони ту
Даргузашт аз Каҳқашон афғони фарзандони ту.
Осмон гирён шавад аз дидани осорҳот
Кошки маълуми мо гардад ҳама тинҳони ту.*

Дар ин бахш силлаи шеърҳои “Биё, эй ҳамватан Роғун бисозем” мардумро ба роҳи бунёдкориву созандагӣ

рахнамун месозаду як силсила шеърҳо аз қабили “Андӯҳи Фирдавсӣ”, “Нерӯи Истиклол”, “Истиклоли тоҷик”, “Эй тоҷики ман”, “Ифтихор”, “Забони поки миллат”, “Ганчи бепоёни ман”, “Тафоҳур аз Рӯдакӣ” ифодагари тафоҳури шоир аз миллат, забон, бузургони он мебошад. Дар шеъри “Тафоҳур аз Рӯдакӣ “шоир ба руҳи бузурги Одам-уш-шударо мурочиат мекунад, то ӯ бидонад, ки баъди ҳазор сол ворисони ӯ дар фазои озоду ободи истиқлолият чи тавр зиндагонӣ доранд:

*Биё, бин Тоҷикистон махзани ганчи фаровон аст,
Зи барқи Норакаи имрӯз сар то по чарогон аст.
Яке фарзанди бономусу ораш Ибни Раҳмон аст,
Ҳамегӯӣ, ки даври гулукуфти Оли Сомон аст.
Биё, бингар ба чашми худ зи роҳи дур эй устод,
Бубин рустову шахру кӯчаи маъмур, эй устод.*

Дар ин баҳши китоб шеърҳо дар васфи шахру деҳот ва минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон аз ҷумла, Кӯлоб, Ҳисор, Исфара, Хучанд, Қасри Арбоб ба қалам омадааст, ки меҳри бепоёни шоирро ба эҳтироми мардуми минтақаҳои диёр ифода кардааст. Исмоил Зарифӣ як силсила ашъорашро ба шахсиятҳои маъруф бо баёни хислатҳои начиб ва хидматҳои шоистаи онҳо бахшидааст. Аз ҷумла, бахшида ба чехраҳои маъруфи миллат Бобочон Ғафуров, Ҷӯрабек Муродов, Гулруҳсор Сафиева, Абдураҳеъ Рабизода ва чандеи дигар сатрҳои самимӣ офаридааст. Ҷунончи, дар васфи Қаҳрамони Тоҷикистон алломаи замон Бобочон Ғафуров бо зикри хидматҳои шоистаи ӯ дар худшиносии миллии мо овардааст:

*Таърихи моро баён кардӣ ту аз даври Каён,
Кардӣ маълум баҳри моён шавкати Сомониён
Гуфтӣ аз Сосониёну шӯҳрати Нӯшервон
Гиря кардӣ аз ҷафои Маҳмуди ваҳшинишон
Навҳа кардӣ дар сари мулки хароби тоҷикон.*

Ашъори лирикии Исмоил Зарифӣ, ки дар ин бахш ҷой

гирифтааст низ чолиб буда, сабки равони устод Аминҷон Шукӯҳиро ба ёд меорад. Ин гуна ашъори шоир соддаву равон ва таъсирбахш мебошад. Шеърҳои “Илтиҷо”, “Ойгул”, “Садои лола”, “Ҳоҳиш” ва чанде дигар ниҳоят самимӣ ва муассир буда, аз ишқи поку беолоиши даврони ҷавонӣ ҳикоят мекунад. Масалан, дар шеъри “Ҳусни худодод” ишқи нокоми шоир бо дилбаре, ки муҳаббати самимӣ байни онҳо барқарор буд соддаву равон вале муассир баён мешавад. Ошиқи ноком ба маъшук муроҷиат мекунад ва мегӯяд:

*Ба он ҳусни худододе, ки дорӣ,
Ту бояд мешудӣ хушбахти олам
Лабонат аз табассум гул ҳамекард,
Ту бояд мешудӣ бар захм марҳам.*

Ниҳоят бо зикри ҳусни ёру ибрази вазъи ҷудоихо шоир бад-ин тариқ шеърро чамъбаст месозад:

*Дилам гум мезанад, аммо чӣ чора
Насиби дигарӣ бар гайр ёрӣ,
Ману дар орзуяг чон супурдан
Тую бо душмани ман ҳамканорӣ.*

Дар ин гуна ашъори Исмоил Зарифӣ тасвирҳои зебо ва нотакрори шоирона кам нестанд, ки онҳоро метавон бозёфти эҷодӣ номид. Чунончи, дар шеъри “Ёд дорӣ” ҷунин тасвири чолибро пай мебарем:

*Бо ду ҷашми ҷаҳонбинаш маҳтоб,
Зери соя ману туро мекофт,
Равшаниҳои нури дидаи ӯ
Акси моро зи оби ҷӯ меёфт.*

Ҷунин ба назар мерасад, ки Исмоил Зарифӣ ба навъу жанрҳои суннатӣ аз ҷумла, ғазал, мухаммас, рубоӣ, тазмин ва назира ба ғазал бештар муҳаббату алоқа дорад ва ҳунари ӯ дар ин ҷода боризтар падидор мегардад. Вале ба ғазал шоир муносибати хоса дорад ва эҷодкориҳои ӯ чи дар мавзӯву мундариҷа ва чи дар сабку услуб, интиҳоби во-

жаҳову таркиботи шеърӣ равшантар зоҳир мешавад. Бахши ғазалиёти китоби аввали «Лаҳзае то ҷовидон» маҳсули таъби равон ва завқи баланди шоир мебошад. Махсусан, дар ғазалҳои Зарифӣ зарофату лутф мавқеи хоса дорад. Мавзӯву мундариҷаи ғазалҳои шоир гуногун буда, ситиши ватану арзишҳои баланди миллӣ, меҳру муҳаббат ба инсон, ишқи поку самимӣ дар меҳвари онҳо қарор дорад. Ба як назар хонанда пай мебарад, ки Исмоил Зарифӣ истифодаи радифро дар ғазал меҳвари хунари хеш медонад ва онҳо қолабу иборот, вожаҳои зебои гӯшнавоз ва муассир мебошанд. Аз ҷумла, радифҳои “хобам намебарад”, “буду мемонад”, “бигурезам”, “чӣ мегӯянд”, “гул мекунад”, “чи хуш будӣ” ва даҳҳои дигар ғазалҳои шоирро таъсирбахш намуда, аз сабки хоси ғазалнависи шоир дарак медиҳад:

Ба боги орзуи ман баҳор дер мерасад,

Ба хонаи муҳаббатам нигор дер мерасад

Саманди нозпарвари умеди ман рамидааст,

Ба гунбади ҳаёли ман савор дер мерасад.

Воқеан, ғазал дар баёни рози дили инсон, ифодаи бардоштҳои маънавӣ, эҳсоси баланди инсонӣ – ишқ мувофиқтарин жанр аст, ки Исмоил Зарифӣ аз он истифодаи нек мебарад. Ғазалҳои ӯ ҳамнавои ошиқон ва ҳамсадои дилбарон аст.

Бахши “Таронаборон”-и китоб аз сурудҳои шоир иборатанд, ки дастагули тару тоза ва дилпазирро мемонад. Аслан жанри тарона ва суруд аз анвои душвори адабиёт. На ҳар кас метавонад дар ин ҷода муваффақ гардад, зеро ин жанр аз суҳанвар истеъдоди баланд, завқи салим, зарофат ва дарки мусиқияти ҳарфу ҳичоро тақозо мекунад. Исмоил Зарифӣ ҳамаи ин сифатҳоро дорост ва таронаҳои ӯ арзандаи сурудҳои овозхонони беҳтарини кишвари мо ҳастанд. Таронаву сурудҳои Исмоил Зарифиро хонда, кас ба хайрат меафтад, ки чаро сарояндагон, хоса санъаткорони ҷавони мо ба ин гуна китобҳо мурочиат намекунанд.

Зеро сурудҳои Исмоил Зарифӣ дар мавзӯҳои гуногун бо вазнҳои мухталиф бо забони содаву раван, ки ба шунаванда фаҳмост, эҷод гардидаанд. Хуб мебуд, матнҳои ҳароби сарояндагони моро ин гуна таронаҳои дилнишин, ки метавонанд дар густариши маънавиёти мардум нақш гузорад, бадал мекард.

Исмоил Зарифӣ дар жанри мухаммас низ худро санҷидааст, ки дар китоби аввал бештар 149 мухаммаси шоир ҷой гирифтааст.

Ҳамин тариқ:

1. Исмоил Зарифӣ аз зумраи шоиронест, ки дар фиҷрати нотақрори зарофат, лутф ва маъниро шомил мебошад. Шеърҳои ӯ чун чашмаи кӯҳсорон софу мубарро аз дили шоир берун меояд ва ташнагони сухани асилро шодоб месозад.

2. Исмоил Зарифӣ шоирест, ки вучудаширо муҳаббати ватан, марзу бум ва ифтихори воқеии миллии фаро гирифтааст, ки дар навиштаҳояш бармало зоҳир мешавад. Ин гуна ашъор қудрат дорад дар ниҳоди хонанда муҳаббату ифтихорро аз таърихи кишвар, қаҳрамонони миллату ватан густурда намояд. Яке аз рисолати шоир ҳам ин аст, ки инсонро дар руҳияи ватандӯстӣ тарбия намояд.

3. Исмоил Зарифӣ сермаҳсултарин шоири имрӯз аст ва тавонистааст дар ҳамаи жанрҳои адабии худро бисанҷад ва муваффақ ҳам гардад. Шоир ба як маънии пайвандгари сабку услуби классикӣ ва муосир аст. Махсусан, дар густариши жанрҳои кammaъмули классикӣ: тазмин, мухаммас ва нақиза нақши Исмоил Зарифӣ бузург аст.

Соли 2016

ИСЛОМҶОН РАҲИМОВ

**ФАРҲАНГ ВА
ОЙИНҶОИ МАРДУМӢ**

**Нашриёти Ношир
Хучанд – 2016**

**Исломчон Раҳимов. ФАРҲАНГ ВА ОЙИНҲОИ
МАРДУМӢ. – Хучанд: Ношир, 2016. – 100 саҳ**

Китоби «Фарҳанг ва ойинҳои мардумӣ» ба масъалаҳои анъана ва суннатҳои миллии тоҷикон бахшид шуда, муаллиф дар заминаи омӯзиши таърихи онҳо хусусиятҳои хос ва ҷовидонаи одатҳои мардумиро ба қалам додааст. Нигоҳи муаллиф хонандаро натавонанд ба анъанаву суннатҳо ошно мекунад, балки дар пойдеории онҳо пешниҳодҳои мушаххас баён месозад.

НАВРӢЗ ДАР ТАФСИРӢОИ ФОРСӢ-ТОҶИКИИ ҚУРӢОН¹

Мардуми ориёӣ асосгузори Наврӯз ҳастанд ва бешубҳа, ин ҷашни мардумӣ ва суннати бесобиқаи миллати мо ҳафт. Солҳои охир дар байни мардум, ки аз аслу асолати Наврӯз хабаре надоранд, чунин даъвоҳо ба вучуд омад, ки гӯё ин иди маҷусиён асту ба ислом рабте надорад ва ё онро иди ботил медонанд. Барои мо инчунин маълум аст, ки барои густариши дини ислом мардуми форсу тоҷик заҳмати беандоза кашидаанд, муҳаддисони нахустин, муфассирони машҳур, фақеҳону мутакаллимони дараҷаи ҷаҳонӣ фарзандони ин миллатанд. Дар ин мақола бо истифодаи чанд тафсири қадимаи Қуръон, ки дар сарзамини Мовароуннаҳр Хуросон дар ҳудуди асрҳои X-XII мелодӣ арзи ҳастӣ кардаанд, дидгоҳҳои муфассирони асримиёнагии форсу тоҷикро баррасӣ мекунем, то ин ки муносибати аҷдодони донишмандомро ба Наврӯз дар партави оятҳои қуръонӣ баррасӣ намоем.

Нахустин тафсири Қуръон, ки ба забони «дарии роҳи рост» таълиф гардид, «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» аст ва он мероси арзишманди сулолаи фарҳангпарвару миллатпарвари Сомониён мебошад. Гарҷанд, ки дар номи ин китоб вожаи «тарҷума» насб гаштааст, он танҳо тарҷумаи «Тафсири Табарӣ»-и Муҳаммад ибни Ҷарир аз арабӣ набуда, балки асари мустақиле аст, ки зодаи табъу завқи олимони диншиноси Вароруд аст. «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ»-ро мутарҷимон ва тафсиршиносон ҳамчун «тафсири расмӣ» мешиносанд, зеро то навишта шудани ин тафсир Қуръон ба пуррагӣ ба забони ғайри араб шарҳу тавзеҳ нагардида буд. Ин тафсир расман дар замони Сомониён арзи ҳастӣ кард ва аз ин рӯ, дар байни муҳаққиқон «тафсири расмӣ» доништа

¹ Мақола дар ҳамқалами бо Саидумрон Саидов навишта шудааст.

мешавад. Пас аз «Тарчумаи Тафсири Табарӣ» тафсирҳо ва тарчумаҳои фаровони Қуръон ба вучуд омаданд. Дар асари мазкур перомуни Наврӯз қиссаи ачибе оварда шудааст.

Дар тафсири оятҳои 243-245 сураи Бақара қиссаи замони пайгамбарии Зулқифл, алайҳиссалом, ёд мешавад. Мухтасари ин қисса он аст, ки дар шаҳри Ийла, ки мардуми Банӣ Исроил мезистанд, беморӣ, вабо ва марг хеле зиёд гашт. Аз ин мардум ҳазор нафар хошанд, ки фирор кунанд ва аз маргу бемориҳо раҳой ёбанд. Дар роҳ он ҳазор нафар бе ягон беморӣ яку якбора ҳама вафот мекунанд. Мардуми шаҳр омада мецоҳанд, ки онҳоро ба қабр гузоранд, аммо наметавонанд. Ночор дар он ҷое, ки он ҳазор нафар фавтида буданд, чаҳордевор рост мекунанд ва бо ҳамин даруни чаҳордевор қабри ҳазор нафар мегардад. Дар замони худ пайгамбар – Зулқифл аз қиссаи ин қабр огоҳ гашта ба Худованд муноҷот мекунад, то ин мардум зинда шаванд. «Ў ба аҷоиб дар он девор нигоҳ мекард. Ва ҳам он ҷойгоҳ ду ракаат намоз кард ва сар бар сачда ниҳод ва дуо кард ва гуфт: Бор Худоё! Ту қодирӣ, ки ин халоиқро, ки дар ин мақом мурдаанд, эшонро зинда гардонӣ, то чаҳониён ибрат гиранд. Ҳам дарсоат Ҳақ, ҷалла ва ало, бороне бифиристонд ва он чаҳордевор пуроб гашт ва мардумон ҷумла ба қудрати Ҳақ таъоло зинда гаштанд ва аз он об ва чаҳордевор берун омаданд ва боз шаҳри хеш рафтанд ва зинда мемонданд, то дигар бор эшонро аҷал даррасид ва ба тафоруқ мемурданд» (6, с. 146-148).

Дар фароварди қиссаи мазкур муаллифони «Тарчумаи Тафсири Табарӣ» чунин меоранд: «Ва чунин гӯянд, ки он рӯз, ки мурдагон зинда шуданд рӯзи Наврӯз буд ва ин расм, ки дар рӯзи Наврӯз аст, ки об бар якдигар резанд, аз он рӯз боз аст ва маънии ин об ба якдигар рехтан он аст, ки зинда бодӣ» (6, с. 148).

Аз ин мисоли зикршуда хулоса кардан мумкин аст, ки дар аҳди Сомониён маросими ба ҳамдигар об пошидан мавҷуд будааст ва муфассирони тоҷик тавонистанд,

ки он одатро дар доираи тафсири Қуръон шарҳ диҳанд. Яъне дар ин тафсир Наврӯз рамзи зинда гаштани мурдагон, рамзи эҳё аст. «Зинда бодӣ» зинда бошӣ, умри дароз бинӣ маъно дорад. То кунун таомули дар Наврӯз обпошӣ кардан дар аксари манотиқи олам ҷорӣ аст.

Зиндагии Мӯсо, алайҳиссалом, ки яке аз пайгамбарони улулазми илоҳӣ буд, бо Наврӯз иртиботе дорад. Дар тафсири ирфонии «Кашф-ул-асрор ва иддат-ул-аброр»-и Майбудӣ (асри XII) перомуни ин масъала ишорае рафта аст. Бино бар маълумоти ин тафсири кӯхани ирфонӣ он рӯз, ки Мӯсо, алайҳиссалом, бо сохирони Фиръавн мусобиқа кардааст, он рӯз Наврӯз будааст (4, с. 699). Ин гуфтаҳо дар шарҳи ояти 113 сураи Аъроф тазаккур мегардад ва мисол аз ояти 59-уми сураи Тоҳо оварда шудааст, ки дар он ибораи «явм-уз-зинат» ёд мешавад. Дар шарҳи ин рӯз чунин овардааст: «Ва ин рӯзи зинат рӯзи иди эшон буд ва гуфтаанд: рӯзи Наврӯз мувофиқ рӯзи Ошуроро» (4, с.699). Дар тафсири тарҷумавии «Тафсири Насафӣ», ки ба қалами Абӯҳафс Начмуддин Муҳаммади Насафӣ тааллуқ дорад, маҳз ҳамин ояти зикршуда фасеҳан чунин тафсир шудааст: « Гуфт: ваъдагоҳи шумо рӯзи ид аст ва гӯянд рӯзи Ошуроро ва гӯянд рӯзи Наврӯзро... ва гирд карда шаванд мардумон чоштгоҳи он рӯз» (3, 593). Дар «Равз-ул-чинон ва равҳ-ул-баён фӣ тафсир-ил Қуръон» низ баҳс перомуни ояти 59-уми сураи Тоҳо рафтааст ва қавли муфассиронро доир ба рӯзи «явм-уз-зинат» овардаанд. Дар ин ҷо низ ишора гаштааст, ки он Наврӯз аст (1, с. 159).

Зимни тафсири сураи Шуаро, ки дар он ҳам суҳан доир ба чамъшавии ҷодувони Фиръавн меравад, боз ишораи балеге доир ба Наврӯз ҷой дорад. Дар «Равз-ул-чинон ва равҳ-ул-баён фӣ тафсир-ил Қуръон» номи муфассирон ва ноқилони тафсир зикр гаштааст: «Фиръавн бифармуд, то ҷодувонро чамъ карданд барои миқоти рӯзи маълум ва он явм-уз-зинат буд – рӯзи ид аз они эшон. Абдуллоҳи Аб-

бос гуфт: Иттифоқ чунон афтод, ки рӯзи сешанбе, аввали сол, рӯзи Наврӯз. Ибни Зайд гуфт: Иттифоқи ичтимоъашон ба Искандария буд» (2, с. 316).

Аз мисоли фавқ гуфтан мумкин аст, ки рӯзи мунозира ва ё муҷодалаи соҳирони Фиръавн бо Мӯсо, алайҳиссалом, дар Наврӯз мувофиқ омадааст. Агар ба фалсафаи ин гуфта амиқан назар афканем, ба хулосаи ачиб мерасем. Наврӯз воқеан, ба соҳирон ба ид мубаддал гашт, ки ба бихишт расиданд ва барои Мӯсо пайғамбар бошад, ғолибият бар ботил буд. Дар ин мисол Наврӯз рамзи пирӯзӣ бар бадӣ аст.

Мардуми тоҷику форс нахустин миллати олам аст, ки даст ба тарҷума ва тафсири Қуръон задааст ва аксарияти тафсирҳои аввала бо забони ин миллат дар доираи мазҳбҳои суннӣ буд. Сипас, шиамазҳабон низ ба таълифи тафсири Қуръон ба забони форсӣ пардохтанд.

Дар тафсирҳои аҳли ташайъеъ нисбат додани Наврӯз ба воқеаҳои таърихӣ низ ба назар мерасад. Чунончи, рӯзи Ғадири Хум дар Наврӯз иттифоқ афтодааст. Муфассирони шиа аз суҳанони Имом Ҷаъфари Содиқ истифода карда, овардаанд: «Наврӯз ҳамон рӯзе аст, ки паёмбари олиқадр, саллалоҳу алайҳи ва олиҳи, дар Ғадири Хум аз мардум барои Алӣ ибни Абиголиб аҳду паймон гирифт» (5, с. 298).

Аз чанд тафсири куҳани форсӣ-тоҷикии Қуръон ба монанди «Тоҷ-ут-тарочим»-и Шохфури Исфароинӣ, «Тафсири Сурободӣ»-и Абӯбакри Атиқ, «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» ва ғайра, ки аз назари мо гузашт дар ягонтои он Наврӯз мазаммат нагаштааст, балки муфассирон хостанд, ки таърихи ин чашнро дар партави тафсири оятҳои Қуръон зикр кунанд.

Аз мутолиаи мухтасар ба чунин хулосаҳо омадан мумкин аст:

1. Муфассирони форсу тоҷик дар асрҳои X-XII нисбати Наврӯз ягон фикри бадро изҳор накардаанд. Ин худ далели он аст, ки ҳатто дар замонҳои қадим ин идро

ҳамчун иди миллӣ эътироф мекарданд.

2. Аксарияти муфассирон доир ба Наврӯз ва сунати обпошӣ дар он таваҷҷӯҳ кардаанд. Гоҳо чунин ҳам шудааст, ки сабаби обпоширо «росихони илм медонанд» навиштаанд. Модом, ки обпошии наврӯзӣ дар тафсиrho зикр шуда бошад ва он бо қиссаи пайғамбаре рабт гирифта бошад, пас маълум мешавад, ки ин таомул дар ислом низ эътироф гаштааст.

3. Истилоҳи қуръонии «явм-уз-зинат» ҳамчун Наврӯз шарҳ ёфтанаши ҳам бесабаб нест. Дар ин маврид сухан аз рӯзгори Мӯсо, алайҳиссалом, меравад, ки сӣ-сию панҷ қарн пештар зистааст. Ин ишораест, ки дар тафсиrho қадимӣ будани Наврӯз эътироф гаштааст.

4. Овардани қавли бузургон ба монанди Абдуллоҳ ибни Аббос, ки «шоҳи муфассирон» лақаб доранд, бесабаб нест. Он боз як бори дигар таъкид мекунад, ки машоҳири ислом ҳам доир ба таърихи Наврӯз маълумот доранд.

5. Наврӯз дар тафсиrhoи форсӣ-тоҷикӣ доиман муридиф бо идҳое оварда мешавад ба монанди Ошуро (иди яҳудиён) ва Ғадири Хум (дар ташайеъ). Ин баробаргузори бесабаб нест. Муфассирон бо ин роҳ гуфтани ҳастанд, ки Наврӯз дар баробари идҳои дигар қадр ва манзалати худро дорад. Чунончи, Ошурои яҳудиён иди бузург ҳисоб мешуд, Наврӯз низ чашни бузург ба шумор меравад.

Ҳамин тариқа, дар тафсиrhoи қадимаи Қуръон, ки ба забони форсӣ-тоҷикӣ таълиф гардидаанд, ишораҳо ба Наврӯз ҷой дорад, дар доираи илми тафсир таъриф кардани ин ид асоси ҷиддӣ ва мантиқӣ ҳам дорад. Дар гузашта танҳо он нафаре, ки дар 17 илм ба монанди сарфу наҳв, фасоҳату балоғат, сабаби нузул, носиху мансук, таърих ва амсоли инҳо олим мешуд, пас ба навиштани тафсири Қуръон ҳуқуқ пайдо мекард. Барои мисол рӯзгори шоир ва орифи машҳури қарни XV Абдурраҳмони Ҷомиро мисол меорем. Ин нобиғаи замон танҳо вақте, ки ба ҳамаи улуми

барои тафсири Қуръон зарурӣ сарафроз нагардид, даст ба тафсири Каломуллоҳ назад. Дар давраи пиронсолияш Абдурахмони Қомӣ ба навиштани тафсири худ шуруъ кард, мутаассифона, ин қори некро то ба охир расонида натавони-ста буд. Дигар муфасссирон ҳам то он даме, ки илми дарко-риро аз худ накунад, ба тафсир даст намезаданд. Аз ин рӯ, онҳое ки нисбати Наврӯз ғараз доранд, боре ба тафсирҳои куҳан назар кунанд ва баъд хулосаҳои дуруст бароранд.

Пайнавишт:

1. Абулфутӯҳи Розӣ. Равз-ул-чинон ва равҳ-ул-чинон фӣ таф-сир-ил-Қуръон. Ҷ.13. – Машҳад: Бунёди пажӯҳишҳои исломии Остони Қудси Разаӣ, 1408 ҳ.к.
2. Абулфутӯҳи Розӣ. Равз-ул-чинон ва равҳ-ул-чинон фӣ таф-сир-ил-Қуръон. Ҷ.14. – Машҳад: Бунёди пажӯҳишҳои исломии Остони Қудси Разаӣ, 1408 ҳ.к.
3. Абӯхафс Начмуддин Муҳаммади Насафӣ. Тафсири Насафӣ. Ҷ.1. – Техрон: Суруш, 1347.
4. Майбудӣ Рашидаддин. Кашф-ул-асрор ва уддат-ул-аброр. Ҷ.3. – Техрон: Амири Кабир, 1381.
5. Муҳаммадҷаввуд Хумайнии Начафӣ. Тафсири осон. Ҷ.4. – Техрон: Интишороти исломия, 1398.
6. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ. Ҷ. 1. – Техрон: Тӯс, 1354.

Соли 2016

АНЪАНА ВА СУННАТҲОИ ХУЧАНД: ДИРӮЗ ВА ИМРӮЗ

Шаҳрҳои қадимаи тоҷикон – Самарқанд, Бухоро, Марв, Ҷирот ва дар радифи онҳо Хучанд бешак марказҳои тамаддуни мардуми ориёӣ ҳастанд. Дар Хучанд фарҳанги волои мардумӣ, илм, касбу ҳунар, мактабу мадрасадорӣ ба дараҷаи баланд рушд карда имрӯзҳо низ идома дорад.

Фолклор ва таомулҳои мардумӣ хеле фаровон ва ҳар кадоме дорои фалсафа ва ҳикмат буданд. Ҳатто калимаҳо,

ибораю таъбирҳо, зарбулмасалу мақол, ки мардуми шаҳр то кунун истифода мебаранд, касро ба андешаву тафаккур водор мекунад. Гоҳо мардуме, ки берун аз Хучанд зиндагӣ мекунад, мегӯянд, ки сокинони ин шаҳр байни ҳам «бо кодҳо ҳарф» мезананд. Ин падида ро дар фолклоршиносӣ «сигналҳои фарҳангӣ» мегӯянд. Дар гуфтутӯи мардум то ҳол таъбиру ибораҳои фаровоне мавҷуданд, ки шахсони берун аз муҳити Хучанд мезиста ба якборагӣ намефаҳманд. Масалан, як нафар маслиҳат дода мегӯяд: «Илҳомҷон, хушёр шавед, мабодо фалонӣ пулатона шутурча қада натияд». Шутурча қарда додани пул чӣ маъно дорад? Шаҳси ноогоҳ фикр мекунад, ки шояд ба пул уштур харад ва ё чизе дигар. Аммо агар ба фаҳлавиёти мардумӣ тавачҷӯх кунед, асрори ин гап кушода мешавад. Шаҳси калонсоли гуруснае нони кӯдакero гирифта мегӯяд, ки биё ман ба ту шутурча сохта диҳам, нонро мегазад ва ҷои газида ба кӯҳони уштур монанд мешавад. Инро шутурча мегӯянд. Пулро шутурча қардан, маънои аз нӯгаш гирифта қор фармуданро мефаҳмонад.

Мардуми Хучанд бисёр таомулҳои нек, суннатҳои қадимаи оиладорӣ, ҳамсоядорӣ, хонасозӣ, маҳалладорӣ, ҳавзқобӣ, хӯрокпазӣ, маросимгузарониро доштанд, ки мутаассифона, имрӯзҳо аксарияти онҳо рӯ ба нестӣ оварда истодаанд. Аммо фурсат ҳаст, ки онҳоро эҳё кунем, умри дубора бахшем, омӯзем ва ҳамчун фарҳанги моддию маънавӣ ба ояндагон мерос гузорем. Дар ин ҷо ба тариқи мисол доир ба чанд суннати мардумӣ, фалсафаву ҳикмати онҳо сухан ронда, андешаҳои худро ибраз доштанӣ ҳастам.

Аслан, дар бораи тӯй ва марҳалаҳои он, тарбияти тифл, ахлоқи хонадорӣ, муошират бо мардум, тарзи гузаронидани маросими мотам, нигоҳубини ҳайвонот дар алоҳидагӣ мумкин аст, ки соатҳо сӯҳбат намоем, аммо дар ин мақола кӯшиш намудам, ки нисбати таомулҳо ва суннатҳои мардумӣ, ки фалсафаи қухан доранду имрӯзҳо рӯ ба нестӣ овардаанд, тавачҷӯх намоям. Интихобан аз ҳар

соҳаи фолклор ва фарҳанги мардумӣ суҳан меронем.

Иди сари сол. Ин ягона идест, ки ба мардуми Хучанд хос аст ва он санаи 7-уми март қайд карда мешавад. Дар Эрон иде ҳаст, ки Чаҳоршанбеи сурӣ мегӯянд, аммо Иди сари сол – Чаҳоршанбеи сурӣ ҳам нест. Он Наврӯзи хучандиён аст. Дар ин рӯз деҳқонони хучандӣ аввалин тухми сабзиро ба замин кишт мекарданд. Оғози киштукори баҳорӣ буд. Дар гузашта мардум дар идҷои махсус ин иди қадимаро қайд мекарданд. Яке аз суннатҳои қадимаи ин ид дар шаби даромадани сари сол бо ҳам **ошалишқунон** мекарданд. Иваз кардани он сигнали фарҳангӣ буд. Бо иваз кардани ош ва ё хӯроки дигар дар шаби ид мардум бо истифодаи дипломатияи мардумӣ аз ҳоли иҷтимоии ҳамдигар огоҳ мегардиданд. Ба хонаи касе табақи ош рафта бошад, агар он аз ҳамсоёе баргардад, ин маънои онро дошт, ки шароити хонаи ӯ хуб аст. Агар табақи ош барнагардад, ин маънои ҳоли вазнини иҷтимоӣ доштани ҳамсоёро ифода мекард ва ҳамсоёи доро барои ба ҷо овардани ҳаққи ҳамсоягӣ ба ӯ биринҷ ва ё дигар маводи ғизоӣ мефиристонд. Биринчи ҳадашударо гирифта, коса ва ё табақи ошфиристондаро бо ғизои пухтааш бармегардонд ва бо ҳамин хабар медод, ки ҳоли ман хуб шуд ва ғизои хӯрдани ёфт шуд. Мутаассифона, ин таомул аз байн рафта истодааст. Имрӯзҳо мушоҳида мекунем, ки дар маҳаллаҳои қадима ҳам ин одати қадима риоя намегардад. Ошалишқунакони танҳо дар рӯзҳои ид, балки дигар рӯзҳо ҳам ба хоҳири ҳамсоядорӣ сурат мегирифт. Як коса хӯрокашро мардум хатман ба ҳамсоёе дароз мекард. Имрӯзҳо аксарият дар биноҳои баландошёна исьикомаат доранд ва ғӯиё ин сабаб гаштааст, ки анъанаи ошалишқунон аз байн равад.

Таомули хонасозӣ. Анъанаҳои сохтмон дар Хучанд хеле фаровон буда, танҳо фолклори бунёди хона, тарзи ҷойгиркунӣ бино, ба қибла рост кардани хона ва ба ҳисоб гирифтани ҷойи офтоббарои хона, ифодагари санъати меъморӣ муҳандисии мардум аст. Аммо ин ҷо танҳо

доир ба гузоштани тарнов сухан мекунам. Тибқи анъанаи меъмории хучандиён тарнови хона набояд ба кӯча мебаромад. Ривоят мекунам, ки Қозӣ Олим ном қозикалони шаҳр баъди шунидани шикояти дар оби лойи тарнови касе лағжидани уштури тоҷире худаш ҳодаеро гирифта омада, тарновҳои ба берун баромадаро зада вайрон карда будааст. Оби тарнов набояд, ки кӯчаро лой ва ба гузаштани одамону чонварон ҳалал расонад. Аммо мутаассифона, дар кӯчаҳои шаҳр ва ба хусус, дар қисмати қадимаи шаҳр имрӯзҳо ба кӯча гузоштани тарнов ба ҳукми одат даромадааст. Ин боиси ташвиш аст.

Маъниҳои расму одатҳои тӯӣ. Дар даҳсолаи охир дар тӯӣ мардуми Хучанд тағйироти зиёде ба вуҷуд омад. Бисёр анъанаҳои неки мардумӣ мазмун ва ҳикматашонро гум карданд, ки боиси таассуф аст. Имрӯзҳо мушоҳида мекунем, ки анъанаҳои ҳиндӣ, русӣ ва таомулҳои миллатҳои дигар ба фарҳанги тӯйдории Хучанд ворид мегардад. Аз Хучанд мардуми ноҳияҳои гирду атрофи он ҳам таомули бегонаро дар тӯйдорӣ қабул мекунам, ки пеши роҳи онҳоро гирифтани амри зарурӣ аст. Ин ҷо чанд мисолро зикр мекунем. Дар тӯйҳои Хучанд баъди он, ки арӯс ба хонаи домод мебарояд гулдастаашро ба қафо ҳаво медиҳад. Ин таомул дар мо набуд. Маънояшро пурсӣ мегӯянд, ки касе гулро дорад, арӯсшавӣ навбати ӯ аст. Ин ба ягон урфу одати хучандӣ дуруст намеояд. Дар шаби қатикунон рафтани духтарон мумкин набуд. Аммо шарму ҳаёи мо кучо шуд?

Дар анъанаи деринаи Хучанд ҳам барои духтар ва ҳам барои писарон анъанаи навбати тӯйшавиро гирифтани ҷой дошт. Духтар бо ният ба арӯс кафш мепӯшонид. Писар бошад, рӯймоли сафеди домоди навро кушода мегирфт ва ин маънои онро дошт, ки тӯйшавӣ навбати ӯст. Имрӯз таомули кушода гирифтани рӯймоли сафеди домоди нав ҳам аз байн рафта истодааст. Инро бояд ба ҷавонон фаҳмонида, ниғаҳ дорем.

Имрӯз байни ҷавонон таомули ба ном «**мальчишник**» пайдо гаштааст. Ин одат дар мо тамоман набуд ва нусха-

бардорӣ аз фарҳанги русӣ аст. Домодшаванда бо ҳамсин-фонаш пеш аз тӯй бояд дар клуби шабона рақсу бозӣ кунад ва ин ба гуфтаи чавонон гӯиё мальчишник будааст.

Аммо фарҳанги мардumi Хучанд хашарро дошт, ки имрӯз он ҳам аз байн рафтааст. Ба ғайр аз хашар хезумка-фонии чӯраҳои домод, оташдонқобӣ (оштонқовӣ) буд, ки имрӯз онро намебинем. Одати нав - пеш аз чӯраи домодро гузаронидан бозӣ гузаронидан бо домоду арӯс дар Хучанд пайдо шудааст, ки ин ба фарҳанги мардumi мо ҳеҷ ирти-бот надорад. Барои санҷидани арӯс хӯронидани угро ва барои санҷидани маҳорати домод кундақафонӣ буд.

Нақшхонӣ. Бо шарофти Истиқлоли давлатии Тоҷи-кистон нақшхонӣ дар тӯйҳо зинда гашт. Аммо нақшхонии суннатӣ, ки пештар буд, он то ҳол зинда нест. Эҳёи нақши Хучанд нисбӣ аст. Матни пурраи нақш хонда намешавад. Таомули гузаронидани **нақшчанг** байни маҳаллаҳо аз байн рафт. Ба назар гӯиё нақшро зинда кардем, аммо дар асл мо танҳо ба нақшхонӣ рӯй овардаему халос! Ҳоло барои барқароркунии нақши қадима, сабти воқеии он хеле корҳо ҳаст, ки ҳам фолклоршиносон ва ҳам санъатшиносон дар ин самт бояд кор кунанд. Нақш чизи муқаддас аст ва касе ҳуқуқи маънавӣ надорад, ки оҳанг, калимаҳои онро дигар кунад. Он гимни хучандиёни бостонӣ буд ва имрӯз онро дар шакли қадимааш бе иловаи нав ва ё таҳрифот бояд ба наслҳои баъдӣ мерос гузорем.

Дар маросими домодталабон ба домод чома мепӯ-шониданд. Он чома чомаи муқаррарӣ ва рӯзмарра буд. Ҳангоми ба домод пӯшонидани чома «Умри чапон яксола, умри домод садсола» - мегуфтанд. Мутаассифона, имрӯз ин ҳикмат риоя нагардида, ба домод дар пӯшонидани либоси зимистонаи қиматбаҳо одамон бо ҳам сабқат мекунанд.

Баъди домодталабон хушдомани домод – модари арӯс ба вай дар рӯймоле нон, қанду курс баста меод. До-моди нав онро ба пирон тақсим карда меод, аз онҳо дуо

гирифта, рӯймоли холиро бардошта, ба он ду ҳада ба арӯс бояд мебурд – қорӯб ва аловгирак, яъне хокпарто. Ин ҳикмате дошт, ки таъмини асбоби рӯбучини хона ба зиммаи домод, яъне шавҳар аст. Имрӯз фаҳмишҳо тамоман дигар шудааст. Қорӯби барқӣ, мошинаи ҷомашӯӣ ва дигар лавозимоти рӯзгорро бояд оилаи арӯс ҳада кунад. Ин ҳам мутобиқ ба анъанаҳои неки мардумӣ нест.

Тарбияи тифл дар фарҳанги мардуми Хучанд. Дар Хучанд тарбияи фарзанди дар маҳалла ва дар ҳамсоғӣ ба воямерасида масъулияти тамоми сокинони он буд. Агар аз фарзанди касе рафтори ночоя сар мезад, ба ибораи халқӣ ҳар калонсол «ба сари шохаш мезад». Мутаасифона, имрӯз дар тарбияи фарзанд ин ҳолро мушоҳида намекунем. Гоҳо ба касе насиҳат кунӣ, «Шумо дадою буваи ман не, коратон чӣ?» - мегӯяд. Модарҳо «бачамба гапи саҳт назан, говрааша ҷунбондӣ-мӣ?» гуфта даъво мекунанд. Тарбияи фарзанд масъулияти ҳамагон буданаш фаромӯш шудааст. Дар ин ҷода ҳам миёнсолон ва ҳам наврасону ҷавонон ба тарбия ниёз доранд.

Омода кардани хӯрокҳои миллӣ. Суннати хӯрокпазӣ дар Хучанд имрӯзҳо саҳт ба таҳаввул гирифтोर шудааст. Бисёр хӯрокҳои миллиро танҳо дар як сол як маротиба ва он ҳам дар баъзе идҳо дидан мумкин аст. Имрӯз занҳои хучандӣ дасти пазандашонро қариб гум кардаанд. Хӯрокҳои анъанавии хучандӣ – ўмоч, терӣ, кичирӣ, ҳалвои тар, қурутоби хучандӣ, гулоб, мошова, атолаи гӯштдор, гандумпалов, каллашӯрбо, ширмол, зағора ва ғайра қариб, ки аз байн мераванд. Қойи хӯрокҳои миллиро хӯрокҳои навӣ аврупой мегиранд. Хӯрокҳои заҳматталаб аз рӯйхати таомҳои имрӯзаи мардуми мо гум гашта истодааст. Дар ошхонаҳои шаҳр, ки таомҳои миллӣ навишта шудаанд, на ҳама вақт таомҳои милли суннатӣ омода мешаванд.

Барои хучандиёни имрӯза калимаҳои қангкунӣ, пилталампа, кӯрпачатӯйӣ, пошойизангор, лӯкидон, тахтапарда ва ғ. ба фаромӯшӣ расидааст, ки ин ҳам боиси изтироб аст. Ба қои ин калимаҳо вожаҳои забонҳои бегона дар тар-

киби луғавии мардум чой гирифтаанд.

Ин гуна мисолхоро фаровон тазаккур кардан мумкин аст. Аммо ин чо чанд адешаро барои эҳё ва нигахдории суннатҳои қадимаи Хучанд баён карданӣ ҳастам:

1. Ба таври доимӣ тарғибу ташвиқ намудани таомулҳо ва шарҳи маъноӣ онҳо дар ВАО ва ба хусус, дар телевизионҳои маҳаллӣ;

2. Гузаронидани озмунҳои бозиҳои миллӣ, ба монанди ўнқабозӣ, чиллакбача, поизи хуштак, лағатак ва амсоли инҳо. Дар арафаи Наврӯз озмуни бозиҳои миллӣ гузаронида мешаванд ва агар ҳар сол як бозии қадима эҳё гардид дар чанд даҳсола эҳёи пурраи онҳоро гузаронидан мумкин аст.

3. Дар арафаи рӯзи оила озмуни домоди беҳтаринро ҳам гузаронидан лозим аст. Дар Хучанд озмуни «Арӯси диёр»-ро дорем. Аммо чаро озмуни домоди арзанда ва ё ба монанди ин гузаронида нашавад? Хунари кундакафонӣ, бастанӣ рӯймол, пӯшидани тоқӣ, одоби нишастан дар чойхона ва монанди инҳоро байни домодшавандаҳо гузаронидан амри маҳол нест. Азм лозим асту бас.

4. Як қисми анъанаҳои фолклориро дар шакли қадима барқарор кардан мумкин аст. Дар ин чо дар назар дорам нақшчанг ва хондани суруди ёр-ёр ва алларо. Мутаассифона, матни қадимаи ёр-ёри занонаи Хучандро имрӯз гум кардаем. Ёр-ёр бо дигар сурудҳо омехта гаштааст.

5. Намоишномаҳои театрикунонидашуда, асарҳои бадеӣ доир ба фарҳанги миллии Хучанд таҳия шуданаш лозим аст.

6. Асарҳои мавҷудаи бадеӣ, масалан «Маъвои дил»-и Раҳим Ҷалил дар байни ҷавонон бояд тарғибу ташвиқ гардад. Мо камолхонӣ дорем, аммо чаро Раҳимҷалилхонӣ, Шукӯҳи-хонӣ, Ҳочӣ Содикхонӣ ва монанди инҳоро нагузаронем?

Ҳамаи қишрҳои ҷомеа, зиёӣён, фаъолони маҳаллаҳо, кишваршиносон бояд заҳмат кашанд, ки суннатҳои неки ниёғони азиз аз байн нараванд.

Соли 2016

НИГОҶЕ БА ТАЪРИХИ НАҚШ ВА НАҚШХОНӢ ДАР ХУЧАНД

Нақш ва нақшхонӣ дар илми фолклоршиносӣ ва санъатшиносии тоҷик як андоза мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор гирифтааст, аммо оид ба таърихи пайдоиш ва матншиносии он кори ҷиддие ба сомон нарасидааст. Дар ин ҷо мекӯшем, ки перомуни таърихи пайдоиши нақш ва нақшхонӣ, матншиносии он фикру андешаи худро баён намоем.

Нақш ва нақшхонӣ дар ибтидо ҳамчун силсилаи ашъори орифона зухур карда, дар байни мардуми Мовароуннаҳру Хуросон паҳн гардида буд. Бо баробари густариш ёфтани тариқати нақшбандия, ки шиори асосияш «даст ба қору дил ба ёр» аст, усули дар дил нақш бандонидани зикр ҳамчун як роҳи расидан ба камолот маъруф мегардад. Дар бораи нақшхондан Абдурраҳмони Ҷомӣ ишораи балеге дорад:

Аз нақш тавон ба сӯи бенақш шудан,

К-ин нақшии ғариб нақшбандон донанд (9, с. 812).

Пайравони тариқати нақшбандӣ бо қироати ашъори ирфонӣ ва гуфтани калимаи «ёр» нақш мебастанд ба дил, яъне ҳамин як навъ зикр буд. Дар фолклори Эрон бошад, алҳол нақш гуфта силсилаи ашъори орифонаеро мегӯянд, ки қолинбофон ҳангоми бофтани фарш онро мехонанд. Аҷиб он аст, ки матни ҳарду ҳам нақши дар Хучанд ва атрофи он роиҷбуда ва ҳам матни сурудаҳои қолинбофони Эрон шабоҳат ва монандии фаровон ба ҳамдигар доранд. Бо назардошти ин ҳол гуфта метавонем, ки пайравони тариқати нақшбандӣ ба қор машғул гашта, дар сари қорашон зикр, яъне нақшро ба вучуд меоварданд.

Дар асрҳои миёна ва аз ҷумла, дар асрҳои XV – XVI аз намоёндагони исломи расмӣ дида, силсилаи дарвешон ва ҷавонмардон, ки асосан пайрави тариқати нақшбандия буданд, барои тарғибу ташвиқи оини ислом байни туркон

ва муғулони исломро қабулнакарда чадал мекунад. Ин ҳолро В.В. Бартолд дар китобаш тасвир карда, барҳақ нигоштааст, ки барои ба дини ислом даъват кардани туркон ва муғулҳо саҳми дарвешон калон аст (1, с. 8). Ин иддаои Бартолдро осори асримиёнагии пайравони нақшбандия ва дигар фирқаҳои аҳли тасаввуфи Осиёи Миёна ба монанди «Қодат-ул-ошиқин» метавонад, ки тасдиқ кунад. «Қодат-ул-ошиқин» сафарномаи сӯфӣ ва орифи қарни XVI Шайх Ҳусайни Хоразмӣ аст ва воқеоти марбут ба сафари ҳаҷро бо чанд тан аз машоихи Мовароуннаҳр ба силки тасвир кашидааст. Чунончи, дар ин сафарнома дар бораи сохтани хонақоҳ хангоми сафари ҳаҷ барои муридони турки ин шайх ишора гаштааст. Масалан, дар мавзеи Сарочук (минтақае дар канори Хоразм – И.Р) Шайх Ҳусайн бо мақсади бунёди хонақоҳ сафарро ба таъхир меандозаду меғӯяд: «Мо ҳоло намеравам, балки дар Сарочук хонақоҳе месозем барои дарвешон» ва дар идомаи ин суханаш ишора мешавад: «Ҳама аҳли ин шаҳр ва атроқ мурид ва асҳоби ҳазрати эшонанд» (8, с.38). Дар баробари ин аз ин осори хаттӣ маълум аст, ки дар мавриди зарурӣ пайравонаш рӯбоиҳои ирфонӣ мехонанд ва чандтои ин рӯбоиҳо дар матн нақши кунунӣ боқӣ мондааст.

Дар боло ишора кардем, дарвешон ва ҷавонмардони нақшбанд ва ё фирқаи дигар барои даъват кардани аҳли куфр ба имон кӯшиши фаровон доштанд. Онҳо аз қатори аҳли футувват буданд ва то андозае дар чиҳод бо тоифаи душманон ғаёб ҳам буданд. Аммо хини тарғиби дин яроқи онҳо сухан буд. Нақше, ки дарвешон мехонданд, иборат аз рӯбоиёт буда, дорои мазмун ва мӯҳтавои ирфонӣ буд. Алҳол нақше, ки дар Ҳучанд ва дигар навоҳии тоҷикнишин ба монанди Исфара, Сулукта, Андарақ ва амсоли инҳо паҳн гаштааст, давоми мантиқӣ ва идомаи нақши дарвешони ба дин даъваткунанда мебошад. Барои дарвешон нақшхонӣ то як андоза суруди ҳарбӣ-ирфонӣ ҳам буд.

Нақшхонӣ як қисми таркибии кори даъвати дарвешон будааст. Азбаски мардуми турк тавассути дарвешон ба дин даъват карда мешуданд, қисмати ибтидоии нақш ба забони туркӣ боқӣ мондааст. Имрӯзҳо бо номи «эндинакилай» шинохта шудани нақшхонӣ ҳам бесабаб нест. Сабаби ин он аст, ки дар оғози нақш чанд мисраи туркӣ чой дорад (ниг.: 8, с.96). Яъне чунин ҳолат амри муқаррарӣ аст. Ба ин монанд дар чорабиниҳои дигари қонунҳои пайрави нақшбандия маросими «Бибисешанбе» дида метавонем, ки ибтидоияш бо забони туркӣ аст ва қисмати асосӣ ва меҳварияш ба забони тоҷикӣ мебошад. Нақшхонӣ барои даъвати мардуми турк ба имон бошад, қиссаи ба забони туркӣ таҳиягаштаи Бибисешанбе, пухтани оши ӯмоч ва шавламошаку амсоли ин мақсади дигар ҳам дошт. Он ҳам бошад, одат додани қонунҳои турк ба фарҳанги мардуми шаҳришин ва бо ҳамин васила шинос кардани онҳо ба дини ислом буд. Чун фитратан мардуми турк ба шахсони фавқуллодда, машоихон ва пирон эътиқоди беандоза доштанд, аҳли тариқат бо ҳамин роҳ бо онҳо бархурд карда ба дин даъват мекарданд.

Рубоӣётеро, ки дар нақш хонда мешавад, метавонем, мисраҳои ваҳдатро унвон кунем. Зеро мардуми гуногунзабонро дар Осиёи Марказӣ таҳти ливои ягонаи ислом муттаҳид месохт. Агар имрӯз бодикқат назар афканем, мебинем, ки дар Исфара, Хучанд, деҳаи Андарак, ки дар наздикии аҳолии туркзабон қарор доранд, нақши нисбатан қадимтари силсилаи нақшбандӣ боқӣ мондааст. Ин худ гувоҳи он аст, ки замоне дар ҳамин минтақаҳо гурӯҳҳои калони дарвешон ва чавонмардон барои даъвати ақвоми турк ба имон масъулият доштаанд ва нақшхонии онҳо алҳол дар шакли суруди фолклорӣ боқӣ мондааст.

Ба ғайр аз ин силсилаи нақшбандия баробари он ки мардуми бодиянишин ва кӯчманчиро ба ислом даъват кунанд, намояндагон ва роҳбарони машҳури он барои густариш додани ваҳдати имонӣ ҳам кӯшиш мекарданд. Гарчанд

ки таълимоти нақшбандия дар заминаи мазҳаби тасаннун ба зухур омад, аммо то ҳол пайравони он байни аҳли шиамазҳабон ҳам ҷой дорад. Яъне Баҳоуддини Нақшбанд, Хоча Аҳрори Валӣ, Муҳаммади Порсо ва дигар намояндагони бонуфузи ин силсилаи аҳли тасаввуф ҳанӯз дар замони худ барои роҳ надодан ба ихтилофот байни сунниҳо ва шиаҳо, байни сокинони турки кӯчманчиӣ бутпараст ва ақвоми бумӣ ҳиссагузор буданд. Ин хусусияти таълимоти нақшбандияро дар матни нақш метавонем, ки ба мушоҳида гирем.

Дар байни мардум ҳамин гуна ривоят ҳам ҳаст, ки муаллифони нақш Абдурраҳмони Ҷомӣ, Алишер Навоӣ ва Маҳастии Хучандӣ мебошанд. Албатта, ин ривоят таҷдиди назар ва таҳқиқро металабад. Аз таърих маълум аст, ки чанд ғазали Адурраҳмони Ҷомӣ ҳамчун нақш хонда мешуданд, аммо дар матни нақш, ки алҳол иҷро мешавад, осори Ҷомӣ ба назар намерасад. Ғазалҳое, ки ҳамчун нақш аз осори Ҷомӣ интиҳоб гашта буд, дар доираи ҳалқаҳои дарвешон ва пайравони оини нақшбандия истифода мегардид. Гарчанд, ки рақсҳои орифона дар ин тариқат кам ба назар мерасад, валекин хондани шеър саропо дар он ҷой дорад. Аз ашъори Навоӣ ва Маҳастӣ низ дар нақши кунунӣ мисрае ба назар намерасад.

Манзури мо ин ҷо «нақши миёна» аст, ки бо ҳамин ном дар фолклоршиносӣ маъруф аст. Кӯшиш дар бораи оммавӣ гардонидани матни нақш дар замони истиқлолияти Тоҷикистон авҷ гирифт, аммо ба назари мо то кунун матни саҳеҳи нақш комилан ба вучуд наомадааст. Дар матни нақш, ки Н.Ҳақимов, М. Дадобоева ва ӯ дигар гӯяндагон доранд, ғалатҳои фаровон ба назар мерасад. «Нақши миёна» муаллифони аниқи худро дорад, аммо имрӯзҳо чун моли халқ шинохта мешавад. Муҳим он аст, ки ҳам рубоиҳои нақш ва ҳам рубоиёти дар маросими Бибисешанбе истифодамешуда аз адабиёти ирфонӣ об хӯрдааст.

Дар ин ҷо чанд андешаи худро перомуни матншиносии

нақши Хучанд баён карда, то андозае асли онро барқарор карданӣ ҳастем. Агар ба тарзи хониши нақш дар Хучанд ва ё Исфара нигоҳ кунем, сарнақшчӣ се мисраи аввали рубоиро мехонад ва «ҳай тоба ёре» гуфта ба нақарот мегузарад, издиҳом бошад, «ёре» мегӯянд ва дар хондани банди дуом бошад, мисраи чоруми рубоии пешинаро оғоз мекунад ва мисли пешина банд бо се мисраи рубоии дуом тамом мешавад. Бо назардошти ин қонуниятҳои нақш ва қофияи рубоӣҳо гуфта метавонем, ки дар нақше, ки алҳол дар байни мардум паҳн гаштааст, чанд мисраҳои аслии рубоӣҳо афтодааст ва ё бо мисраъ ва байтҳои дигар омехта гаштааст.

Масалан, ин байт дар нақш танҳо мондааст ва ҳис карда мешавад, ки аз он ду мисраъ афтодааст.

*Ин сирри ту дар синаву ҳар соҳиби роз,
Пайваста дар ин раҳ ту бар ҳама боз (6, с. 240).*

Дар матни Исфара:

*Ин сирри ту дар синаю ҳамсои кирон,
Пайваста бар ин раҳмати ту ҳам бош (8, с.96-97).*

*Ин сирри ту дар синаю ҳамсои фироқ,
Пайваста дари раҳмати ту бар ҳама бод! (11, с.6)*

Дар матни чамбоваришудаи нақшҳо баръало намоён аст, ки ин ҷо ду мисраъ намерасад ва бар замми ин матн бо ғалатҳо дар байни гӯяндагон ривоч ёфтааст.

Аслан, ин рубоӣ моли Абӯсаиди Абулхайр аст, шакли саҳеҳ ва комили он чунин мебошад:

*Эй сирри ту дар синаи ҳар маҳрами роз,
Пайваста дари раҳмати ту бар ҳама боз.
Ҳар кас, ки ба даргоҳи ту овард ниёз,
Маҳрум зи даргоҳи ту кай гардад боз? (2).*

Дар китоби «Ҷодат-ул-ошиқин» бошад, бидуни зикри номи муаллиф ин рубоӣ дар шакли зерин қайд гаштааст:

*Эй сирри ту бар синаи ҳар соҳиби роз,
Пайваста дари раҳмати ту бар ҳама боз.*

*Ҳар кас, ки ба даргоҳи ту омад ба ниёз,
Маҳрум зи даргоҳи ту кай гардад боз? (9, с.23-24).*

Ба назар мерасад, ки ду мисраи охири ин рубоӣ дар нақшхонӣ аз байн рафтаасту маъно ба латмаи чиддӣ гирифтӣ гаштааст. Аммо аз сабаби он ки рубоии дигари нақш бо ин рубоӣ ҳамкофия омадааст, он бо ҳамдигар омехта гаштааст. Ин рубоӣ ин аст:

*Одина ба бозорашу дар вақти намоз,
Дидам мурге нишаста дар синаи боз,
О мурге ҳаво мегуфтам овози дароз,
Ҳар кас ки ситам кунеду ситам ёбад боз! (11, с. 5).*

Ё ин ки варианти дигари фолклорӣ:

*Одина ба бозор шуд дар вақти намоз,
Дид ӯ мурге нишаста дар синаи боз.
Он мурге Ҳумо мекард овоз дароз:
Ҳар кас, ки ситам кунед, ситам ёбад боз (3, с.70).*

Дар маҷмӯаҳои фолклорӣ чандин варианти ин рубоӣ ба назар мерасад ва гоҳо чунон таҳриф ёфтаанд, ки фаҳмидани маъно қиёсқан имконнопазир аст. Ва ё ғалатфаҳмӣ ва ба моҳияти он сарфаҳм нарафта ба ин рубоӣ мурғи Ҳуморо ҳам ҷой додааст, ки саҳеҳ нест. Аслан, муаллифи ин рубоӣ шоир ва орифи машҳур Бобо Афзали Кошонӣ аст, ки мефармояд:

*Одина ба бозор шудам вақти намоз,
Дидам кабке нишаста дар синаи боз.
Инам аҷаб аст, кабк бар синаи боз,
Ҳар кас, ки ситам кунед, ситам бинад боз (2).*

Ин ҷо бе назардошти рамзҳои ирфонии мурғ ва боз, танҳо нигоҳи мантиқӣ барои тасҳеҳ кардани матни нақш имкон медиҳад. Иваз шудани калимаи кабк ба мурғ, қизи чиддӣ ва ғалати маҳз доништа намешавад, чун маънои ирфонӣ ҳалал наёфтааст.

Рубоии дигаре, ки ба тағйироти чиддӣ дар матни нақш гирифтӣ гаштааст, ин аст:

*Ё раб, ба ҷамоли Мустафои арабӣ
Аз ҳурмати шасту чорум авлоди набӣ.
Шарманда масоз ту дар қиёмат моро,
Рӯзе, ки ҳисоби бандаро металабӣ.*

Дар чандин нусхаҳои гирдоваригаштаи нақш калимаи шасту чорум авлоди набӣ ва ё шасту чор авлоди набӣ омадааст, ки аслан ғалати маҳз аст. Умуман, агар гирем, шасту чор авлоди набӣ кӣҳо ва бо нақшхонӣ чӣ робита ва алоқае дорад? Ин саволест, ки барои посухи он матни нақшро дар ибтидо саҳеҳ намудан лозим аст. Хушбахтона, матни саҳеҳ ва дурусти ин рубоӣ дар «Ҷодат-ул-ошиқин» оварда шудааст:

*Ё раб, ба ҷамоли Мустафои арабӣ,
Бо ҳурмати ҳашту чор авлоди набӣ.
Шарманда насозиям ба рӯзи арасаот,
Рӯзе ки ҳисоби бандагонро талабӣ.*

Мутаассифона, ин рубоӣ моли кадом шоир аст, ба мо маълум нагашт. Аммо онро сӯфиёни мовароуннахрӣ бино бар маълумоти «Ҷодат-ул-ошиқин» дар сафар баъди адои намози шом дар масҷиди ҷомеи Димишқ хонданд. Муҳаққиқи эронӣ Расул Ҷаъфарӣён нисбати калимаи ҳашту чор андешаашро гуфта мегузарад ва ишорат мекунад, ки он ҳашту чор айммай маъсумаанд. Аммо бо ҷамоли ноогоҳӣ чунин даъво мекунад, ки гӯяндаи ин рубоӣ ба чизи меҳондааш сарфаҳм намерафтааст: «Танҳо як ҷо шеъре оварда, ки ишора ба дувоздаҳ имом дорад, ки ба эҳтимол мафҳуми онро дуруст дарк накарда...» (9, с.24).

Вақте ки матнеро тасҳеҳ карданӣ бошем, ҳатман ба афкор, ғоя ва муҳити нависанда ва ё шоир ворид шудан даркор аст. Сӯфиёни Мовароуннахр ва аз ҷумла, нақшбандия ихтилофи суннӣ ва шиаро намепазирад. Мутобиқи таълимоти он силсилаи нақшбандия аз лиҳози маънавӣ ба Абӯбакри Сиддиқ ва аз лиҳози ҷисмонӣ ба Алии Муртазо восил мегардад. Аз ин рӯ, эҳтироми авлоди пайғамбар

хоси ин силсила аст ва ҳашту чор авлоди набӣ ҳамон ду-воздах имоми аҳли шиа мебошад. Дарвешони нақшбандӣ роҳи ваҳдат ва ягонагии қалбро таблиғ мекарданд.

Баъди он ки дастаҳои аҳли футуввати нақшбандӣ аз қор бозмонданд ва барои густариш додани таълимоташон нақшхонӣ зарурат надошт, лекин дар тӯю маросимҳои шодӣ нақшхонӣ идома кард. Он аз суруди суфиёнаи хусусияти ҳарбидошта ба суруди тӯёна табдил гашт. Чунон ки сурнай ва карнай ҳам замоне силоҳи ҷангӣ буданду бо гузашти вақт асбоби мусиқии ҷашну ҷорабиниҳо шуданд.

Бо назардошти чунин ҳолатҳо ҳулоса қардан мумкин аст, ки дар ибтидо нақшхонӣ дар силсилаи суфиён арзи ҳастӣ намуда, барои даъвати туркон ба ислом чун воситаи даъват истифода мегашт.

Дар асоси матни нақш сурудаҳои Абӯсаиди Абулхайр, Бобо Афзали Қошонӣ ва дигар шуарои Мовароуннаҳр қарор гирифтааст. Андешаи мо оид ба шумори рубоӣҳои «нақши қалон» ва ё худ «нақши миёна» чунин аст: тибқи таълимоти нақшбандия 11 қоидаи асосӣ мавҷуд аст ва рубоӣҳои нақши асосӣ ҳам бояд, ки 11 адад бошанд. Аммо дар маҷмӯаҳо, ки нақшо фарогиранд шумораи зиёди рубоӣҳо ба 8 мерасанд.

Барои барқарор қардани матни воқеӣ ва аслии нақш гузаронидани тадқиқот дар пеш аст. Бисёр чизҳо бояд, ки ҳаллу фасл қарда шавад.

Аз лиҳози матншиносии таърихӣ дар ягон маҷмӯаи фолклорӣ матни нақш саҳеҳ оварда нашудааст, ки ин ҳам на ба хоҳири он аст, ки олимон қор нақардаанд, балки ниғаҳ доштани тарзи баёни гӯяндагон аст.

Алҳол фурсати он фаро расидааст, ки матни саҳеҳ ва комили нақшо таҳия намуда, бо ҳамроҳи санъатшиносон онро аз сари нав омода сохта, манзури умум гардонидан мумкин аст. Аммо дар ибтидо мукамалгардонии матн ва барқароркунии пурраи нақш лозим аст.

Адабиёт:

1. Бартольдъ В.В. Улугбекъ и его время. – Петроград, 1918. -188 с.
2. Дурчи З. Лавхи фишурда. Меҳр арқоми роёна. 1391.
3. Лалола (нақш). Гирдоваранда М. Дадобоева // Сайхун,- 2001. № 1. С. 70-71.
4. Муъиниён Алиасфар. Самоъ дар тарикати Нақшбандия.//Гавҳар, обонмоҳи 1352, шумори 10. –С.966- 972.
5. Муъиниён. Хилват дар анчуман. //Гавҳар, обонмоҳи 1356, шумори 16. - С. 371- 378.
6. Турсунов Н. Таърихномаи Хучанд. – Хучанд: Меъроҷ, 2012. -352 с.
7. Тоҷикова З. Нақш./ Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷилди 2. – Душанбе, 1989. –С.439.
8. Ҳакимов Н. Мусиқии ҷашни арӯсии тоҷикон. – Хучанд, 2003. -142 с.
9. Шайх Хусайни Хоразмӣ. Ҷадат-ул-ошиқин (Аз Мовароуннаҳр то ҳарамайнӣ шарифайн). Бо кӯшиши Расули Ҷаъфарӣён // Паёми баҳористон, соли 4, шумораи 13, пойизи 1390. – С. 11-88.
10. Ҷаҳордеҳӣ Нуриддини Мударрисӣ. Силсилаи Нақшбандия. // Ваҳид, даймоҳи 1353, шумораи 133. – С. 812-815.
11. Эндинакилай. Матни нақши Хучанд, гирдоварандагон И.Раҳимов, Т.Раҳимова, бойгонии шахсӣ. Дафтари 1. Гуянда сокини шаҳри Хучанд Ҳомидов А.

Соли 2013

ФОЛКЛОРИ КИРМАКПАРВАРӢ ВА ПИЛЛАЧИНӢ ДАР ХУЧАНД ВА НОҶИЯҶОИ АТРОФИ ОН

Кирмакпарварӣ таърихи қадима дошта аз замонҳои бостонӣ мардуми Хучанд ба парвариши пилла машғул буданд ва ҳатто дар герби шаҳри Хучанд, ки онро ҳукумати подшоҳии Россия дар ибтидои асри бист тасдиқ карда буд, барги тут ва кирмак мавҷуд буд. Ҳамин гуна нишона дар гербҳои Намангон ва Марғилони қадим низ ҷой дошт (1, 16). Дар герби шаҳр ҷой гирифтани кирмак ва барги тут гувоҳи он аст, ки мардуми Хучанд анъанани бостонии

парвариши ин «мӯъчиза»-ро доштаанд ва дар фолклори мардум ривоят, урфу одат ва анъанаи хоси парваридани ин махлуки мӯъчизаангез чой дорад.

Дар лаҳҷаи Хучанд кирмакпарварӣ, парвариши кирми абрешим бо калимаи «кирмакдорӣ» ифода мегардад (2). Дар гузаштаи начандон дур, то солҳои чилуму панҷоҳуми асри XX шахсоне буданд, ки кирмакро аз тухм дар шароити хона мебароварданд. Барои ин кор ҳалтаҷаҳои тухми кирмакдоштаро занони кӯҳансол ва он нафароне, ки шахсони покиза ҳисобида мешуданд, масалан бибиотунҳо, занони серфарзанд ва покдоман дар бағалашон то баромадани кирмак нигоҳ медоштанд. Дар замони ҳозира кирмак аз тухм дар муассисаҳои махсус бароварда мешавад. Фолклори мардумӣ оид ба парвариши кирмак дар замони муосир аз лаҳҷаи гирифта омадани кирмак аз нуқтаи тақсимоти он оғоз мегардад (3).

Мардум ба кирмак эҳтироми зиёд доранд ва онро «кирми бадани пайғамбар», «мӯъчиза» медонанд, барои парвариш гирифта овардани кирмак шодию нишоти фаровонеро ҳам дорад. Ҳамдигарро ҳангоми ба хона овардани куттии кирмак бо ибораи «меҳмони нав муборак, Худо баракаашро диҳад» табрик мекунанд.

Бо баробари ба хона барои нигоҳубин гирифтани кирмак онро рӯйи сандалӣ мегуздоранд, пеш аз овардани кирмак бошад, хонаҳоро тоза мекунанд, барои роҳ наёфтани мӯрҷаҳо чора меандешанд. Дар марҳилаи аввали кирмакдорӣ онро бо барги тутӣ маҳин нигоҳубин мекунанд. Ин навъи барги тутро «қайчибарг» меноманд. Қайчибаргро, бино бар анъанаи мардумӣ аз дарахти тут чида меоянд ва бо қайчиву корд 5 мм реза карда ба кирмак меҳӯронанд. Ҳангоми реза кардани барг хеле эҳтиёт мешаванд, ки мабодо ба барги резашуда ҳас ва ё навдаҷаҳо нафарояд. Баъди мурури 3-4 рӯз марҳилаи хоби аввали кирмак фаро мерасад, ки онро «хоби чумалӣ» мено-

манд. Ин аз он сабаб аст, ки дар ин марҳила кирмак хеле хурд аст ва баробари мӯрча аст ва маъноӣ чумалӣ мӯрча мебошад. Баъд аз хоби чумалӣ хестани кирмак, яъне бори аввал пӯст партофтани он, марҳилаи дуҷуми парвариш шуруъ мегардад. Пеш аз оғози марҳилаи дуҷум кирмакро ғанг мекунад. «Ҷанг кардан» маъноӣ ба ҷои нав кӯҷонидани кирмак аст. Дар ин марҳилаи дуҷум ба кирмак боз қайчибаргро реза карда медиҳанд, аммо акнун баргро калонтар 2-3 см карда мебуранд. Хоби дуҷуми кирмак «мошгурунҷ» ном дорад. Ин аз сабаби он аст, ки кирмак оҳиста-оҳиста ранги сиеҳашро ба сафед табдил медиҳад ва ба омехтаи мошу биринҷ монанд мегардад. Дар хоби «мошгурунҷ» марҳилаи дуҷуми пӯстпартоии кирмак фаро мерасад. Баъди аз мошгурунҷ хестани кирмак боз ғанг мекунад. Ба рӯи суфраи кирмак барги тутро бо шоҳаҳояш мегузоранд, ки онро «пахтабарг» мегӯянд ва кирмакҳои ба он часпидаро ба болои «сӯкичак» мегиранд. Сӯкичакро аз тахта, аз фанер ва ё дигар чиз месозанд. Дар гузаштаи дур барои сохтани сӯкичак навдаҳои тут ва ҳодаҳои бедро истифода мекарданд. Мақсади сохтани сӯкичак васеъ паҳн кардани кирмак аст, зеро дар ин марҳила кирмак ба ҷойи васеътар ниёз пайдо менамояд. Ба зери пояҳои сӯкичак барои роҳ наёфтани мӯрчаҳо ба зарфе об мегузоранд ва ё мӯйрезаҳо мебанданд. Дар ин марҳила кирмак сафед мегардад ва ба хоби сеюмаш омода мешавад, ки ин хобашро «даҳаи хурд» ва ё «даҳача» мегӯянд. Баъди аз даҳаи хурд хестани кирмак тарзи нигоҳубини он тағйир меёбад. Акнун ба кирмак «нӯкчабарг» медиҳанд, ки аз пахтабарг фарқ дорад. Пахтабарг бо истифодаи корди калон, корди ош ва ё доскола (дар лаҳҷаи Хучанд онро доскалла мегӯянд) аз навдаи тут тоза кардани баргаш аст. Нӯкчабарг бошад, аз нӯки навда ба андозаи 35-40 см буридани навда аст. Баъди аз даҳача хестани кирмак он боз ғанг карда мешавад. Сӯкичак васеътар ва ба чанд хона паҳн карда мешавад. Дар марҳилаи то даҳаи хурд ба кирмак

як маротиба нӯкчабарг ва як маротиба пахтабарг медиҳанд. Даҳаи хурд марҳилаи нисбатан осонтари пиллапарварӣ аст.

Ба даҳаи хурд хоб рафтани кирмак маънои оғоз гардидани серкориҳои кирмакпарвар ва даҳахуриро дорад. «Агар кирмак даҳахур шавад, кирмакчӣ ҳам даҳахур мешавад» - мегӯянд кирмакпарварони таҷрибадор. Яъне кирмакпарвар ҳам серкор ва ҳам сериштиҳо мегардад. Хоби чоруми кирмакро «даҳаи калон» мегӯянд. Баъди хоби чорум маротибаи охири кирмакро ғанг мекунанд. Талаботи кирмак ба барг хеле калон мешавад ва дар ин вақт гоҳ кирмак ба мори нафсбад ва ё аждаҳо монанд карда мешавад. «Фашшас када мор бойин мехурад, нафсаш аждаҳор шудагӣ, шабу рӯз беором мехурад» суханони маъмулии кирмакпарварон аст. Баъди аз даҳаи калон хестан кирмак кирмакдорро даҳ рӯз ором намегузорад. Лаҳзаҳои мешавад, ки ҳар ним соат нӯкчабарги партофтаре пурра мехӯрад ва ба ибораи мардумӣ «леста мемонад». То сер гардидани кирмак кирмакпарвар шабу рӯз дар фикри таъмин намудани барги тут аст. Шоҳаҳои тут бо навдаҳо бурида оварда мешавад. Кирмакпарварон баъди саломуалейк аз ҳамдигар мепурсанд: «кучова омад?», «чанд рӯз шуд?» ва ба посух мегӯянд: «се рӯз» ё «хафт рӯз», ки дар ин ҷо шумораи рӯзҳои аз даҳаи калон хестани кирмак фаҳмида мешавад.

Кирмаки аз барг сершуда дар рӯзи ҳаштум нишона медиҳад, яъне як-то дуто кирмак ғов карда барои пилла гардидан омода мешавад. Дар ҳамин вақт маросими асосӣ ва талаботи асосии кирмакпарварӣ тибқи андешаи мардумӣ оғоз мегардад. Ба хонаи кирмакдор дар ин вақт даромадани шахсони бегона манъ аст. Фақат кирмакдор ва як ду нафар аҳли оилаи ӯ ҳукуки даромадан ба кирмакхонаро доранду ҳалос. Агар мард ба кирмакхона даромаданӣ шавад, вай бояд дар сар тоқӣ ва ба миёнаш рӯймол бандад. Ин барои он аст, ки пилла мисли шахси миёнбаста тайёр шавад ва сари пилла сӯроҳ нашавад. Баъди намудор

гаштани лос ва ё ғов, яъне марҳилаи пилла танидани кирмак, ба атрофи сӯкичак «қалоқ» мебанданд, ки он шабех ба тавора ва ё панчараи гирдогирди сӯкичак аст. Қалоқро аз ғӯзапояи нави кӯрақҳои хушкшудааш зиёд месозанд, ки ин навъи гузапоя «шиқилоқдор» ва ё «чиқилдоқдор», номида мешавад. Қалоқ ба атрофи сӯкичак баста мешавад. Дар бастани қалоқ пӯсти навдаи тут вазифаи ресмонро ба чо меорад. Кирмакҳои ба пилларесӣ омодашуда худашонро ба қалоқ мезананд. Дар қалоқ барои пилларесӣ ҷой меёбанд, аммо кирмакҳои сернашуда ҳанӯз барг мехӯранд. Дар ин вақт ба кирмак додани қаламабарг – барги васеи ғафс, додани барги бе мева тавсия дода мешавад. Акнун аз истифодаи пахтабарг худдорӣ мекунанду фақат нӯкчабарги «пошшоурак» медиҳанд. Дар замони ҳозира навъи тутҳои ҷопонӣ, ки ба лаҳҷаи мардумӣ «японча» мегӯянд, барои «пошшоурак» хеле мувофиқ аст. Додани навъи аълои барги тут ба хотири он аст, ки пилла доғдор нагардад. Дар рӯзи нӯҳум ва даҳум «дастамонӣ» оғоз мешавад. «Дасти» як навъи растании биёбонӣ аст, ки онро саксавул ҳам мегӯянд. «Шувоқ» ва «Риши қозӣ» ном рустанӣ ҳам барои мондани даста қулай ҳастанд. Замони шӯравӣ дастаро махсус бо нақлиёти боркашон ба биёбонҳои атроф рафта даравида меоварданд. Мардуми Хучанд дастаро асосан аз дашти Шӯркӯл ҷамъ мекарданд. Аммо чанд соли охир даравидани даста аз тарафи идораҳои ҳифзи табиат ба хотири нигоҳ доштани ин навъи рустанӣ манъ карда шудааст. Дар замони шӯравӣ ба ҷойи даста истифода кардани панчарачаҳои махсуси пластмасӣ пешниҳод гашта буд, вале он барои кирмак маъқул нагашт. Акнун кирмакпарварон аз беҳи хушкидаи садарайҳон, саврак ва ғӯзапоя барои дастабандӣ истифода мебаранд. Дастабандӣ ва ё даста ба гулдаста монанд мешавад. Дар он як ду дона ғӯзапояи шиқилоқдор, як шох саврак ва ё садарайҳон гузошта бо пӯсти навдаи тут мебанданд. Даста ҳам номи рустанӣ

аст ва ҳам номи ҳамин бастаҳо. Дастаҳо ба болои сӯкичак мегузоранд. Кирмакҳое, ки «чил ишкам барг хӯрдаанд» ба даста худро мезананд. Баъди ним соат дастаҳои пур аз кирмакро ба як ҷойи махсус бурда, болои ҳам мегузоранд ва дар байни дастаҳо паҳол мепоянд. Аз рӯйи паҳол бошад, коғаз ва ё латтаҳо партофта мемонанд. Ба болои сӯкичак ҳам дастаҳо мегузоранд ва як қабат паҳол ва коғазу латта партофта онро ба истилоҳ «гӯр мекунад». Гӯр кардани кирмак давраи ба охир расидани кори баргзанӣ ва дастакунӣ баргро мефаҳмонад. Дар ин вақт кирмакпарвар интизор мешавад, ки пилла хуб печадӯ захмати якмоҳааш барбод наравад. Баъди як ҳафтаи гӯр кардани кирмак пиллачинон мекунад.

Барои кирмакро то ба пилла расонидан давраи баргзанӣ фаро мерасад. Буридани навдаҳои тут қоида ва фолклори худаширо дорад.

Қоидаҳои буридани навдаҳои тут барои кирмак чунин аст: Ҳар нафаре, ки баргро мезанад, яъне шоҳаҳои барги тутро мебурад, аввал ғишшаро тоза карданаш зарур аст. «Ғишша» ба истилоҳи кирмакпарварон шоҳаҳои аз решааш баромадаи тут аст. Ғишшаро тоза накарда, навдаҳои болои тутро задан беҳурмати нисбати ин дарахти начиб доништа мешавад. Ҳангоми буридани навдаҳои тут истифодаи доскола зарур аст. Бо арра ва ё табар буридани навдаҳои тут, бо дос даравидани навда мумкин нест. Вақте ки бо доскола навдаро касе мебурад, пих гузоштани мумкин нест, яъне навдаро аз наздикии танаи дарахт буридан даркор аст, то ин ки соли оянда ба баргзанӣ ҳалал нарасонад. Агар дарахти тут камшоҳ бошад, аз кирмакпарвар талаб карда мешавад, ки дастак гузорад. «Дастак гузоштан» як ё ду навдаро дар танаи дарахти тут 20-30 см гузошта буридан аст, то ки соли оянда ба он навдаҳо баромада дарахти тутро зананд ва ҳам ҳосилнокии он гум нашавад. Қаллуқҳои пӯкро ҳангоми баргзанӣ буридан даркор аст. «Қаллуқи пӯк» шохҳои миёнхолии тут аст,

ки агар кас ба он пой гузорад, мешиканад.

Гандабур кардани тут мумкин нест. Яъне баргзанӣ қоидаҳои ҳудашро дорад, як навдари буридан ва навдаи дигарро набуридан ба нобуд гаштани дарахти тут оварда мерасонад. Аз ин рӯ, гандабур кардан мумкин нест. Навдаҳои задушудари даста ва ҳамел карда банд бастан лозим аст. Барои бастан банд навдаҳои тут истифода мешавад. Ду ё се навдаи мулоимро гирифта аз он «бойлуқ» месозанд. Бойлуқ аслан шакли вайроншудаи «пойлуқ» мебошад, луқ растаниест, ки дар сохилҳои дарё мерӯяд ва бо он барои ниғадории харбуза расани махсус мебофтанд, ки то ҳол ин кор ба назар мерасад. Пойлуқ маънои расани аз пояи луқ бофтасудари дорад ва минбаъд он маънои расану ресмонро ҳам гирифтааст. Як тарафи бойлуқро, ки аз навда иборат аст мустаҳкам печу тоб дода, ба тарафи дигар мебанданд. Агар навдаҳои барги тут аз ҷойи дур кашонида мешуда бошад, онро аз ду ҷояш мустаҳкам карда мебанданд. Дастакунии барг маънои дар як ҳамел ҷамъ кардани навдаҳои тутро дорад (5).

Шоҳҳои аз барг тозакардашудари бо пӯстлохи тут мебанданд. Бандҳоро дар ҷойи махсус мегуздоранд ва минбаъд ҳамчун сӯзишворӣ истифода мебаранд. Гоҳе аз ресмон ва дигар чизҳо ҳам барои банд кардани хезум истифода бурда мешавад. Навдаҳои дароз-дарози дар вақти баъди хоби «мошгурунҷ» пайдошуда «равзанақ» ном дорад. Равзанақро барои рост кардани шоҳҳои помидор ва ё барои дар вассаи хонаи навбунёд гузоштан истифода мебаранд.

Гоҳе чунин ҳам мешавад, ки дар майдонҳо навдаҳои дарахтони тутро як ё ду сол намебурранд, ки сабаби ин ё кам аз тухмӣ баровардани кирмақ ва ё фаровонии барги тут мебошад. Он дарахтонеро, ки «як ду-сол назадаанд» гандабур мегӯянд. Вақте ки тут гандабур мешавад, сифати баргаш ҳам тағйир меёбад, ки барои кирмақпарварон писанд нест. Шоҳҳои зиёд дорад, аммо баргаш кам аст. Қоидаи кирмақпарварӣ тоза кардани гандабурро пешаи

начиб ва амали савоб медонад. Навдаҳои гафси гандабурро ҳам «равзанақ» меноманд. Аз равзанақи гандабур хода барои овехтани гӯшти хомқавурдоқ, чангақ, дасти тешаю пайтеша ва вассаи пилталампа сохтан мумкин аст. Равзанақхоро гоҳо пиронсолон асо ҳам мекунанд. Тибби халқӣ тавсия медиҳад, ки агар равзанақро сӯзонида обе, ки ҳангоми сӯхтан аз ақиби навда мебарояд чамъ карда ба пистони зане, ки синааш дардноқ аст, моланд, шифо мебахшад.

Нӯкчабаргеро, ки кирмақ баргашро хӯрдасту дар навда шохчаю натчаҳо мондааст, «ғанг» мегӯянд. Тавсия дода мешавад, ки ҳезуми ғанг дар тобистон истифода карда шавад ва дар зимистон бошад, барои оташдон навда истифода бурда шавад. Чунки ғанг зуд месӯзад ва лахчаи зиёд надорад ва дар фасли зимистон ғоидааш камтар аст. Навда бошад, лахчаи зиёдтар дорад ва истифодабарияш дар фасли зимистон қулай аст.

Дар фаҳлавиёт гуфта мешавад, ки дар зимистон агар пойи кирмақпарвар дард кунад, аз каллуки тут лахча тайёр карда ба сандалӣ резад, он ба дарди пой даво аст. Инчунин тавсия дода мешавад, ки лахчаи ҳезуми тут ва зардолуро ҳам истифода баранд (4).

Гоҳо чунин ҳам мешавад, ки кирмақ бемор мешавад, ё барг намехӯрад ва ё ором меистад. Дар ин вақт чурғотро ба як сатил об омехта карда, бо нӯки чорӯб ва ё бо даст ба болаи кирмақ мепошанд. Ин роҳи қадимаи даво бахшидан ба кирмақи бемор аст. Агар бо ин ҳам нашавад, ба кирмақхона ҳазориспанд дуд мекунанд. Барои он ки кирмақ дар айни хуриш касал нашавад, нӯкчабаргу пахтабаргро доимо дар чойи тоза ва салқини аз нури офтоб дур нигоҳ доштан лозим аст.

Пиллачинон. Баъди аз «гӯр гирифта»-и даста ва қалоқ аз тариқи ғанг кардан ду навъи пилла чудо карда мешавад. Пиллае, ки аз даста ва қалоқ кашида мешавад, онро «хаспилла» ва пиллае, ки аз сӯкичақ гирифта мешавад, «ғангпилла» меноманд. Маросими пиллачинон аз

чудо кардани қалок ва чидани пиллаҳои рӯйи ғанг оғоз мешавад. Пиллаҳои бо лос омехта ба тағора чида мешавад ва онро ба хирман бурда мерезанд. Барои хирман як хонаи махсусро чудо мекунад. Ғангпилларо чудо карда мешаванду ба чудо кардани «хаспилла» оғоз мекунад. Пиллаҳоро аз даста ва қалок чудо карда, онро ҳам ба хирман мезезанд. Баъди дар хирман чамъ гаштани хаспилла ва ғангпилла кирмакдор хешу табор ва ҳамсоягону наздиконашро ба пиллачинӣ даъват мекунад. Дар болои кат, шипанг ва ё рӯйи хавлӣ чой мекунад. Барои нафароне, ки ба пиллачинӣ омадаанд, шакарсеб омода мекунад, чунки дар мавсими пиллачинӣ ин навъи себи маҳаллӣ пухта мерасад. Аз таомҳо мошбиринч, чуворӣ ва ё оши палав тайёр мекунад.

Пиллачинӣ одатҳои аҷоиби худро дорад. Агар дастаи серпилларо касе бардошта ояд, ҳама «ин гулдаста шудааст»-гуён кирмакдорро табрик мекунад. Вазифаи меҳмонони ба пиллачинӣ омада аз лос ва хас тоза кардани пилла аст. Ғангпилларо аввал ба мобайн рехта онро аз ғову лос ва хас тоза мекунад. Агар касе пиллаи калони дупилларо ёбад, вай пиллаи барака ҳисоб карда мешавад. Он шах «мана, ман баракаша ёфтам» гуфта эълон мекунад ва кирмакдор ба ӯ аҳсану офарин мегӯяд ва ё як миқдор пулро ҳамчун шодиёна медиҳад. Пиллачинҳо пилларо ба навҳо чудо мекунад: дукирма, сиёхпачак, кирммурда (бӯқапилла ҳам мегӯянд) ва пиллаи муқаррарӣ. Пиллаи дукирма одатан калонтар буда, ду кирм як пилларо танидааст, сиёхпачак бошад, пиллаи як тарафаш мачакшудаи доғдор аст, кирммурда пиллаи норасидаи кирмакаш мурда мебошад.

Барои осон шудани пиллачинӣ «хаспилларо» ба сабадҳо гузошта сава мекунад. Сава кардани хаспилла чунин аст: як миқдор хаспилларо ба болои сабад гузошта, як тарафи сабади нонро боло карда касе онро бо дастонаш ба атрофи сабад мечархонад. Бо баробари ин чархиш лосу ғов ба ҳам мепечанду хасу хасрезаҳо ба поёни сабад мефа-

рояд. Пиллаҳо дар ин ҳолат ба сари ангури хеле калон монанд мегардад. Савачӣ «мана ин ангура гиритону боғаша напурситон»-гуфта, онро назди пиллачинҳо мегузорад, ки тоза карданаш хеле осон мешавад. Ҳам гангпилла ва ҳам хаспилла тоза карда шуда ба хирман ҷой карда мешавад, сиёхпачақ, дукирма ва кирммурда дар тағораҳои алоҳида гузошта мешавад. Дар даврони шӯравӣ баъди омода гаштани пилла барои супоридан ба давлат як нафар ба нуқтаи қабул хабар мерасонад, то ин ки масъулон омада ҳосилро гирифта баранд. Дар ин вақт рӯйи шипанг ва ё дар хонаҳо ба нафарони ба пиллачинӣ омада обу дастархон кушода мешавад. Ҳангоми ба қуттиҳои калон рехтани пилла ба нақлиёти мошини қабул яке аз занони кӯхансол даст бардошта «Худо баракаша тияд» гӯён дуо мекунад. Худи кирмакпарвар ба нуқтаи қабул меравад ва то баргашта омадани ӯ пиллачинон ҳам аксар вақт мунтазир менишинанд, то ки чанд кило будани ҳосилро фаҳманд. Баъди баргашта омадани кирмакдор ва шунидани миқдори пиллаи супоридашуда ҳама вайро боз муборакбод мегӯянд.

Пиллачинон бо тоза кардани хонаи кирмакпарваришкарда ва баровардани ахлоти кирмак, лосу ғов ва ганг ба поён мерасад.

Ҳангоми гангкунӣ баъзан даҳ-дувоздаҳ кирмаки напечида ва ё ба чил шикам барг сernasишуда ҳам пайдо мешавад. Он кирмакҳоро ба рӯйи сабад гузошта, барг медиҳанд ва то пилла гардиданаш мунтазир мешаванд. Пиллаҳои ин кирмакҳоро ба халтачае гузошта, дар кодоки болохона мегузоранд. Ин пиллаҳо давоми сол барои табобати дарди дандон ва кашидани газаки дандони варамкарда истифода бурда мешавад.

Фолклори кирмакпарварӣ дар Хучанд бою рангин буда, омӯзиши мукаммали он маводи арзишманди фолклориро ба муҳаққиқ диҳад, аз ҷониби дигар метавонад, ки калимаҳои лаҳҷавии кирмакпарварӣ гирдоварӣ гардида,

барои таҳияи лугати соҳаи кирмакпарварӣ мусоидат на-
мояд. Солҳои охир бино бар он ки аз кирмакпарварӣ мар-
дум фоидаи дилхоҳ ба даст намеоранд, муносибат ба ин
соҳаи хочагии халқ коста гаштааст ва хатари тамоман аз
байн рафтани он ҳам ҷой дорад. Аз ин рӯ, омӯхтани фолк-
лор ва калимаҳои соҳаи кирмакпарварӣ саривақтӣ буда,
дории аҳамият мебошад.

Пайнавишт:

1. Бойко Д.А. Гербы городов, губерний и областей Российской Им-
перии. – Александровск, 1912. – 164 с.
2. Мавод дар асоси мушоҳидаҳои шахсӣ ва нақли информаторҳо аз
ҳочагии «40-солагии Октябр»-и ноҳияи Бобочон Ғафуров (деҳаҳои
Марғзорак, Ғозиён, Сойча, Навобод) давоми солҳои 1996 то соли
2013 гирдоварӣ гаштааст.
3. Нақли кирмакпарвар Ҳидоят Каримова (1935-2003) . Сабти соли
1999.
4. Нақли марди деҳқон Ҳайдарбой Каримов (1919- 2002). Санаи саб-
ти нақл соли 2000.
5. Нақли кирмакпарвар Усмонбой Рахимов (с.т. 1954). Санаи сабт
соли 2009.

Соли 2014

ИНЪИКОСИ МАЪРИФАТ ТАВАССУТИ ТЕЛЕВИЗИОНҲОИ МАҲАЛЛИИ ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Ба даст овардани истиқлоли давлатӣ имконият фа-
роҳам овард, ки дар Тоҷикистон дар баробари телевизи-
онҳои давлатӣ телевизионҳои маҳаллии мустақил низ ба
фаъолият шурӯъ кунанд ва ба пуррасозии фазои иттилоотӣ
ва тарбияи маънавии мардум ҳиссаи худро гузоранд. Дар
солҳои аввали ба даст овардани истиқлолияти Тоҷики-
стон, яъне ҳанӯз солҳои 90-уми асри гузашта дар мамлакат
чанд стансияи мустақили телевизионӣ арзи ҳастӣ намуда,

мавчашон дар манотики муайян паҳн мегардид. Чунончи телевизионҳои «Мавчи озод» (1991, Восеъ), «Ҷаҳонро» (1991, Хучанд), «ТВ Симо» (1992, Панҷакент), «Анис» (1992, Конибодом), «ТВ Ғулақандоз» (1992, Ҷаббор Расулов), «Устуршана» (1994, Истаравшан), «Регар» (1995, Турсунзода), «ТВ Исфара» (1998, Исфара), «Гули бодом» (1999, Конибодом), ба ҷаҳолият оғоз карданд (ниг.: 3, с. 18-20). Дар шаҳри Хучанд бошад, соли 1990 телевизиони «Темурмалик» ва дертар «ТВ-7» таъсис меёбад. Аммо ин ду телевизиони номбурда дер ҷаҳолият бурда нанавонистанд. «ТВ-7» соли 1998 ҷаҳолияташро қатъ кард. Соли 1998 дар фазои иттилоотии Хучанд ширкати телевизион ва радиои «СМ-1» ва соли 2000 телевизиони «Азия» ба ҷаҳолият шурӯъ мекунанд. Агар дар ҳудуди Тоҷикистон дар соли 2007 ҳамагӣ 16 шабакаи телевизиони ғайридавлатӣ ҷаҳолият мекарда бошад, пас дар соли 2016 ин миқдор афзоиш ёфт. Дар суҳанронии худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон баён кардаанд: «Айни замон дар кишвари мо 70 муассисаи телевизиониву радиои ҷаҳол буда, аз ин ҳисоб 9 телевизион ва 10 адад радио давлатӣ, 31 телевизион ва 20 радио ғайридавлатӣ мебошад» (ниг.: 1).

Телевизион функсияҳои зиёдеро дорад, ки яке аз онҳо маърифатнок кардани тамошобин аст. Бемуҳобот, телевизион яке аз воситаҳои бехтарин ва маъмултарин барои шакл гиронидани афкори омма мебошад. Дар назди телевизионҳои навтаъсис низ вазифа меистод, ки барои маърифатнок кардани ҷомеа ҳиссаи ҳудро гузоранд. Дар ин ҷо доир ба барномаҳои телевизионҳои мустақили Хучанд, ки барои маърифатнок гардонидани тамошобинон ҳиссаи арзанда гузоштаанд, истода мегузарем.

Дар маҷмӯъ, барномаҳои маърифатии телевизионҳои маҳаллии Хучандро ба навҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст: маърифатӣ-фарҳангӣ; маърифатӣ-адабӣ; маъри-

фатӣ-динӣ; маърифатӣ-ҳуқуқӣ; маърифатӣ-сиёсӣ.

Яке аз масъалаҳои, ки дар назди телевизионҳо қарор дошт ҷалби тамошобинон ба барномаҳои маърифатӣ буд. Муқарраран дар солҳои 90-уми асри гузашта, ки мардум аз таъсири идеологияи шӯравӣ ба охирагӣ раҳой меёфтанд ва масъалаҳои худшиносии миллӣ боло мерафт, телевизионҳои маҳаллӣ ҳам барои бедории фикрии мардум ҳиссаи худро гузоштанд. Ханӯз дар «ТВ-7» барномаҳои таърихӣ ва маърифатӣ ҷой доштанд ва ин анъана минбаъд дар «СМ-1» идома ёфт.

Соли 1999 дар Тоҷикистон 1100-солагии давлатдорӣ Сомониён эълон гашта буд ва омодагӣ ба ин ҷашн чанд сол муқаддам шурӯъ гашт. Воқеан, он солҳо аксари мардуми авом наредонистанд, ки Сомониён кӣҳо буданд, чаро 1100-солагии давлатдорӣ онҳо қайд карда мешавад. Барои посух додан ба саволҳои бешумори тамошобинон, ки ба унвони телевизион тавассути телефон ворид мегашт ҷавоб гуфтан лозим меомад. Аз телевизионҳои маҳаллӣ бори нахуст нисбати ин масъала «ТВ-7» таваҷҷӯҳ зоҳир карда, барнома созон дода буд, ки он «Эҳё» ном дошт. Муаллифи он муаррих Ҷӯрабек Исоматдинов буд. Барнома доир ба ин ё он масъалаи таърихии марбут ба Сомониён омода мегашт. Дар барнома баранда набуд ва худи муаллиф дар назди камера сухан мекард, дар фони барнома бошад, яке аз манзараҳои шаҳри Хучанд интиҳоб мегардид ва гоҳо фони зинда истифода мегашт. Аслан, чунин тарзи барномасозиро лексияи телеавизионӣ ҳам гуфтан мумкин аст. Имрӯзҳо чунин усули сабти барнома дар мактабҳои олӣ бо мақсадҳои таълимӣ истифода мегардад, вале он замон он ҳамчун барномаи телевизионӣ нақши худро гузошт. Минбаъд муаррихи номбурда дар барномаҳои телевизионӣ, ки аз «СМ-1» намоиш дода мешуд, доир ба касбу ҳунариҳои мардумӣ, маҳаллаҳои шаҳр ва амсоли инҳо ба тамошобинон маълумоти муфассал меод.

Гуфтан мумкин аст, ки аз телевизионҳои маҳаллӣ ШТР «СМ-1» аз ҳама бештар ба масъалаҳои худшиносии миллӣ, барқарор кардани хотираи таърихии мардум сахм гузоштааст. Зеро аз ибтидо дар телевизиони номбурда журналистон ва зиёӣони пешқадам чамъ омада буданд, ки нисбати масъалаҳои ҳештаншиносӣ бетараф набуданд. Дар телевизион он солҳо рӯзноманигорони маъруф – Анвар Олимов, Раъно Бобочонова, Маҳмудҷон Дадобоев, Саидумрон Саидов, Мӯҳсин Аминзода фаъолият мебуданд.

Яке аз самтҳои фаъолияти «СМ-1» дар он солҳо ба тамошобинон фаҳмонида додани ин ё он воқеаи таърихии марбут ба шаҳри Хучанд буд. Журналист Мӯҳсин Аминзода давоми солҳои 2000-2002 барномаеро таҳти унвони «Шаҳри ман» дар «СМ-1» ташкил намуд. Коргардони барнома Камол Бузуруков, наворбардорон Насим Раҳимов, Дилшод Бобочонов буданд. Ин барнома тариқи сӯҳбат сабт мегардид. Яке аз навгонҳои ин барнома дар он буд, ки дар шапкаи он худи Мӯҳсин Аминзода дар шаҳр гаштугузур мекард, ба варзишгоҳ рафта ба футболбозӣ машғул мешуд, ба чойхона рафта чой менӯшид ва монанди инҳо. Худи шапкаи барнома аз мӯхтавои он ба тамошобин хабар меод. Дар барнома асосан мусоҳиби Мӯҳсин Аминзода муаррихи шодравон Саидҷон Марофиев буд. Дар сӯҳбатҳои ин барнома доир ба мавзӯҳои шаҳр ва масоили таърихӣ ба тамошобинон маълумот дода мешуд. Баъдан ин барнома ро барномаи «Тамаддун» (соли 2003) иваз кард. Дар ин барнома мусоҳиби Мӯҳсин Аминзода муаррих Назирҷон Турсунов гардид ва мӯхтавои сӯҳбатҳои барнома ҳам марбут ба таърих ва масъалаҳои этнографии мардуми Хучанд буд. Дар барнома дар баробари сӯҳбат расмҳои таърихӣ ва наворҳои таърихӣ намоиш дода мешуд (муфассалтар ниг.: 3, с.45-70).

Барномаи дигаре, ки дар «СМ-1» таҳия ва пахш гар-

дида буд, барномаи журналист Саидумрон Саидов – «Бузургони Хучандшаҳр» мебошад. Маҳз тавассути ҳамин барнома сӯҳбатҳои ҷолиби шахсиятҳои барӯманди шаҳри Хучанд, адибон ва ходимони ҷамъиятиву давлатӣ дар ғитаи видеоӣ сабт гаштааст ва имрӯз он наворҳо ҳамчун хазинаи тиллоии таърихи шаҳри Хучанд ба ҳисоб мераванд.

Барномаи дигари ШТР «СМ-1» «Дар сӯҳбати соҳибдилон» ном дошт, ки барандагони он Саидумрон Саидов, Оқилхӯча Сулаймонов, Илҳом Ҳошимов буданд. Дар ин барнома бо адибони маъруф, фарҳангииён ва зиёиёни пешқадам сӯҳбатҳо гузаронида мешуд. Сӯҳбатҳо бо Фарзона, Озарахш, Боймуҳаммад Ниёзов ба хотири тамошобинон то дер гоҳ нақш баста буд.

Барномаҳои субҳгоҳӣ дар ШТР «СМ-1» бо номҳои «Паёми субҳ», «Файзи бомдод», «Субҳи дигар» тариқи мустақим паҳш мегашт. Дар ин барномаҳо бахшҳои махсуси адабӣ ва фарҳангӣ мавҷуд буданд. Яке аз дастовардҳо ва саҳми арзандаи барномаҳои субҳгоҳӣ дар он аст, ки ба мардум сурудҳои классикӣ ва «Шашмақом» пешниҳод мегашт. Дар давраи шӯравӣ дар телевизион шашмақом ва оҳангҳои классикӣ халқӣ зиёд намоиш дода намешуд, аммо дар телевизионҳои маҳаллӣ ҳар субҳ то ним соат мусиқии классикӣ намоиш медоданд. Чунин тарғибу ташвиқи навою сурудҳои классикӣ як қишри муайяни мардумро ҳавасманду дилбохтаи оҳангҳои «Шашмақом» гардонид. «Шашмақом»-ро аз мафҳуми «чизи махсус барои калонсолон» берун бароварда доираи шунавандагонашро васеътар гардонид.

Солҳои 90-ум ва ҳатто то охирҳои солҳои 2000-ум дар кӯчаҳои шаҳри Хучанд мардум журналистро дар даст микрофон ва камераи телевизионӣ дида, гоҳе ба ҳарос меафтоданд ва гоҳе аз сӯҳбат бо рӯзноманигор канорагирӣ мекарданд. Барои мардум одат нашуда буд, ки фикрашонро баён кунанд. Дар ҳамин гуна шароити душвор, ки «гап ги-

рифтан аз мардум» душвор буд, дар ШТР «СМ-1» барнома дар жанри блимс-пурсиш бо номи «Равзанаи андеша» таъсис ёфт. Дар ибтидо баранда ва муҳаррири он Азиза Комилова буд, дертар таҳияи барнома мазкур ба зиммаи Муҳаббат Муродова вогузор гашт. Ин барнома дар баробари аз мардум посух гирифтани доир ба ин ё он масъалаҳои рӯзмарраи иҷтимоӣ як силсилаи барномаҳоро тайёр карда пахш кард, ки воқеан арзандаи таҳсин аст. Рӯзноманигор яке аз зарбулмасал ва ё мақолро ба роҳгузарон мегуфт ва маънои онро пурсон мешуд. Дар хотима бошад, як нафар коршинос барнома-ро чамбаст мекард. Чунин барномаҳои «Равзанаи андеша» солҳои 2001-2003 таҳия ва пахш гардиданд.

Барномаҳои маърифатӣ-динӣ дар телевизионҳои маҳаллӣ ҷойгоҳи махсус доштанд. Дар муддати солҳои 1999-2014 зиёда аз 1000 барномаи «Маърифатаи ислом» дар «СМ-1» ва Телевизиони вилояти Суғд пахш гаштааст. Барандагони ин барнома Анвар Олимов, Саидумрон Саидов ва Оқилхӯча Сулаймонов буданд. Қисмати зиёди барномаи номбурдаро Саидумрон Саидов таҳия намудааст. Дар барномаи «Маърифатаи ислом» ба ғайр аз мавзӯҳои динӣ инчунин мавзӯҳои адабӣ ба монанди рӯзгору осори Саъдии Шерозӣ, Ҷалолиддини Румӣ, Камоли Хучандӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Абдулқодири Бедил матраҳ гардида буд. Инчунин шарҳи ғазалҳои классикони адабиёти форсу тоҷик Ҷалолиддини Румӣ, Камоли Хучандӣ, Соиби Табрезӣ, Сайидо ба роҳ монда шуда буд (4, с.67). Муаллифи барномаҳои «Маърифатаи ислом» раиси Шӯрои уламои дини вилояти Суғд Ҳочӣ Ҳусайн Мӯсозода буда, бо Саидумрон Саидов ва дигар барандагон сӯҳбат ба ҷо оварда мешуд. Мӯхтавои як қисми ин сӯҳбатҳои телевизионӣ дар китобҳои «Сию се сӯҳбати судманд» ва «Табйин-ул-хақоик» ҷой дода шудаанд.

Яке аз барномаҳое, ки дар «СМ-1» марбут ба адабиёт ва фаҳми шеър роҳандозӣ гашт, барномаи «Ганҷинаи

Мавлоно» буд. Барандаи он адабиётшинос ва журналист Саидумрон Саидов буд. Дар барнома абёти Ҷалолуддини Румӣ шарҳ дода мешуд. Барнома дар фони Сирдарё ва ё манзараҳои шаҳри Хучанд сабт мегашт. Барои сабти сифатноки барнома нурпошии офтоб ҳам ба назар гирифта мешуд ва маъмулан он соатҳои 4.00-5.00 субҳ сабт мегашт. Силсилаи барномаҳо бо иштироки устоди шодравон Абдулманнони Насриддин сабт гардид. Дар барнома Саидумрон Саидов порчаҳои аз «Маснавии маънавӣ» кироат мекард ва устод онро шарҳ медоданд. Вақте ки барномаи нахустини «Ганҷинаи Мавлоно» намоиш дода шуд, тамошобинон онро дуруст дарк накарда буданд ва ба телевизион занг мезаданд, ки бисёр матлабҳо барояшон фаҳмо нагардид. Кормандони «СМ-1» ба онҳо тавсия медоданд, ки ҳангоми намоиши барнома «Маснавии маънавӣ»-ро дар даст дошта бошанд. Ҳамин тавр ҳам шуд, дар рафти барнома баранда саҳифаҳои китобро эълон мекард. Аллакай дар барномаҳои сеюм ва чаҳорум дарки он ба тамошобинон осон гашт ва занг зада миннатдорӣ баён мекарданд. Дар барномаи «Ганҷинаи Мавлоно» Фарзона, Тоҷибой Султонзода, Ҳоҷӣ Ҳусайн Мӯсозода ҳам ашъори Мавлонои Румро шарҳ дода буданд. Аммо сӯҳбатҳои устод Абдулманнони Насриддин бо илмияти худ фарқ мекард. Барномаи «Ганҷинаи Мавлоно» тавонист, ки мардумро ба шинохти Ҷалолуддини Румӣ водор карда, маснавихон гардонад.

Минбаъд дар «СМ-1» солҳои охир барномаҳои маърифатии «Симои ошно» (мусоҳиба бо шахсиятҳои маъруфи Хучанд), муҳаррир ва барандааш Муҳаббат Муродова, «Корномаи бузургони ислом» (2010-2011) муҳаррир ва барандааш И.Раҳимов, «Манзили аҷдодони мо» муҳаррир ва барандааш Манижа Юсупова арзи ҳастӣ карданд.

Дар давоми солҳои фаъолиятҳо дар телевизиони «Азия» низ барномаҳои маърифатӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ таҳия гардида манзури тамошобинон мегашт. Барно-

маҳои «Чуфти муносиб» муҳаррир ва барандааш Шоира Шарифова, барномаҳои «Худ бисоз, бо мо бисоз», «Чавонон ва чомеа» ва амсоли инҳо пешкаши тамошобинон мегашт. Барномаҳои маърифатии телевизиони «Азия» нисбат ба барномаҳои ШТР «СМ-1» бештар дар жанри публисистикаи иҷтимоӣ офарида мешуд.

Имрӯз дар фазои иттилоотии Хучанд телевизионҳои «Диёр», «Танин», «Салом», «Ҷаҳоноро», «СМ-1», «Азия» шабакаҳои давлатӣ ва телевизионҳои кабелӣ фаъолият мebarанд. Аммо дар масъалаи омода ва пахш кардани барномаҳои маърифатӣ на ҳамаи онҳо ҳавасманданд. Агар каме таваҷҷӯҳ ҳам дошта бошанд, барои таҳияи барномаҳои маърифатӣ журналисти ҳирфай ва ё наворбардори касбӣ надоранд. Маърифати худи рӯзноманигорони чавон ҳам ба қадри даркорӣ нест. Мутаассифона, онҳое ки ба даст микрофон гирифтаанду тариқи оинаи нилгун худро намоиш медиҳанд, гоҳо чӣ гуфтанашонро худашон ҳам намефаҳманд.

Ҳамаи барномаҳои маърифатӣ дар телевизионҳои маҳаллӣ дар жанри мусоҳибаи телевизионӣ омода мегарданд. Ин тарзи барномасозӣ ба телевизионҳои маҳаллӣ мушқил нест ва камхарҷ аст. Барнома сабту танзим гардида ба намоиш гузошта мешавад. Аммо аз лиҳози талаботи телевизиони муосир он сӯҳбатҳо гарчанд, ки бори зиёди маънавӣ доранд, ба талабот мутобик нестанд. Зеро телевизион талаб мекунад, ки дар баробари маълумот додан тасвир ҳам нишон дода шавад. Аммо дар барномаҳои маърифатӣ сӯҳбати ду нафар ҳасту халос, ки онро бо истилоҳи телевизионӣ «каллаи сухангӯ» меноманд. Аудио (садо)-и он сӯҳбатҳоро тариқи радио ҳам пахш намоянд, мазмунаш дигар намешавад. Дар телевизионҳои муосир дар таҳияи барномаҳои маърифатӣ аз усулҳои муосири танзим, инфографика, мултимедиа истифода бурда намешаванд, ки ин ҳам вобаста аст ба набудани мутахаассиси ороишгари

телевизион, танзимгари компютерӣ, рассоми касбии телевизион ва монанди инҳо.

Дар ҳоли ҳозир телевизионҳои маҳаллӣ дар шароите қарор доранд, ки мехоҳанд барномаҳои маърифатӣ дошта бошанд, аммо он барнома дар бозори реклом харидор ҳам дошта бошад. Мутаассифона, дар жанри мусоҳибаи телевизионӣ таҳия намудани барномаҳои маърифатӣ ва ҳатто илмӣ-оммавӣ кӯҳна шудааст. Тамошобини имрӯза тамошобини солҳои 90-уми асри бист нест. Ӯ дастрасӣ ба интернет, ба шабакаҳои умумичаҳонии телевизионӣ дорад. Аз ин рӯ, агар то солҳои 2010 барномаҳои маърифатӣ тариқи сӯҳбати телевизионӣ сабт мегашта бошанд, ҳоло фурсати он фаро расидааст, ки сабки таҳияи барномаҳои маърифатӣ дигаргун гардад. Унсурҳои сюжетсозии атракцион, мулти-медиа, унсурҳои документалистика дар таҳияи барномаҳои маърифатӣ мавриди истифодабарӣ қарор гиранд.

Барномаҳои маърифатии телевизионҳои маҳаллӣ тавонистанд, ки дар муддати арзи ҳастияшон дар даврони истиқлол барои худшиносии миллӣ ба мардум мавод пешниҳод кунанд, дар давраҳои бӯҳрони иқтисодӣ, ки мардум фурсати китоб хондан надоштанд тавассути оинаи нилгун маълумоти таърихӣ пешниҳод намоянд, шавқи мардумро ба омӯхтани таъриху адабиёти тоҷик бедор кунанд, асарҳои маъруфи адабиётро шарҳу тавзеҳ намоянд. Гуфтан мумкин аст, ки дар солҳои душвори 90-уми асри гузашта ва ибтидои асри кунунӣ телевизионҳои маҳаллӣ функсияи маърифатии худро иҷро карданд ва айни замон дар назди онҳо рисолати нава ҳам қарор гирифтааст, ки он ҳам марбут ба тарғиби дастовардҳои истиқлоли давлатӣ ва устувордории ваҳдати миллӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Раҳмон Э. Суханронӣ дар маросими ифтитоҳи муассисаҳои давлатии телевизиони «Варзиш», «Синамо» ва Академияи воситаҳои

- ахбори омма, 01.03.2016. www.president.tj
2. Орифова М. Особенности развития жанров в региональных телекомпаниях РТ (1990-2007гг.). – Душанбе, 2010. – 192 с.
 3. Саидов С. Ҳазор барномаи маънавӣ. / Маҳбуб-ул-қулуб. – Хучанд: Ношир, 2015. С.60-69.
 4. Дар бораи телевизион. Сомонаи расмии ШТР СМ-1. www.cm-1.tv.

Соли 2016

РУШДИ ИТТИЛОЪРАСОНИИ ТЕЛЕВИЗИОНҲОИ МАҲАЛЛӢ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ¹

Дар баробари густариш ёфтани шабакаҳои ҷаҳонӣ, минтақавӣ ва моҳворавии телевизионӣ талабот ба телевизионҳои маҳаллӣ зиёдтар мешавад. Сокини ҳар маҳал ва ё минтақа мехоҳад, ки дар оинаи нилгун ҳаёт ва зиндагии худро бинад. Аз ин рӯ, дар тамоми кишварҳои мутараққии олам телевизионҳои маҳаллӣ ҷойгоҳи махсуси худро доранд. Ҳатто деҳаҳои ҳам ҳастанд, ки аз 30-35 хоҷагӣ иборатанд, аммо телевизиони ноқилии маҳаллӣ доранд.

Дар даврони истиқлоли Тоҷикистон дар баробари шабакаҳои давлатии телевизионӣ силсилаи телевизионҳои маҳаллӣ арзи ҳастӣ карданд ва барои пуррасозии фазои иттилоотӣ, боло бурдани маънавиёти мардум, тарғибу ташвиқи арзишҳои фарҳангии миллӣ саҳми босазо гузоштаанд. Шаҳри Хучанд дар Тоҷикистон минтақае мебошад, ки дар он индустрияи телевизионӣ нисбат ба дигар минтақаҳои кишвар рушд кардааст. Дар даврони истиқлолият ҳам аз лиҳози касбият ва ҳам аз лиҳози техникӣ телевизионҳои маҳаллӣ марҳилаи созандаро паси сар кардаанд. Агар то солҳои 2000-ум техникаи аналогӣ дар телевизионҳои маҳаллӣ истифода бурда шаванд, имрӯз дар шабакаҳои маҳаллӣ гузариш ба технологияи рақамӣ

¹ Мақола дар ҳаммуаллифӣ бо М.Дадобоев таълиф шудааст.

ва пахши рақамии барномаҳо сурат гирифта истодааст.

Яке аз роҳҳои рушди телевизиони маҳаллӣ доштани бозори реклом аст. Дар солҳои навадуми асри гузашта дар натиҷаи ба таври замонавӣ корбарӣ кардан барои ҷалби рекламадиҳандагон, дуруст ба роҳ монда шудани маркетинги телевизионӣ ШТР СМ-1 ва ШТР Азия аллакай дар бозори реклама мавқеи худро пайдо карданд.

Барои он ки рекламадиҳанда шабакаи сертамошобинро интихоб кунад, роҳбарияи телевизионҳо роҳҳои беҳтар намудани сифати барномаҳоро ҷустуҷӯ мекарданд. Яке аз роҳҳои дастрас ва дар баробари ин беҳтарини ҷалби рекламадиҳандагон ҷоннок гардонидани барномаҳои иттилоотӣ буд.

Аммо барои амалӣ гардонидани ин иқдом мушкilotи зиёд мавҷуд буд. Муҳаррирон, журналистон ва кормандони техникӣ, ки мутобиқ ба талаботи замон фаъолият баранд, набуданд. Аксари журналистони телевизионҳои маҳаллӣ пештар дар матбуот ва ё радио фаъолият бурда буданд ва гузоришу иттилооте, ки тариқи телевизион пешниҳоди мардум мекарданд ё ба хабари рӯзнома, ё ба ҳисобот ва ё ба гузориши радиои шабоҳат дошт.

Журналистон ва ё кормандони техникӣ, ки дастпарвари телевизиони шӯравӣ буданд, бо қоидаҳои муосири тележурналистика, ки илман асоснок шуда буданд, шинос набуданд ва ё дар қолаби пешина гузоришу барнома омода мекарданд. Танзими гузоришҳои иттилоотии телевизионӣ мувофиқи ҳаҷми кадрҳо: навори умумӣ, миёна, барҷаста ва ҷузъӣ бояд сурат мегирифтанд, аммо на ҳама вақт ин қоидаи қабулгардида риоя мешуд.

Аммо рушди бозори реклама тақозо мекард, ки дар самти иттилоърасонии телевизионӣ як тағйироти ҷиддӣ бояд ба амал ояд. Барои ҳалли ин мушкilotӣ созмони байналхалқии Интерньюс Нетуорк мадади худро расонид. Дар семинар ва давраҳои омӯзишии баргузоркардаи ин ташкилот рӯзноманигорони телевизионӣ, ки аксарият ҷавон буданд ба

монанди Маҳмудҷон Дадобоев, Музаффар Юнусов, Илҳом Ҳошимов, Оқилхӯча Сулаймонов, Икром Бобоев, Рашид Ҳафизӣ, Муҳайё Орипова, Анжелла Саркисян, Фирӯза Мирҷумъаева ва дигарон ҷалб гардиданд. Як давраи семинарҳои ин ташкилот дар солҳои 1998-2001 барои наворбардорон, барои журналистон, менечерони реклама, барои танзимгарон ва роҳбарони телевизионҳо баргузур гашт.

Дар ин семинарҳо мутахассисони варзидаи телевизион аз Федератсияи Руссия, ИМА ва дигар кишварҳо даъват мегардиданд. Натиҷаи ин гуна семинар ва давраҳои омӯзишӣ буд, ки дар охири асри бист ва солҳои нахустини асри бисту як дар телевизионҳои маҳаллии Тоҷикистон тарзи нав, замонавӣ ва муосири иттилоърасонии телевизионӣ арзи ҳастӣ кард.

«Ахбори телевизионӣ – иттилоотест, ки онро мардум дар хона, нақлиёти мусофиркашон ва дар ҷойҳои ҷамъиятӣ муҳокима мекунанд» - ин таърифи иттилооти телевизионӣ гардид.

Тобистони соли 2002 дар созмони Интерньюс Нетуорк нахустин мактаби журналистикаи телевизионии тоҷикро таъсис дод. Дар муддати як моҳ 16 нафар журналист аз стансияҳои телевизионҳои маҳаллии Тоҷикистон малакаи наворбардорӣ ва иттилоърасониро омӯхтанд. Дар ин мактаб рӯзноманигори варзидаи Руссия Светлана Денисова (он замон директори шабакаи СТС) ҳамчун муаллими асосӣ ва журналистони кишвар шодравон Мазҳабшо Муҳаббатшоев, Иззатманд Саломов, Карим Азизов, Масрур Абдуллоев наворбардорон Муҳаммад Норов, Сӯҳроб Алиев дарс гузаштанд. Фарқи ин мактаби телевизионӣ аз таълими донишгоҳӣ дар он буд, ки ба ҳар журналист ҳам навиштани матни телевизионӣ, таҳияи гузориши иттилоотӣ ва қоидаҳои наворбардориву танзим омӯзонида мешуд. Ҳар иштирокчии семинар бо дастгоҳи наворбардорӣ, мизи танзим ва дигар лавозимот таъмин гашта буд. Барои хатм-

кунандагони нахустин мактаби телевизионии тоҷик курси якмоҳа аз таҳсили панҷсола бештар самара бахшида буд.

Яке аз роҳҳои рушд додани иттилоърасонӣ ҳавасмандгардонии журналистон ва наворбардорони стансияҳои телевизионҳои маҳаллӣ ба шумор мерафт. Бо ин мақсад Интерньюс Нутуорк лоиҳаеро амалӣ намуд, ки он дар ибтидо «Пайванд» ва дертар «Набзи зиндагӣ» ном гирифт. Дар барномаи «Набзи зиндагӣ» ҳар ҳафта аз стансияҳои телевизионҳои мустақили Тоҷикистон: ШТР СМ-1 (Хучанд), ШТР-Азия (Хучанд), ТВ Гули бодом (Конибодом), ТВ Мавҷи озод (Восеъ), Ғӯлакандоз (Ҷаббор Расулов), ТВ Исфара, Регар (Турсунзода), ТВ Парвиз (Зафаробод) ва ғайраҳо гузоришҳо пахш мешуданд. Маҳз ҳамин барнома буд, ки тарзи нави пешкаши иттилоотро бо забони тоҷикӣ ба мардум муаррифӣ кард.

Аз ин лиҳоз, мо метавонем, ки солҳои 1999-2003-ро оғози марҳилаи иттилоърасонии касбии телевизионӣ дар Тоҷикистон гӯем.

Асоси чунин сабки иттилоърасонии телевизионӣ – нақли воқеа тавассути тасвирҳо аст. Андозаҳои гуногуни кадрҳои телевизионӣ як вазифаи ба худ хосро дорад: умумӣ – барои пурра инъикос кардани ҷои воқеа, миёна – барои нишон додани ҳаракат дар ҷои ҳодиса, барҷаста – барои бедор кардани ҳиссиёти тамошобин. Дар телевизион тавҷҷӯҳи асосӣ ба кадрҳои барҷаста равона карда мешавад, аз ин рӯ, телевизионро санъати кадрҳои барҷаста меноманд.

Дар шабакаҳои телевизионии маҳаллӣ гузоришҳо бо истифодаи интершум, лайф, атраксион, стендап ба вуҷуд омаданд, ки як навъ қолабшиканӣ дар иттилоърасонии телевизионӣ буд. Имрӯз ба назар мерасад, ки ин унсурҳои гузориши телевизиониро дар шабакаҳои марказӣ низ истифода мебаранд.

Синхрон дар барномаҳои иттилоотӣ тибқи стандартҳои байналхалқӣ то 20 сония гардиданд. Истифо-

даи инфографика, тарзи иттилоърасонии расм+иттилоъ, видео+иттилоъ дар барномаҳои хабарӣ роиҷ гардид.

Дар солҳои 1999-2005 гурӯҳи калони наворбардорон аз мактаби муосири телевизион огоҳ гардиданд. Наворбардороне ба монанди Ғулом Ғафуров, Муқим Тоҷибоев, Юсуф Юнусов, Дилшод Мӯъминшоев, Шавкат Маърупов, Насим Раҳимов, Манучеҳр Абдухалилов, Дилшод Бобочонов ва дигарон наворбардории барномаҳои иттилоотӣ ва гузоришҳои хабариро хуб омӯхтанд.

Дар шаҳри Хучанд шабакаҳои телевизионии ШТР СМ-1 ва ШТР Азия ғаёлони иттилоърасонӣ буданд. Ҳатто дар байни мардум ШТР СМ-1 ҳамчун шабакаи иттилоотӣ доништа мешуд. Барномаҳои иттилоотии ШТР Азия бо забони русӣ дар солҳои 2000-2003 аз тарафи тамошобинон ба хушӣ пазируфта мешуд.

Имрӯз дар шаҳри Хучанд шабакаҳои телевизионии маҳаллӣ ба монанди ШТР СМ-1, ШТР Азия, ТВ Чаҳоноро, ТВ Танин, ТВ Диёр, ТВ Салом ғаёолият мебаранд. Мумкин аст, ки шумораи телевизионҳо дар Хучанд боз афзоиш ёбад. Аммо мушкилӣ дар он аст, ки дар иттилоърасонӣ имрӯз телевизионҳои маҳаллӣ меланганд. Мактаби иттилоърасонӣ, ки чанд сол пеш хеле пурқувват буд, бениҳоят заиф гаштааст. Қоидаҳои маъмулии наворгирӣ, таҳия ва қироати матни телевизионӣ, танзими видео риоя намегардад. Нуқсонҳои фоҳиши техникӣ дар сабту паҳши барномаҳои иттилоотӣ ҷой доранд.

Ин ҷо саволе ба миён меояд, ки чаро дар телевизионҳои маҳаллии имрӯза иттилоърасонӣ ба қадри даркорӣ нест? Ба андешаи ин ҷониб сабабҳои асосии пастравии сифати барномаҳои иттилоотӣ инҳоянд:

- зуд-зуд тағйир ёфтани ҳайати эҷодии телевизионҳои маҳаллӣ, аз қор рафтани рӯзноманигороне, ки аз мактабҳои иттилоърасонӣ гузаштаанд;

- бемасъулиятӣ ва камҳавсалагии нафароне, ки аз

мактабҳои касбӣ гузаштаанд, вале малакаю маҳорати иттилоърасониро ба рӯзноманигорони ҷавон намеомӯзанд;

- савияи пасти дониши журналистони телевизионҳои маҳаллӣ;

- ба телевизион ҳамчун зинаи машҳуршавӣ муомила кардани журналистони ҷавон;

- ба кадрҳои кофӣ аз лиҳози моддӣ ҳавасманд нагардидани журналистони телевизион.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ ба муносибати ифтитоҳи муассисаҳои телевизиони давлатии «Варзиш», «Синамо» ва Академияи воситаҳои ахбори омма, санаи 1 марти соли 2016 чанд нуқсони барномаҳои телевизионии кишварро зикр намуданд, ки ҳар яки онҳо воқеӣ мебошанд.

Ин чӣ чунин манзара ба назар мерасад: дар ибтидои солҳои 2000-ум иттилоърасонӣ дар шабакаҳои телевизионии маҳаллӣ хеле пешрафта буд. Имрӯз бошад, он заиф гаштааст. Пас роҳи ҳалли муаммо ва беҳтар намудани сатҳи иттилоърасонии телевизионӣ дар ҷустуҷӯ? Дар ин ҷо кӯшиш мекунем, ки нисбати ин масъала андешаҳоямонро баён кунем.

1. Дар ҳар стансияи телевизионии маҳаллӣ нафароне ҳастанд, ки аз мактаби иттилоърасонии касбӣ гузаштаанд. Онҳоро ҳавасманд кардан лозим аст, ки ба журналистони ҷавон онро омӯзонанд;

2. Дар телевизионҳои вилоятӣ ва марказӣ он журналистоне ба кор ҷалб гарданд, ки дар телевизионҳои маҳаллӣ фаъол буданд ва фаъолият ба шабакаҳои миллии телевизион барояшон як зинаи ҳавасмандкунӣ гардад;

3. Озмуни умумичумхуриявӣ байни телевизионҳои маҳаллӣ доир ба таҳияи барномаи иттилоотӣ гузаронида шавад. Барои ғолибиятро ба даст овардан телевизионҳои маҳаллӣ ва ҳайъати эҷодиву техникаи онҳо фаъолтар ме-

гарданд;

4. Фабрикаи хабарӣ таъсис додан лозим аст. Яъне телевизионҳои маҳаллӣ бо ҳамдигар табодули гузоришҳо кунанд, бо ин роҳ кормандони ҷавони телевизионҳо аз ҳамдигар меомӯзанд.

Президенти Тоҷикистон Э.Раҳмон доир ба аҳамияти шабакаҳои телевизионӣ барои кишварамон қайд мекунад: «Телевизион ва радио ҳамчун яке аз василаҳои муқтадири таъсиррасонӣ ба афкори ҷомеа мақоми хоса дошта, дар баробари дигар хизматҳо метавонад дар огоҳонидан ва пешгирӣ кардани хатарҳои ҷаҳони муосир нақши муассир ва созанда дошта бошад».

Замони шӯравӣ дар Тоҷикистон танҳо як шабакаи телевизион мавҷуд буд. Таъсис ва фаъолият бурдани телевизионҳои маҳаллӣ ва марказӣ дастоварди муҳими замони истиқлолияти кишвар мебошад. Айни замон дар Тоҷикистон зиёда аз 31 телевизиони ғайридавлатӣ ва 9 шабакаи давлатӣ фаъолият мебаранд.

Телевизионҳои маҳаллӣ зодаи давраи истиқлоли кишваранд ва бояд, ки барои пайдории сулҳу ваҳдати миллӣ ва истиқлолияти кишвар талош варзанд.

Соли 2016

ПЕШГУЌИҲОИ ШОҲ НЕЪМАТУЛЛОҲИ ВАЛӢ

Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ (730х/1329 м - 834х/1431 м) яке аз чеҳраҳои шинохтаи адабиёт ва ирфони асри XIV буда, аз худ осори гаронбаҳо боқӣ гузоштааст. Ӯ пири маънавӣ ва муршиди шоири машҳур ва лисонулғайби адабиёти форсу тоҷик Ҳофизӣ Шерозӣ буд. Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ, ки бо лақаби Саййид Нуриддин низ машҳур аст, бо нуздаҳ пушт насабаш ба пайғамбари охируззамон мерасад

*Неъматуллоҳаму з-Оли расул,
Маҳрами орифони раббонӣ (6, с. 3).*

Шарҳи ҳоли Шох Неъматуллоҳи Валиро дар муқаддимаи нашри девони шоир Саид Нафисӣ муфасссал баён кардааст (ниг.: 8, муқаддима, с. 21- 24). Бино бар маълумоти С. Нафисӣ нахустин равияи ирфонии ташайъро Шох Неъматуллоҳи Валӣ таъсис дода будааст ва пайравони тариқати ӯро неъматуллоҳӣ меноманд. Шох Неъматуллоҳи Валӣ мисли Имом Ғаззолӣ шариатро бо тариқат пайванд додан мехост. Ба фаъолияти ӯ Саид Нафисӣ чунин баҳо додааст: «Дар қарни ҳаштум Шох Неъматуллоҳи Валӣ ва пас аз он Саййид Муҳаммад Нурбахш тариқаи тасаввуфи Ибни Арабиро, ки бо тасаввуфи Эрон бегона будааст дар миёни эронӣён ривоч додаанд ва Шох Неъматуллоҳи Валӣ онро бо мӯътақидоти шиа тавъам карда» (8, муқаддима, с. 20-21). Дар як рӯбоияш матлаби номбурдари чунин баён мекунад:

*Донистани илми дин **шариат** бошад,
Чун дар амал оварӣ **тариқат** бошад.
Гар илму амал чамъ кунӣ бо ихлос
Аз баҳри ризои Ҳақ, **ҳақиқат** бошад.*

Шох Неъматуллоҳи Валӣ дар замоне зистааст, ки дар қаламрави Мовароуннаҳру Хуросон бузургони илму ирфон ба монанди Мирсайид Алии Ҳамадонӣ, Хоча Исҳоқи Хатлонӣ, Шох Қосими Анвор, Шайх Садриддини Ардабилӣ, Хоча Баҳоуддини Накшбанд, Хоча Муҳаммади Порсо, Мавлоно Низомуддини Хомӯшӣ, Ҷалолиддин Юсуфи Үбахӣ, Нуриддин Ҳофизии Абрӯ ва бузургони дигар машғули маърифати Ҳақ ва иршоди муридони худ буданд; удабое ба монанди Бобо Савдоии Абевардӣ, Шарафуддин Алии Яздӣ, Муҳаммад Ширини Мағрибӣ, Абӯисҳоқи Атъима, Мир Махтуми Шерозӣ ва дигарон қаламфарсой доштанд; амир Темур ва писараш Шохрух Мирзо дар маснади чалодату комронӣ нишаста буданд (6,

с. 3-4). Шоҳ Неъматуллоҳ дар ҳамин гуна муҳити илмию ирфонӣ умр ба сар бурд, эҷод кард. Девони ӯ чанд маротиба дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба зевари табъ ораста гаштааст, ки шомили қасоид, ғазалиёту рубоиёт, маснавӣ, китъа, тарҷеъбанд, дубайтиҳо ва муфрадот мебошад.

Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ дар байни мардуми замони худ ва то кунун бо пешгӯиҳояш машҳур аст. Пешгӯиҳояш бо ҳангомаи фаровон вирди забони ҳаводорони шахсият ва шеъри Неъматуллоҳи Валӣ аст. Пешгӯиҳои манзуми ин шоири ориф аз замонҳои қадим таваҷҷӯҳи аҳли илм ва удаборо ба худ ҷалб намудааст ва боиси ворид шудани қасидаи шоир бо таҳрифу тағйири зиёд ба тазкира ва баёзҳо гаштааст. Ҳатто олиме чун Эдвард Браун ба ғайбгӯиҳои Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ таваҷҷӯҳ карда, фасле аз китобашро ба ин мавзӯ бахшидааст. Вай дар асараш қиссаи ба даст даровардани нусхаи қасидаи ғайбгӯиро чунин навиштааст: «Ғолиби эронӣ, ҳатто табақоте, ки ба даровешӣ неъматуллоҳӣ мансуб нестанд низ бо он ашъор истидлол мекунад... Вақте ки ман ба зиёрати қабри Сайид ба Моҳон (маконе дар ҳудуди Кирмони Эрон – И.Р.) рафтам бо заҳмати зиёд аз даровеш як нусха аз он манзумаро, ки аз қадимтарин ва муваҷҷӯҳтарин нусаҳ дар тасарруфи эшон буд истинсоҳ кардам...» (1). Э. Браун дар асараш он манзумаро овардааст.

Дар Ҳинду Покистон пешгӯиҳои Шоҳ Неъматуллоҳи Валиро Сарвар Низомӣ тарҷума ва ба забони урду шарҳ дода бо ибтиқори Миён Алиҳусайни Чоландҳарӣ дар миёнаи асри бист ба нашр мерасонад. Дар шабақаҳои интернетии форсӣ садҳо шарҳу тафсир нисбати ин пешгӯиҳо мавҷуд аст.

Қасидаи мавриди баҳси мо бо номҳои «Мукошафа», «Ғайбгӯиҳои Шоҳ Неъматуллоҳ», «Пешбиниҳои Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ», «Қиссае бас ғариб», «Дар изҳори баъзе мармузот ва мукошифот ба тариқи киноя» ва дигар номҳои ҷалбкунанда дар девони солҳои гуногун ҷопшуда,

дар баёзхо ва тазкирахо ёд шудааст. Микдори абёти ин қасида низ дар мачмӯаҳо гуногун аст, масалан дар «Ғузидаи ашъори Шох Неъматуллоҳи Валӣ» 57 байт (3, с.125-127), дар «Девон» низ ҳамин микдор (6, с. 21-22), дар асари Э. Браун 50 байт, дар тарҷумаи Сарвар Низомӣ бошад, 51 байт аст (4, с.24-30).

Қасида бо абёти зерин оғоз мегардад:

*Қудрати Қирдугор мебинам,
Ҳолати рӯзгор мебинам.
Ҳукми имсол сурате дигар аст,
На чу перору пор мебинам*

(6, с.20; 3, с. 125; 8, с. 526-527).

Дар идомаи қасида таъкид мекунад, ки ин гуфтаҳо аз худ ва ё аз илми нучум (астрология) намегӯяд, балки он аз тарафи Парвардигор ба ӯ ошкор гаштааст:

Аз нучум ин сухан намегӯям,

Балки аз Қирдугор мебинам (6, с.20; 3, с. 125).

Баъдан соли вукуъи ҳодисаҳоеро, ки баъди соли бо ҳуруфи ғайну дол (дар девон) ва айн, ро, зол (дар гузида) мепардозад. Ба назар мерасад, ки бо овардани ҳуруфи мазкур ва ба ҳисоб гирифтани қимати ададии онҳо дар абҷад пешгӯиҳо ба ҳисоб гирифта мешаванд. Қимати ададии айну дол тибқи абҷад ба $1000+4=1004$ ва дар мисоли дувум айн-70, ро - 200, зол - 700 аст, ки ҳосили чамъашон ба 970 баробар мешавад. Яъне пешгӯиҳо дар як вариант аз соли 1004 ва дар варианти дуюм аз соли 970 ҳичрии қамарӣ шурӯъ мешавад, ки ба солҳои 1595 ва 1562 мелодӣ мувофиқ меоянд. Э.Браун низ ба чунин таҳрифот дар ғайбгӯиҳо дучор гашта буд ва бобие барои исботи иддаояш ба ӯ шакли таҳрифшудаи ҳарфҳои чумалро ба ӯ хонда буд (1). Тағйир ёфтани ҳуруфи абҷад дар мисоли фавқ ҳодисаи маъмулӣ аст, зеро ҳар шорех (ва ё хангоматалабе!) меҳодад, ки пешгӯиҳо ба ин ё он ҳодиса вобаста карда солашро аниқ кунанд. Э. Браун шакли «ғайн, ро, дол»-ро савоб донистааст, ки

ба 1204 х. ва 1789 м. баробар аст. Агар гуфтаи Э.Браунро ба эътибор гирем, Шох Неъматуллоҳи Валӣ воқеаҳое, ки баъди асри XVIII мелодӣ вукуъ меёбанд, пешгӯӣ кардааст.

Дар идомаи қасида бо зикри мавзёҳои мушаххаси ҷуғрофӣ мегӯяд:

Дар Хуросону Мисру Шому Ироқ,

Фитнаву корзор мебинам.

Гирди оинаи замири ҷаҳон

Гарду зангу ғубор мебинам (3, с. 126).

Фитнаву корзор дар ҳудуди Мисру Хуросону Шому Ироқ чандин маротиба сар задаст ва агар рӯзгори кунуниро гирем фитнаву nobасомонӣ ва ҷангу корзор дар ҳудуди Хуросон (Афғонистони кунунӣ), Мисру Сурия (Шом) ва Ироқ идома дорад. Аммо маълум нест, ки Шох Неъматуллоҳи Валӣ фитнаҳои кадом солро аниқ мегӯяд.

Дар байти дигар бошад, пешгӯии Шох Неъматуллоҳи Валӣ марбут ба тоҷику турк аст:

Турку тоҷикро ба ҳамдигар,

Хасмиву ғирудор мебинам (3, с. 126).

Ва дар идома ба пешгӯии ҳоли Ҷинд мепардозад:

Ҳоли ҷинду хароб меёбам,

Ҷаври турку татор мебинам (3, с. 126).

Пешгӯиҳои Шох Неъматуллоҳ марбут ба ҷангу лашкаркашиҳо бисёр аст:

Ҷангу ошӯбу фитнаву бедод,

Аз ямину ясор мебинам.

Ғорату қатлу лашқари бисёр,

Дар миёну канор мебинам (3, с. 126).

Аммо аксари пешгӯиҳо хусусияти умумӣ доранд ва марбут ба масъалаҳои иҷтимоӣ ва костаҳои ахлоқ мебошанд, ки метавонад дар ҳар асра сар занад ва дар рӯзгори мо низ ба назар мерасад:

Тоҷир аз дастӣ дузд бе ҳамроҳ,

Монда дар раҳгузор мебинам (3, с. 126).

Ва ё:

*Макру тазвиру ҳила дар ҳар чо,
Аз сигору кибор мебинам (3, с. 126).*

Ё ки:

*Бас фурӯмояғони беҳосил,
Омилу хондагор мебинам (3, с. 126).*

Қасида баъди зикри азобу ранчу укубат ва бедодиҳо некбинона ба охир мерасад ва пешгӯиҳо тибқи таълимоти фарҷомшиносии (эсхатология)-и аҳли ташайъ ба поён мерасад, ки тибқи он Маҳдӣ меояд, ҳазрати Исо (а) ба замин мефарояд, зиндагӣ ва рӯзгор осуда мегардад. Охириин байти қасида ин аст:

*Неъматуллоҳ нишаста бар кунҷе,
Аз ҳама барканор мебинам (3, с. 127).*

Аслан агар ба мазмун ва моҳияти ин қасида амикан назар кунем, ғайбгӯӣ ва ё пешгӯиҳои дақиқу комиле ҳам нест, танҳо ҳолатҳо ва ҳодисаҳои такроршаванда бо таълимоти фарҷомшиносии динӣ омехта гаштааст, ки ҷойи тааҷҷуб ва ҳайратро надорад. Он ки Ҳофиз мегӯяд бо вучуди лисонулғайб буданаш: Ин чӣ шӯрест, ки дар даври қамар мебинам, Ҳама офоқ пур аз фитнаву шар мебинам – ва ё мисраъҳои баъдии ин ғазал ҳама аз мушоҳидаи ҳаёт гирифта шудааст. Моҳиятан ин қасида ҳомили андешаҳои ирфонии Шоҳ Неъматуллоҳ низ ҳаст. Дар рубоие дар ин бора ишораи сареҳе ҳам дорад:

*Булбул сухан аз забони гул мегӯяд,
Маст асту ҳадиси гулу мул мегӯяд.
Дарёб румузи Неъматуллоҳи Валӣ.
Чузвист, вале сухан зи кул мегӯяд (6, с. 447).*

Аз ин чо пайдост, ки бо зикри чузъ вай кулро дар назар дорад. Яъне ба таври умум сухан кардааст.

Пас чаро дар байни мардуми омма ва аҳли завқ ин қасида қаринаҳои гуногун пайдо кард? Сабаб он аст, ки қасидаи Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ дар замонаш аз таҷриба

ва мушоҳидаҳои рӯзгор эҷод гашта буд. Худи ӯ ба Бухорову Самарқанд ва Ҳичозу Ҳалаб ва чандин шахрҳои дигар мусофират дошт, бо ҳокимони даврон ба монанди Амир Темури Ланг мулоқот дошт, аз ҳоли мардуми замонаш воқиф буд ва малакаи таҳлил ва ояндабиниро касб карда буд. Мисли ҳамзамонаш Баҳоваддини Нақшбанд мардумро ба кор кардан ташвиқ мекард ва худаш бо кишоварзӣ маоши рӯзгорашро таъмин мекард. Ӯ медонист, ки танҳо бо кор кардан ҳоли кишвар ва сокинонаш беҳбудӣ меёбад, мардумро аз хилватгузинӣ боздошта ба ҷомеа пайвастанро талқин мекард. Муршиди тариқат буд ва мардум ба суҳанонаш меҳру муҳаббати самимӣ доштанд. Худи ин қасида ҳам нисбат ба дигар осораш ба забони халқ наздик суруда шудааст. Аммо зиёдаравӣ ба шахсияти рӯҳонӣ ва фитрати ӯ ба эҷод гаштани ашъоре дар ҳамин вазну қофия гаштааст, ки аз сабаби онҳо Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ ҳамчун донандаи ғайб ном баровард. Масалан, воқеаҳои ба сари кудрат омадани сафавиҳо, замони кудратебии Нодиршоҳи Афшор ва ғайраро ба номи ӯ илҳоқ карда гуфтаанд:

Нодире дар ҷаҳон шавад пайдо,

Қоматаш устувор мебинам.

Охири аҳди навҷавониш ӯ,

Қатли ӯ ошкор мебинам (5).

Ин гуна байтҳо, ки фарогири таърихи Эронанд дар матни қасида илҳоқ гаштааст ва аксаран моли Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ нест.

Дар Ҳинду Покистон чунон ки ишора рафт пешгӯиҳои Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ истикболи гарм дошт ва боиси пайдо гаштани шарҳе ба забони урду ҳам шуд. Дар тарҷума ва шарҳи Сарвар Низомӣ ғайр аз қасидаи дар боло зикршуда ду қасидаи дигар ҳам ба Шоҳ Неъматуллоҳ мансуб доништа шудааст. Яке бо матлаи

Рост гӯям, подшоҳе дар ҷаҳон пайдо шавад,

Номи ӯ Темур шоҳи соҳибқирон пайдо шавад

(4, с. 21) - оғоз меёбад ва аз мисраи якум фаҳмидан мумкин аст, ки шеър ба Шоҳ Неъматуллоҳ иртиботе надорад, сақтагӣ аз лиҳози вазн дар матлаъ ба назар мерасад, ки хоси ашъори ӯ нест. Соли таълифи қасида, ки дар он оварда шудааст, бори дигар исбот мекунад, ки қасидаи мазкур сохтаи замони баъд аз Шоҳ Неъматуллоҳи Валист:

Понсаду ҳафтоди ҳичрӣ буд чун ин гуфта шуд,

Қодири мутлақ чунин хоҳад чунон пайдо шавад (4, с. 21).

Бармало мушоҳида кардан мумкин аст, ки сабку услуби қасида хоси асри шашуми ҳичрӣ нест ва гӯяндаи ҳангомаҷӯ бошад, соли зиндагии Шоҳ Неъматуллоҳро худаш намедонад ва иштибоҳан онро се аср аз соли таваллудаш калонтар кардааст.

Дар ин қасида ҳодисаҳои марбут ба таърихи сарзамини Ҳиндустон чой дода шудаанд. Чунончи, ин кишварро забт кардани насоро ҳам ёд мешавад:

Зулму адоват чун фузун гардад бар ҳиндустиён,

Аз насоро дину мазҳабро зиён пайдо шавад (4, с. 18).

Қасидаи дуҷум бошад бо чунин абёт оғоз мегардад:

Порина қисса шӯям аз тоза Ҳинд гӯям,

Уфтод қарни дуҷум, к-уфтод аз замона (4, с. 33),

ки ин ҳам моли худи Шоҳ Неъматуллоҳ буданаш гумон аст. Бо вучуди ин аксари пешгӯихояш ба воқеият наздикӣ дорад, зеро маконҳои мушаххас зикр гаштааст:

Бар мулки Мисру Судон, Бухоро ҳам Куҳистон,

Лубнону шаҳри Каррух гиранд остона (4, с.36).

Дар ин байт ишора бар забт кардани кишварҳо аз ҷониби насронӣ аст.

Бо мутолиаи ду қасидаи мансуб ба Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ ҳаде задан мумкин аст, ки онро солҳои чилуми асри бист озодихоҳе ва ё худи тарҷумон Ҳофиз Муҳаммад Сарвари Низомӣ таълиф кардааст. Чун дар ин солҳо ҳаракати озодихоҳона аз мустамликадорони Бритонӣ дар

авчи шиддат буд, мусулмони ғаюри ватанхоҳ он ду қасидаро эҷод мекунад ва аз номи Шох Неъматуллоҳи Валӣ ва пешгӯиҳои вай мардумро ба озодӣ ва таъсиси давлати мусулмонӣ дар хоки аҷдодиашон даъват мекунад. Далели ин гуфтаҳо дар охирин саҳифаи китоб овардани тақризе ҳам аз Сайид Вориси Ҷейлонӣ иддаоямонро тақвият мебахшад. Вориси Ҷейлонӣ худаш аз аҳли Макка ва ҷонибдори ҳаракати озодихоҳона дар Синду Кашмир будааст.

Шоири офаринандаи ду қасидаи зикршуда, ки фарҷомашон некбинона аст, аз Шох Неъматуллоҳи Валӣ илҳом гирифтааст ва аз шӯҳраташ истифода бурда, барои ташвиқи ғояҳои озодихоҳияш бо номи пешгӯиҳои Шох Неъматуллоҳи Валӣ онро интишор додааст.

Дар маҷмӯъ, агар ба таърихи фарҳанг ва адабиёти мардуми ҷаҳон ва форсу тоҷик назар кунем, гуфтани пешгӯиҳо таърихи хеле тӯлонӣ дорад. Дар Таврот пешгӯиҳои зиёде оид ба оянда мавҷуд аст, ки ҷанбаи динӣ доранд. Дар Инҷил китоби Ваҳй дар бораи охирзамон мавҷуд аст.

Дар Куръон оятҳои пешгӯикунанда мавҷуд аст, ки намунаи беҳтаринаш оятҳои нахустини сураи Рум мебошад. Дар аҳодиси набавӣ низ пешгӯиҳои марбут ба ҳоли уммат баъд аз реҳлати паёмбар ишора гаштааст.

Пешгӯӣ навиштан дар адабиёти қадимаи мо низ таърихи дурударозро молик аст. Дар Бундаҳишн оид ба Чинводпул ва ояндаи мардумон фасле мавҷуд аст (2, с. 92-94), инчунин ба фарорасии рӯзи растохез ва оқибати кори табакхорону парҳезгорон ишора гаштааст (2, с. 101-104). Бо хати паҳлавӣ пешгӯиҳои Зардушт навишта шуда буд, ки онро Содик Ҳидоят ба забони форсии имрӯза баргардон кардааст. Мӯхтавои ин пешгӯиҳо чунин аст, ки Гуштосп аз Ҷомосп дар бораи ояндаи дини Зардушт пурсон мешавад ва ӯ дар посух мегӯяд, ки ҳазор сол он пойдор мемонад (7, с. 2). Дар ин асар низ ба мисли қасидаи Шох Неъматуллоҳи Валӣ гоҳо умумигӯӣ ба назар мерасад: «Даромади

мардумон яке аз дигаре бештар бошад» (7, с. 7), «мардумон хор, фармонравотар ва чобуктар бошанд» (7, с. 7).

Суханони шоирон ва ё худ ифтихорияҳои бузургони адабиёти форсу тоҷикро, ки нисбати асарҳояшон гуфтаанд, метавонем, ки ҳамчун пешгӯиҳои адабӣ қаламдод кунем. Чунончи, Фирдавсӣ дар бораи «Шоҳнома» гуфтааст:

Пайафкандам аз назм кохе баланд,

Ки аз боду борон наёбад газанд.

Аммо пешгӯиҳои Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ чунин нест ва сарчашмаи он ба фарҷомшиносии динӣ мерасад. Асарҳое ба ном қиёматнома дар таърихи тамаддуни форсу тоҷик фаровон навишта шудаанд, ки қасидаи мавриди баҳсамонро ҳам метавонем яке аз онҳо номем. Бо офаридани ин қасида Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ то андозае суннатҳои қадимаи адабиёти форсу тоҷикро идома дод, асараш мавриди истикболи гарму самимии мардум гардид. Минбаъд пешгӯиҳои фаровоне ба он қасида илҳоқ гашт ва раванди аз номи Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ навиштани воқеоти ғайбӣро метавонем дар асри бисту як, дар сомона ва торнамоҳои ҳангомаҷӯён низ ба назар гирем.

Пайнавишт:

1. Браун Э. Таърихи адабии Эрон. Ҷ.3. Лавҳи фишурдаи Дурчи 3. –Техрон: Меҳраркоми роёна, 1386.
2. Мероси хаттии бостон. Китоби II. Ҷилди I.- Душанбе: Бухоро, 2014. – 478 с.
3. Неъматуллоҳи Валӣ. Гузидаи ашъори Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ/ Гузিনিш, муқаддима, тавзеҳи Абулҳасан Парешонзода. – Техрон, Ҳақиқат, 1383. – 188 с.
4. Пешгӯии чаноби ҳазрати Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ, раҳматуллоҳи алайҳӣ, мутарҷим Ҳасан Муҳаммад Сарвари Низомӣ.- Бидуни мақони нашр, 1973. - 57 с.
5. Пешбиниҳои шигифтангези Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ. <http://www.ctntralclub.com/topic-t34697/htm#p134508>. Санаи вуруд 10.09.2014.
6. Сайид Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ. Девон. Бо кӯшиши Муҳаммад

- Порсо. – Техрон, 1384. – 538 с.
7. Ҳидоят, Содик. Пешгӯиҳои Зартушт. Қисмати 1. www.tatbook.com. санаи вурӯд 01.08.2014. – 7 с.
 8. Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ. Девон. Бо муқаддимаи Саид Нафисӣ. – Техрон: Нигоҳ, 1391. – 735 с.

Соли 2015

«МУНОҶОТНОМАИ ҲАЗРАТИ МҶСО (А)» ВА ХУСУСИЯТҶОИ АДАБИИ ОН

Дар ганчинаи Институту забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хатти ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакии АИ Тоҷикистон тахти рақами 1283 дастнависе ниғаждорӣ мешавад, ки он аз якҷанд рисола иборат аст. Дар байни ин рисолаҳо рисолаи хурде ҳаст, ки «Муноҷотномаи ҳазрати Мӯсо, алайҳиссалом» унвон дорад. Санаи таълифи ин рисола моҳи сафари 1313 қайд шудааст, ки он ба моҳҳои июл-август соли 1895 баробар мебошад. Аммо дар рисола аз муаллиф ёд намешавад. Аммо аз истифодаи пешоянди «ай» мушоҳида кардан мумкин аст, ки муаллифи он зодаи Бухорои Шарқӣ (қисматҳои ҷанубии Тоҷикистон) мебошад.

Дар феҳраст он «Муноҷоти Мӯсо» қайд гаштааст, ки шакли комил ва дурусти номи рисола нест. Дар саҳифаи 778 ин дастхат, ки саҳифаи унвонии рисолаи мазкур аст, номи пурраи он «Муноҷотномаи ҳазрати Мӯсо, алайҳиссалом» аст ва дар саҳифаи баъдӣ, ки ҳуди рисола оғоз мешавад, низ ҳамин чиз таъкид меёбад. Рисола бо хати насталъиқи мутавассити дурушт, дар қоғази кӯкандии кӯхна нигошта шудааст. Ҳаҷми варақаҳош 14 бар 25 см мебошад.

«Муноҷотномаи ҳазрати Мӯсо, алайҳиссалом» асари фароқуръонӣ буда, он ба тариқи саволу ҷавоб нигошта шудааст ва мӯхтавои асосии он аз саволҳои иборат аст, ки Мӯсо (а) ба Худованд додааст ва ҷавобҳои он фароҳам

омадааст. Дар мачмӯъ, дар ин рисолаи хурд, ки ҳамагӣ аз 10 саҳифа иборат аст, чилу чор савол аз ҷониби Мӯсо (а) ба Худованд дода мешавад ва посухҳои он баён мегардад.

Дар фарҳанги исломӣ ва аз ҷумла, дар «Қасас-ул-анбиё», дар адабиёти форсу тоҷик симои Мӯсо (а) мазҳари муколама бо Худованд аст ва ин амр боис гардидааст, ки «Муноҷотномаи ҳазрати Мӯсо (а)» таълиф гардад.

«Муноҷотномаи ҳазрати Мӯсо (а)» аз ҷумлаи осори бадеии мазҳабӣ буда, дар он оид ба шакли қуръонии ин дoston сухан намеравад. Аммо тибқи формулаи адабии асарҳои ағиографии исломӣ ба мисоли маноқибҳо, қасас-ул-анбиё, қасас-ул-уламо ва амсоли инҳо ташкил ёфтааст. Дар ин маврид мотив ҳамоно аз Қуръон гирифта мешавад, ҷавҳармояи асар қуръонӣ аст, вале ба он иловаҳои муаллифон ҳамроҳ карда мешавад ва дар натиҷа асари нави бадеӣ-мазҳабӣ ва ё фароқуръонӣ ба вучуд меояд:

mq + im = асари фароқуръонӣ

Ин ҷо **mq** – мотиви қуръонӣ ва **im** иловаҳои муаллиф аст.

Ин ҳолро дар рисолаи номбурда низ метавонем, ки ба мушоҳида гирем. Мотиви қуръонӣ ин ҷо мулоқоти Мӯсо (а) бо Худованд аст ва саволу ҷавобҳои зикршуда бошад, иловаҳои муаллиф мебошад.

Иловаҳои муаллиф вобаста ба замон аст ва хоҳ-нохоҳ ифодагари вазъи иҷтимоӣ ва инъикоскунандаи ахлоқ ва кирдори мардум буда, бо мақсади тарбияи онҳо гуфта шудааст.

Нависанда, зоҳиран нафари мазҳабист ва бо истифодаи симои Мӯсо ва овардани саволу ҷавобҳои мукамал мехоҳад, ки мардумро тарбия намояд. Мӯхтавои саволу ҷавоб фарогирифта аз аҳодиси набавӣ, дастурҳои ахлоқ ва фикҳи ханафӣ аст.

Саволу ҷавобҳо ҳамаашон бо як шакл, гӯё, ки қолабианд ба назар мерасад ва бо «Мӯсо (а) гуфт» оғоз шуда саршавии ҷавоб бошад, «фармон шуд, ки» мебошад:

Мӯсо (а) гуфт: Он кӣ илми бисёр хонад, хабар ай вай чист?

*Фармон шуд, ки: Эй Мӯсо, раҳмати худро бар вай ни-
сор кунам.*

Мисоли зикршуда оғози «Муноҷотномаи ҳазрати Мӯсо (а)» аст ва масъалаи тарғиби илм дар ин асар мавқеи худро дорост ва бесабаб бо омӯхтани илм оғоз нагаштааст. Дар қисмати дигари рисола оид ба нафароне сухан меравад, ки мададгори толибилмонанд:

Мӯсо (а) гуфт: Ё Рабб, он ки толиби илмро бурҷи шафқат кунад, хабар ай вай чист?

Фармон шуд, ки: Эй Мӯсо, ба адади ҳар тори мӯе, ки дар тани ӯст малоикаҳо бо вай омурзиш хоҳанд ва савоби ҳафтад пайгамбар каромат кунам.

Ва ё дар ин қисмати рисола мебинем:

Мӯсо (а) гуфт: Ё Рабб, он ки толиби илмро биранҷонад, хабар ай вай чист?

Фармон шуд, ки: Эй Мӯсо, некӯии вайро ночиз гардонам ва забонаи оташ бар вай мусаллат гардонам.

Дар рисола чаҳор саволу ҷавоб оид ба масъалаи талаби илм аст ва аз онҳо хулоса кардан мумкин аст, ки дар замони таълифи ин асар мавзӯи номбурда зарурӣ ва аҳамиятнок будааст. Дар баробари ин ҷавобҳо мувофиқ ба ҳадиси ҳазрати Муҳаммад (с.а.в) аст. Ин падида дар таърихи илм ва адабиёт собиқаи дерина дорад ва ҳанӯз дар тафсирҳои кӯхани форсӣ, дар адабиёти бадеӣ баробар гузоштани симои Мӯсо ва Муҳаммад ба назар мерасад ва дар асари номбурда низ шакли дигари онро ба мушоҳида мегирем. Аммо муҳим он аст, ки нависанда тавонистааст, ки матлабро бо истифодаи симои Мӯсо (а) ва бидуни зикри номи Муҳаммад (с.а.в) баён кунад.

Як қисмати саволу ҷавобҳо дар бораи ба ҷой овардани ибодатҳои динӣ аст ва ба масъалаҳои хондани намози шаб, зикри калимаи таййиба, бино кардани масҷид, доштани тарс аз Худованд, бино кардани масҷид, Қуръон хондан, доштани рӯзаи татаввӯъ, муносибат ба бенамоз, вузӯъ бо оби сард, дуои хайр кардани мӯъминон, эҳтикори

галла, додани маҳри зан марбут аст ва аз дидгоҳи фикҳӣ фароҳам омадаанд, аммо қисмати боқимонда ба масъалаҳое даҳолат мекунад, ки ба адаб ва ахлоқи мардум марбутанд. Масалан, дар ин мисолҳо:

Мӯсо (а) гуфт: Ё Рабб, он кӣ амонатро хиёнат кунад, хабар ай вай чист?

Фармон шуд, ки: Эй Мӯсо, ҳар рӯз бар вай лаънат кунам. Ё ки:

Мӯсо (а) гуфт: Ё Рабб, он кӣ падару модари худро биранҷонад, хабар ай вай чист?

Фармон шуд, ки: Эй Мӯсо, ба рӯзе вайро сад лаънат фиристонам ва забонаи отаиши дӯзах бар вай мусаллат гардонам ва намозу рӯза ва закату ҳаҷчи умра ва садақоту ҳасаноти вайро қабул нагардонам.

Мӯсо (а) гуфт: Ё Рабб, он ки бо мардум муздурӣ кунад ва муздурии вайро надихад, хабар ай вай чист?

Фармон шуд, ки: Эй Мӯсо, чаими ман дар вай бошад.

Мӯсо (а) гуфт: Ё Рабб, он кӣ дурӯғ гӯяд, хабар ай вай чист?

Фармон шуд, ки: Эй Мӯсо, бомдоду шабонгоҳ вайро ҳазор лаънат кунам.

«Муноҷотномаи ҳазрати Мӯсо (а)» сужаи рангин надорад, бо саволу ҷавоб оғоз мешавад ва бо ҳамин ба поён мерасад. Бо вучуди ин метавонем аз рисолаи фавқуззикр чунин натиҷабардорӣ кунем:

- симои ҳазрати Мӯсо (а) дар қарни XIX дар худуди Мовароуннаҳру Хуросон манбаи офариниши асарҳои бадеии мазҳабӣ будаанд ва аҳли қалам аз он барои тарбияи маънавии мардум истифода мекарданд;

- Мӯсо (а), ки дар Қуръон як намунаи шахси соҳиббаҳсон аст, ҳамин хислати ӯ яъне саховат дар густариш додани илм дар асари ағиографии мазкур фаровон ба кор рафтааст ва аз доираи ин талаботи қуръонӣ берун нест.

- қонуни монандкунии образҳои Мӯсо (с) ва Муҳаммад (с), дар як сатҳ қарор додани онҳо, ки таърихи тӯлонӣ

дар адабиёти форсу тоҷик дорад, инкишоф ёфта бо тағйир додани шакли бадеияшон мавриди қорбарӣ қарор ёфтаанд;

- қонуниятҳои офаридани асарҳои ағиографӣ, гарчанд дар ин асар заиф ба назар мерасанд, лекин унсурҳои умумии он қорбурд шудааст ва ин амр ба вайрон шудани маъниофаринӣ боис нагардидааст;

- интиҳоби симои Мӯсо (а) дар ин асар гувоҳи он аст, ки мардум дар асри XIX ба ин паёмбар таваҷҷӯҳ доштаанд ва қорномаи ӯ ба омма наздик будааст. Вагарна, муаллиф мевардонидааст, ки симои дигар пайғамбар ба мисоли Сулаймон, Луқмони ҳаким ва ё нафари дигарро истифода барад;

- аҳамияти илмӣ, тарбиявӣ ва мазҳабии ин асар гум нагаштааст ва манзури омма гардонидани он ба манфиати қор ва фоидаи маънавӣ гирифтани хонандагон мевардад.

Пайнавишт:

1. Феҳрасти нусхаҳои хаттии Институту шарқшиносӣ ва осори хаттии Тоҷикистон, ҷ. 3. – Тоҳрон , 1379.
2. Дастанависи № 1283 Институту забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хатти АИ Тоҷикистон.
4. Бино Мӯҳсин. Мӯсо (а) аз дидгоҳи Қуръон. – Тоҳрон, 1370.
3. Веселовский А.Н. Поэтика сюжетов.// Хрестоматия по теории литературы. – Москва: Просвещение, 1982. С.361-369.

Соли 2014

ОШИ ПАЛОВ, АБҶИСҶОҚИ АТЪИМА ВА МАДАНИЯТИ ХҶРОҚХҶРИИ ИМРҶЗА

Палов, палав қалимаҳои қадимаи форсӣ-тоҷикӣ буда, ифодақунандаи номи таоми маъруф аст.

Қалимаи палов таърихи қадима дошта, дар забони авастӣ ва суғдӣ ҳам ҷой доштааст. Қалимаи «палов» дар забони авастӣ номи рустаниеро, ки аз об нашъунамо меқунад дорад. Дар забони суғдӣ ҳам бо ҷунин маъно ба қор меравад ва ҳатто дар гӯишҳои маҳаллӣ қалимаи «пал»

тағйири маъно карда, ҷои кишт ва гӯшае аз киштзорро мефаҳмонад. Калимаи «палак» ҳам аз ҳамин вожа гирифта шудааст. Яъне решаи калимаи палов аз номи рустани, ки дар об мерӯяд гирифта шудааст. Палов аз ҳосили рустании обӣ – шолӣ пухта мешавад.

Муҳаммад Муин калимаи palāv (палов)-ро чунин шарҳ додааст: «Палов – палов, неъмат» (6, с. 365). Бино бар таъкиди луғатнигорони маъруф ба мисли Алиакбари Деххудо, Муҳаммад Муъин, Муҳаммадалии Доиюлислом шакли дурусти ин калима «палов» аст. Дар «Фарҳанги низом» шарҳи калимаи палов чунин омадааст:

«Палов – исми таоме, ки аз биринҷу равған ва гӯшт пухта мешавад ва номи такаллумии имрӯз «палов» аст. Агар бо яке аз ҳубубот мисли адас ва мош ва ғайра пухта шуда бошад, **адаспалов** ва **мошпалов** ва ғайра номанд ва агар равғандор ва бегӯшт бошад, **чалав** номанд. Дар лафзи мазкур вов бо ду лаб талаффуз мешавад мисли вов дар лафзи «шав» ва «рав» (9, с.107).

Дар ҳамин фарҳанг калимаи «чалав» низ шарҳ дода шудааст:

«Чалов – исми биринҷи пухта, ки дар он гӯшт набошад, муқобили палов, ки биринҷи пухта бо гӯшт аст. Ин лафз акнун «чалав» гуфта мешавад, яъне алиф табдил ба забар шуда, лекин вои охир, ки акнун мисли вов дар «шав» ва «рав» аз ду лаб адо мешавад, дар чалов ҳам ҳамин тавр буда, дар форсӣ вои дигар ҳам ҳаст, ки аз дандонҳои боло ва лаби зерин адо мешавад, мисли вов дар «ворид» ва «варзидан» (9, с. 468-469).

Ҳасан Амид паловро бо гунаҳои дигари фонетикӣ низ зикр мекунад:

«Палав – пулав, палов, пало, биринҷи пухта ва софи-карда махлут бо гӯшт ё сабзӣ ё боқило ва амсоли онҳо, бо ҳар як аз ҳубуб монанди боқило ё лӯбиё ё адас пухта шавад ба изофаи номи он: боқилопалав ё лӯбиёпалав ё адаспалав

номида мешавад ва агар биринч танҳо бошад, онро чалав мегӯянд» (11, с. 295).

Ин калима минбаъд аз забони форсии қадим ба забонҳои дигар пеш аз ҳама, ба забони ҳиндии қадим - санскрит интиқол меёбад.

Дар забони санскрит чанд калима ҳаст, ки ба гумони мо то андозае ба вожаи палов наздикӣ дорад. Яке аз ин вожаҳо *phlaka*=*phala* мебошад, ки чунин маънихоро дорад: сафед; пок; тамиз; мизи физохурӣ; физои рӯи миз... (2, с.832). Калимаи дигар *phalāsava* мебошад, ки маънояш чӯшонидани меваҳо; пухтани меваҳо аст (2, с. 831) ва шакли талаффузи дигари ин калима, ки маънои биринччӯшонро дорад, *pulaka* мебошад (ниг.:10). Агар инро ба эътибор гирем, ки палови ҳиндӣ сафед аст, пас маънои якуми калимаи *phlaka* ба ин дуруст меояд, мизи таомхӯрӣ ҳам бо палов муносибат дорад. *Phalāsava* ва ё *pulaka* аз он чихат дуруст меояд, ки дар палов биринч, ки меваи шолӣ аст чӯшонидани мешавад.

Макони парвариши биринч Ҳиндустон аст, ки дар минтақаи номбурда чанд ҳазорсола пештар шоликорӣ рушд карда буд, дар ҳазораи панҷуми то милод шолӣ ва биринч дар Чин парвариш мегашт. Ба ҳудуди Осиёи Миёна бошад, шолипарварӣ ва биринчкӯбӣ қарнҳои III-II то милод ворид гаштааст. Ба тамоми қитъаи Авросиё шоликорӣ аз се кишвар Ҳиндустон, Ҳиндучин ва Чини ҷанубӣ паҳн гаштааст (7, с. 2).

Сарзамин ва макони парвариши шолӣ будани Ҳиндустон асос гашта наметавонад, ки ин кишвари афсонавино «сарзамини палов» номем, бино бар эътиқодоти динии мардуми ҳинду истеъмоли гӯшт барояшон ҷои нест.

Минбаъд калимаи «палов» аз забони форсӣ-тоҷикӣ ба забони қавмҳои ҳамҷавор мегузарад ва ба талаффузи забонии онҳо мувофиқ мегардад: озарбойҷонӣ – плов, арманӣ – пилаф, гурҷӣ – пилаф, қазоқӣ – палау, муғулий – пилаф, туркӣ – пилав ва монанди инҳо. Ба забони русӣ ин

калима аз забонҳои туркӣ дохил гаштааст. Дар лаҳҷаи Хучанд имрӯз шакли дуруст ва қадимаи ин калима «палов» истифода мегардад.

Мардуми тоҷик аз давраҳои қадим киштукори шопиро омӯхтаанд ва бо биринҷ хӯрокҳои гуногунро тайёр мекарданд. Оши палов аз таомҳои дӯстдошта ва маъруфи мардуми тоҷик ва дигар миллатҳои Осиёи Марказӣ, ҷумҳуриҳои Қазқоз, баъзе давлатҳои Араб мебошад. Дуруст аст, ки дар ҳар минтақа технология, тарзи тайёр кардани оши палов гуногун мебошад. Ҳатто дар як ноҳияи кӯчак чанд намуди тайёр кардани оши палов вучуд дорад. Беҳуда ҳикмати халқ намеғӯяд: «Оши палов ҳар ҷо, пазанда ҷо-ҷо». Ҳақиқатан, пазандаи оши палов, ки пайрави пири пазандаҳо асту оши дилнишин мепазад, ҷо-ҷо аст. Имрӯз мебинем, ки танҳо дар шаҳри Хучанд чанд намуди паловпазӣ маълуми машҳур аст. Оши палов баҳона барои чамъшавии дӯстон, барои тавлиди тифл, барои арӯсу домоди нав ва ғайраву ғайра пухта мешавад. Гуфтан мумкин аст, ки паловхурӣ ва паловпазӣ ҷузъи муҳими фарҳанги мардуми ин минтақаҳо ро ташкил медиҳад. Ҳар дастурхони пиру ҷавон бо оши палов зебо аст. Дар суруди тӯёна мардум месароянд:

Ин тарафанда аловгирак,

Ун тарафанда аловгирак

Келину домод паловхурак.

Модом, ки асли калимаи «палов» форсии тоҷикӣ аст, ихтироъкорон ва нахустпазандагони ин таом ҳам мардуми форсу тоҷиканд ва ин шоҳи таомҳо аз фарҳанги мардуми мо ба халқу миллатҳои дигар интиқол ёфтааст.

Дар суфраи нопадоканори адабиёти форсу тоҷик Саъдӣ насоеҳи шакарин, Ҳофиз каломии намакин, Камолӣ Хучандӣ мевари ширини лутф, Мавлоноӣ Рум оби ҳаёти маънавӣ, Ҷомӣ қанди ҳикмату маърифат гузоштаанд. Дигар удабӣи бузурги иқлими сухан низ барои ояндагон чош-

нии сазовор мерос мондаанд. Дар байни ин бузургон нафаре аст, ки мақоми хонсолориву бовурчигии суханро дорад, ки дар таърихи адабиётмон бо номи ифтихории Мавлоно Абӯисҳоқи Аъимаи Шерозӣ машхур аст. Аъима лақаб гирифтаниш ҳам бесабаб нест, зеро ки дар ашъораи хӯрданиҳо, нӯшокиҳо, қандолотҳо, ҳалвоҳо ва билкул(л) таомро ситоиш мекунад. Абӯисҳоқи Аъимаи Шерозӣ (ваф. 1423 ё 1433) ҳамзамони шоирони соҳибзавқе ба монанди Хоҷа Исмати Бухорӣ (ваф. 1436), Бисотии Самарқандӣ (ваф. 1403 ё 1412), Хаёлии Бухорӣ (ваф. 1447), Ҳамзаи Озарӣ (1382 – 1462), Котибии Туршезӣ, Шоҳии Сабзаворӣ, Лутфуллоҳи Нишопурӣ (ваф. 1413), Неъматуллоҳи Валӣ (1329-1431), Қосимуланвор (1355 -1431), Бурундуқи Хучандӣ (1355 – 1432), Бадри Шервонӣ (ваф. 1447), Фаттоҳӣ Яҳёӣ Себақ, шоира Меҳрии Ҳиротӣ, Толеии Самарқандӣ (ваф. 1454), Бобо Савдой (соли таваллуду вафот номаълум), Шарафиддин Алиӣ Яздӣ, Ашраф (ваф. 1459), Доии Шерозӣ (1407-1465), Солехи Ҳисорӣ буда, дар шаҳри Шероз умраи сипарӣ гаштааст. Барои рӯзгузаронияш ба касби наддофӣ, пахтакашӣ машғул буд ва дар як байташ бо назокати хос, ки марди зарофатгӯ буданиш аён аст, ба ин ишора мекунад:

Ҳалвои паишмак хуштар тавон хӯрд,

Дар дастгоҳи Бӯисҳоқи халлоҷ (1, с. 44).

Аз ҳама муҳим он аст, ки дар баробари таомҳои дигар Абӯисҳоқи Аъима паловро ситоиш мекунад, номҳои паловро зикр мекунад. Дар осори вай калимаи биринҷ ифодакунандаи палов аст. Аҷиб он аст, ки то ҳол дар Бадахшон оши паловро «бринҷ» мегӯянд ва дар замони Аъима чунин ном доштани палов аҷиб нест, ҳарду ҳаммаъно аст оши биринҷ ё оши палав – хӯроки аз биринҷ омодашуда мебошад. Вай оши паловро султони таомҳо номидааст:

Зи ҳар неъмат, ки бар хон офариданд,

Биринҷи зард султон офариданд (1, с. 63).

Дар Эрон Озарбойҷон дар тайёр кардани ош ва аз

чумла, оши палов заъфарон фаровон истифода мегардад ва то он чо ки нависандаи ин сатрҳо огаҳӣ дорад, то Инқилоби Октябр заъфаронро тоҷикон ва дигар қавмҳои Осӣи Марказӣ низ фаровон истифода мебарданд. Оши палове, ки он бо заъфарон биринчаш зард карда мешуд, оши музаъфар мегуфтанд, ки ин калима дар ашъори Абӯисҳоқи Атъима фаровон истифода карда шудааст. Чунончи:

*Миёни мову музаъфар муҳаббати азалист,
Гувоҳ шарбату қанду ҳалавои асалист (1, с. 36).*

Дар ин байт шоир мегӯяд, ки миёни мову оши заъфарондор муҳаббати азали аст ва барои ин қанду ҳалвои асали гувоҳанд. Музаъфар бо гӯшти мурғ бошад, таърифе дигар дорад:

*Мурге, ки дар миёни музаъфар маҷол ёфт,
Шаҳболи толаш ду қаҳон зери бол ёфт.
Хуш вақти он биринч, ки дар хони сӯфиён,
Бо қанду лаҳму равгану нон иттисол ёфт (1, с. 40).*

Мурге, ки ба миёни оши заъфарон фаромад, саодати ду дунёро соҳиб гашт ва он палове, ки ба хони сӯфиён роҳ ёфту бо қанду гӯшту равгану нон ҳамроҳ гашт, холи хуше дорад.

Як навъи оши музаъфар «биринчи шамола» ном доштааст, ки онро дар зери фонуи шабона бо як одоби хос мепухтаанд. Дар ашъори Абӯисҳоқи Атъима ин ҳолат, ки шабхангом пухтани биринчи шамола аст, ишорат ёфтааст:

*Ин шамъҳо, ки дар дили Бӯисҳоқ барфурӯхт,
Аз раҳгузори бӯи биринчи шамола буд.*

Аз дигар хӯрокҳо палов ва ё худ ба таъбири Абӯисҳоқ «биринчи зард», «биринч» дар ашъораш фаровон мавриди қорбарӣ қарор ёфтааст, ки абёти зерин далели ин гуфтаҳоианд:

*Басе буқлия бимонад, казар ба умри дароз,
Ки дар биринчи ҳаёт ком нахоҳад монд (1, с. 60).*

Ё ин ки:

*Биринчи зарди пур аз равгану рафиқи шафиқ,
Агар ҳалова бувад дар бараи зихӣ тавфиқ.*

*Бибур дунбаи бирён наволаи имрӯз,
Ки дар камингаҳи умранд қотеони тариқ.
Чунон фурӯ барам ангуштҳо ба қаъри биринч,
Ки дида хира бимонад дар он чу баҳри амиқ...
Ба назди қалябиринч ин таомҳо ҳеҷ аст,
Ҳазор бор ман ин нукта кардам таҳқиқ (1, с.71).*

Мисоли дигар:

*Биринчи зарду мурғу қанд бо ҳам,
Ҳама кас дӯст медоранд, ман ҳам (1, с.78).*

Ё ки:

*Биринче, к-он бувад аз қаля холӣ,
Садаф бошад, ки бошад бе лаолӣ (1, с.83).*

Доир ба навъҳои дигари ош ҳам дар ашъори Абӯисҳоқи Атъима ишораҳо мавҷуд аст. Масалан, оши ҳабашӣ. «Ҳабашӣ» ва ё «ҳабашӣ» гуфта, шахси сиёхпӯстро меғӯянд. Оши ҳабашӣ бошад, навъе аз хӯрок аст, ки ранги сиёхро ба худ мегирад. Абӯисҳоқ мефармояд:

*То зи деги ҳабашӣ нону нишон хоҳад буд,
Нақди мо сарфи раҳи матбахиён хоҳад буд (1, с.60).*

Ҳамчун шоири соҳибзавку тамъфаҳм Абӯисҳоқи Атъима чунон мешуморад, ки ба ош будани нахӯд хосияти нек дорад ва дар ин замина ташбеҳи начибе сохтааст:

*Оше, ки дар ӯ нахӯд набошад,
Монанди арӯси бечаҳиз аст (1, с.124).*

Яъне оши бенахӯд монанди арӯси бекиҳит аст.

Яке аз хусусияти хоси эҷодиёти Абӯисҳоқи Атъима ва умуман, шоирони қарни XV назирагӯӣ, ҷавоб гуфтан ба ашъори шоирони мутақаддиму ҳамзамононаш аст. Қитъаи маъруфи Шайх Саъдӣ «Гили хушбӯӣ дар ҳаммом рӯзе» аз курсии мактабӣ ба ҳамагон ошноост. Абӯисҳоқ ба ин қитъа ҷавобе навишт, ки мазмуни он дар таърифи ширдон аст. Қитъа бо зарофат ва табъи баланд гуфта шудааст:

*Сабоҳе дар дуконе ширдоне,
Расид аз дасти кипое ба дастам.*

*Бад-ӯ гуфтам, ки бирён ё кабобӣ,
Ки аз бӯи диловези ту мастам.
Бигуфто: пораи ишкамба будам,
Валекин бо биринҷу нон нишастам.
Камоли ҳамнишин дар ман асар кард,
Вагарна он каминам ман, ки ҳастам (1, с.89).*

Дар баробари ҷавоб гуфтан ба ашъори Саъдӣ, Ҳофиз, Хусрави Дехлавӣ, Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ, Салмони Соваҷӣ ва дигарон Абӯисҳоқи Атъима ба ашъори Камоли Хучандӣ ҳам ҷавобия навиштааст. Ҳоча Камол фармуда:

*Сарви болои ту сар то по хуш аст,
Ростӣ он қомату боло хуш аст.*

Ҷавоби Атъима ба ин ғазал ин аст:

*Ҷавшани нон дар тани ҳалво хуш аст,
Худи ўрда бар сари хурмо хуш аст.
Лаишқари лавзина чун саф барқашанд,
Тохтан бар қалбашон танҳо хуш аст.
Он чамоқи кундаву гурзи казар,
Аз барои ҳарби кандамбо хуш аст.
Манҷаниқи почаву санги кадак,
Бар фазои қалъаи киро хуш аст...
Ҷорчи сиру ҷосуси нахӯд,
Дар миёни лаишқари бағро хуш аст.
То бувад Бӯисҳоқ дар дег ин мақил,
Ин ароҷифи ту чун ҳалво хуш аст (1, с. 41).*

Абӯисҳоқи Атъима дар жанрҳои фард, рубоӣ, ғазал, қасида, маснавӣ ва ҳикоят васфи таомҳо кардааст. Асараш «Канз-ул-иштиҳо»-ро барои як дӯсташ навиштааст, то ин ки иштиҳои гумшудаи ўро ба эътидол орад. Аз ин сабаб вай таомҳоро таъриф мекунад. Дар пайравӣ ба «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ҷангномаи «Музаъфар ва Буғро»-ро менависад. Яъне ҷанги оши заъфарону хӯроки буғро. Дигар аз офаридаҳои ӯ «Хобнома» аст, ки дар он Абӯисҳоқ доир ба хобҳои дидааш, ки аз таомҳо иборатанд

ба таври мансуру манзум сухан меронад.

Абӯисҳоқи Атъима фарҳанги девони худро ҳам таҳия карда буд ва дар он нуктаҳои аҷибе ҳам зикр гаштааст, ки марбут ба хӯрдани таом аст. Чунончи, дар шарҳи оши олубо мегӯяд: «Олубо оше, ки аз буни кӯҳӣ пазанд, бағоят чарбу гарм бошад ва ин ош бе тарид хуш намеояд. Ва ноне тунук бояд ба чаҳор қитъа кардан ва дар рӯи он андохтан то равшанҳо ба худ гирад ва ба се ангушт чунон дар даҳон ниҳад, ки риш олуца нагардаду мӯчиби танаффури ҳамко-са нашавад. Ва худ чӣ лозим, ки ин ош бо касе хӯранд, ки риш дошта бошад».

Абӯисҳоқи Атъима гарчанд, ки дар Шероз зистааст ва дар бораи хӯрокҳои ёдрас кардааст, ки он байни тамоми мардуми Хуросон, Мовароуннаҳр ва Эрон хос аст. Дар он замоне, ки Атъима осорашро суруда буд, умумиятҳои фарҳангии байни мардуми Эрон ва Хуросону Мовароуннаҳр гум нашуда буд. Ҳатто дар асрҳои минбаъда низ ин умумият идома кард. Абӯисҳоқ на танҳо таомҳои хоси Шерозро васф кард, балки хӯрокҳои машҳури асрашро ситоиш кард. Дар девонаш фарҳанги таомҳои, ки дар байни авом маъмуланд, шарҳ дод. Дар ин ҷо интиҳобан чанд таоми номбурдаи ӯро меорем:

ОБИ ДАНДОН – навъе аз ширинӣ, ки бо оби набот пазанд.

ОРДИ РАВҒАН – ҳалвои орду гандуму равшанин.

ОШ – маъруф аст. Ақсоми он: оши олуца, оши анор, оши турш, оши тамари ҳиндӣ, оши зиришк, оши самок, оши ғӯра, оши лимӯ, оши дақиқ, оши соира, оши мурғ (чӯрбо).

АНГУШТИ АРҶСОН – ҳалвое, ки ба шакли ангушт месозанд ва нӯки онро сурх мекунанд.

ҶМОҚ – ҳамиреро моланд, то дона-дона шавад ва бо андаке равшан бипазанд.

БИРИНҶИ ШАМОЛА – оши музаъфар, яъне оши

заъфарондор, ки дар замони Абӯисҳоқи Атъима онро ме-
пухтаанд. Тарзи пухтани он шабона дар зери фонуси мах-
сус бо одоби хос будааст.

БИРЁН – гӯште, ки нахуст қадре бо об мечӯшонанд,
пас аз он дар равған ё бар рӯи оташ сурх мекунанд.

БИРЁНИ МУХАЛЛО – бирёне, ки бо тара (кабутӣ)
ва пудина (хулба), сирхон ва нону пиёз тартиб диҳанд. (Ба
забони имрӯза гӯем, ҳамон таркиби котлет аст).

БАҒРО – оши хамирӣ, ки Бағрохони Хуросонӣ ихти-
роъ намуд ва ҳамоно бӯрак низ ҳамин лафз бошад.

БҶҶҶ – он чи аз бакул пазанд ва ба рӯи он мост
резанд.

ТОБАБИРЁН – гӯште, ки дар миёни това бипазанд
ва бо сирка ва сир ва бодинҷон дар танӯр гузоранд, то ка-
боб шавад.

ТАРХОН – тархун, ки навъе аз сабзӣ аст. (Ба хотир
оваред номи нӯшокии замони шӯравиро, ки «Тархун» ном
дошт, асли он ҳам тоҷикӣ будааст).

ТАРАК – ҳалвое, ки бо орди биринҷ пазанд.

ТАРИД – ноне, ки дар оби гӯшт ва ғайра шикананд.

ТУЗЛУҚ / ТАРАЛАБ – дунбаи бирёншуда, ки ба рӯи
оши орд резанд ва равғани доғ низ гӯянд.

ҶАВЗОҒАНД – ҷавзқанд низ номанд, барги шафтолу
ё зардолу, ки хушк карда бо мағзи гирдакон ва шакар бапо
кунанд.

ҶҶҶ БАРА – буракиро гӯянд, ки аз қима ва сабзӣ
ба по кунанд ва дар об чӯшонанд ва мосту кашк ба рӯи он
резанд ва онро ба ишколи мухталиф месозанд.

ҶУВОЛАК – ноне, ки дар равған сурх кунанд.

ҶАБАШӢ – оши самоқ ва нор аст, ки баъд аз пухтан
сиёхранг мешавад.

ҶАСРАТУЛМУЛУК – бирёни дилу чигар.

ҶАЛИМ – оше, ки бо гандуму гӯшт месозанд.

ХОКИНА – тухми мурғе, ки дар равған пазанд.

ХУШКОР – ноне, ки орди он бо сабӯс омехта бошад.

ЗАХМБИРЁН – таоми дампухт.

ЗИРАБО – оши зирадор.

САПЕДБО – оши сода, ки шӯрбо бошад ва оши мо-
стро низ гӯянд.

САРЧҶҶШ – хулоса ва он чӣ аз ош бар болои дег бошад.

КҶҶТА/КУНДА – гӯшти анчида ё кӯбида, ки бо нахӯ-
ди муқашшар ва биринҷ ва ғайри онҳо гирд карда пазанд.

КУКУ – ғизое аст, ки ба оби сабзиҳо ва тухми мурғу
равған пазанд.

МУЗАЪФАР – палове, ки дар он заъфарон бошад ва
зардапалов низ гӯянд.

МАҚИЛ – анвои хубуб ва оши онҳоро мақилбо но-
манд.

АШУРО – оши қаламкор ва оши ҳафтдона – оше аст,
ки аз гандум, чав, нахӯд, адас ва мошу лӯбиё пазанд. (Шав-
ламошаки кунунӣ ҳамон оши қаламкор аст).

НАХҶДОБ – обгӯште, ки дар ӯ нахӯд кунанд.

НАРГИСӢ – бӯронии сабз, ки дар миёни он тухми
мурғ шикананд ва ба шакли нарғиси гулдор шавад.

ҶАФТМЕВА – кишмиш, ангури тоифӣ, анчири хушк,
кайсӣ, қоқи шафтолу, хурмо, олуи бухор аст.

Анъанай таомҳоро таъриф кардан дар осори Қорӣ
Раҳматуллоҳи Возеҳ низ идома ёфт, ки тазкираи «Хони
неъмат»-ро навишт. Дар худуди Эрон бошад, Мирзоалӣ
Акбархони Ошпазбошӣ асаре навишт бо номи «Суфраи
атъима», ки дар он тарзи тайёр кардани таомҳо, адвия ва
шарбатҳо навишта шудааст. Мирзоалӣ Акбархон сарошпаз
ва ё худ ошпазбошии дарбори Қочориён дар аҳди Носи-
руддиншоҳи Қочор (1831-1896) буд.

Оши палов имрӯзҳо дар Тоҷикистон, Ўзбекистон,
Қирғизистон, Туркменистон, Афғонистон, Эрон, Туркия,
Озарбойҷон ва дигар кишварҳои олам паҳн гаштааст ва
маъмулан сокинони ҳамаи ин кишварҳо даъво доранд, ки

ватани оши палов сарзамини онҳост. Аммо мо перомуни ин масъала ба ҳикмати халқ така карда мегӯем, ки ватани палов ҳамон чоест, ки паловхӯрон ҳастанд, зодгоҳи палов бошад он сарзамини ориёиёну сугдиён аст.

Перомуни оши палови тоҷикӣ бошад, чӣ дар дохили кишвар ва чӣ дар хориҷ асарҳои зиёде навишта шудаанд. Таомшиносоне чун А.И. Кривко, И. Лазерсон, С. Ханкишиев, К. Маҳмудов ва дигарон перомуни намудҳои гуногуни палов, тарзи тайёр кардани он маълумоти фаровон додаанд. И. Лазерсон доир ба оши палови тоҷикӣ аз ҷумла, палови душанбегӣ ва хучандиро шарҳ додааст, навҳои паловро зикр кардааст, ки инҳоянд: палови душанбегӣ, палови хучандӣ, палов бо хушкмеваҳо, ғелакпалов, ҷўчапалов, угропалов мебошанд (4, 33-41). Навҳои дигари палов низ дар рӯи ҷаҳон мавҷуданд, ки онҳоро ҳам тавсиф додаанд, ба гурӯҳҳои зерин тақсим кардаанд, ки ҷунинанд: палов бо гӯшти хук, палов бо гӯшти гӯсфанд, палов бо гӯшти гов, палов бо гӯшти паранда, палов бо гӯшти моҳӣ ва ҷонварони баҳрӣ, палов бо замбӯруғҳо, палов бо истифодаи меваҳо. Дар ин таснифот оши палови тоҷикӣ дар қатори оши палови гӯшти гӯсфанд ҷой гирифтааст (3, 16). Агар танҳо перомуни оши палове, ки дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон мепазанд маълумот ҷамъ оварем, мӯҳтавои ҷанд ҷилд китоб мешавад.

Дар ин мақола аз ашъори Абӯисҳоқи Аъйима мисолҳо овардем. Дар замони имрӯз дар хиёбону кӯчаҳои шаҳрҳои кишвар бисёр ошхонаву тарабхонаҳоро мебинем, ки «таомҳои миллӣ» навиштаанд, аммо аз таомҳои миллӣ миқдори ками хӯрокҳоро пешкаш карда метавонанд. Оши кичирӣ, шавламошак, мошпиёба, мошгурунҷ, каллашӯрбо ва дигар таомҳои асили миллиямонро дида наметавонем.

Мо Абӯисҳоқи Аъйима дорем, ки дар бораи ҳар таом шеър навиштааст. Аммо варақаи таомномаи муассисаҳои хӯроки умумии имрӯзаи мо ҳолати хузновар дорад. Пеш-

хизматони ин муассисаҳо гоҳо сарулибоси миллӣ ҳам ме-
пӯшанду хӯрокҳои аврупоиро муаррифӣ мекунанд. Басо
хуб мебуд, ки ба осори Абӯисҳок рӯй оварда, хангоми му-
аррифии ин ё он таом як байт аз осори ин шоир мехонданд.
Масалан, муштарӣ кабоб фармоиш дод. Пешхизмат фар-
моишро қабул карда, ин байтро дар бораи кабоб хонад:

Шоҳи ҳама неъматҳо султони кабоб омад,

К-аз дунбаву нон дорам тахтеву ҳам тоҷе (1, 156).

Муштариро бешак аз шунидани ин байт иштиҳо ба
ҷӯш меояд, завқ мебарад, муқарраран дастмӯзди пешхид-
мат ҳам зиёдтар хоҳад шуд. Ин гуна байтҳоро аз девони
Атъима чудо карда дар васфи ҳар таом хондан мумкин аст.
Ё дар таомнома бо баробари навиштани номи таоме, бай-
теро дар бораи он навиштан магар бад аст? Чӣ хуш мешуд,
ки дар айни ҷӯши иштиҳо сухани хуше шунавӣ ва ё хонӣ ва
ба тановул пардозӣ. Дар бораи таомҳо на танҳо Абӯисҳоки
Атъима, балки дигар шоирону адибони мо ҳам асарҳо на-
виштаанд, ки аз онҳо низ метавонем истифода барем.

Ин рубоиро, ки дар он номи даҳ чизи асосии таомҳо
ба монанди нон, асал, равған дӯшоб (шираи ангур), мах-
сир, қадид (гӯшти лаҳми пора-пора), дунбаву пих (чарбу)
ва мабор (қазӣ, рӯдаи пуркарда бо гӯшт) дар он ёд шуда-
аст, ҳамчун таманно дар нуктаҳои хӯроки омма метаво-
нем сабт кунем. Онро ҳамчун таманно ба хонандагони ин
мақола пешкаш мекунам:

То ҳафтаву сол бошаду лайлу наҳор,

Даҳ чиз ба хонаи ту бодо бисёр!

Нону асалу равғану дӯшобу биринҷ,

Махсиру қадиду дунбаву пиху мабор (1, с. 98).

Адабиёт:

1. Атъима Абӯисҳок. Девон. – Истанбул, 1306.
2. Ноинӣ Муҳаммадризо. Фарҳанги санскрит ба форсӣ. Ҷ. 2. –
Техрон: Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ, 1375.
3. Кривко А.И. Восхитительные пловы. – Харьков: Аргумент принт,

- 2012.
4. Лазерсон И. Таджикская кухня. – Москва-Санкт Петербург: МиМ-Дельта, 2005.
 5. Лазерсон И., Ханкишиев С. Плов. – Москва: МиМ-Дельта, 2003.
 6. Муъин Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ. Ҷ. 1. – Техрон: Адно, китоби роҳи нав, 1381.
 7. Махмудов К. Пловы на любой вкус. – Ташкент: Мохнат, 1987.
 8. Ошпазбошӣ Мирзоалӣ Акбархон. Суфраи атъима. Техрон: Бунёди фарҳанги Эрон, 1353.
 9. Доиюлислом Муҳаммадалӣ. Фарҳанги Низом. Ҷ. 2. – Техрон 1342.
 10. Плов. Викисловарь. <https://ru.wiktionary.org>. Санаи вуруд: 12.05. 2015.
 11. Ҳасан Амид. Фарҳанги форсӣ. Ҷ. 1. – Техрон: Роҳи рушд, 1389.

Соли 2015

МАРОСИМИ «КАМАРБАНДӢ»-И ОҲАНГАРОНИ АШТ

Оҳангарӣ касби қадима буда, то кунун устоҳои хунарман аз ин пеша нон мехӯранд. Дар Тоҷикистон бештари оҳангарон дар ноҳияи Ашт истиқомат мекунанд. Бо баробари кӯфтани оҳани тафта ва идома додани пешаи аҷлодӣ онҳо урфу одат ва қоидаҳои касбии гузаштагонашонро нигоҳ дошта омадаанд. Яке аз чунин одатҳо маросими «камарбандӣ» аст, ки хеле ачиб баргузор мешавад. Агар «камарбандӣ»-ро соддатар карда гӯем, он маросими розӣ гардонидани устои касб ва ворид гаштани оҳангари ҷавон ба сафи ҳампешагонаш мебошад.

Тибқи ривоятҳои оҳангарӣ, ки дар ноҳияи Ашт ҷойдоранд, агар аз як оилаи оҳангарон як нафар камарбаста шуда бошад, пас мумкин аст, ки ҳафт пушти ӯ «камарбандӣ» накарда оҳангарӣ кунад: писараш, наберааш, абера ва дигарҳо то ҳафт насли оянда. Аммо нафароне ҳам ёфт мешаванд, ки гузашти ҳафт пуштро мунтазир нагардида худашон камарбандӣ мекунанд.

Дар маросими камарбандӣ тамоми оҳангарон чамъ меоянд. Дар назди Ҳамагон «Рисолаи оҳангарӣ» аз тарафи шахси босавод ва гоҳо аз ҷониби мулло қироат карда мешавад. Дар «Рисолаи оҳангарӣ» қоидаҳои қор бо оҳан, маъсалаи тоза нигоҳ доштани дӯкон, тарзи доштани анбӯр, муносибат бо харидор, хондани дуоҳо ва вақти онҳо баён карда шудааст (ниг.: 4, с. 23-32). Дар китобҳои илмӣ «Рисолаи оҳангарӣ» бо номи «Футувватномаи оҳангарӣ» ҳам зикр шудааст. Қироати «Рисолаи оҳангарӣ» ва ё рисолаи касбҳои дигар ба монанди дуредгарӣ, заргарӣ, кафшгарӣ, читгарӣ, қассобӣ ва монанди инҳо нишонаи он аст, ки дорандагони ин касбҳо пайрави аҳли футувват ва ҷавонмардианд. Аҳли футувват ва ё ҷавонмардӣ ҳаракати фаъоли тасаввуф буда, қоидаҳои ахлоқии худро доро буд (1, с. 1027).

Санаи 14-уми декабри соли 2013 дар ноҳияи Ашт шохиди баргузории маросими камарбандӣ гардидам. Баробари тамошои ин маросим, ки худи оҳангарон гоҳо онро сахван «анҷумани оҳангарон» мегӯянд ва ё бо номи «арвохи пир» ҳам мешиносанд, бори дигар эътимодам қавӣ гашт, ки таомули гузаштагонамон ва ба хусус, ҷавонмардии нақшбандия то кунун боқист.

Дар маросими камарбандӣ устоҳои куҳансол дар як гӯша нишаста рисолахонии муллоро гӯш мекунанд. Дар он маросиме, ки ҳузур доштам рисола ба забони туркӣ хонда шуд ва онро «Рисолаи темурчилик» мегӯянд ва зоҳиран ин рисола аз тоҷикӣ тарҷума гаштааст. Муллоҳо ҳам кам дар чунин маросим иштирок мекардаанд ва мулло пеш аз оғози хониш ба издиҳом хитоб карда гуфт, ки мабодо ғалат хонад, бахшиш меҳаҳад. Муҳаққиқи рус Гаврилов соли 1912 дар Тошкент китоберо бо номи «Рисоля сартовских ремесленников» нашр карда буд ва дар он китоб рисолаҳои касбҳои гуногун ба забони русӣ тарҷума шуда буд. Ба гуфти ин муҳаққиқ рисолаҳо аслан ба забони форсӣ-тоҷикӣ навишта шуда буданд ва баъд онҳоро ба забони туркӣ бар-

гардон кардаанд (2, с.10). Дар асараш М.Гаврилов маълумот дода қайд мекунад, ки дар айни замон рисолаҳо ва иҷрои талаботи онҳо аз байн рафтааст (2, с.11). Аммо ин сухано-ни ӯ нисбӣ будааст, аз байн рафтани талаботи рисолаҳо дар шаҳрҳо аз урфи мардум маҳв гашта бошад ҳам, таомулҳои тибқи рисола дар ғӯшаҳои дурдаст то кунун мавҷуд аст, ки мисоли беҳтарини он камарбандии оҳангарони Ашт аст.

Баъди хонда шудани рисола мизбони мо ва ҳам соҳиби маърака Насимҷон Мӯъминҷонов ба рӯйи ҳавлӣ, ки гилем кушода буданд, баромад. Устоҳои таҷрибадор панҷ метр матои суфро аз гарданаш ҳалқа намуда, то ба миёнаш оварданд ва боқимондаи суфро ба камараш бастанд. Таомули оҳангарӣ талаб мекунад, ки дар вақти бастании камар ҳозирон такбир гуфта санои Худовандро ба ҷо оранд. Ба хотири он ки устои камарбаста соҳиби ному нон бошад, ба бағали ҷомааш нон гузошта шуд. Баъд аз ин Насимҷон бо камари баста дар рӯйи гилеми рӯйи ҳавлӣ партофта бо падараш рӯ ба рӯ нишаст. Падараш, ки ба ӯ устои касб ҳам мешавад, дар рӯ ба рӯяш қарор гирифт. Баъди рӯ ба рӯйи ҳам қарор гирифтани шогирду устод ба Насимҷон як коса об доданд. Се маротиба обро вай ба устод дароз мекунад ва ҳар маротиба устод аз он нанӯшида ба шогирд бозпас медиҳад.

Маънии ин амалро аз пири куҳансол, оҳангари собиқадор Мақсудҷон Пӯлодови 78-сола пурсидем. Бино бар гуфти ин пири касбу ҳунари маротибаи аввал додани об ба устод чунин маъно доштааст: ба нону неъмате, ки ба ман додед, розӣ шавед. Баргардонидани коса маънои розигиро дорад. Маротибаи дуввум дароз кардани косаи об чунин маъно дорад, ки шогирд аз устод розигии заҳматашро барои касбомӯзӣ мепурсад. Даъфаи сеюм бошад, шогирд бо дароз кардани об розигии устодро ба машғул гардидан ба оҳангарӣ ва аз ин касб нон хӯрдан мепурсад. Баъди маротибаи сеюм косаи обро ҳам устод ва ҳам шогирд менӯшанд.

Агар ин амалро, яъне аз устод нӯшидани косаи обро

аз партави рисолаҳои чавонмардӣ баррасӣ намоем, мавзӯӣ ва мазмуни аслии он комилан ошкор мегардад. Абдурахмони Кошонӣ дар рисолаи чавонмардияш «Тӯхфату-л-ихвон» дар масъалаи нӯшидани об ишорати балеге дорад: «Аввалан шурби қадаҳ ишорат аст бар илму ҳикмат, ки ба ҳасби сафои истеъдоди аввалӣ ва собиқаи инояти азалии шахсеро бахшида бошанд ва қувваи қабули он дар вучуди ӯ ниҳода, то ба воситаи ғайби нафси комил бар ӯ зоҳир гардад ва аз қувват ба феъл ояд ва сабаби ҳаёти ҳақиқати ӯ шавад» (3, с.146). Аз ин порчаи зикршуда маълум мешавад, ки нӯшидани об на танҳо нишонаи омӯхтан ва устод гардидан ба касб аст, балки он рамзи қабул кардани илм ва ҳикмат низ мебошад. Аз ин ҷо фаҳмидан мумкин аст, ки чаро баъди хонда шудани рисола амали номбурда иҷро карда мешавад. Дар ибтидо талаботи илми оҳангарӣ ба шогирд омӯзонида мешавад ва нӯшидани об маънои аз илми оҳангарӣ огоҳ шуданро ҳам дорад.

Тавзеҳи пурраи баستاني камар ва нӯшидани об бошад, дар «Футувватнома»-и Шаҳобуддини Сӯҳравардӣ муфассал баён гаштааст. Бино бар гуфти Сӯҳравардӣ обе ки нӯшида мешавад, бояд, ки пок бошад «ва қадаҳ бояд, ки фарох бошад» (3, с. 257). Дар мавриди мисоли мо аз коса об нӯшидани шахси камарбасташаванда ҳам тибқи талаботи мазкур аст. Сӯҳравардӣ дар мавриди баستاني миён низ дар ин рисола чанд маълумоти муфид гирд овардааст. Аҳли футуввати қавлиён миёноро бо қарбос мебарданд, шурбиён бо суф ва сайфиён бо давол- тасмаи маҳсус (3, с. 258). Аз ин ишора бармеояд, ки вобаста ба табақаи худ аҳли футувват камар мебастанд. Дар фаҳмиши Сӯҳравардӣ қарбос он матоест, ки алҳол мо онро суф мегӯем, суф бошад, матои пашмин аст. Аз ин рӯ, қарбосе ки вай гуфтааст, ба маънои кунунии суф истифода гаштааст. Сабаби қарбосро ба миён бастан ишора ба зиндагии пайғамбар Одам (а)-ро доштааст, ки аввалин шуда ӯ қарбосбофӣ ва тухмкорӣ кардааст.

Ба ғайр аз ин аввалин либос – кисвате, ки аҳли замин пӯшидаанд, карбос будааст ва «он ҳам либоси зиндагон аст ва ҳам либоси мурдагон» (3, с. 258). Дар камарро бо суф бастан ҳикмат ва фалсафае ниҳон аст, ки инсон гарчанд, ки соҳиби касб гардад, донад, ки падари бузургаш ҳам кор мекард ва бо ҳамин карбос ба хок хоҳад рафт.

Баъди нӯшидани об аҳли хунар ва оҳангарони собиқадор омада ба шахси камарбаста насихат мекунанд. Дар насихатхояшон мегӯянд, ки ҳама вақт устод бояд розӣ бошад, барои шод гардидани рӯхи пирони кор ҳар вақт дуою фотеҳа кунад, молу ашъи сохтаашро ба харидорон бо сухани нарм фурушад, ба устоҳо беҳурматӣ накунад. Ин насихатҳо баргирифта аз мӯхтавои «Рисолаи оҳангарон» буда, онро боз як бори дигар ба устои «камарбаста» талқин мекунанд, ахлоқи касбиरो ба ёдаш меоранд. Шахси камарбаста ба нишони тасдиқ ва итоат сарашро мечунбонад. Мулло бошад, даст ба дуо кушода барои ин идомадиҳандаи кори Довуд пайғамбар барори кор ва омади рӯзгорро аз даргоҳи Худованд талаб мекунад. Баъди дуо оҳангарон, ҳешу табор ва дӯстонаш камарбастаро табрик мекунанд.

Баъди табрикот соҳиби маърака шахси камарбаста ба ҳама ташаккур мегӯяд ва бо ҳамин ин маросим ба поён мерасад.

Агар оҳангарон бо хунари худ маданияти моддии мардуми моро бой кунанд ва офаридаҳояшон маҳсули маданияти моддӣ бошад, ин касб дорои маданияти маънавӣ ҳам ҳаст, ки омӯхтани он, тарғибу ташвиқи он ба чандин саволҳоямон посух хоҳад гуфт ва пеш аз ҳама худшинос хоҳем гашт.

Бо иштирок дар маросими камарбандӣ хулосаи мо чунин шуд, ки то ҳол урфу одати ҷавонмардони нақшбанд побарҷост. Этикаи касбӣ, ки дар тӯли асрҳо дар намуди «рисолаҳои оҳангарӣ» навишта шудаанд, мавриди истифода аст ва устоҳои касб онро риоя мекунанд. Пирон талош доранд, ки устоҳои ҷавон аз этикаи қадимаи касбӣ, аз касбу кор ва ахлоқи фирқавӣ огоҳ бошанд. Гарчанд, ки

мазмунҳои орифонаи «камарбандӣ» аз байн рафтааст, лекин худи маросими гузаронидани он ҳамчун гавҳари мероси маънавӣ аз қарри қарнҳо то кунун зинда мондааст.

Адабиёт:

1. Афшорӣ Меҳрон. Чавонмардии пешаварон. // Забон ва адабиёт «Чисто», урдубиҳишти 1369, шумораи 68, С. 1027-1034.
2. Гаврилов М. Рисолаи сортовских ремесленников. – Ташкент, 1912.
3. Рисолаҳои чавонмардӣ. /Таҳияву тадвини матн бо муқаддимаи Қ. Восеъ ва Р. Восеъ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 276 с.
4. Рисолаҳо аз «Нурнома»-и шариф. /Таҳия ва тарҷумаи Обиди Мансур. –Нов: Ориёно, 1994.

Соли 2014

ОСОРИ РҶДАКӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ РҶДАКИШИНОСӢ ДАР ҚАЛАМРАВӢ ИНТЕРНЕТ

Дар замони муосир осори аксарияти шоирони классикии форсу тоҷик дар сомонаҳои интернет ҷойгир карда шудаанд, ки ин ҳам як падидаи муҳим дар шинохти мероси адабии шуаро ва дабирони гузаштаи форсу тоҷик аст. Осори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ низ дар қаламрави интернет бо чандин забон ҷойгир кунонида шудааст. Ин ҷо перомунӣ масъалаи осори Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ дар интернет сухан ронда, кӯшиш мекунем ба саволи «Осори Рӯдакиро аз кадом сомонаҳо пайдо кардан мумкин аст?» посух диҳем. Вобаста ба сомонаҳои интернетӣ посухи мо аз се қисмат иборат аст: а) сомонаҳои (тоҷикӣ); б) сомонаҳои форсӣ-тоҷикӣ; в) сомонаҳои русӣ ва англисӣ.

Бори нахуст дар шабакаи Интернет соли 2007 санаи 26-уми феврал осори Рӯдакӣ ба пуррагӣ бо хати кириллӣ ворид гашт. Ин кори басо пуршарафро ҷавонони 12-18 солаи Мактаби технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ амалӣ

гардониданд. Ин заҳмати ҷавонон воқеан, шоистаи таҳсин аст. Минбаъд шакли электрони осори Рӯдакӣ, ки онро мактаби зикршуда таҳия намудааст, дар сомонаи www.termcom.tj пеш аз ҷашнгирии 1150-солагии Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ ворид мегардад. Дар ин сомона пайкараи маҷозии Рӯдакӣ ташкил мешавад. Тавассути он бори нахуст мардум дар тамоми гӯшаю канори олам имкон пайдо карданд, ки бо осори Одамушшуаро Рӯдакӣ бо хати кириллии тоҷикӣ шинос шаванд. Баъди 50-соли нашри осори ҷопии Рӯдакӣ (1958) он дар интернет ҷойгир гашт.

Дар сомонаи www.termcom.tj осори боқимондаи Рӯдакӣ ба таври зерин ҷойгир карда шудааст:

Қасоиду ғазалиёт ва қитъаот

Рубоӣёт

Абёти пароканда

Абёти пароканда аз маснавиҳо

Луғатҳои бар пояи матни ин китоб таҳияшуда

Луғатномаи китобшиносӣ

Инчунин дар сомонаи мазкур китоби дигар «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» низ ҷойгир гаштааст, ки дар он осори шуарои ҳамзамони Одамушшуаро ҷой дода шудааст. Ин китоб барои омӯхтани осори шоирони қабл аз Рӯдакӣ ва ҳамасрони Одамушшуаро муҳим аст, ки алоқамандон онро метавонанд, ки аз ин шабака дастрас кунанд.

Сомонаи дигар, ки фарогири осори Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ мебошад, дар тори анкабути ҷаҳонӣ бо номи www.gudaki.tj аст. Ин сомона соли 2008 ба шарофати 1150-солагии шоир ташкил гашт ва ҳамон мӯҳтавое, ки сомонаи Термком тичи дорад ҷой додааст дар шакли сайти алоҳида. Сайти номбурдари агентии рекламавии «ал-Медиа» ташкил кардааст. Сомона ба таври ҷаззоб ва зебо ораста шудааст ва барои хонандагон шароит медиҳад, ки бо осори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ шинос шаванд.

Пас аз соли ҷашни 1150-солагии Рӯдакӣ дигар дар

шабакаи интернет сомонае ба забони тоҷикӣ арзи ҳастӣ накард, ки фарогири осори пири суҳанварони Аҷам бошад. Ҳол он ки Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти тоҷик, шарқшиносӣ ва мероси хаттии АУ Тоҷикистон номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакиро дорад, сомонаи расмии илмӣ оид ба ҳаёт ва фаъолияти Рӯдакӣ мавҷуд нест. Ин фазои ҳолӣ дар қаламрави интернет аст. Мақолаҳои илмӣ, китобу монографияҳо оид ба фаъолият ва эҷодиёти Рӯдакӣ фаровон рӯйи қор омадаанд, ки дар ин сомонаи илмӣ ҳамаи онҳоро ҷойгир кунонидан мумкин аст. Танҳо агар асару мақолаҳои соли 1958 ба муносибати 1100-солагии Рӯдакӣ ҷопшуда, фарз қардем шумораҳои 10 ва 11 маҷаллаи «Шарқи Сурх»-ро ҳам дар ин сайт гузорем, бисёр ниёзмандон баҳравар хоҳанд шуд.

Осори Рӯдакӣ дар қаламрави интернетӣ форсӣ. Рӯдакӣ осорашро бо хати арабиасоси форсӣ-тоҷикӣ навишта буд. Ин хат ҳоло дар Афғонистон ва Эрон истифода мегардад. Бо хати арабиасоси форсӣ-тоҷикӣ осори Рӯдакиро аз чандин сомонаи форсӣ пайдо кардан мумкин аст. Яке аз ин сомонаҳо сомонаи Ганҷур www.ganjoor.net аст, ки дар баҳши вижаи он осори Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ ҷой дода шудааст. Аз сомонаи <http://ganjoor.net/roodaki> қасида, қитъа, ғазал ва байтҳои Пири суҳанварони Аҷамро пайдо кардан мумкин аст.

Дар китобхонаҳои маҷозии форсӣ-тоҷикӣ чандин наشري девони Рӯдакӣ ҷой дода шудаанд, ки ин ҷо оид ба ҳар кадоме таваққуф мекунем:

1. Сомонаи дар доираи форсизабонони олам www.ketabfarsi.org яке аз маъруфттарин шабакаи китобҳои форсӣ-тоҷикӣ дар интернет аст, ки алҳол дар шабакаи маъқур 14 ҳазору 400 номгӯ китоб дар шакли ПДФ ҷойгир қарда шудааст. Созмондихандагони шабака эронӣни Амрико ҳастанд, ки барои густариши забони форсӣ-тоҷикӣ саҳми арзанда доранд. Девони Рӯдакиро аз ин суроға: http://www.ketabfarsi.org/ketabkhaneh/ketabkhani/dal_21.html дастрас кардан мумкин аст. Ин девон ба таври қаламӣ бо хати на-

сталъиқ навишта шудааст.

2. Сомонаи дигар, ки аз он ба таври фаровон китобхоро дастрас кардан мумкин аст, <http://ketabnak.com/persons/يکدور> ном дорад. Дар ин ҷо ба ғайр аз девони Рӯдакӣ осори савтӣ, яъне қироати шеърӣ Одамушшуаро, барномаи девони Рӯдакӣ барои телефонҳои мобилӣ гузошта шудааст, ки иродамтандон метавонанд аз онҳо истифода баранд. <http://ketabnak.com> яке аз сомонаҳои ҷиддӣ ва дар баробари ин сомонаи васеъ аст, ки на танҳо осори адабӣ, балки асарҳои марбут ба ҷомеашиносӣ ва таърих, иқтисод ва мудирӣ, технологияи компютерӣ ва монанди инҳоро гирдоварӣ кардааст. Истифода аз китобҳои сомонаи <http://ketabnak.com> ба таври ройгон аст, танҳо ба узви-яи он шомил гардидан лозим аст.

Дар сомонаҳои форсӣ аз ҷандин суроғаи шабакаи ҷаҳонӣ девони Рӯдакиро, дар намудҳои гуногун ба даст овардан мумкин аст. Барои тӯлонӣ нагардидани матлаб ин ҷо ҷанд сомонаи расмиро тазаккур мекунам:

www.irpdf.com – сомонаи хуб ва ройгони китобҳо дар тамоми мавзӯоти илмӣ аст.

www.takbook.com - ин сомона низ ба мисли сомонаи <http://ketabnak.com> бо аъзо гардидан китобхоро дастрас кардан мумкин аст.

<http://dlbook.net> – сомонаи махсус барои донишҷӯён аст, ки дар он ба ғайр аз китобҳои адабӣ, инчунин китобҳои дарсӣ ба ҳамаи соҳаҳои илм ҷойгир карда шудааст. Сомонаи мазкур воқеан барои донишҷӯён муфид ва фоидабахш мебошад.

Ин сомонаҳои номбурдашуда сомонаҳои расмӣ ҳастанд. Дар торнамоҳо ва шабакаҳои иҷтимоӣ низ осори Рӯдакӣ ҷой дода шудаанд ва аз хоҳири фаровон будани ҷунин торнамоҳо (блогҳо) ва дар аксар маврид расмӣ набудани ҷунин торнамоҳо аз зикр кардани онҳо худдорӣ мекунем.

Осори Абӯабдулло Рӯдакӣ ба забонҳои зиёди дунё тарҷума гаштаанд. Аз ҷумла, ба забонҳои русӣ, арманӣ, озарӣ, англисӣ, олмонӣ, хитойӣ, арабӣ ва ғайра тарҷума

гаштааст. Дар қарамрави сомонаҳои рунет, яъне шабакаҳои интернетии Руссия осори Рӯдакиро ба забони русӣ дарёфт намудан мумкин мебошад. Аммо дар ягон сомона осори комили Абӯабдулло Рӯдакӣ ба забони русӣ пайдо карда нашуд. Ин худ нишонгари он аст, ки мо бояд ин холигиро пур кунем ва осори асосгузори адабиётмонро ба забони русӣ тарғиб намоем. Тарҷумаҳои хуби осори устод Рӯдакӣ мавҷуд аст ва ҳиммат гумошта онҳоро дар шабакаи интернет ҷойгир намудан вазифаи имрӯзаи тамоми равшанфикрон аст. Ин кор ҳам барои муаррифии чехраи маъруфи кишвар ва ҳам барои шиносонидани Тоҷикистон ба мардуми хориҷӣ амри зарурӣ аст.

Сомонаҳое, ки алҳол осори Рӯдакиро бо забони русӣ дарёфт кардан мумкин аст, ин ҷо номбар мекунем.

1. Сомонаи www.tajmigrant.com аст, ки дар он мақолаи мухтасар оид ба рӯзгор ва осори Рӯдакӣ оварда шудааст ва инчунин намунаҳои шеърӣ Одамушшуаро ҷой дода шудааст. Таҳиягари мақола ва гирдоварандаи ашъори Рӯдакӣ ба забони русӣ Хайриддини Абдулло аст. Дар ин сомона чанд китъаи Рӯдакӣ, қасидаи «Шикоят аз пирӣ» ба забони русӣ ҷой дода шудааст, ки тарҷумаи В.В.Левин ва С.И.Липкин мебошад.

2. Сомонаи аҷоиб ва дар баробари ин хеле ғоиданоки маҳаллаи Бухорои шаҳри Санкт-Петербург. Аслан, ин маҳалла бо маблағи умарои манғитияи Бухоро дар пойтахти шимолии Руссия бунёд гашта буд. Бо ҳамин ном дар шабакаи интернет сомонае ҳам ҳаст бо номи «Бухарский квартал Петербурга». Дар шабакаи умумичаҳонии Интернет он дар суроғаи <http://bukharapiter.ru> қарор дорад. Дар баҳши «Поэзия» дар ин сомона намунаҳои ашъори Рӯдакӣ оварда шудааст. Шеърҳои И.Сельвинский тарҷума кардааст.

3. Сомонаи дигар дар шабакаи рунет <http://www.proza.ru> ном дорад ва дар ин ҷо низ намунаҳои осори Рӯдакӣ бо тарҷумаи ҳол ва корномаи зиндагии шоир ҷойгир кунонида шудааст. Аслан ин порча аз китоби Виктор Еремин

«100 великих писателей-сказочников» гирифта шудааст. Дар ин сомона қасидаи «Шикоят аз пирӣ» ва ҳам қасидаи «Модари май» дар тарҷумаи С.И. Липкин ҷой дода шудааст.

Дар маҷмӯъ, осори Рӯдакӣ комилан ба забони русӣ дар шабакаи умумичаҳонӣ ҷой надорад, аммо намунаҳои осори ӯ ҷой доранд.

Китобҳое, ки дар бораи Рӯдакӣ на осори ӯ дар шабакаи интернет ҷой дорад, иборатанд аз таъриҳҳои адабиёт, тазкираҳо, таҳқиқоти ҷудоғона. Бо вучуди он, ки асарҳои бунёди дар шинохти Рӯдакӣ аз ҷониби олимони тоҷик навишта шудаанд, аммо осори таҳқиқӣ ба забони тоҷикӣ дар шабакаи умумичаҳонӣ хеле кам аст. Танҳо ба сомонаи «Андеша» сипосмандӣ баён кардан лозим аст, ки китоби адабиётшиноси маъруфи тоҷик Аълоҳон Афсаҳзод «Одамушшуаро Рӯдакӣ. Масъалаҳои рӯзгору осор»-ро ҷой додаанд ва онро дар шакли электронӣ пайдо кардан мумкин аст. Аслан, ин китоб яке аз китобҳои муфид дар шинохти Рӯдакӣ мебошад.

Тазкираҳои «Тӯҳфаи сомӣ»-и Соммирзои Сафавӣ, тазкираи «Оташкада»-и Лутфалибеки Озар, китобҳои «Таърихи адабиёти Эрон»-и Ризозода Шафак, «Таърихи адабиёти Эрон»-и олими шинохта Эдворд Браун бо тарҷумаи форсӣ ва ҳам бо матни қадимаи англисияш дар сомонаи кетабфарсӣ оварда шудааст, ки гумон мекунам, беҳтарин асарҳо барои ошноӣ пайдо кардан бо адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва аз ҷумла, ошно гардидан бо осору аҳволи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ аст.

Беҳтарин пойгоҳи интернетӣ барои дарёфти мақолаҳои нав оид ба ҳаёт, фаъолият ва осори Рӯдакӣ сомонаи илмӣ-пажӯҳишии Нурмагс аст, ки дар ин сомона мавод ба забонҳои форсӣ, тоҷикӣ, англисӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ дарёфт кардан мумкин аст. Дар як моҳ барои гирифтани 6 мақола иҷозат медиҳад ва барои он узвият талаб карда мешавад. Ин ҳам як роҳи дастрас кардани мавод аст. Ин сомона фарогири маҷаллаҳо аст, ки солиёни дароз нашр

гаштаанд. Масалан, дар ин чо маҷаллаҳои солҳои 30-уми асри 20-ум нашршуда ҳам дар шакли ПДФ мавҷуд аст. Танҳо барои соҳаи забон ва адабиёт ин сомона 50 маҷалларо ҷой додааст. Ин маҷаллаҳо дар Эрон, Туркия ва ё кишварҳои Араб нашр мешаванд ва дар намуди электронӣ маҷмӯан дар сомона ҷой дода шудааст. Бо баробари ворид гардидан ба ин сомона бисёр масъалаҳои марбут ба шеъри Рӯдакӣ ва амсоли инҳоро ёфтани мумкин аст.

Дар қисмати хулоса зикр кардан мехоҳам, ки алҳол дар Тоҷикистон ягон сомонаи махсуси Рӯдакишиносӣ мавҷуд нест. Ҳол он ки дар ҶИЭ барои ҳофизшиносӣ чандин сомонаи тахассусӣ фаъолият мебарад. Барои мо, тоҷикон ин вазифа аст, ки чунин сомоноро таъсис диҳем. Ҳар иқдомро на танҳо дар соли бузургдошт, балки баъди гузаштани он ҳам идома додан лозим аст. Рӯдакӣ ва рӯдакишиносиро дар баробари варақҳои маҷалладот ва китобҳои илмӣ ба саҳифаҳои китобхонаҳои маҷозӣ, шабакаҳои интернет ва сеъ паҳн намудан лозим аст. На ба хотири он, ки Рӯдакӣ шоир буд, балки ба хотири он, ки Рӯдакӣ бунёдгузори адабиёти тоҷику форс ва падари бузургвори шеъри Аҷам аст.

Соли 2013

АЗ ТАЪРИХИ САҲМИ ТОҶИРОН ДАР ИНТИШОРИ КИТОБ

Мардуми тоҷик аз замонҳои қадим ба китоб, ба до-нишу хирад ҳурмату эҳтироми фаровон доштанд. Бо нияти он ки фарзандонашон босавод ба воя расанд, дар зери болишти тифли навзод китоб мегузоштанд. Зери по кардани китоб ва навиштаҳо гуноҳ азим доништа мешуд, дар баробари нон китобро ҳам эҳтиром мекарданд.

Дар байни мардум косибоне, ки касбу корашон паҳн кардани донишу китоб буд: котибон, носихон, қоғазрезон,

саххофон, варроқон, тоҷирони китоб обрӯву эътибори хоса доштанд. Дар бозорҳои шаҳрҳои бузург ба монанди Бухоро, Самарқанд, Хучанд, Гурганҷ ва амсоли инҳо растаҳои китобфуруши мавҷуд буданд ва дар дӯконҳои китобфуруши доимо харидорону муштоқони дониш гаштугузор доштанд. Онҳое, ки аҳли савод набуданд, дар шабҳои дарози зимистон атрофи нафари китобхоне чамъ шуда, ашъори Ҳофизу Саъдӣ, Камоли Хучандӣ, Соибу Бедилро мешуниданд аз он лаззати маънавӣ мебардоштанд. Қиссахонҳо аз нақл карда додани мазмуни китобҳои хондашон зиндагиашонро мегузарониданд. Шахсони босаводно бо эҳтиром олиму китобхон мегуфтанд. Бехтарин ҳадаву армуғон китоб дониста мешуд.

Мардуми тоҷик аз замонҳои хеле қадим ба паҳн кардани дониш ва хирад машғул буданд ва бесабаб ҳам нест, ки ақвоми туркзабони Осиёи Марказӣ ба тоҷикон ҳамчун устод ва омӯзгори худ муносибатдоранд.

Дар асрҳои миёна ягона роҳи паҳн кардани дониш навиштани китобҳо буд. Барои пайдо гаштани як китоб коғазсоз, баъдан варроқ, сипас рангсоз, сипас котиб ва охиран саҳхоф заҳмат мекашиданд ва ҳама кор ба таври дастӣ иҷро карда мешуд. Заҳмати китоб сангин буд. То пайдоиши варақҳои коғазин аз пӯсти ҷонварон истифода мебуданд. Ба ҳамаи ин мушкิลӣ нигоҳ накарда, заҳматҳои зиёдро паси сар карда, пешаварони шарафманд китоб меофариданд. Ҳикмату илму донишро паҳн мекарданд. Сабоби ҳамаи ин майлу рағбат ба китобу нашри осори илмиву бадеиву мазҳабӣ ҳамоно меҳри беандозаи мардум нисбат ба китобу илм буд.

Ба гумони мо, ба туғени дучанди меҳри беандоза бо китоб Қуръони карим боис гардид. Дар сураи Қалам ояти якум Худованд бо ҳама бузургиву қудратмандияш ба қалам ва ба он чи навишта шудааст, савганд ёд мекунад. Ҳар чизи навишташуда, аз ҷумла, китоб, газетаву маҷаллаҳо

ва дигар воситаҳои электроники иттилоот дорони сатр аст. Мазмуни ин оят далолат бар он дорад, ки навиштаҳо бениҳоят қизи боарзишанд, агар чунин намебуд, Худованд бо қаламу сатрҳо савганд ёд намекард. Дар ҳадиси муборак пайғамбари ислом (с) фармудаанд: «Илмо бо навиштан маҳор кунед». Маъноии маҳор қардан бастан аст. Агар уштурро маҳор кунанд, яъне баста монанд, он гурехта наметавонад, илмо бошад бо навиштан маҳор қардан мумкин аст. Агар соддатар қарда гӯем, илмо бо наشري китобҳо нигоҳ доштан имконпазир аст.

Дар тӯли таърих ду марҳилаи наشري китоб маъмул аст. Якум наشري китоб бо роҳи дастнавис, нусхабардорӣ. Дигар наشري китоб бо роҳи чопи сангиву сурбӣ ва то ба наشري замонавии имрӯза. Доир ба давраи наشر бо дастнавис зиёд истода намегузарам, лекин доир ба наشري сангии китобҳои форсӣ-тоҷикӣ бештар таваккуф қардан рост меояд.

Марҳилаи рушди чопи сангии асарҳои форсӣ-тоҷикӣ дар Ҳиндустон сурат гирифта буд. Якумин китоби форсии чопи сангӣ соли 1781 наشر гашт. Аз он дам то нимаи асри бист Ҳиндустон маркази чопи китобҳои форсии тоҷикӣ буд. Дар шаҳрҳои Ҳиндустон матбаа ва чопхонаҳои фаровон мавҷуд буданд. Танҳо дар шаҳри Лакхнав зиёда аз 50 чопхонаи сангӣ мавҷуд буданд, ки аксари онҳоро соҳибкорон таъсис дода буданд ва номи муассисони ин чопхонаҳо ба монанди Файзи Муҳаммадӣ, Муншӣ Нувал Кишур, Алибахшон, Муншӣ Парок, Низомӣ, Муҳаммадӣ ва дигарон буданд. Маҳз ба шарофати китобҳои, ки ин азизон дар матбаашон наشر намуда буданд, дар вараки даҳр номашон боқӣ мондааст.

Матбааҳои шаҳри Бомбай бошад, дар ҳудуди наздик сесад сол маркази наشري асарҳои форсиву арабӣ гардида буд ва шумораи матбааҳо низ дар ин ҷо хеле фаровон буд. Дар шаҳрҳои Дехлӣ, Лоҳур, Қалкатта, Ромпур ва дигарҳо низ матбааҳои фаровон фаъолият мебарданд.

Яке аз сарсупурдагон ва тоҷирону дӯстдорони китоб Муншӣ Нувал Кишур буд, ки дар таърихи нашри китоб ҳиссаи назаррас гузоштааст. Вай дар баробари он ки китобхоро нашр мекард, кӯшиш дошт, ки беҳтарин хаттотонро барои нашри китоб ҷалб намояд. Гузашта аз ин, ӯ коре мондагор аз худ гузошта буд. Китобҳои чопкардаашро бо нархи арзон ба хонандагон пешниҳод мекард ва барои маърифатнок гаштани мардуми Ҳинд ва ҷаҳони форсизабону арабизабон саҳм мегузошт. Дар муқоиса бо дигар ноширон Нувал Кишур асарҳои чопкардаашро ба музейҳо ва китобхонаҳои Париж ва дигар шаҳрҳои Аврупо мефиристод. Чопхонаи Нувал Кишур баъди чопхонаи Олпини Париж калонтарин коргоҳи нашри китоб дар ҷаҳон буд. Дар муддати сад сол чопхонаи Нувал Кишур қариб, ки тамоми осори адабии форсӣ-тоҷикӣ, асарҳои динӣ ва фарҳангиро бо ҷопи сангӣ ба нашр расонидааст. Ин як дилбастагӣ ба кори нашру тарғиби китоб буд.

Ба Осӣи Марказӣ низ дар ибтидо асарҳои ҷопи сангиро аз Ҳиндустон меоварданд. Барои овардани китоб тоҷирони китоб машғул буданд, ки яке аз онҳо Ҳочӣ Сиддикхочаи Хучандӣ буд. Ҳочӣ Сиддиқи Сахҳоф ва ё Варроқ аз Ҳиндустон ва дигар кишварҳо китобҳои чопшударо ба шаҳрҳои Осӣи Миёна ворид мекард. Ҳочӣ Сиддиқи Хучандӣ бо ин кори худ ҳам метавонист, ки мардумро бо ҷои кор таъмин намояд. Китобҳои чопгардида муқовабандӣ наменшуданд ва онҳоро мутобиқи хоҳиши харидор муқовабандӣ карда медоданд. Бо ҳамин роҳ маҷмӯаҳои фаровоне ба даст расида омадааст. Дар байни халқ доир ба саховати Ҳочӣ Сиддиқи Хучандӣ бисёр нақлҳо ҳаст ва то кунун мардум бо эҳтиром ёд мекунанд, ки замоне Ҳочӣ Сиддиқи Варроқ барои хонданашон ройгон китобҳо тақдим карда будааст.

Аз Ҳочӣ Сиддикхочаи Хучандӣ дар китобҳо ёд мекарданд. Ҳочӣ Сиддикхочаи Хучандӣ барои ба нашр расонидани асарҳои зиёд ҳиссаи арзандаи худаашро расонида

буд, ки дар ҳар кадоме номи \bar{u} сабт гаштааст. Масалан, дар Осиёи Миёна китобҳои «Наводир-ул-меъроҷ», «Даллоил-ул-хайрот», ки дар оғози китоби номбурда навишта шудааст: «Аввалин бор тавассути ҷаноби Ҳочӣ Сиддиқхочаи Хучандӣ тоҷири китоб дар санаи 1330 дар чопхонаи Бомбай чоп гардид», «Зафарномаи Ҳотифӣ» ва дахҳо китобхоро ба чоп расонидааст.

Дар баробари наشري китоб Ҳочӣ Сиддиқхочаи Хучандӣ барои ободонӣ ҳам саҳмгузор буд ва бо лоиҳаи махсуси ҳиндӣ ва аврупоӣ дар маҳаллае, ки зиндагӣ мекард, масҷиде бунёд мекунад, ки бо номи Гумбаз маъруф аст. Ҳоло ин масҷид дар ҳолати хароб қарор дорад, аммо китобхое, ки Ҳочӣ Сиддиқ ба нашр расонида буд, ёдгории бебадал барои ин тоҷири Хучандӣ гаштааст.

Дар ҳар даври замон мухлисон ва ҳаводорони наشري китоб буданд ва замоне одам ҳаст, ин тоифаи Ҳимматбаланд аз ҳастии худ дарак хоҳанд дод. Солҳои навадуми асри гузашта бино бар сар задани бесарусомониҳои маълум наشري китоб ва маҷаллаву рӯзномаҳо бино бар камбудии молиявӣ хеле заиф гашт, вале хушбахтона, ҳатто дар ин замони муташанниҷ низ саховатмандону аҳли эҳсон барои наشري асарҳои олимону шоирон мадад расониданд ва барои чопи китоб саҳмгузор гардиданд.

Ҷоизи қайд аст, ки солҳои охир, чун дар соҳаҳои дигари хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷодаи таъбу наشري китоб низ дигаргуниҳои бузурге ба вучуд омаданд. Саноати китобчопкунии кишварамон хеле ривож ёфт.

Масъалаи наشري китоб аз ҷониби Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон мавриди тавачҷӯҳи доимӣ қарор дорад. Бо супориш ва Ҳимоят дастгирии Эмомалӣ Раҳмон ҳазорҳо асарҳои бадеӣ ва илмиву фарҳангӣ рӯйи чопи диданд. Барои мисол 50 ҳазор нусха нашргаштани Тарҷумаи Қуръон, чопи шудани «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ», наشري мучаддади китоби «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров кофӣ аст.

Вобаста ба эълон гардидани чашнҳои 1100-солагии давлатдорӣ Сомониён, 675-солагии Камоли Хучандӣ, 2700-солагии Авасто, 2500-солагии шаҳри Истаравшан, 1310-солагии Имоми Аъзам, 600-солагии Абдурраҳмони Ҷомӣ, 700-солагии Мир Сайид Али Ҳамадонӣ, 3000-солагии Ҳисор ва дигар чашнҳои китобҳои сершумор нашр шуданд, ки ҳама падидаи матлуб мебошад.

Дар вилоятҳо ва ноҳияҳо бо дастгирии раисони онҳо ба нашр расидани китобҳо ба ҳукми анъана даромад, ки ин ҳам падидаи нек аст. Ин таомули некро донишгоҳҳо низ дар ҳамкорӣ бо муассисаҳои мухталиф ба ҷой оварда истодаанд.

Хушбахтона, имрӯзҳо раванди аз ҷониби соҳибкорон бо иродаи дилу амри вичдон маблағгузорӣ қардани нашри китобҳо ба ҳукми анъана медарояд. Гуфтан мумкин аст, ки таомуле, ки Гай Силния Метсенат, ки худаш марди мисрӣ буду дар замони ҳукмронии император Август сарпарастии илму фарҳангро ба зимма дошт аз сари нав зинда хоҳад шуд. Метсенатӣ, эҳсонкорӣ барои илму фарҳанг аз номи Гай Силиния Метсенат гирифта шудааст.

Он нафароне, ки барои нашри китоб дар ин шароит ба муаллифон ва таҳиякунандагони асарҳо мадад мерасонанд, дар баробари он ки илму донишро паҳн мекунанд, номи худро ба шарофати китобҳои навишташон зинда медоранд. Барои исботи ин фикр як мисолро аз рӯзгори сад сол пешина оварданӣ ҳастам.

Дар ибтидои асри бист як шоири номдор Мулло Муҳаммадхусайни Ҳочӣ асари худро менависад. Дар қисмати охиринаи ин китоб чунин оварда шудааст: «Ҷаноби хирадмаоби олиҳиммати волонаҳмат мирзодаи ҷавонбахти муборизатпаноҳ, Субҳонқулибектӯқсоба – волиди аршад ва халафи амҷади умдатулумарои аморатпаноҳ Авлиёқулбекдевонбегӣ валади марҳуми мағфур Мирдиловари ғаюри шерқирдор Аллоҳёрбекбий таъбу чоп кунонидани ин китоби ноёбро илтизом намуда...». Аз нашри

ин китоб зиёда аз сад сол гузашт. Минбаъд аз ин бекҳо, ки дар Балчувону Ҳисор ҳукумат доштанд, чизе боқӣ намонд, аммо бо шарофати китобе, ки нашр намуда буданд, бо номи муаллифу ҳокими даврон то замони мо омада расидаанд.

Хулосаи калом, як роҳи абадӣ гардонидани ном наشري китоб аст. Камина бо камоли эҳтиром номҳои соҳибкоронеро чун Насимҷон Қаюмов ба забон мегирам, ки эшон дар наشري «Донишномаи Қадархон» саҳми босазо гирифтаанд, инчунин ашхоси олиҳиммат Муъминзода Мирзошӯҳрат Мирзоусмон дар наشري «Тарҷумаи таърихи Яминӣ» ва Исмоилов Алишер Асадуллоевич дар наشري «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ сарпараст буданд. Онҳо ҳақиқатан бо ин амали худ ба рушди илм хизмати холисона карданд ва дар баробари ин барои худ мучассамае офариданд, ки қарнҳо боқӣ хоҳад монд, бешубҳа, то замоне, ки нусхае аз ин китобҳо маҳфуз бошад, номи неки ин ҷавонмардонро хонандагони сипосгузор ҳатман ба некӣ ёд хоҳанд кард.

Соли 2016

КАЙ ЧИЛЛАИ ЗИМИСТОН МЕДАРОЯД? *(мусоҳиба)*

Вақте ки ҳаво сард мешаваду дар берун тӯдаҳои барф пайдо мегардад, мардум мегӯянд, ки чиллаи зимистон даромад. Вақте ки ҳаво гарм мешавад, боз мегӯянд, ки чиллаи баҳор даромад. Аммо вақте ки аз касе мепурсем, ки чилла чист, ҷавоби саҳеҳеро гирифта наметавонем. Танҳо пирон мегӯянд, ки пеш аз чилла ҳилла мешавад, баъд чилла медарояд ва баъди чилла боз ҳиллаи зимистон сар мешавад. Аммо ба саволи кай дар қадом сана чилла медарояд, касе посухи саҳеҳ гуфта наметавонад. Барои аниқ кардани вақти даромадани чилла ва баромадани он бо тақвимши-

нос Ҳочӣ Абдурашид Абдушукурзода мусоҳиба ороstem. Ин пири нуронӣ дар асоси ҳисоби эҳҷаздабуд тақвими қамарии ниёгонро зинда кардасту бисёр вақт дар муайян кардани даромадани моҳи рамазону дигар санаҳои динӣ аз ҷадвали тартибдодаи ӯ мардум ва аҳли уламои кишвар истифода мебаранд. Ӯ боз ҷадвали дигаре тартиб додааст, ки дар асоси он солшумории шамсии қамарӣ ва вақти даромадани моҳҳо ва солҳояш аниқ нишон дода шудааст. Ба қавли худаш ҷадвали замони Умари Хайёмро барои имрӯзӣ шарҳ додааст.

- *Ҳочибобо, чиро чилла мегӯянд, дар байни халқ вақте ки ҳаво хунук мешаваду барф меборад, мегӯянд, ки чилла мебарояд, оё ин гап дуруст аст?*

- Бале, ҳамин хел гапҳо аз давраҳои пеш дар байни халқ ҳаст. Чилла маънои онро дорад, ки чил рӯзи мобайни фасли зимистон ва ё чил рӯзи мобайни тобистон аст. Мардуми мо тақвим ва солшумории ниёгонамонро фаромӯш кардаанд. Аз ҳамин сабаб намедонанд, ки кай чилла мебарояду он кай мебарояд. Вақте ки ҳаво каме хунк шуд, кӯр-кӯрона мегӯянд, ки чилла даромад.

- *Пас даромадану баромадани чилла бо кадом роҳ ҳисоб карда мешавад?*

- Дар асоси солшумории ниёгонамон, яъне дар асоси солшумории ҳичрии шамсӣ эътидоли баҳоронаю тобистона ва тирамоҳию зимистона ба назар гирифта мешавад. Санаи 20-ум ё 21-уми март шабу рӯз баробар мешавад. Дар ин рӯз Наврӯз иди қадимаи тоҷикон ва тамоми форсизабонон ҷашн гирифта мешавад. Мутобиқи солшумории шамсӣ ин сана рӯзи якуми баҳор доништа мешавад. Дар байни халқ мегӯянд, ки дар вақти Наврӯз хоҳ шаб гардию хоҳ рӯз. Фасли баҳор 90 рӯз идома мекунад, сипас фасли тобистон оғоз мешавад. Фасли зимистон бошад, мувофиқи ин солшуморӣ санаи 22-уми декабр сар мешавад. Зимистон аз 22-уми декабр то 22 моҳи март ҳисоб карда мешавад. Ин

муддат 90 рӯз идома меёбад. 40 рӯзи мобайнии онро чиллаи зимистон мегӯянд.

- *Пас, имсол чиллаи зимистони имсола кай оғоз ёфт?*

- Ҳамин сол санаи 16-уми январ чиллаи зимистон даромад. Аз санаи 22-уми декабр то 16-уми январ 25 рӯз мегузарад. Баъди 25 рӯз яъне чил рӯзи мобайни зимистонро чилла мегӯянд. Баъди чилла боз 25 рӯзро мепартоем. Чилла яъне чил рӯз дар миёни зимистон гуфтани гап ҳафт.

- *Хуб, чилларо шарҳ додед, пас ҳилла гуфта чиро мегӯянд?*

- Саволи бачо. Аз фасли зимистон чил рӯзи мобайниаш чилла бошад, аз оғози зимистон ва аз охири он 25-рӯзӣ мемонад. 25-рӯзи аввали зимистон ва 25 рӯзи охири зимистонро хилла гуфтан лозим аст.

- *Дар халқ мегӯянд, ки дар ҳилла гоҳо ҳаво хунук ва гоҳо ҳаво гарм мешавад, яъне ҳаво ҳиллагар мешавад, ба ин гуфтаҳои мардум фикри шумо чист?*

- Гоҳо мешавад, ки дар ҳуди чиллаи зимистон ҳаво хунук нашуда гарм мешавад. Ё ин ки имсол ҳаво пеш аз даромадани чилла ҳам ба хунукшавӣ сар карда буд. Дар тасаввури мардум ҳамин чиз боқӣ мондааст. Гумон мекунам, ки танҳо дар чилла ҳаво хунук мешаваду дар ҳилла не. Ин тасаввуроти хато аст. Албатта, гузаштагони мо дар асоси мушоҳидаҳои ҳамин хел гуфта буданд, аммо аз нуқтаи назари илмӣ ин ба ҳақиқат рост наомаданиш мумкин аст. Ин аз боду ҳаво ва иқлим вобастагӣ дорад.

- *Пас чаро дар Хучанд мегӯянд, ки чилла нисбати дигар ҷойҳо пештар мебарояд, ин аз ягон чиз вобастагӣ дорад ё не?*

- Аз давраи ҷуғрофидон ва ситорашиноси машҳур Ҳочӣ Юсуф Мирфаёзов замонасозӣ карда шуда буд ва дар Хучанд иди сари солро дар баробари рӯзи байналхалқии занон санаи 7-уми март ҷашн мегирифтагӣ шуданд. Яъне, ба таври сунӣ наврӯз ба санаи 7-уми март рост оварда шуд. Санаи 7-уми мартро сари соли деҳқонӣ ҳам мегӯянд, локин боз мегӯям, ки ин танҳо замонасозӣ буд. Ҷашн гирифтани

сари сол ё худ иди Наврӯз санаи 7-уми март ба ягон қонуни табиат ва солшуморӣ рост намеояд. Мардум сари солро аз 7-уми март ҳисоб мекунанду чиллаи зимистонро ҳам бо ҳамин ҳисоб ба назар мегиранд. Яъне, зимистонро аз санаи 7-уми декабр 15 рӯз пеш аз даромадани зимистони ҳақиқӣ ҳисоб карда мегӯянд, ки охири моҳи декабр чиллаи зимистон аст, аммо ин ҳисоб хилофи қоидаҳои солшумории ниёгонамон мебошад. Ҳамаи ғалатфаҳмиҳо дар аниқ қардани чиллаи зимистон аз ҳамин чиз оғоз меёбад.

- *Хуб, дар бораи чиллаи зимистон ва вақти даромадани он бисёр чизҳоро фаҳмидем. Дар бораи вақти даромадани чиллаи тобистонро ҳам шарҳ диҳед.*

- Чиллаи тобистон ҳам ба мисоли чиллаи зимистон ҳисоб карда мешавад. Он 40 рӯзи мобайнии фасли тобистон аст. Фасли тобистон тибқи солшумории гузаштагонамон аз рӯзи дарозтарини сол аз санаи 22-уми июн сар мешаваду то санаи 22 ё 23-уми сентябри дома мекунад. Ба мисоли болоӣ 40 рӯзи мобайнии онро гиред, пас чиллаи тобистонро муайян қардан мумкин аст.

- *Одатан, дар байни халқ ду фаслро дорои чилла меҳисобанд, чиллаи зимистон ва чиллаи тобистон, чаро ин тавр мегӯянд?*

- Фасли баҳору тирамоҳ ҳам агар 40 рӯзи мобайнашро гирем чилла дорад. Гоҳо рӯзҳои хунуктарин ва ё гармтарини сол ба чилла рост меояд. Аз ҳамин сабаб чиллаи тобистону чиллаи зимистон мегӯянд. Имсол ҳақиқатан дар чиллаи зимистон яъне баъди санаи 16-уми январ ҳаво хунук шуд. Агар мо гардиши офтоб, эътидоли баҳоронау тирамоҳӣ ва саршавии рӯзи дарозтарину шаби дарозтаринро аниқ қарда доништа гирем, пас донистану фаҳмида ни рӯзҳои чилла осон мешавад. Ин як формулаи оддӣ аст, ки ба хотир доштани он осон аст. Санаи 20 ё 21-уми март шабу рӯз баробар мешавад, ки ин оғози фасли баҳор аст. 22-уми июн бошад, рӯзи дарозтарини сол мешавад, ки он

огози моҳи саратон ва саршавии тобистон аст. Санаи 22-уми сентябр бошад, эътидоли тобистонаи офтоб мешавад, боз шабу рӯз баробар мегардад, ки он оғози фасли тирамоҳ аст. 22-уми декабр бошад, шаби дарозтарини сол медарояд, ки он оғозшавии фасли зимистон ҳисобида мешавад.

- *Барои мусоҳиба ташаккур.*

- Саломат бошед.

Соли 2015

ҶАДВАЛИ ОСОНИ ҲИСОБИ МУЧАЛ

Дар кишварҳои Шарқ ва аз ҷумла дар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ солшумории мучал, ки аслан моли хитойӣ аст, хеле густариш ёфтааст. Дар ҳисоби мучал давраи 12-сола ба назар гирифта мешавад ва ҳар соли он ба номи ҷонвароне марбут аст. Масалан, соли 2016 мутобиқи мучал соли маймун мебошад. Мутобиқи ҳисоби пешинӣ соли маймун баъди наврӯз, яъне дар баробари фарорасии соли нави аҷдодӣ дохил мешавад. Барои ҳисоб кардани мучал ҷадвалҳои гуногун сохта шудаанд, аммо ба тавачҷӯҳи шумо ҷадвалеро пешниҳод мекунем, ки он метавонад, барои якчанд аср хизмат кунад. Беҳтарини тақвим дар он аст, ки бо гузоштани рақамҳои аввали сол давоми чандин аср онро истифода кардан мумкин аст. Ба ғайр аз ин, бо истифодаи ин ҷадвал дар соли кадом ҷонвар ба дунё омадани бузургонро муайян кардан мумкин мебошад. Масалан, соли таваллуди Саъдии Шерозӣ мутобиқи солшумории мелодӣ 1210 аст. Аз болои хати сиёҳи ҷадвал рақами 12-ро мегирем ва аз ҷадвали поёнии он аз тарафи дасти рост рақами 10-ро меёбем. Дар хати бурриши ин ду рақам дар ҷадвал калимаи асп-ро мехонем. Яъне соли мучали Саъдии Шерозӣ асп аст. Ҳамин тавр ҳамаи асрҳои тибқи ин ҷадвал муайян кардан мумкин мебошад.

Дар таърихнигории Осиёи Миёна ба хусус дар таърихномаҳои асрҳои XVII-XVIII солҳоро дар баробари зикри шамсиву камарӣ буданашон ишора ҳам мекарданд, ки мувофиқ ба кадом соли мучал аст. Аз ин рӯ, чадвали мазкур метавонад, ки ҳамчун роҳнамо барои муаррихон ва таърихнигорон низ хизмат кунад.

Тарзи истифодабарии тақвим хеле осон аст. Барои аниқ кардани соли лозимӣ, фарз кардем 1895 ба чадвал нигоҳ мекунем. Аз боло рақами 18-ро меёбем, аз чадвали тарафи рост рақами 95-ро меёбем ва ба хати бурриши поёни 18 ва 95 меоем. Дар чадвал номи ғусфанд пайдо мешавад. Ин маънои онро дорад, ки соли 1895 соли ғусфанд аст.

Ҳар хоҳишманд метавонад, ки аз ин чадвал истифода карда, соли дилхоҳашро аз рӯи мучал пайдо кунад.

06	07	08										
09	10	11										
12	13	14										
15	16	17										
18	19	20										
Мор	Мурғ	Гов		09	21	33	45	57	69	81	93	
Асп	Сағ	Паланг		10	22	34	46	58	70	82	94	
Ғусфанд	Хук	Харғуш		11	23	35	47	59	71	83	95	
Маймун	Муш	Наҳанг	00	12	24	36	48	60	72	84	96	
Мурғ	Гов	Мор	01	13	25	37	49	61	73	85	97	
Сағ	Паланг	Асп	02	14	26	38	50	62	74	86	98	
Хук	Харғуш	Ғусфанд	03	15	27	39	51	63	75	87	99	
Муш	Наҳанг	Маймун	04	16	28	40	52	64	76	88		
Гов	Мор	Мурғ	05	17	29	41	53	65	77	89		
Паланг	Асп	Сағ	06	18	30	42	54	66	78	90		
Харғуш	Ғусфанд	Хук	07	19	31	43	55	67	79	91		
Наҳанг	Маймун	Муш	08	20	32	44	56	68	80	92		

Соли 2016

МУНДАРИЧА

Маҳсули мактаби бузурги илмӣ. 5

КАЛИДИ ГАНЧИ МАЪНӢ

Фарҳанги «Баҳори ачам» ва матншиносии осори Рӯдакӣ.	10
Матни осори адабӣ ва фарҳангҳои тафсири.	19
Чанд сухан дар матншиносии осори Рӯдакӣ.	25
“Шоҳнома”-и Фирдавсӣ сарчашмаи фарҳангҳои форсӣ.	40
Шеъри Камоли Хучандӣ дар «Фарҳанги Вораста».	53
Завқи салим ва матни асил	63
Нақши Монӣ ва нигоҳонаи Чин.	68
Чу зар санҷида он гаҳ харҷ бояд!	72
Сарнавишти шоир	82
Тадқиқоти тоза ва арзишманд	91
Самари дарахти заҳмат	100
Рисолаи раҳнамо	105
Саҳифаи тоза дар камолшиносӣ.	110
Нақҳати сухан ва қудрати афкор.	114
Рисолати ҷовидони адиб.	122
Шеър дар пояи хирад ва маънӣ.	131
Ҳақиқати олами ботинии нависанда.	139
Ҳунар ва матонати адиб.	146
Садоқати олим ва матонати қалам.	159
Шоире бо таъби саршор ва завқи салим.	174

ФАРҲАНГ ВА ОЙИНҲОИ МАРДУМӢ

Наврӯз дар тафсирҳои форсӣ-тоҷикии Қуръон.	183
Анбана ва суннатҳои Хучанд: дирӯз ва имрӯз.	188
Нигоҳе ба таърихи нақш ва нақшхонӣ дар Хучанд.	195
Фолклори кирмакпарварӣ ва пиллачинӣ дар Хучанд ва ноҳияҳои атрофи он.	203
Инъикоси маърифат тавассути телевизионҳои маҳаллии замони Истиқлол.	213
Рушди иттилоърасонии телевизионҳои маҳаллӣ дар дав- рони Истиқлол.	222
Пешгӯиҳои шох Неъматуллоҳи Валӣ	228
«Муноҷотномаи Ҳазрати Мӯсо (а)» ва хусусиятҳои адабии он	238
Оши палов, Абӯисҳоқи Атъима ва маданияти хӯрокхӯрии имрӯза	242
Маросими «камарбандӣ»-и оҳангарони Ашт	255
Осори Рӯдакӣ ва масъалаҳои рӯдакишиносӣ дар қаламрави Интернет.	260
Аз таърихи саҳми тоҷирон дар интишори китоб.	266
Кай чиллаи зимистон медарояд?	272
Ҷадвали осони ҳисоби мучал.	276

Саидумрон Саидов

КАЛИДИ ГАНЧИ МАЪНИ

Исломчон Рахимов

ФАРҲАНГ ВА ОЙИНҲОИ МАРДУМИ

Мухаррир: Точибой Султонзода

Мусаххех: Мавчуда Ӯрунова